

DIN PSICOLOGIA POPORULUI ROMÂN

24,760 m.
Dublet

Emil M. Müller
No. 1924.

D. DRĂGHICESCU

PROFESOR SUPLINITOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

DIN

PSICOLOGIA POPORULUI ROMÂN

(INTRODUCERE)

«Dieu doit avoir quelques secrets des-
seins sur ce peuple, que les puissances
occidentales ont retrouvé au bord du Da-
nube, et qu'elles ont adopté, comme fit de
Moïse la fille du Pharaon».

Le Cler—*La Moldo-Valachie*

BUCUREȘTI

LIBRARIA LEON ALCALAY

1907

LIBRARIA LEON ALCALAY, BUCUREȘTI

147623

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

GOTAR 24760

B.C.U. Bucuresti

C147623

Tipografia «GUTENBERG», Joseph Göbl

159.9

Domnilor

Ioan Kalinderu

și
Const. Dissescu

in semn de adâncă recunoștință pentru încurajarea efortărilor depuse
in această lucrare, pentru sfaturile cu cari au însoțit aceste
efortări și pentru iubirea adâncă și grija părintească ce dânsii poartă
țărănimii românești :

LE INCHINA ACEASTĂ LUCRARE

AUTORUL

23 Septembrie, 1900

Biblioteca școlară

Devotia Ducei I. Müller

CUVÂNT ÎNAINTE

Cele câteva cuvinte, pe care le-am însemnat ca motto în fruntea acestei cărți, se tâlmăcesc așa: «Trebue să fi avut Dumnezeu vreun plan ascuns asupra acestui popor, pe care puterile occidentale l-au regăsit la marginea Dunărei și pe care l-au adoptat ca pe Moise fiica lui Faraon». Aceste cuvinte sunt reflecția, pe care un scriitor francez o făcea, după ce-și dădea seama din câte nenorociri a scăpat și prin câte restriști a trecut poporul român. În convingerea lui adâncă, viitorul neamului nostru se arată mareș, covârșitor. O soartă providențială a veghiat asupra noastră, care ne va fi ales și ne va fi păstrat pentru aducerea la îndeplinire a cine știe cărei intențiuni secrete. Le Cler vede în noi, în minunea conservării noastre, semnele și speranța unui popor ales de providență.

Nu tot așa de încrezător în viitorul nostru eră un alt strein, care ne-a studiat pe la începutul veacului trecut. Din potrivă. Charles Pertusier scria că nu găsește «la Români, oricare ar fi treapta socială după care i-ai lua, nici un rezort, nici o

energie, nici chiar cea mai ușoară scânteie de însușiri războinice, și prin urmare nici cea mai mică din ideile cari te îndreptătesc să promiți un destin mai înalt unei națiuni. Dacă știi să citești în destinele acesteia, a-i putea să-i proorocești că cu siguranța nu-și va mai căpăta de loc neatârnamarea». Prost și mincinos prooroc a mai fost și acesta, din fericire pentru noi. Orcum ar fi însă, între aceste două extreme se mișcau aprecierile lumii civilizate asupra noastră. Amândouă aceste aprecieri erau de o potrivă de îndreptățite. Pertusier, observator mai superficial și mai pozitiv, se oprea la defectele, lipsurile și slăbiciunile isbitoare ale voinței și ale mintalității românești. Le Cler vede mai bine, fiindcă vede mai adânc, și a putut observa și bănuî că însușirile negative, slăbiciunile voinței și inteligenței românești sunt roadele urâte ale unor vremuri de restrînte, și că, sub stratul de izină pe care-l alcătuesc ele, se ascund însușiri pozitive și comori sufletești de mare viitor.

Adevărul este că trecutul nostru, atât de agitat și nefericit, n'a pus în joc și n'a dezvoltat decât însușirile sufletești nefavorabile, slabe — defectele, adăogând pe lângă lipsurile noastre morale dela obârșie și alte defecte noi. Calitățile pozitive, bogățiile mintalității noastre au fost oprite în loc din dezvoltarea lor, au așteptat și așteaptă încă împrejurări prielnice să iasă la iveală. În ultimii 50 de ani, aceste împrejurări prielnice au început să răspundă așteptărilor. Mintalitatea noastră, în acest moment, intră într'o epocă de creație și de desăvârșire. Toate semnele vremii ne fac să presupunem că ne găsim la o cotitură a istoriei, care

ne lasă înaintea ochilor o perspectivă mai fericită decât cea care se închide îndărătul nostru.

Viitorul pare destinat a șterge petele de pe portretul nostru sufletesc, a îmbunătăți și umple lipsurile. Acest viitor va avea de acum să pună în joc calitățile și comorile firii noastre, spre a le oferi prilej ca să se desvolte și să se desăvârșească în opere cu caracter propriu și de valoare universală. Se va putea vedea, în această carte, că într'a-devăr mintalitatea noastră este universală prin obârșia ei, că aproape nu se află popor în Europa, care să nu fi îmbogățit comoara sufletului nostru cu zestre mentală din mintalitatea lui.

Afară de aceasta, în epoca de tranziție în care ne aflăm, fiindcă toate tiparele de activitate, de cugetare și simțire s'au topit, ne găsim într'o atmosferă psihologică și socială plină de anarhie, foarte complexă, chaotică. Această stare de lucruri, prin necesitatea ei de a se stratifică și armoniză, va trebui să cheme și să provoace personalități creatoare, puternice, de prima ordine, care să strângă energie și de aproape această complexitate anarhică și s'o toarne în tipare noi, create potrivit cu situația, și care să rămâie definitive. Veacul al XX-lea, ce se deschide înaintea noastră, dispune de mai multe vacanțe de personalități istorice, mari, cari trebuiesc ocupate, și la care generația noastră va fi chemată să candideze. Cei aleși vor fi făuritorii sufletului românesc, desăvârșitorii personalității noastre etnice. Metoda lor nu va putea fi decât democratică. Procedurile lor nu vor putea fi decât reformele și măsurile sincere și profund democratice.

Infățișate în rezumat, acestea vor fi ideile precumpănitoare, pe care cititorii le vor putea găsi în cuprinsul acestui volum. Până la ce grad vom fi reușit să le facem să se desprindă luminos, este greu s'o știm. Multe defecte ¹⁾ și lipsuri se vor găsi în această lucrare, căci ea este opera timpului prin care trecem. Aceste defecte vor oglindi poate, în redactarea cărții, tocmai lipsurile și defectele mintalității noastre, pe care ne-am căsnit să le descriem și să le tălmăcim. În lipsa de alte merite, această lucrare va avea cel puțin pe acela de a fi fost foarte conștientă de neajunsurile și imperfecțiunile ei. Ar fi însă zadărnice să le mai semnalăm și noi aici. Se vor găsi, pe lângă criticii serioși, destui criticaștii cari să le sublinieze, să le amplifice și să le exagereze. Mai curând ar fi nevoie să atragem luarea aminte asupra calităților, multe sau puține, cari vor fi în această lucrare, și cari de sigur vor fi văzute cu greu și chiar ocolite de detractorii prea numeroși ai timpului nostru²⁾.

Ceeace dă însă un caracter delicat acestei lucrări este îndoitul scop cu care a fost scrisă. Am dorit să facem totodată analize și interpretări de lucruri noi și anevoioase și să și popularizăm rezultate. Am riscat, prin urmare, să pierdem dintr'o

1) Mai ales este regretabil că greșeli de tipar au scăpat din nefericire prea multe. Tipărirea este așa defectuoasă la noi, față de cea franceză. Autorul neobicinuit cu această tipărire apelează la indulgența cititorilor.

2) Un prieten avu inspirația să-mi facă dar, chiar în acest moment, niște aprecieri injurioase, pe cari, în vederea acestei lucrări, d-l Neculai Iorga, eminentul istoric, mi le adresează cu anticipație în ultimul număr al «Neamului Românesc».

parte ceea ce am putea câștiga dintr'alta. De aceea, cartea de față este neegală. Sunt anume capitole pentru anume cititori și anume altele pentru anume alții.

Cititorii cu o cultură mai specială s'ar putea opri, cu oarecare stăruință, asupra primului capitol, în care am încercat să rezumăm chipul cum începem noi psihologia comparată a popoarelor. Cei cari nu sunt destul de pregătiți îl pot trece cu vederea. Noi voiam chiar să-l lăsăm afară din ediția populară, dar nu ne-am îndurat. Capitolele II, III, IV și V coprind istorie, și le datorăm, în mare parte, d-lor Onciu, Bogdan, Iorga și Xenopol, spre a cită acești eminenți istorici în ordine inversă cu întinderea împrumuturilor luate dela dânsii¹⁾. Aceste capitole coprind considerațiuni și indicații asupra popoarelor, din îmbinarea cărora a eșit neamul nostru, asupra trăsăturilor lor sufletești din care s'a făurit sufletul nostru etnic, și asupra împrejurărilor în care s'a zămislit acest suflet. Capitolele VI, VII și VIII au un conținut mai lămurit și mai prețios pentru înțelegerea caracterului și minții românești. Inșă cele asupra cărora dorim să atragem, cu deosebire, luarea aminte a cititorului sunt capitolul XI și mai ales XII, care, acesta din urmă, este cel mai coprinzător și cel mai hotărîtor. Despre capitolul ultim de concluzie n'avem nimic de zis. Cunoscând aproape de ajuns psihologia Românilor, și cum acest volum nu este decât pentru dânsii, știm prea bine că va găsi cei mai mulți cititori.

1) La multe din citații a rămas neindicat locul de unde au fost luate, ca să nu îngrămădim trimiteri prea multe în josul paginei.

Volumul de față necesitează însă, pentru a fi completat, alte două sau patru volume, de cari am și vorbit în cursul acestuia. El nu este decât temelia pe care vom urzi pe celelalte. Ca atare, el va fi deci de două ori necomplet și imperfect. Cea mai mare parte din adevărurile și ipotezele emise în cuprinsul acestuia își vor găsi o largă documentare numai în cuprinsul aceluia.

D. DRĂGHICESCU.

București, 26 Octombrie, 1906.

INTRODUCERE

I.

Incepând aceste cercetări, nu vom zăbovi să numărăm și să dovedim greutatea de tot felul și nenumărate ce înfațișează obiectul lor. Ar fi aproape zadarnic. Toată lumea le cunoaște. Și încă, unii așa sunt de convinși de ele că se cred îndreptățiți să nu aibă nici-o încredere în eforturile noastre.

În cât, din potrivă — cum nu se face de obicei — dela început simțim trebuința să arătăm, nu câte greutăți am întâmpinat ci câte înlesniri ne-au stat la îndemână, și nu cât este de greu subiectul, ci cât este de ușor, în anumite condițiuni. Ținem să lămurim bine aceste condițiuni. Aceste lămuriri pregătitoare sperăm că vor contribui cu ceva la o dreaptă prețuire a rezultatelor acestui studiu.

Negreșit că noțiunea despre psihologia popoului Român este ceva nedeterminat în sine însăși. Dar când vrei s'o studiezi, este de absolută trebuință să o determini, sau să determini ce anume vrei să cercetezi din conținutul ei. Altminteri,

subiectul rămâne vag, noțiunea nedefinită. Fiecare poate înțelege prin ea ceea ce binevoeste. Pentru unii, ale căror noțiuni sunt de obicei înguste, subiectul nu-i așa vast nici greu, și nici nu cere prea mult timp. După mintea lor, câteva luni de zile ar ajunge pentru scrierea psihologiei popoului român. Față de aceștia este într'adevăr necesar să stăruim asupra greutăților și întinderii subiectului. Pentru alții însă, a le căror noțiuni sunt adesea nedefinite, subiectul nostru ia proporții infinite. După aceștia din urmă, este o cutezanță să întreprinzi astfel de cercetări și să pretinzi să ajungi la vreun rezultat în câțiva ani de zile numai, fără să te rătăcești în haosul amănunțelor.

Spre a ne pune la adăpost de obiecțiunile ce ni s'au adus în diferite chipuri — cu anticipație chiar — dintr'o parte și dintr'alta, trebuie să începem prin a delimita subiectul și a lămuri în ce condițiuni îl întreprindem.

* * *

În cercetările noastre nu putem avea pretenția să coprim sufletul românesc în toate amănunțele lui. Mai ales, în acest prim volum, ne vom mărgini numai să desprim liniile cele mai generale și, prin urmare, cele mai esențiale și caracteristice ale mintalității și ale caracterului nostru etnic. Negreșit că făcând aceasta va fi greu, cu neputință chiar, să descoperim lucruri cu desăvârșire noi — surprize după placul diletanților. Când este vorba să desprim și să fixezi trăsăturile generale și de bază ale unei psihologii etnice,

ne apărat că vei avea să stăruie asupra acelor calități mintale și morale cunoscute și recunoscute de toți ca fiind adevărate și generale. Caracterul de noutate în această privință este exclus.

Originalitatea în adevăratul înțeles al cuvântului este cu puțință, și chiar necesară, pe terenul științelor naturii. Aci cercetezi lucruri, cari sunt prin natura lor străine omului. Orice constatare personală este aci ceva nou, original, fiindcă este, prin firea lucrurilor, ceva străin, necunoscut și atunci se cunoaște pentru prima dată. În acest înțeles, originalitatea și descoperirile personale sunt cu neputință în domeniul psihologiei etnice. Orice vei fi descoperit aci trebuie să fie știut, trebuie să fie de mai înainte în cunoștința altora, a tuturor; căci aci nu este vorba decât de cunoștințe și de stări de conștiință.

Aci originalitatea ar însemna prezentarea unor păreri personale, particulare, cari, tocmai fiindcă sunt particulare, nu ne înfățișează adevărul realității. În chestiunile de psihologie socială și etnică, este totdeauna vorba de lucruri cari privesc pe toți, cari sunt la îndemâna *tuturor*, fiindcă *toți* formează obiectul acestui fel de cercetări, și, în acelaș timp, acești *toți* sunt obiecte cercetătoare și cunoscătoare de sine.

Marele avantaj al studiilor de acest fel asupra științelor naturale este tocmai că aci obiectul pe care-l cercetezi, și vrei să-l cunoști, fiind el însuș cercetător și cunoscător de sine, răspunde direct investigațiilor științifice și chiar te poate controla și desminți, când îi atribuie caractere și calități sau

defecte străine de natura lui. Lucrurile naturii, din potrivă, inconștiente și mute cum sunt, suferă să le atribuim tot felul de caractere și legi, pe care și le dictează fantezia. Protestarea lor este totdeauna târzielnică și indirectă.

Cea mai bună metodă, în lucrări ca cea de față, este deci să iei diferitele păreri și cunoștințe, pe care obiectul cercetărilor tale le are despre el însuși, să culegi sistematic și metodic diferitele defecte sau calități morale, pe care el și le atribuie de obicei și să le reprezinți după gradul generalității și al importanței lor.

Diferitele păreri, astfel culese și sistematizate, se pot completa și corijă singure între ele, în mod firesc și logic, bine strâns, încât să reprezinte fidel sufletul poporului ce ai de examinat.

Astfel, întrucât privește trăsăturile generale ale sufletului românesc, ele fiind cam aceleași la toți, și recunoscute de toți ca fiind cam aceleași, sarcina noastră se va mărgini, asupra acestui punct, să descoperim și să adunăm ideia pe care poporul român o are despre el însuși, fie că a dobândit-o prin mijlocirea persoanelor care îi aparțin, sau prin a streinilor cari l'au cercetat. Cred că vom fi cu atât mai obiectivi, cu cât ne vom ține mai mult la părerile deja emise, unele devenite comune, și cu cât vom reduce mai mult partea aprecierilor noastre personale.

Așa delimitat, asupra acestui prim punct, greutățile subiectului nostru se împuținează foarte mult. Nu urmează însă de loc de aci că această primă

parte va fi ușoară și că vor ajunge câteva săptămâni de cercetări pentru a fixa liniamentele generale ale psihologiei poporului român. Și tot așa, nu urmează de loc de aci că, întrucât nu vom aduce numai lucruri noi, personale, întrucât ne vom ține la lucruri cunoscute, sfortșarea noastră va fi fără interes, zadarnică.

Trebuiește, când. culegi un material de opinii și aprecieri morale, un îndelung examen, o îndelungată cântărire cu cântarul preciziei a valorii diferitelor opinii. Trebuie să le pui în cumpănă unele cu altele, să cauți să rafinezi terezia aprecierii și judecării, pentru a fixa greutatea și valoarea fiecărei trăsături de suflet, pe care poporul și-o atribue. Acest examen de precizie și de determinare este neapărat necesar, pentru a putea reconstrui teoretic ființa sufletului nostru etnic și a avea despre el o reprezentare metodică. Căci, în această reprezentare, diferitele linii psihice ale poporului nostru trebuie să îmbinate în ordinea lor firească și după importanța și valoarea lor. Mai trebuie încă făcut, asupra acestor date recunoscute de toți, un adevărat proces logic de verificare cu fapte din experiența de tot felul. Fiecare din însușirile sau lipsele sufletești generice ale Românilor trebuie să confruntată cu faptele, cu istoria, cu literatura, cu viața economică și socială, spre a vedea dacă ele sunt confirmate sau infirmate de acestea. De aci nevoia de a ilustra diferitele trăsături mintale românești cu fapte, cu scene autentice, cari să pue în toată lumina trebuinciosă realitatea lor.

Acest proces de confruntare, de verificare și

de ilustrare concretă a principiilor psihologiei etnice românești nu este ușor de făcut. Din potrivă. El chiar nu este nici zadarnic. Căci, dacă ar fi zadarnic, întreaga știință ar trebui să fie astfel. În realitate, știința, după cum o definește Goethe, nu este decât prezentarea, în mod sistematic, savant, a cunoștințelor cari sunt patrimoniul tuturor. Și dacă pentru Goethe așa este cu știința în general, apoi definiția lui este și mai potrivită, admirabilă pentru științele morale. Pentru aceasta însă, științele morale nu sunt ceva nefolositor. În cazul nostru, este deja folositor să culegi la un loc și să strângi într'un mănuchi sistematic părerile ce poporul român le are despre însușirile lui sufletești.

* * *

O a doua parte, un al doilea țel însemnat al cercetărilor noastre va fi să căutăm a explica cauzal însușirile și lipsurile sufletului românesc. Pentru acest scop, ne vom sili să înfățișem mintalitatea și caracterul nostru etnic în cadrul lor firesc, istoric și social. Fără îndoială că lipsurile și însușirile lui oglindesc reliefurile sau adânciturile acestui cadru. Rolul nostru va fi să stabilim punctele principale ale împrejurărilor istorice și sociale, în cari s'a dezvoltat neamul românesc și din cari decurg, ca din niște fântâni firești, calitățile și defectele noastre sufletești. Mai precis, ne vom sili, în cercetările noastre, să fixăm, pe cât este posibil, origina, filiațiunea și evoluțiunea caracterului nostru etnic. Vom căuta să stabilim legătura probabilă dintre trăsăturile și țesătura sufletului nostru cu evenimentele istorice și sociale, în

care el s'a plămădit, cari l-au determinat, cari l-au alterat sau desăvârșit. Intr'un cuvânt, vom năzuî să stabilim evenimentele istorice mai însemnate, din care isvoresc stările sufletești generale ale neamului nostru.

Așa definite și delimitate cercetările noastre, asupra acestui al doilea punct, ele devin, dacă nu ceva prea ușor, cum din bunăvoință au pretins unii, cel puțin ceva care nu este cu neputință, cum din bunătate au insinuat alții. În ce măsură însă sarcina ce ne-am luat este ușoară sau posibilă? Pentru a ne da și mai bine seama, trebuie să delimităm și mai de aproape obiectul cercetărilor noastre, din punctul de vedere al explicării cauzale ce trebuie dată psihologiei noastre etnice.

În teză generală, sufletul și caracterul unui popor sunt, la un moment dat al dezvoltării lui, rezultatul a trei serii de cauze bine definite. Acestea sunt, mai întâiu, elementele etnice primordiale, aluatul de rase din care el s'a constituit; în al doilea rând, împrejurările istorice și sociale, în cari aceste elemente etnice au trebuit să se contopească și în care poporul, ce a rezultat din contopirea lor, a trebuit să crească și să se dezvolte; și în al treilea rând, în sfârșit, condițiile și împrejurările istorice și sociale actuale, cari împrumută sufletului etnic culoarea actualității.

Insușirile inițiale, aduse de aceste elemente etnice, s'au putut desvolta într'o direcție sau alta, după cum au fost determinate de împrejurările istorice mai însemnate. Din acest punct de vedere, negreșit că materia etnică, din care s'a dospit neamul românesc, fiind felurită și multiplă, ea a adus cu

sine însușiri primordiale, ireductibile. În primul rând, vom avea deci să cercetăm, cari au fost feluritele elemente etnice cari s'au contopit întru plămuirea poporului românesc, și cu ce anume însușiri a venit și a contribuit fiecare din ele la plămădirea sufletului românesc. Odată stabilite aceste date, pe cât este cu putință, vom încerca să desprindem, cari sunt *evenimentele sociale și istorice* ulterioare, și mai ales care sunt *împrejurările* mai hotărâtoare, cari au modelat aceste însușiri liniare, în chipul în care ele se înfățișează acum și cari le-au dat direcțiile, pe care ele le urmăresc. Vom reuși, sperăm, astfel, să determinăm originea, filiațiunea și evoluția spiritului românesc, și, prin urmare, să determinăm și să ne explicăm starea de fapt ce înfățișează astăzi mintalitatea și caracterul românesc.

Pentru a ne ajunge scopul, va trebui să alergăm foarte adesea la luminile istoriei. Se înțelege însă dela sine că noi vom lua istoria așa cum este. Și mai ales, întrucât nu vom apela la istorie decât ca să cerem informații asupra evenimentelor ei mai generale, vom folosi aceste informații așa cum ni le prezintă istoria în stadiul său actual de dezvoltare. Vom lăsa deci la o parte controversele istoriei. Cercetarea noastră, în această din urmă privință, n'are nimic imposibil. Iar întrucât privește condițiile actuale ale stărilor sufletești ce ne înfățișează astăzi neamul românesc, va ajunge observarea fidelă a condițiilor sale economice și a împrejurărilor sociale, politice și culturale prin care trece. Dacă vom complectă observările proprii, făcute personal la fața locului, prin observările

altora, publicate și nepublicate, sarcina se ușurează cu atât mai mult.

* * *

Iată care sunt, arătate în scurte cuvinte, și în termeni generali, limitele cercetărilor noastre, și de, ce anume din conținutul noțiunii vagă și foarte coprinzătoare a psihologiei poporului românesc înțelegem să ne ocupăm. Mărginindu-ne la aceste chestiuni generale, sperăm că obiectul cercetărilor nu va întrece cu preă mult limitele puterilor noastre. Dar, totdeodată, va recunoaște oricine că aceste cercetări cer sfortări, reflecțiuni și observații, care trebuiesc prelungite timp de mai mulți ani.

Dacă, asupra primului punct indicat, ne propunem să fim cât se poate de puțin personali și să culegem părerile generale asupra calităților sau defectelor noastre etnice; asupra celui de al doilea punct esențial al subiectului nostru, interpretarea cauzală a acestor calități sau defecte, ne rămâne un câmp liber, deschis reflecțiunii și construcțiunii logice, obiective, științifice, dar personale. Orice încercare științifică serioasă culege faptele așa cum sunt și nimic altceva. Rolul ei activ este să le interpreteze, descoperindu-le cauzele. Iată dar unde va trebui să se caute partea noastră personală și, în acelaș timp, obiectivă, în aceste cercetări.

II.

Intinderea cercetărilor asupra unui așa de vast obiect nu poate, de sigur, să nu depășească cuprinsul unui singur volum.

Intențiunea noastră este de a distribui materia în trei mari părți, pe care s'o coprimem în trei sau cinci volume deosebite.

Prima parte, care va alcătui conținutul volumului de față, se va mărgini să înfățișeze, potrivit indicațiilor de mai sus, trăsăturile cele mai generale ale caracterului și mentalității românești, precum, și mai ales, izvoarele lor inițiale și împrejurările istorice cari le-au alterat și le-au determinat.

În acest scop, vom avea să cercetăm, în primul rând, moștenirea fizică de rasă, adică etnică, a neamului românesc, și vom încerca totdeodată să fixăm care este moștenirea noastră morală sau sufletească, pe care ne-au lăsat-o popoarele deosebite, cari au contribuit, cu material etnic, cu numeroase vieți omenești, la încheierea neamului nostru. Între aceste neamuri deosebite, din a căror contopire a eșit poporul nostru, sunt, fără îndoială, mai întâiu populațiile Traco-Ilirice, și în particular triburile lor Geto-Dacice, împreună cu resturi, probabil de oarecare însemnătate, din străvechii Scyți. În al doilea rând, trebuie să cercetăm elementul roman, latin, a cărui parte, dacă nu ca sânge cel puțin ca suflet și limbă, este negreșit covârșitoare în făurirea sufletului nostru. Elementul slav, care ne-a înrâurit într'o foarte mare măsură, din punct de vedere moral, intelectual și economic, încă ne va preocupa serios și îndeaproape. În sfârșit, vom mai căuta să lămurim întinderea și valoarea influenței grecești, care ne pare iarăș considerabilă. Și vom încheia acest prim grup de probleme căutând a cântări, preciza și aprecia

influența franceză, covârșitoare în timpul din urmă și influența germană, care începe a fi simțitoare.

Inrâurirea mediului fizic și mai ales geografice ne va preocupa de asemeni în acest prim volum. Vom căuta să desprindem, în deosebi, influența ce a avut asupra-ne situația noastră geografico-socială de popor neo-latin așezat pe frontiera a două lumi și a două civilizații atât de deosebite: lumea orientală mahometană și lumea occidentală creștină.

Cel mai mare interes este însă merit să ni-l deștepte partea pe care istoria națională a luat-o la făurirea caracterului și mentalității neamului românesc. Și cum istoria, în cazul nostru, trebuie redusă la evenimentele ei cele mai statornice și cele mai generale, va trebui, prin urmare, să examinăm urmările morale ce au avut pentru sufletul nostru următoarele mari evenimente: Năvălirile barbarilor; schimbările de domni și luptele pentru domnie, cari pricinneau aceste schimbări; luptele cu Turcii; intrigile boierilor ațitate de Turci, Unguri, și Polonezi; în sfârșit, constituirea României moderne și condițiile consolidării ei. Un al patrulea și ultimul grup de probleme va fi acela care să privească reformele politice, economice, sociale și culturale realizate la noi în cea din urmă jumătate a veacului al XIX și schimbările esențiale pe care ele sunt pe drum a le aduce în caracterul și mintalitatea românească.

Intr'un cuvânt, în această primă parte a lucrării noastre, ne propunem să căutăm a distinge și a înfățișa într'o vie lumină materialul sufletesc primordial ce a intrat în compoziția psihologiei

noastre etnice. În urmă, vom cerceta feluritele operațiuni la cari acest material sufletesc a fost supus în laboratorul istoriei universale a neamurilor. Vom preciza toate transformările mai principale, prin care marele chimist, care este destinul nostru istoric, a făcut să treacă acest prim aluat etnic; toate adăusele și toate amestecurile pe care le-a practicat asupra-i; feluritele forme pe cari i le-a dat și feluritele grade de consistență pe care i le-a imprimat în decursul timpului.

În adoua parte a lucrării noastre, care va face obiectul unui al doilea sau a două volume, vom avea să examinăm, în amănuntele ei, vieța intelectuală și emoțională a poporului nostru românesc, așa cum va putea să ne apară din cercetarea analitică a literaturii populare, a obiceiurilor, a moravurilor, a tradițiilor și din observarea directă a modului cum cugetă și cum simte el astăzi. Ne va preocupa să precizăm care-s diferitele sentimente ce stăpânesc neamul nostru și care este virtutea și valoarea acestor sentimente.

În legătură cu aceste cercetări pur psihologice și ca o încercare de interpretare cauzală a rezultatelor obținute, cea de a treia parte a acestei lucrări se va ocupa cu fixarea condițiilor sociale, economice și politice, în care se desfășoară azi, în care tinde să se consolideze vieța noastră etnică și care înrăuresc neîndoios caracterul și mintalitatea noastră.

Aceste două părți vor fi tratate deosebit în câte unul sau două volume deosebite, care vor apare succesiv în măsura în care vom fi putut aduna și elabora materialul lor.

În săvârșirea acestei vaste cercetări negreșit că vom utiliza toate metodele și toate mijloacele de observare și de informațiune: Istoria cu rezultatele ei; filologia cu datele ei cele mai precise; folclorul cu indicațiile lui prețioase; diferitele anchete oficiale și particulare; observațiile oamenilor de experiență; analiza literaturii culte; examenul scrupulos, făcut personal asupra activității sociale și mintale românești de tot felul; analiza biografică a mentalității și caracterului oamenilor mari, pe cari i-a dat neamul nostru — această analiză este necesară pentru motivele pe cari primele pagini ale capitoului următor le vor indica — scrierile oamenilor competenți, cari s'au aplicat la chestiuni analoage sau vecine; observările și notele, deja numeroase, pe cari le-au scris despre noi vizitatorii streini; și, în sfârșit, mijloacele de analiză și lumină de cari dispune știința psihologiei sociale și a sociologiei moderne. Toate acestea vor fi întrebuințate și cercetate în de aproape și ne vom însuși dela ele tot materialul de care vom avea trebuință în construcția logică a acestei lucrări, care este menită, cu alte cuvinte, să culeagă sistematic și să folosească toate documentele ce vor fi la îndemână, și cari, din distilarea lor logică, din analiza și interpretarea lor obiectivă, pot lăsa să se degajeze, în alambicul logic și psihologic în care le vom contopi, ființa imaterială, subtilă și mlădioasă a sufletului românesc.

De ce am procedat în felul acesta, începând a stabili mai întâiu elementele cele mai esențiale ale psihologiei noastre etnice și a face observări ge-

nerale asupra mintalității și caracterului românesc, în loc să pornim dela observări de amănunte și numai încetul cu încetul, prin generalizări aproximative, să ne ridicăm până la trăsăturile lor cele mai de bază? Acestea-s obiecțiuni, cari n'au decât un fundament iluzoriu. Maiu întâiu, este o naivitate să crezi că în materie de psihologie etnică vei ajunge la un bun sfârșit, plecând numai dela fapte amănunțite și suind cu încetul spre principii mai generale. Dela Stuart Mill încoace este știut că în această materie procedarea logică deductivă este tot atât de necesară și poate fi aplicată cu folos. Inducția, observarea faptelor particulare nu servă adesea decât ca mijloc de confirmare și ilustrare a adevărurilor câștigate deductiv, sau ca un mijloc pedagogic, care nu-i lipsit de oarecare pedantism.

De altfel, noi nu întrebuițăm o metodă propriu zis și exclusiv deductivă, dacă ne oprim mai întâiu la principiile mai generale ale mintalității și caracterului nostru etnic. Aceste trăsături generale și de bază sunt câștigate mai mult printr'o observare directă a faptelor, printr'un simplu examen al realității noastre sufletești. Trăsăturile cele mai generale ale spiritului sunt, în același timp, cele mai simple. La prima ochire, privirea se fixează pe ele, căci ele se desfac și se subliniază singure din cauza simplității lor relative și a generalității lor. Cu concursul lor numai, și orientându-te dupe ele, poți scobori și descifra *dedalul* stărilor sufletești mai particulare ce compun sufletul unui neam. Ele formează singura bază temeinică pe care poți să reconstruești fizionomia

particulară a sufletului unui popor, înfățișat sub aspectele individuale. Acî este ca și în Matematici, unde axiomele, cari sunt principiile Matematicii cele mai generale, au fost cele dintîiu prinse și studiate și pe baza cărora, numai mai târziu, s'a dezvoltat eflorescența diverselor științe superioare matematice.

În expunerea cercetărilor ce facem, nu avem trebuință să înșirăm toate observările particulare și să plecăm totdeauna dela fapte mici la generalizări mai mari. Nu facem acî pedagogie. Vom înfățișa deci lucrurile, așa cum ele pot să fie mai lesne prinse și înțelese de oameni maturi. Or partea generală este cea care, în orice ordin de chestiuni, este cea mai dintîiu prinsă și înțeleasă.

De acea și noi începem lucrarea noastră cu partea ei cea mai generală. Este însă adevărat că rezultatele obținute și coprinse în acest prim volum pot fi modificate prin rezultatul la care ne vor duce observările și analizele faptelor de detaliu. Multe din punctele ce vom fi stabilit în această primă parte a lucrării noastre pot fi contrazise, modificate, confirmate sau infirmate de rezultatele cercetărilor ulterioare.

În cazul acesta, nu ne vom sfi de a reveni asupra acestor prime rezultate și a le pune în armonie cu cele ulterioare. Este foarte probabil că, dupe terminarea întregii lucrări, să dăm o a doua ediție acestui prim volum și să-l modificăm în sensul rezultatelor ce vom fi dobândit din studiile coprinse în ultimile două. Dacă în științele cele mai înaintate totul este provizoriu, cu atît mai mult acî. Lucrarea de față are motive să se

prezinte de două ori provizorie și imperfectă. Imperfecțiunea ei suplimentară va putea fi înlăturată la o a doua ediție.

Este adevărat că pentru a îndeplini sarcina ce ne luăm se cer oarecari condiții, cari fac că nu oricine poate întreprinde astfel de cercetări. Se cere, de pildă, condiții de cultură specializată în această direcție determinată, deci competență netăgăduită în materia științelor de sociologie și psihologie socială. Și, mai pre sus de toate, se cere ani îndelungați de viață în mijlocul poporului de care te ocupi, ani de adevărată împărtășire din viața lui emoțională, morală și socială.

De asemeni, se mai cere celui care vrea să cerceteze și să formuleze trăsăturile psihologiei etnice ale unui popor cunoașterea altor societăți și popoare streine, pentru a fi, astfel, în măsură să deosibească mai bine aceste trăsături. Singur examenul comparativ al mai multor obiecte, poate da o vedere exactă și dreaptă a însușirilor proprii fiecărui din ele. Un om nu se cunoaște pe sine decât în măsura în care se alătură și se măsoară cu altul. De asemeni, un popor nu poate fi cunoscut exact decât dacă, după ce-l studiezi în sine însuși, îl pui în opoziție și-l compari cu alte popoare. Cunoștința despre alții ajută totdeauna ca să precizezi și lămurești cunoștința despre tine.

Autorul acestei lucrări lasă altora să judece, după scrierile sale specializate tocmai în această direcție, despre competența sau incompetența sa în materie. Ceeace îndrăznește însă să pretindă și ține să arate el însuși, este participarea lui largă și intimă la

vieța intimă a acelei mari cătegorii de Români, a populației dela țară, din rândurile căreia a eșit,— particularitate pe care o socotește ca pe cel mai legitim titlu al său cu care întreprinde lucrarea de față.

147623

Negreșit că studiul psihologiei poporului român însemnează aproape exclusiv studiul psihologiei țăranului român. In cursul acestei lucrări se va vedea cu prisosință de ce. Or, tocmai această vieță a țăranului român avem pretenția de a o cunoaște, căci în sânul și din sânul ei am văzut lumina zilei, în mijlocul ei am trăit copilăria. Felul ei de a cugeta și a simți, sentimentele și resentimentele ei, emoțiile, durerile, necazurile, bucuriile, năzuințele și aspirațiile ei le-am împărtășit. Ne-am însușit dela această populație română temelia sufletului nostru; moravurile și tradițiile ei ne-au modelat primele manifestări sufletești. Gustul poeziei și melodiei populare l-am dobândit din leagăn și întregi primii noștri 20—25 de ani au fost alinați în atmosfera lor simplă, duioasă și monotonă. Cântecile, bazmele și anectodele ei au hrănit începuturile minții noastre și întreaga cultură și instrucție ulterioară s'a altoit pe această temelie intim și adânc țărănească.

Ar fi aproape îndestulător, pentru a preciza și fixa liniile cele mai generale ale sufletului românesc, să scoborâm în cutele intime ale sufletului nostru și, printr'o analiză ascuțită a propriei noastre mintalități, să schițăm liniile ei, cari vor fi, cu multă probabilitate, copia fidelă a liniilor psihologiei noastre etnice. In acest sens putem cită pe D-l Fouillée, care, vorbind despre psihologia po-

porului francez, zice: «întrucât eu sunt francez, a trebuit să găsesc în mine însumi marile linii fundamentale ale neamului meu; ele vor fi deci în portretul meu propriu, dacă am cât de puțin spiritul de psiholog».

De altfel, orcât ai voi să fi obiectiv în această materie, nu poți înlătura cu totul pericolul subiectivismului tău. Căci, după cum prea bine zice tot D-l Fouillée, «când e vorba să reprezinti portretul psihologic al unei națiuni, când tu însuți aparții acestei națiuni, fără de voe tinzi să faci portretul propriei tale individualități». Este deci chiar bine să te orientezi după propriu-ți suflet, în fixarea marilor linii de bază ale psihologiei neamului tău; pornirea aceasta nu este cu desăvârșire neligitimă.

Adeseori n'ai mai bun mijloc de a cunoaște pe semenii tăi decât prin cunoștința ce ai de tine însuți. Ea îți poate servi cel puțin ca punct de plecare. Totul este să controlezi destul de serios rezultatele, să le confruntezi cu trăsăturile sufletești ale altora și să-ți dai seama bine dacă ele sunt confirmate sau infirmate în generalitatea cazurilor.

În împrejurarea noastră și întrucât privește mai ales psihologia țaranului român, dacă am putea străbate învălișul sufletesc dobândit ulterior, dacă am putea să desghiorăm straturile mintale mai târzielnice și am putea desvâli primul fond sufletec de care dispunem, am putea găsi în el toate elementele cele mai de seamă, toate trăsăturile cele mai de temei ale caracterului și ale mintalității românești. Am putea despletii din acest ghem

de stări sufletești, azi devenite în mare parte neconștiente, sentimentele, noțiunile, superstițiile, tradițiile ce fac temeiul sufletului nostru etnic.

Negreșit că și straturile sufletești de mai târziu, pe care le-am primit din clasa de mijloc a burgheziei orașelor noastre, nu sunt lipsite de orice interes pentru cercetările ce ne vor ocupa. Ridicate în lumina conștiinței clare, ele ne pot orienta în studiul psihologiei burgheziei noastre. O secțiune, pentru a zice astfel verticală, făcută în sufletul nostru, ne-ar desveli tocmai diferitele pături și elemente, cari formează compoziția societății noastre; căci diferitele noastre straturi sufletești nu sunt decât simple aluviuni derivate din tere-nurile acestea sociale inițiale, preexistente nouă.

Cât despre clasa socială cea mai superioară, așa zisa noastră aristocrație, în timpul din urmă am putut s'o observăm mai de aproape. Inșă psihologia ei nu pare a fi de mare interes pentru subiectul nostru. Această clasă socială, în marea ei majoritate, nu cunoaște nici limba română. Subțire cum este, ea n'are nimic comun sufletește cu grosul neamului nostru.

Pe de altă parte, studiile, cercetările și observările ce am mai putut face încă asupra altora din societățile occidentale — Franța, Germania, Anglia, Italia — și asupra psihologiei popoarelor respective, cunoștințele și notele, ce-am luat asupra caracterului și moravurilor lor, oricât de sumare, în treacătul unor călătorii și șederi de câteva luni în mijlocul lor, sperăm că și ele ne vor servi să deosibim mai ușor marile trăsături distinctive ale caracterului românesc.

Dacă se vor mai avea încă în vedere înlesnirile mari și numeroase, ce persoanele și autoritățile în drept ne-au făcut pentru împlinirea acestei grele misiuni, neîncrederea în reușita ei ar putea descrește. Am ținut, de altfel, să atragem atenția asupra acestor lucruri de natură adesea, trebuie s'o recunosc, prea gingașe, numai pentru ca să lămuresc bine în ce condiții precise am făcut cercetările mele și câte înlesniri mi-au fost la îndemână. Aceasta în speranță că se va putea risipi astfel puțin din scepticismul cu care multe persoane sincere, și conștiente de greutatea imensă a subiectului, au putut privi sforțările exprimate în paginile ce urmează.

III.

Dacă este însă ceva care numai poate lăsa loc la nici o îndoială privitor la lucrarea de față, este, credem noi, utilitatea ei. Insemnătatea acestor cercetări va constă în aceea că ele vor constitui o încercare de cunoaștere și recunoaștere de sine a neamului. Dela Socrate se știe de ce mare preț este cunoașterea de sine. Conștiința și cunoștința exactă de sine, cu cât se dezvoltă, devin cele mai puternice mijloace de luptă și de succes în lupta pentru viață a oamenilor și a popoarelor. Nu este de ajuns să fii tare, să ai însușiri sufletești superioare. Dacă n'ai conștiința clară a tăriei și a însușirilor ce posezi, este aproape ca și cum nu le-ai avea. Ne știind cât poți, nu întreprinzi decât lucruri, cari sunt sau d'asupra sau de desubtul puterilor tale. Oamenii și popoarele, cari, necunoscându-se, se

prețuesc mai puțin decât sunt, rămân și devin slabi. Este tot atât de periculos dacă îți exagezezi sau dacă îți subprețuești propriile-ți puteri.

Nimic nu poate ilustra mai luminos aceste reflecții decât istoria nefericită a neamului nostru. Acestui neam, timp de mai multe veacuri, i-a lipsit cu desăvârșire conștiința despre însușirile sale, despre puterile, întinderea și mărimea lui numerică. Munteni, Moldoveni și Transilvăneni trăiră amar de timp în vecinătate nemijlocită, se văzură, se cunoscură, se prețuiră și se ciocniră adesea și adesea se întovăroșiră pe câmpul de luptă, fără să le fi venit odată în minte că ei toți aceluiaș neam aparțin și că dacă rezlățiți sunt slabi și fricoși, adunați la olaltă ar fi numeroși și înfricoșetori. S'au văzut fără să se vadă de acelaș neam, s'au cunoscut fără să se recunoască și să câștige conștiința de neamul lor, s'au prețuit pentru ca să se desprețuiască în lupte între frați, spre bucuria celor de alte neamuri.

Dar` eră această lipsă de conștiința și de cunoștința de sine urmarea firească a fatalității timpului de atunci, după cum, astăzi, cunoștința ce avem de întinderea neamului nostru și conștiința ce căutăm să avem de noi sunt produsul împrejurărilor sociale și istorice de acum.

Sunt cunoscute tuturor sforțările ce se fac la noi, de vreo câțiva ani, spre a căpăta o cunoștință exactă despre diferitele noastre avuții și despre întinderea activității naționale în diferitele ei direcțiuni. Anchete după anchete s'au făcut și se mai fac sub ochii noștri. Anchete agricole, anchete

industriale, anchete culturale, sanitare, expoziții agricole, industriale, științifice, tehnice ș. a., se urmăresc cu luare aminte de public. Și nu este de loc o potrivire întâmplătoare, fără nici o legătură rațională, între pregătirile ce se fac pentru înșgheizarea unei prime expoziții naționale, ce ia proporțiile unei mari expoziții, și între silințele noastre de a da publicului o expunere generală a însușirilor ce înfățișează azi mintalitatea și caracterul românesc. Nevoia reculegerii, scoborării înlăuntrul conștiinței, cunoașterea exactă de sine, atât în domeniul moral și intelectual, cât și în domeniul activității practice, a devenit de o potrivă simțitoare, și, în acelaș timp; încât silințele noastre, depuse în lucrarea de față, fac parte întregitoare și sunt rupte din silințele neamului românesc de a ajunge la cunoștința de sine, de a se reculege.

Tocmai de aceea vom căută și noi să fim, în cercetările noastre și în rezultatele lor, de o nepărtinire desăvârșită. Nu ne vom sfi a pune în toată lumina trebuincioasă relele însușiri și apucături ce se găsesc în caracterul național; nu ne vom dà în lături de a răscoli până în fundul lor rănile sufletești, pe cari ni le-au făcut împrejurările nefericite ale istoriei noastre naționale; vom aveà curajul se expunem în vaza tuturor aceste rele însușiri și aceste răni; tot așa după cum nu vom aveà nici falșă modestie să nu învederăm bunele însușiri, tăriile intelectuale și morale, însușirile sufletești de cari dispunem și cari ar puteà fi condiții de reușită în săvârșirea idealului națio-

nal ce am aveà de îndeplinit. Curajul și amărăciunea ce vom simți desvăluind în fața tuturor părțile rele ale sufletului nostru etnic, vor fi răsplătite prin plăcerea și mândria ce vom încercà subliniind părțile lui bune. Nu este de loc nevoie nici să ne micșorăm, nici să exagerăm; a ne face cea mai mică iluzie asupra forțelor și însușirilor noastre este un pericol netăgăduit.

Pentru îndeplinirea scopurilor ce situația și epoca în care trăim ne impun este de toată trebuința de a cunoaște exact primul instrument și mijloc cu care trebuie să lucrăm: *pe noi înși-ne*. Căci timpul suprem a venit ca să ne biziim numai pe noi înșine. Năzuința tuturor popoarelor de astăzi este de a ajunge, pe toate căile, la cea mai desăvârșită cunoștință de ele și de forțele lor morale și materiale. Pornirea generală a lor este de a'și calcula, fără greșală, puterile; de a nu întreprinde nimic, care să fie deasupra puterilor proprii; de a micșorà astfel rolul întâmplărei și al neprevăzutului; de a introduce lumina rece a rațiunii în toate acțiunile sale spre a înlăturà înprăștierea zadarnică a energiei. În lupta economică fără cruțare ce se dă azi între diferitele neamuri, numai acela va reuși, care și-a cântărit cu precizie puterile, care și-a combinat rațional mijloacele, care a condus cu sânge rece și în cunoștință de cauză complexul activității sale. În această luptă, neamul românesc se afundă și el pe zi ce trece. Loviturile primite până acum încep să-l deștepte. De aci chiar începuturile de trezire a conștiinței de sine.

În deosebi, dezvoltarea științelor sociale de tot felul a contribuit poate cu mult la nașterea și întărirea acestei năzuințe a neamurilor, de a se cunoaște cu exactitate și a-și calcula actele. Aceleași urmări le-a avut, desigur, și spiritul pozitiv al timpului. Oamenii politici din societățile mai înaintate tind a deveni niște adevărați ingineri sau medici sociali. Apucăturile ingineresti, calculatoare metodic, își fac drum în spiritul și caracterele lor. În combinațiile și în loviturile lor, ei nu mai operează decât cu date precise, cu cunoștințe pozitive asupra popoarelor lor și asupra vecinilor. «Se știe, zice D-l Fouillée, cum a stabilit odinioară cancelarul de fier calculile sale pe datele psihologiei poporului francez și pe acelea ale poporului german». Bismark, într'adevăr, spusese încă de mult «că este tot atât de esențial a se cunoaște caracterul unui popor ca și interesele lui». Cu cât au practicat mai mult aceste principii, oamenii de stat din Occident au fost cu atât mai mari și au răușit mai bine în planurile lor.

În curentul de luptă, în care se adâncește, neamul românesc, înconjurat de vecini puternici și cotropitori, va trebui să iasă din nepăsarea și ignoranța tradițională despre el și despre ceilalți. Or, aceasta se face azi la noi aproape pe toate căile. Trebuie să luptăm cu armele științii din timpul nostru și cu ale acelor cari ne fac concurență. Aceste arme sunt: prevederea, cunoașterea desăvârșită a mijloacelor și a însușirilor sale bune sau rele, întrebuițarea rațională a tuturor resurselor materiale și sufletești de care dispunem. În

vârtejului luptei, dacă ne ignorăm sau neglijem ceva din forțele noastre vom fi învinși chiar de către aceia cari în realitate au fost mai slabi decât noi. Energia națională trebuie cheltuită sub forma ei cea mai potrivită cu împrejurările și în direcția care i-ar conveni mai mult. Tocmai de aceea este neapărată nevoie să ne cunoaștem forțele și împrejurările sociale și istorice în care vremile viitoare ne vor așeza.

Aceste cercetări ce prezintăm aci publicului, noi pretindem, cu toată modestia ce trebuie să ne impunem, că au de scop să încerce a fixa aproximativ harta sufletească și felurile însușiri bune sau rele ale caracterului românesc. Intenția noastră este de a procura documente și vederi generale, cât se poate de exacte, asupra acestui obiect, cari să poată fi folosite dreptul de actualii și viitorii ingineri sociali și politici, cărora soarta le va încredința făurirea și conducerea neamului nostru.

Neamul nostru se găsește azi într'un moment solemn de reculegere. Scăpat, ca prin minune, din vijelia valurilor istoriei universale, el a făcut într'o jumătate de secol pași repezi pe tărâmul ființării lui neatârnat și al progresului. Azi el se oprește locului o clipită. Măsoară distanța străbătută și pașii făcuți dela marginea abisului. Iși pipăie mădularele spre a se asigura dacă le are întregi ori neatinse; își încearcă țăriile și năzuește să-și cunoască toate resursele și virtuțile ce-a mai putut scăpa din vijelia vremurilor nefericite. Din cunoașterea exactă a ceea ce are, din bilanțul celor pierdute și celor rămase simte nevoia să-și lămurească

conștiința de sine. Iar la lumina vie a acestei conștiințe, poporul românesc a ajuns momentul în care trebuie să-și făurească un ideal bine conceput, potrivit cu forțele sale și să-și croiască un drum sigur în străbaterea căruia trebuie să prevadă toate piedecile ce are de învins, tot curajul de care să dea probă în învingerea lor și toate pregătirile de care va fi fost trebuință.

Generației noastre, negreșit, îi va fi hărăzit de a grăi pătrunzător aspirațiile legitime ale neamului, să le găsească formula, să le înfățișeze sub forma unui ideal bine cumpănit, croit din cunoștința desăvârșită a neamului și a împrejurărilor geografice, istorice și sociale prin care el are să treacă în decursul veacului peste al cărui prag pășim. Fără-măturile sau licăririle întrerupte, gânguririle unui ideal național ce a apărut adesea nearticulat în conștiința generației ce ne precedează, se vor defini în conștiința noastră, se vor întrupa într'un ideal conștient, statornic, dominant, calculat și urmărit cu sânge rece. În vederea făuririi acestui ideal, în scopul înlesnirii concepției lui, sunt îndreptate cercetările noastre. Această lucrare o consacru generației din care fac parte, o închin ei. Ea nu va fi nici complectă, nici desăvârșită. Ea este numai un punct de plecare. Dar ceea ce nu poate desăvârși și complectă o persoană, va putea o generație întreagă.

Elementele idealului nostru, așa după cum ele ni s'au desprins și au apărut în aceste cercetări, se înfățișează de o parte în masa compactă a populației rurale și de altă parte în masele românești ce se înșiră dealungul celor patru granițe ale Re-

gatului. Aceste elemente încep dejă să se miște și să iasă la lumină. Din energia mișcărilor lor și din lumina conștiinței lor se va făuri idealul generației noastre.

Nu este nimănui greu de văzut că una din preocupările mai de seamă ale conștiinței publice dela noi, în ultimii ani, este atenția ce se dă de toți, cu statornicie, populației noastre rurale. Geniul cel mai instinctiv al neamului a indicat că acolo este comoara energiilor românești. De aceea, toată luarea aminte a celor prevăzători se îndreaptă în această parte. Populația dela țară este ridicată în focarul atenției publice. În câteva zeci de ani, după indicația semnelor prevestitoare, această massă imensă de suflete inconștiente și de energii ațipite se va trezi. Cultivarea și instrucția ei, punerea în valoare a energiilor ce ascunde vor fi elementele din care se va plămădi o conștiință națională largă, puternică și activă. Cu mișcarea democratică poporanistă, ce se ivește la orizont, sub auspicii serioase, cu reformele politice, sociale și economice, ce se preconizează de unele persoane al căror rol este predominant în organizația partidelor noastre politice, în cincizeci de ani ridicarea populației noastre țărănești va fi fapt îndeplinit.

Persoane, eșite din sânul acestei populații, au ajuns azi la un grad ridicat de cultură, și, întrucât păstrează conștiința care-i leagă de masa socială din care au pornit, năzuința lor este de a reveni asupra ei, de a încercă s'o deștepte, s'o cultive, s'o înstruească și să-i formeze conștiință ageră.

Obiectivul, ce își propune fracțiunea intelectuală eșită din populația rurală, tinde învederat să ridice la viața trează și la lumină pe frații și părinții lor, cari lâncezesc uitați în întunecimea satelor. În mare parte așa se explică această năzuință a opiniei publice de a se ocupa stăruitor de soarta celor din sate, năzuință care-i una din notele precumpănitoare ale conștiinței celor din clasa cultă dela noi.

Ceeace nădăjduim noi să reese limpede din complexitatea acestor cercetări, din studiul diferitelor probleme amintite aci pe scurt, este conștiința lămurită și exactă despre stadiul dezvoltării mintale, morale și sociale în care ne aflăm azi, a drumului făcut și a celui care mai este de făcut de acum înainte. Firește, de gradul de dezvoltare prin care trecem acum sunt legate unele defecte ale caracterului nostru și unele însușiri bune ale minții noastre. Imprejurările, în cari s'a desfășurat trecutul nostru, au proectat adesea dungii groase de umbră peste ființa sufletului românesc. Sunt unele dezvoltări morale deviate, anormale, — fruct al condițiilor de restriște —, sunt unele deprinderi rele, — opera unei vieți istorice fără noroc, aceste însușiri îndoelnice și rele trebuesc înlăturate sau îndreptate.

Numărul mic al oamenilor noștri culți și luminați are o frumoasă menire de pedagogi naționali, pentru câtevă zecimi de ani de acum înainte. Ei au datoria de a descoperi toate însușirile rele, anormale, deviate ale sufletului românesc, pentru a căută să le îndrepteze, să le curețe și să le

înbunătățească sau să le facă să dispară. Pentru acest scop, ei trebuie să examineze cu telescopul științelor psicho-sociale moderne înfățișarea sufletului nostru etnic, să-i lămurească toate cutele, să-i desprindă toate apucăturile rele; va mai trebui încă, în primul rând, să urmărească, departe, în trecutul nostru cel mai îndepărtat, izvorul, geneza acestor deprinderi și însușiri rele, ca și a însușirilor bune ce înfățișem și să-și dea seama cari sunt condițiile și împrejurările cari au determinat bunele însușiri și căror condiții și împrejurări se datoresc însușirile și deprinderile rele. În urmă, datoria lor va fi să se aplice asupra prezentului, asupra condițiilor actuale care prelungesc și mențin aceste însușiri rele. Ca un pedagog luminat, oamenii culți ai generației noastre trebuie să găsească mijloace pentru a înlătura condițiile și împrejurările ce corespund relelor noastre însușiri. Ei trebuie să îndrepte defectele noastre etnice secând izvorul din care ele decurg. Insușirile noastre sufletești nu se vor înbunătăți decât prin înbunătățirea soartei, prin ameliorarea condițiilor sociale și istorice ale populațiilor noastre rurale. Intervenirea energetică a claselor culte asupra defectelor noastre sufletești, reacțiunea viguroasă contra condițiilor și împrejurărilor din care decurg relele noastre însușiri sunt singurile mijloace de îndreptare și de reușită în lupta aprigă ce se deschide între neamuri.

Sforțările ce-am depus în aceste cercetări au de scop să încerce a arunca oarecare lumină peste

bunele și relele noastre însușiri sufletești spre a le face mai ușor de văzut pentru ochii orcu. Mai mult încă, ele au fost menite să desvălue și să lumineze împrejurările sociale și istorice din cari au isvorât relele însușiri. Criteriul utilității aceste cercetări, să fie, deci, pentru orice critic, măsura în care ele vor fi reușit să se apropie câtuși de puțin de idealul propus.

CAP. I.

CONDIȚIILE GENERALE

ALE

PSICOLOGIEI POPOARELOR

De obicei, în cercetările de psihologie se vorbește, foarte adesea, despre o conștiință socială, care pare a fi ceva deosebit de conștiința individuală a membrilor societății. Tot astfel, auzim vorbindu-se de conștiința națională, ca de ceva deosebit, dacă nu cu totul strein de aceea a persoanelor cari alcătuiesc națiunea. Această deosebire ce se obișnuiește a se face între conștiința individuală și conștiința socială sau națională este o chestiune de un interes precumpănitor în cercetările ce urmărim aici.

De aceea, să ne fie îngăduit, dela început, să ne oprim puțin ca să analizăm și să cercetăm pe ce este întemeiată această deosebire, ce legătură poate fi între conștiința indivizilor și aceea a societății sau a națiunii. Avem convingerea că din această ana-

liză, vom putea scoate oarecare lumină asupra și a conștiinței sociale și naționale, dar mai ales asupra conștiinței individuale.

În înțelesul propriu al cuvântului, când vorbim de conștiință nu ne o putem închipui, decât ca fiind legată de o complexiune de organe fiziologice, nervoase, cerebrale. Un individ omenesc, înfățișând totdeauna acest complex organic, este fără îndoială substratul unei conștiințe. Dar societatea? Este ea un complex fiziologic? Ar fi absurd s'o afirmăm. Ea este o complexiune de raporturi și de lucruri. Serios nu se poate vorbi de o conștiință socială, propriu zisă, căci n'a văzut-o nimeni. Cel mult o poți concepe ca o simplă metaforă.

În afară de conștiința și eul individului nu există, decât doar în înțeles figurat, o conștiință socială. Eul național sau social este o abstracție făurită de spiritul științific și realizată, întrupată de spiritul literar la omenilor pe jumătate învățați. Să vedem dacă noțiunea de conștiință socială, întrucât poate însemna ceva, nu înfățișează, în realitate, deosebiri ce există între diversele grupuri de indivizi, cari, după societățile în cari trăesc, formează diferitele naționalități.

De fapt, conștiința națională se identifică, se confundă cu conștiința aproape a fiecărui individ în parte, ce aparține națiunii respective și mai ales cu a unor persoane devenite mari personalități istorice. Între conștiința națională și aceea a unui conațional există un raport analog cu acela care există între un câine și speța sau varietatea canină din care face parte. Fiecare exemplar al speței canine poartă în el toate însușirile esen-

țiale ale speței. Tot astfel, fiecare din membrii unei națiuni poartă în el însușirile principale ale poporului din care face parte. În realitate, ideea de națiune, conștiința națională este trasă din viziunea însușirilor sufletești, cari se găsesc comune la aproape totalitatea membrilor națiunii. Numai că aceste însușiri sunt foarte adesea sau necomplete, sau ascunse, sau alterate la indivizii luați în particular.

Trăsăturile generale ale portretului unei națiuni se prezintă sub înfățișări individuale, particulare la indivizi. Ele nu apar mai clare decât la eroii și oamenii mari ai națiunilor. Dar dacă aplici procedeul lui Galton, al fotografiilor compozite, suprapuse, protretele psihologice a douăzeci de români, îți vor da, fără îndoială, portretul generic al sufletului românesc, așa cum Galton a putut obține portretul autorului unei familii prin fotografierea suprapusă a membrilor ei. Negreșit că mintea omenească a săvârșit în chip spontan, această fotografiere colectivă, suprapusă a conaționalilor și rezultantei câștigate astfel i-a dat etichetă de națiune, conștiința socială, *eul* național. Este înverdat că în realitate nu există decât conștiința indivizilor, iar conștiința națională este numai înfățișarea abstractă a trăsăturilor sufletești, comune unei întregi categorii de indivizi aparținând unei națiuni și care se subliniază mai limpede la personalitățile remarcabile ale Istoriei.

De aceea, D-l Fouillée a putut zice că găsește într'însul liniile fundamentale ale poporului francez și de aceea și noi ne-am propus să luăm, atât ca punct de plecare al acestor cercetări, cât și ca

mijloc de verificare și de orientare în rezultatele obținute, fondul sufletesc cu care ne-am nutrit din atmosfera intelectuală și morală a populației noastre rurale.

Origina socială a conștiinței individuale.

Dar ideea de conștiință socială și de eu național mai are încă o însemnătate și o semnificare de mare preț. Ea este întrezărirea îndepărtată a unui adevăr științific, de cea mai mare importanță, anume că conștiința individuală este ea însăși de natură și de origine socială sau națională. Dacă nu există o conștiință socială sau națională, ci numai conștiințe individuale, totuși acestea din urmă sunt produsul unei conexiuni de împrejurări și condiții în cea mai mare parte sociale. Această conexiune de condiții particulare, proprii fiecărui popor în parte, poate fi considerată ca o conștiință socială externă, obiectivă, din care decurg conștiințele particulare.

Tot așa, deși, nu există decât indivizi câini, însușirile lor canine și le trag, prin ereditate, dela toată seria generațiilor trecute ce constituie *speța* sau varietatea lor.

În complexul psihologic al unei persoane, trăsăturile esențiale, fundamentale, sunt acelea pe cari ea le înfățișează în comun cu alte persoane ce aparțin aceleiași națiuni. Cum este învederat, pe de o parte, că aceste însușiri generale, fundamentale, nu pot fi decât produsul unor condiții și împrejurări, cari au fost comune generalității membrilor unei națiuni, și cum, pe de altă parte, este neîndoios că aceste împrejurări și condiții comune sunt mai ales de natură socială — căci mediul social este

cam același pentru toți — urmează dela sine că elementele și factorii conștiinței indivizilor sunt de origină și de natură socială. Iată cum încercarea de a deslegă problema raporturilor dintre conștiința socială și conștiințele individuale ne pune pe urmele evidente al celui mai esențial factor al fenomenului conștiință: societatea, națiunea căreia aparțin conștiințele.

Intr'un cuvânt conștiința națională, care face obiectul de cercetare al psihologiei etnice, nu există decât în conștiința indivizilor; în schimb însă, condițiile și factorii conștiințelor individuale și, prin urmare, a conștiinței etnice sunt în primul rând sociale.

Studiul psihologiei poporului român va fi deci studiarea caracterului și conștiinței indivizilor și interpretarea lor în funcție de condițiunile istorice și sociale ale neamului.

Știința psihologiei sociale mai distinge, pe lângă elementul social precumpănit, în formarea conștiinței unui popor, și alte elemente determinante, cum, spre pildă, *rasa, mediul fizic, clima, configurația geografică*. La rândul său, factorul social trebuie desfăcut și considerat sub diferitele lui aspecte. El coprinde desfășurarea istorică, condițiile istorice de vecinătate și lupte cu popoare vecine, condițiile economice, instituțiile sociale, volumul social, adică numărul mai mare sau mai mic al membrilor unei societăți sau națiuni; densitatea socială, adică gradul în care membrii societății au raporturi repetate, multiple și variate între ei și sunt în atingere unii cu alți în multe și diferite, sau

puține și statornice împrejurări. Heterogeneitatea sau omogeneitatea membrilor societății între ei încă sunt elemente de luat în seamă.

§ I. Rasa, clima, configurația geografică.

Vom cercetă aici prealabil care este, în general, valoarea fiecărui din acești factori, sub feluritele lor aspecte, în formarea sufletului unui neam.

Valoarea factorului fizic: rasa. Și mai întâiu, care este însemnătatea factorului rasă în determinarea psihologiei etnice? Știința încearcă să distingă azi, în cuprinsul rasei albe, mai multe *subrase*, care diferă între ele prin variația unora din caracterele lor anatomice și sufletești, în deosebi craniul, *indicele cefalic* și culoarea pielii, voința și inteligența.

Aceste rase secundare sunt: așa zisul *homo europeus*, plăviț la față, temperament sanguin, mușchi puternici, păr lung, bălan sau roș, ochii albaștri limpezi și cu un temperament ușuratic, subtil, dibaci. El are statura înaltă și puternică, fața lungă, nasul subțire, drept sau convex, gâtul lung, corpul și membrele lungi și indicele cefalic 0.74, ceea ce traduce un craniu relativ lung sau dolicho-cefal. În opoziție cu aceasta este *homo alpinus*, ale cărui caractere fizice și sufletești sunt cu totul opuse: fața oacheșe, părul negru sau castaniu, ochii negri, craniul larg și puțin lung (brachicefal) nasul concav, relativ larg, fața largă, talia mijlocie sau mică.

Ca punct de trecere între aceste două varietăți

este *homo mediteraneus*, care are culoarea lui *homo alpinus* și particularitățile anatomice ale lui *homo europeus*.

Din tipul lui *homo europeus* fac parte populațiile germanice, elementul teutonic și anglo-saxon. Tipul *homo mediteraneus* se găsește la populațiile iberice în Spania, în Nordul Africei, în Sicilia, în Italia meridională și la rasele semite.

Homo alpinus este tipul populațiilor celtice și slave. După părerea d-lui Fouillée, acest tip este răspândit în Franța în provinciile bretone, în Auvergne, Savoia, în Elveția, în Bavaria, în România, Albania, Irlanda ș. a.

Ceeace deosibește populațiile blonde, dolichoide de cele oacheșe, brachicefale, este că cele dintâiu, pe lângă o inteligență repede și pătrunzătoare, mai au o activitate și o energie neînvingătoare, o voință tare, adesea violentă și foarte tenace; pe când brachicefalii se deosibesc prin vioiciunea lor de spirit, prin mobilitatea și veselia lor prin aceea că ei au mai multă inteligență decât voință. Intr'un cuvânt, oamenii blonzi sunt oameni de caracter și de voință tenace, dominantă; iar oamenii oacheși, cu fruntea lată și scunzi, sunt inteligențe schimbătoare, lipsiți de energie și fără caracter. Antropologii, cel puțin unii din așa zișii savanți în chestiunile antropologice, așa caracterizează aceste două tipuri omenești. Ei atribue toate calitățile alese oamenilor blonzi și înalți și toate defectele oamenilor oacheși și scunzi. După dânșii, unii constituie elita, aristocrația speții umane, ceilalți paria, vulgul, pleava omenească. Lucrul este streveziu: aceste teorii își au origina lor în craniile dolichoide. Știința mai se-

rioasă le tratează azi de invenții fanteziste, bune de utilizat prin romane.

Oameni și popoare brachicefale, cum au fost Romanii, au făcut probă de cea mai tenace și intensă putere de voință, deși le lipseă indicele cefalic, pe care-l prevăd pseudo-savanții antropologiști; pe când oamenii blonzi, dela Nord, care sunt caracterizați numai prin puterea lor de voință, au dat probă de o inteligență vastă dezvoltată în detrimentul chiar al voinței elementare. Astfel, această rasă dolichoidă a dat pe Kant, care a fost inteligența cea mai curată și cea mai vastă. De asemeni, populația scandinavă de azi, care împlinește în chip ideal condițiile rasei pur dolichoide, nu se ilustrează de loc prin însușiri de voință, prin fapte care să depășească pe acelea ale altor popoare.

Această teorie antropologică se bazează însă pe câteva fapte și împrejurări, a căror valoare n'a fost just interpretată. Intre altele, știut este că centrii motori și vizuali sunt localizați în partea occipitală și parietală a encefalului, iar această parte fiind mai dezvoltată la dolichocefali decât la brachicefali a făcut să se tragă concluzia că aceștia au o voință superioară, statornică, tenace și sunt mai energici decât populațiile oacheșe. Aceștia din urmă, fiind brachicefali, au regiunea centrilor motori mai puțin dezvoltată și mai dezvoltată regiunea anterioară a centrelor de idee; de aci s'a tras concluzia că ei sunt inferiori în privința voinței, schimbători, inteligenți, cu o ima-

ginație vie, toate acestea însușiri care îi fac mai slabi decât dolichocefalii.

Această considerație, *a priori*, a fost confirmată de împrejurarea că majoritatea oamenilor de talent sau de geniu au fost blonzi, dolichoizi și de aceea că în decursul istoriei universale, rasele dolichoide dela nord au fost în chip statornic superioare populațiilor brachicefale dela sud, căci acestea din urmă au fost totdeauna invadate, învinse și stăpânite de cele dintâiu. De altfel, această din urmă împrejurare explică singură de ce numărul oamenilor distinși aparțin rasei blonde.

Găsindu-se, în mai toate societățile moderne, în situația unei clase dominante, negreșit că ei au avut în favoarea lor toate mijloacele de instrucție și de cultură pentru a dezvoltă dispozițiunile pe care le-au avut dela natură. Aceste condiții fac, după *Candolle*, că un om din clasa superioară are de opt ori mai multe șanse să se distingă decât cel din clasa mijlocie și de șase sute de ori mai multe decât cel din clasa inferioară. «Explicarea acestui fapt, se întreabă D-l Fouillée, nu trebuiă căutată în greutățile pe care le încearcă talentul în manifestarea sa? Ușor este unui zidar să-și manifesteze pe poetul înăscut ce este în el?».

Chestiunea principală, în această problemă, rămâne să se știe dacă n'au fost alte cauze, independente de meritul lor intrinsec, care au făcut superioritatea istorică a populațiilor de Nord. Năvălirea lor spre Sud și triumful lor asupra unor populații pacifice și civilizate nu presupune numai decât avantajile rasei lor, ci, poate, desavantajile patriei lor nordice și a stării lor de barbarie,

care le dispunea către războiu, în care, fiind mereu deprinse, trebuiau să ajungă superioare brachicefalilor pacinici dela Sud. Gonite de ariditatea solului și de asprimea unei clime reci și lipsită de soare, oțelite în lupte vecinice, ce purtau sau contra aridității solului și asprimei climei, sau între ele, eră firesc să apuce drumul țărilor luminoase, calde și fecunde și să invingă, spre a domina în urmă, populațiile ce le găseau acolo. Aceste avantagii trecătoare au fost deci efectul unor desavantagii firești. Am zis avantagii trecătoare, de oarece populațiile de Nord, înecate în masa celor dela Sud, brachicefale, deși se găsesc în poziția lor socială avantajată de clasă dominantă, tind a se împușină, a se elimina treptat și a dispărea dinaintea acestora din urmă. Superioritatea lor, dacă n'ar fi discutabilă, este totuș învederat trecătoare, căci tocmai de aci provin tânguirile antropo-sociologuștilor ca Lapouge și Ammon. «Toți antropologuștii sunt de acord a recunoaște că de fapt dolichocefalia va fi înlocuită printr'o brachicefalie».

În realitate, caracterul anatomic dolichoid al populațiilor blonde de Nord, desvoltarea părții posterioare a craniului este determinată de chipul lor de viață. Populația războinică, ducând totdeauna o viață de luptă, ale cărei condiții erau mai grele din cauza sgârceniei naturii, a fost firesc ca la ea centrii motori din regiunea parietală și cei din partea occipitală, regiunea cerebrală unde reșed centrii vizuali, cari regulează acțiunile de atac și de apărare, să se desvolte. De aci desvoltarea unei voinți energice, a unui caracter tenace, constant la populațiile blonde din Nord. Tot așa este și cu

desvoltarea în lărgimea frunții la populațiile brachicefale. Forma rotundă a craniului lor decurge firesc dela modul lor de viață: așezată, pacinică, dedată la industrie, la arte, la științe și la toate formele de activitate a oamenilor civilizați.

După Virchov, «dacă capul se lărgeste, după cum trebuie s'o facă încă și mai mult cu timpul, este pentru ca să dea loc la tot ce ne va face să câștigăm progresul cunoștințelor: forma rotundă este aceea care îngăduie să îngrămădești cea mai mare masă cerebrală în spațiul cel mai mic».

În această privință, deci, departe ca brachicefalia să fie un caracter anatomic inferior, ea este tocmai condiția cea mai favorabilă a răușitei în viața modernă. Ea este o anticipație a viitorului. Celor pe care-i caracterizează, acelora le va aparține viitorul.

Acestea-i una din cauzele cari fac că populația blondă, dolichoidă se rărește și dispare dinaintea populației brachicefalice. Ceeace a făcut-o superioară, în trecutul de barbarie și de războiu al neamurilor, o va face inferioară în viitorul de civilizație și de pace. Rasa blondă, dolichoidă, dacă nu s'ar schimbă, ar deveni nepotrivită cu modul de viață pacinică, ce pare a se putea spera în viitor. Într'adevăr, civilizația și creșterea cunoștințelor științifice va dezvoltă tot mai mult partea anterioară a craniului și prin urmare brachicefalia.

Pe de altă parte, trebuie ținut seamă că dimensiunile craniului, fie în lărgime sau în lungime, prin ele înșile, nu vor să zică nimica. Creerul, constituit într'un fel sau în altul, este un instrument pe care trebuie să vie anume împrejurări istorice sau

curente sociale nimerite, care să-l pună în mișcare și care să-l facă să lucreze conform constituției lui. Incât, în afară de aceste împrejurări și curente, el n'are nici o valoare; iar, în aceste împrejurări sau curente, când lucrează, toată valoarea explicativă a funcționării lui aparține acestor condiții de împrejurări și curente. Așa se face că dolichoizii, oameni cu craniul lung, sunt leneși și inactivi în Spania, în Sicilia și în Italia meridională; pe când brachicefalii din Italia de nord desfășură o activitate, care egalează, la Milan, pe aceea a Englezilor și a Americanilor.

O altă obiecțiune, care dărâmă teoria rasei introdusă în interpretarea însușirilor psihice ale popoarelor, este aceea că nu se găsește nici un popor format din o rasă curată, căci dolichoizii și brachicefalii se amestecă, în proporții foarte felurite, la diferitele popoare și apoi dolichoizii se găsesc în mare număr chiar în mijlocul celor mai diferite rase colorate în galben sau negru. «Dacă forma lungueață a craniului ar avea vre-o însemnătate, pentru voință și inteligență, cum se face că populațiunile negre aparțin, în cea mai mare parte, tipului dolichoid?»

Dacă vroidm să desprindem acum sensul comun al tuturor acestor considerații, făcute asupra părții determinante ce trebuie acordată factorului rasă, observăm: întâiu, că rasa are valoare determinantă numai atunci când lucrează în concordanță cu împrejurări istorice și cu curente sociale potrivite ei, dar independente de ea; al doilea că, întrucât rasa se consideră după forma rotundă brachicefală, sau

lungueață, dolichoidă, a craniului, această formă ea însăși variază, am văzut, cu modul de viață socială pe care-l duc populațiile respective. Ea depinde de viața combativă sau sedentară, pacinică și civilizată pe care o duc populațiile între ele.

Nu vorbim de înălțimea taliei, de culoarea părului sau a ochilor, cari nu pot avea nici o legătură cu forma activității unui om; de oarece sunt caractere anatomice externe, foarte superficiale, fără nici o legătură esențială cu organele activității sau ale inteligenței. Niște caractere, externe fiind, se schimbă și ele, după climă și latitudine. De unde rezultă că rasa este ea însăși o însușire a oamenilor, care derivă dela felul vieții sociale, pe care o duc; și că dacă are vre-o valoare, în psihologia popoarelor, o împrumută dela curențele sociale și împrejurările istorice actuale, în care, odată formată, este pusă să se manifeste. În rezumat, îndărătul factorului rasă, cu cât aprofundăm chestiunea, găsim că se ascunde tot factorul social și că rasa nu este decât o consecință directă a condițiilor istorice și sociale a popoarelor.

Valoarea explicativă, în psihologia etnică, a factorului rasă, considerată din punct de vedere fizic, este deci foarte mică, de aceea și noi îi vom da puțină însemnătate în explicarea caracterului și mintalității românești.

Dacă însă privim rasa ca un complex de însușiri sufletești simple, elementare, atunci neapărat că o vom ține în socoteală, întrucât privește aceste însușiri, ca fiind niște date inițiale, primordiale a căror interpretare istorică și socială este cu neputință de urmărit.

Valoarea factorului fizic: climă. Unul din adevărurile cele mai strașnic așezate și primite de toți, în știința socială contemporană, este că valoarea factorului fizic se micșorează în măsură ce știința și tehnica se dezvoltă și ne dau mijloacele trebuincioase pentru a predomină natura. În luptă cu natura, popoarele înapoiate, inculte trebuie să se supue naturii și să se adapteze ei, să se schimbe ele după cerințele mediului fizic; iar popoarele înaintate, civilizate se deosibesc prin aceea că mai curând schimbă ele mediul fizic în care trăesc și-l adaptează cerințelor lor pe când fizicește rămân relativ neschimbătoare. Valoarea factorului fizic, în determinarea psihologiei etnice, variază deci după gradul de civilizație al popoarelor. Pentru o națiune înapoiată, atât timp cât ea a fost și este înapoiată, cum este cazul neamului românesc, mediul fizic și geografic joacă un mare rol. Acest rol descrește pe măsură ce ea va înainta în civilizație. Nici odată însă puterea de determinare a mediului fizic nu va dispăre cu totul. Dacă el a putut diferenția speța umană în diferite rase, cum a făcut-o negreșit la început, când materialul omenesc era mlădios și inform, mediul fizic nu va înceta nici mai târziu de a înrîuri întorsătura spiritului și caracterul popoarelor.

Este neîndoios că întinderea și intensitatea activității unui neam are urmări și asupra caracterului și asupra inteligenței lui. Modul cum va lucra, va înrîuri fatal modul cum va simți și cugeta el; iar modul cum lucrează cineva este determinat, în general și în mare parte, de feno-

menele climaterice în care omul este pus să lucreze. Mai mult, chipul în care cugetă și simte omul, sensibilitatea și senzațiile lui sunt înrîurite direct de climă. «In țările în care aerul este uscat și electric, zice D-l Boutmy, fibra se încordează și țesăturile se strâng, iar impresiunile pătrund mai iute. Reacțiunea pe care ele o provoacă este aproape spontanee. Solemnitatea înceată a șefului arab ascunde un foc care arde ascuns, care va izbucni într'un șir de mișcări repezi și sigure, de acțiuni tari și pasionate. In Anglia, sensibilitatea este mai puțin deșteaptă și mai leneșe în răspuns. In aceste corpuri mari și albe, veșnic scaldate în aer umed, senzația pătrunde mai încet, circuitul este mai lung de străbătut. Impresiunile și percepțiunile sunt desigur mai puțin numeroase în aceeași unitate de timp și ascuțimea lor este mai mică».

Ca și sensibilitatea, «imaginația lor fizică, facultatea de a-și reprezenta senzațiile a rămas târzielnică și îngustă».

Ar putea cineva presupune că influența climei se mărginește numai la funcțiunile inferioare ale spiritului unui neam. Lucrul este ușor de admis pentru acestea și devine mai greu pentru funcțiunile mai înalte ale minții. Cu toate acestea, imaginația minții creatoare și chiar procesul ideațiunii și al abstracțiunii se resimt, la un popor, tot atât de puternic de variațiunile climei în care trăește. Astfel, după d-l Boutmy: «limpezimea aerului care învelește obiectele, frumusețea luminii care le scaldă, gradațiunea bogată a reliefulilor, delicatețea contururilor, strălucirea și varietatea culorilor sunt o sărbătoare pentru ochi. Senzații foarte deosebite

între ele și de o nesfârșită feluire ocupă și încântă spiritul; ele îl fac să se întoarcă către lucrurile din afară. Din toate aceste înfățișări netede și nuanțate nasc în grămadă ideile clare, cari se clasează în de ele singure în creier. Spiritului îi place să le treacă adesea pe dinainte și să le manevreze. Gurii îi place să le traducă în mai multe silabe, cuvinte vesele, sonore, pronunțate încet în aerul cald care le aduce în urechi. Cugetarea și graiul sunt aici în mod firesc analitice... Plimbat prin atâtea impresiuni felurite și delicate, omul nu le părăsește decât cu părere de rău pentru a lucra; totdeauna este grăbit să se reîntoarcă la priveliștea însuflețită, «pe care firea și mintea lui i le înfățișează în orice clipe. Un fel de diletantism pasiv și rafinat este izvorul dela care se duce să soarbă bucuriile sale cele mai vii».

Dacă schimbi cu totul acest decor al firii și pui un popor să se desvolte în pervazul unor condiții geografice și climaterice cu desăvârșire deosebite, altfel se va desvolta și mentalitatea lui. Iată cum prezintă d-l Boutmy, influența climei asupra Englezului din acest punct de privire:

«Desvoltarea intelectuală, zice dânsul, s'a produs cu totul altfel sub cerul britanic. În această atmosferă brumoasă sau înecată de ploae, contururile se șterg, reliefulurile dispar, culorile fine se înecă într'un cenușiu uniform. Numai strigăturile sgomotoase ale culorii roșie și verde rezistă: acestea vor fi culorile englezului. O senzație, care-i obicinuit tristă, monotonă și lipsită de interes pierde iute puterea ce are asupra sufletului și el

o lasă, pentru ca să se întoarcă către obiecte mai atrăgătoare. Lumea lăuntrică îl prinde în mrejele ei; îl absoarbe; și dacă ese de acolo, în urmă, la chemarea neașteptată a vreunei impresiuni mai lămurite și mai atrăgătoare, ese cu o capacitate acumulată de a se bucură de această impresie, care se vădește prin tăria și adâncimea accentului, adesea, și mai ales, cu tovărășie de icoane și idei prelucrate în lunga sa retragere; el le scoate din propria-i substanță și le împrăștie cu belșug asupra lucrurilor. Nici odată vre o sensibilitate n'a primit mai puțin de afară și n'a savurat mai viu, în felul său, puținul ce-i fusese dat prin excepție».

Cu alte cuvinte, după d-l Boutmy, și cu drept cuvânt, dacă sufletul unui popor capătă obicinuița de a trăi mai mult în afară și a se lăsa să fie guvernat și copleșit de această lume, aceasta vine dela limpezimea aerului, dela frumusețea luminei, dela vioiciunea culorilor și a formelor. Din potrivă, o lumină leneșe, urită, un aer greoiu, cețos, care îneacă formele, silesc spiritul omenesc să se închidă în el însuși, să se nutrească din propria-i substanță și să impue lumii din afară felul lui lăuntric de a fi. Viața sufletească reflexivă, profundă, întoarsă către interior, individualistă, sau cea expansivă, superficială, strălucitoare în afară sunt determinate, și una și alta, de două modalități de a fi, bine deosebite, ale atmosferei.

Un cadru firesc, cald, plin de soare face din spiritul unui popor un fel de oglindă sufletească convexă; din potrivă, un cadru cețos, posomorât, închis, cu soare leneș și șters, dă spiritului forma unei oglinzi sufletești concave. Una proiectează tot

conținutul ei în afară, cealaltă îl concentrează în adâncimile sale lăuntrice.

Dar chiar activitatea spiritului, sub forma sa cea mai înaltă, poartă pecetia particularității climaterice în care se desfășoară viața omului. Astfel, obișnuința și facultatea unui popor de a concepii și construi ideile generale, de a se delecta în teore generale sau într'un empirism tiranic atârnă, în cea mai mare parte, de felul de viață pe care-l duce, care, la rândul-i, atârnă de condițiile climaterice și geografice în care trăește acel popor.

«Orce generalizare, zice d-l Boutmy, are ca temelie un caracter abstract, bine determinat, care este recunoscut cu atât mai ușor și se distinge mai cu relief, cu cât oamenii pot să se lase să fie atrași mai îndelungat de către impresiunile în care el se coprinde. Această primă condiție lipsește Englezului. Acì omul este absorbit mereu sau răpit de către nevoia de acțiune, generalizarea și abstracțiunea nu pot avea loc liber decât dacă spiritul nu este mereu readus, din motivul nevoii de acțiune, către realitățile concrete, ... căci aceste realități îl descurajează descoperindu-i ceea ce este în mod falș simplificat, în mod practic falșificat în toate afirmările sale mai cuprinzătoare. Rasele cari s'au distins în producerea ideilor generale sunt acelea cărora belșugul și netezimea senzațiilor le-au îngăduit, fără ostenală, priveliștea percepțiunilor tari și numeroase, limpezi și felurite»... Aceste condiții le găsește d-l Boutmy împlinite la Grecii antici și la Francezi. La Engelezi este cu totul din contra «...rărimea și nedis-

tingerea inițială a reprezentărilor spiritului, greoaia și nesigura lor gravitare nu le fac proprii apropierea lor dese și felurite, din care trebuie să se desprindă abstracțiunile în belșug. Apărând ici și colea întunecate, singuratiche, ele nu formează un grup organizat, capabil de mișcări destul de bine ordonate și potrivite pentru a se ridica împreună în regiuni superioare, și pentru a se deda aci la construcții speculative largi». De sigur, dacă Englezul este mereu atras și ținut de nevoia de acțiune, este din cauza climei, a puținei rodnicii a solului, a luptei cu natura, care, fiind mai sgarbită, își dă mai anevoie comorile sale omului.

Această predominare a activității, ajutată de chipul în care impresiile naturii se înfățișează spiritului: obscure rari și șterse, fac ca poporul Englez să nu se dede la idei și teorii generale. Tocmai din potrivă a fost cu poporul Francez, care s'a dezvoltat în condiții climaterice opuse. De aceea, faptele concrete și ideile generale vor avea o soartă diferită în mentalitățile celor două popoare. Pe când *Royer Collard* va zice: «je méprise un fait» Englezul *Burke* va zice din contra «je hais jusqu'au son des mots qui expriment les abstractions».

În sfârșit, după d-l Boutmy, condițiunile de climă, de lumină, variațiile acestora ar avea înrâuriri hotărâtoare chiar asupra celor mai înalte concepții filozofice ale popoarelor. Astfel, popoarelor dela miază-zi, cari sunt veșnic deschise la impresii clare, definite, repetate, li se impune în mod fatal o concepție naturalistă a lumii și a omului, de către modul de a fi al lucrurilor dinprejur. Speculațiile

metafizice sunt acî favorizate de mediul fizic și ele au în totdeauna un caracter naturalist. Cu populațiile nordice, potrivit condițiilor lor de climă, lucrul este tocmai din potrivă. Un fel de misticism practic și individualist este particularitatea care caracterizează spiritul lor.

Intrucât clima lucrează asupra spiritului, în mod indirect, prin mijlocirea transformărilor fiziologice ce ea determină în organism? D-l Fouillée a rezumat admirabil influența ei în termenii următori: «Climatul, zice dânsul, lucrează asupra temperamentului, pentru ca prin mijlocirea acestuia să lucreze asupra spiritului... Căldura prea mare face că cursul sîngelui și al fluidelor să fie prea repede; ea mărește secretarea și eliminarea substanțelor apoase și solide, ceea ce face organismul mai puțin capabil de încordare și de muncă. Ațîțind sîngele și deschizând porii, ea face ca pielea și nervii să fie prea impresionabili. Din cauza aceasta oamenii sunt simțitori, imaginația lor este ațîțibilă peste margine. Insfârșit, prea multă căldură ajunge să obosească și să sece simțirea însăși». Cu frigul este desigur dinpotrivă.

«Frigul zice d-l Fouillée, adaugă forțe corpului, pentru că hrănirea corpului este mai bogată și mai distribuită în totalitatea organelor; de acolo rezultă o mai mare atragere către lucrurile anevoioase. Această energie fizică aduce cu sine o mai mare energie morală, o trebuință de a lucra, de a se mișca, de a se cheltui. «Frigul contractează și fibrele pielei, de unde rezultă o respirație mai mică, vibrațiile par atunci mai puțin ușoare de produs în toate părțile contractate ale corpului,

simțirea este mai anevoe de deșteptat. Dar odată trezită, și de motive ne apărat mai serioase, patimile sunt mai adânci și mai durabile».

De opotrivă de simțitoare sunt pentru temperamentul popoarelor în particular umiditatea, limpezimea și starea de agitație a aerului. «Umiditatea statornică, zice autorul ce citarăm, astupă mai ales porii pielei, întârziează circulația umorilor, micșorează forța sistemului vaso-motor, ia ceva din energia corpului întreg, tocește simțirea și activitatea morală, într'un cuvânt predispune la încetineala și inerția temperamentului flegmatic». Sunt clime care predispun la melancolie, după cum sunt de cele cari fac pe om vesel și nepăsător. Stările de suflet sunt într'adevăr influențate de veselia luminei sau de posomorârea ceții și a negurilor. Și aceste însușiri ale momentului, când se repetă, sfârșesc prin a trece în temperament.

Intre ce limite se întind însă aceste înriuriri ale climei este greu de hotărît. Sigur este însă că puterea lor scade, în măsură ce inteligența și tehnica omenească dau omului puțința să lupte și, în parte, să se apere în potriua acestor înriuriri. Și căldura și frigul pot fi în bună parte domolite pe cale artificială.

În afară de aceasta, sunt multe cazuri în cari aceeaș climă n'a produs aceleași rezultate morale, la popoare diferite. Amintim spre pildă că dacă nestatornicia ar fi o însușire sufletească datorită, după părerea lui Montesquieu, climei temperate; cum se face, să întrebă d-l Fouillée, că milioane de Chineji trăiesc în aceeași climă ca și Francezii,

fără ca să aibă aceeași predilecție pentru schimbări, care ar fi, zice-se, una din trăsăturile Francezului. Apoi aceeași climă a produs pe Grecii vechi, pe Turcii moderni ca și pe Hotentoți. Dovadă că clima caldă, și chiar cea preă caldă, nu poate împiedică formele mai întinse ale activității, stă și faptul că civilizația omenească își trage începuturile tocmai din țările tropicale. Fenicienii, Egiptenii, Aztecii și Mexicani au pus bazele civilizației omenești într'o climă arzătoare.

O înrâurire mai adâncă asupra caracterului par a avea condițiile solului pe care trăește un neam. Dacă solul este bogat și foarte fertil, populația, care trăește pe el, poate să câștige înclinări spre lenevie, desfrâu; dacă fertalitatea lui este mijlocie se zice că aceasta-i o condiție care desvoltă inteligența. Din potrivă, sterilitatea și sărăcia solului se zice că vor desvoltă voința, spiritul de întreprindere și de aventuri. Tocmai acestei calități a solului se datoresc, cu drept cuvânt, însușirile morale ce caracterizează de obicei populațiile nordice.

Configurația solului și situația geografică. Este cunoscută de mult psihologia popoarelor ce locuiesc cu predilecție munții. Elveția și Muntenegru avură un destin deosebit în Istoria universală, mulțumită negreșit în mare parte solului lor muntos. De obicei, un fel de mândrie, neatârnairea de caracter, spiritul de libertate sunt trăsăturile sufletești neîndoioase ale muntenilor.

Tot astfel se crede că o țară păduroasă în-

clină populația la o viață de vânătoare, barbară și despotică; stepele, câmpiile prea întinse o înclină la o viață de păstor nomad, organizată în familii patriarcale și la o emigrare periodică. «Monotonia stepelor fără sfârșit întinde uniformitatea sa chiar asupra spiritelor.» Stepă este autocratică pentru același motiv care face că deșertul este monoteist. Și într'adevăr, «o natură monotonă și goală, închisă și inertă, oglindindu-se în mod uniform în suflete, fără ocean și fără munți, fără nimic care să înspăimânte, care să ațite și să ezalteze, va înclină imaginația spre vise nelămurite, nedefinite și goale ca ea însăși, și nicidecum către concepții puternice, sau către imagini vii.» 1).

De aci contrastul între mintalitatea egipteană și cea greacă antică, între inteligența franceză sau italiană și cea indiană. În India, concepția omului a fost zdrobită de impresiile lumii din afară ce a luat proporții gigantice în mediul înconjurător. Munții Himalaia, imenși, orgolioși și amenințători; câmpiile fără margini, oceanul fără fund, înconjurător din toate direcțiile; fluviile imense prin masa lor, toate acestea au lucrat altfel asupra imaginației indiene, decât variațiile mijlocii ale solului francez, italian și grec. Acolo sufletul a fost zdrobit de proporțiile ce prezenta natura sub teluritele ei înfățișeri, mintea a fost aservită și imobilizată; aici, din potrivă, spiritul a putut să se echilibreze, să coprindă și să înfrâneze proporțiile și impresiile naturii modeste, mijlocii. În lupta cu

1). Fouillée. Psych. de Peuples Europ. Pag. 396.

lumea fizică aici rezorturile spiritului s'au întărit, el a învins și s'a dezvoltat prin chiar faptul dominării ce a pus asupra ei; acolo aceste rezorturi s'au slăbit, căci, în lupta cu natura, inteligența indiană a eșit învinsă.

În sfârșit, situația geografică a solului locuit de un popor contribuie invederat la modelarea sufletului său într'un fel sau altul. Așa, spre pildă, există o deosebire izbitoare între un popor insular și între popoarele continentale, între un popor înșiriat dealungul mării și altul pe care-l închid din toate părțile munți sau deșerturi. Un țărm de mare presărat cu porturi bine adăpostite, trecerea pe solul patriei a unui mare drum comercial sau a unui fluviu ușor navigabil, care-i tot un fel de drum, însă de sine mergător, iată atâtea particularități geografice ale căror înrâuriri pot fi hotărâtoare asupra caracterului etnic.

Astfel, situația geografică insulară a Angliei a înrîurit neîndoios asupra dezvoltării mintalității și caracterului englez. Acel individualism cunoscut al Englezilor, obicinuința de a se izola în ei înșiși, spiritul de complectă neatârnare și deplină libertate, care-i însuflețește și care le este atât de caracteristic nu sunt oare însușiri cari decurg din starea de izolare, în care i-a păstrat situația lor geografică? Izolarea socială a Angliei a trecut în caracterul indivizilor; neatârnarea națională pe care le-o asigură bariera ce oceanul pune între continent și insulele britanice a trecut în modul de a fi al Englezului și s'a transformat aci într'o neatârnare de caracter foarte firească și foarte

puternică. Această izolare și neatârnare geografică a Angliei a făcut că puterea centrală a guvernului s'a dezvoltat sfios și slab și a lăsat loc liber pentru dezvoltarea individului. Forța statului, neavând ocazie de a se exersa în războaie cu vecinii, a lăsat deplină libertate dezvoltării complete a inițiativei individuale. Personalitatea Englezului, în individualismul ei concentrat, închis, necomunicativ și în izolarea statornică, în care se păstrează, este ea însăși o insulă; ea reproduce fidel caracterul esențial al patriei engleze.

Din acest punct de vedere, situația geografică a Franței fiind cu totul diferită, spiritul francez s'a dezvoltat în direcții cu totul diferite. În locul completei izolări a Angliei, Franța este în atingere cu mai toate popoarele Europei. Ea ocupă o poziție centrală și este punctul de intersecție, de atingere și de trecere al diferitelor neamuri europene. Ea este rescruciul Europei, adevărata răspântie a tuturor curenților naționale, intelectuale și morale. În consecință, spiritul și caracterul francez înfățișează însușiri, cari contrastează cu individualismul închis și izolator al Englezului. Spiritul și caracterul francez sunt personificarea sociabilității, a inteligenței deschise, centrifuge, comunicative, exuberante. Francezul este sociabil, comunicativ, deschis, după cum patria franceză are toate granițele deschise, comunică direct cu toate popoarele Europei centrale și este în atingere viuă și zilnică cu toate neamurile cari o înconjoară.

Situația ei centrală și deschisă tuturor curenților morale și intelectuale a contribuit negreșit, cu foarte mult, la predilecția ce o au Francezii de obicei

pentru ideile generale. Poziția sintetică a Franței a făcut că diferitele curente s'au acumulat în spiritul francez; aci ele s'au sintetizat și generalizat, cu necesitate, și această funcționare sintetică a trecut în structura intimă a spiritului francez. Pe de altă parte, aceeași poziție geografică, deschisă în toate direcțiile, a imprimat caracterului francez comunicativitatea, nevoia de a se propaga intelectualește, de a se răspândi peste societățile vecine, de a le converti, de a le influența cel puțin. Într'un cuvânt, ridicarea morală și intelectuală ce caracterizează spiritul francez se datorește situației centrale a Franței, care, ca un focar luminos, împrăștie departe razele ei.

Cam aceeași este și mai ales a fost poziția geografică a Eladei antice, și de aceea este atâta afinitate și sunt atâtea însușiri comune între spiritul francez și al vechilor Eleni.

Așezarea unui popor pe țărmul presărat cu porturi al unei mări, trecerea unui mare drum comercial sau unui mare fluviu navigabil pot determina evident modul de a fi al acestui popor. Marea cu porturile ei, drumul și fluviul comercial îndeamnă populațiile spre activitate, spre întreprinderi și aventuri. Activitatea, astfel provocată, dezvoltă voința energetică și produce înflorirea generală a societății. Prin forța lucrurilor, societatea respectivă este deschisă diferitelor influențe și curente de tot felul. Poporul care o alcătuiește poate acumula din bogățiile materiale și sufletești cari trec și se opresc în porturile lui. Mintea lui se îmbogățește și se rafinează în acelaș timp, în care

voința lui se împuternicește. Aceste particularități geografice făcură în vechime înflorirea Fenicienilor și Grecilor; în timpi mai noi, prosperitatea republicilor venețiene, florentine și genoveze, precum și aceea a orașelor germane hanseatice. Drumul comercial schimbându-și direcția aduse decăderea acestor societăți, după cum înainte adusesse prosperitatea lor.

După ce-am pus astfel în toată lumina lor favorabilă înrîurile simțitoare, pe care condițiile fizice și geografice ale unui popor le au asupra dezvoltării inteligenței și caracterului său, rămâne să prețuim și să rezumăm, în scurte cuvinte, care este valoarea efectivă a acestor înrîuri. Am văzut deja că rasa nu influențează natura sufletească a unui popor, decât când este pusă în valoare de anume împrejurări istorice și condiții sociale, fără care influența ei ar fi nesimțită, aproape nulă. Acelaș lucru se poate repetă și despre influența climei, a configurației solului și a situației geografice. Aforismul lui Pascal că moralitatea se schimbă cu gradul de latitudine și cu situația geografică s'a dovedit a nu avea decât o valoare foarte discutabilă.

Pe acelaș grad de latitudine, în aceeași climă se dezvoltă popoare cari ne înfățișează însușirile cele mai diferite, opuse chiar. Limpezimea aerului străveziu și frumusețea luminei, vioiciunea culorilor și a impresiilor sunt azi pentru Turci aceleași cari au fost altădată pentru Grecii din timpul lui Pericles, și totuși nu au nici un fel de urmare pentru cei dintâi. Ele n'au imprimat de loc în spiritul turcesc, nici predilecția pentru ideile generale, nici simțul

rafinat al proporțiilor, al contururilor și al formei. Tot așa colinele din jurul Florenței, cu atmosfera străvezie, albăstrue și violetă ce le înecă, n'au putut să perpetueze la florentini geniul lui *Da Vinci* și al lui *Michel Angelo*, etc. Condițiile de rasă, de climă, de configurația solului nu pot provoca nimic ele prin ele însă-le. Ele nu sunt condiții îndestulătoare pentru dezvoltarea nici unui fel de activitate artistică, intelectuală; economică, etc. Tot ce pot face ele este să dea o culoare locală, particulară diferitelor feluri de activitate omenească, îndată ce energia umană, îmboldită de alte necesități și condiții, începe a se manifesta.

Limpezimea și frumusețea luminii n'a putut schimba și înlătura pasivitatea poporului turc, spre a imprimă anume forme activității lui. Dar dacă acest popor ar dezvoltă o activitate, în direcțiile pe cari Grecii antici le-au urmat, fără îndoială că simțul formei și predilecția pentru idei generale și spre armonia proporțiilor ar apare deopotrivă în manifestările energiei turcești. Simțul formei, al colorilor clare, al ideilor definite, generale, ce disting azi pe Francezi sunt, de sigur, înrîurite de însușirile atmosferei și climei, de situația geografică a țării lor. Dar au trebuit să fie anume condiții istorice și sociale, cari să deschidă spiritul francez la aceste impresiuni și să desvolte energia franceză spre a se manifesta sub formele precise, pe cari i le-au imprimat condițiile ei climaterice și geografice. Îndărătul condițiilor fizice de climă și de configurația solului, sunt alți factori profunzi și puternici, cari pun în mișcare mașina omenească și determină caracterul și mintalitatea

popoarelor. Clima, rasa, solul, sunt factori cari împreună sufletului etnic numai suprafața, aspectul din afară, culoarea locală. Sub fațada aceasta lucrează factorii a tot puternici: istoria și condițiile sociale și economice, pe care dezvoltarea istorică a unui popor le impune acestuia la fiecare pas.

De aceea, cu drept cuvânt, a putut D-l Fouillée, după Auguste Comte, să considere clima, rasa și condițiile fizice în general ca factori statici ai psihologiei etnice, iar istoria și condițiile sociale ca fiind adevăratul element dinamic al ei. «Istoria poporului, legăturile lui cu vecinii, dezvoltarea lui lăuntrică din punct de vedere intelectual, estetic și moral», iată esențialul în explicarea caracterului și mentalității unui popor. Factorii fizici n'au vreo valoare proprie, decât în funcțiune de acești factori istorici și sociali. Să se țină în seamă și de aceea că mijloacele civilizației sustrag pe om dela influența directă a mediului fizic și-l supun aproape exclusiv, influenței mediului omenesc, social. Și încă se mai poate avea în vedere că mediul omenesc, social, modifică mereu mediul fizic, îl umanizează, îl socializează, îl spiritualizează ¹⁾ chiar, încât ajunge un moment în care influența mediului omenesc devine, pe altă cale, încă odată o influență indirectă a mediului social.

§. 2. Factorii istorici și sociali.

Valoarea factorilor fizici ai psihologiei etnice a fost cunoscută de mult și chiar adesea exagerată; în tot cazul ea a fost bine studiată sub toate for-

1) Vezi Durkheim, Division du travail social, Page 375.

mele ei. Nu este tot așa cu influența factorilor istorici și sociali. Dacă în timpul din urmă li s'a recunoscut acestora o înrîurire covârșitoare asupra formării inteligenței și caracterului unui popor, încă nu s'a precizat și definit exact și lămurit importanța lor și modul lor propriu de a influența.

De aceea, simțim trebuința de a rezuma aci valoarea și modul de influențare al acestor factori.

Ca să înțelegem mai bine cari s'au condițiunile precumpănitoare în formarea spiritului, trebuie să ne dăm bine seama de ce este conștiința și cum se formează ea de obicei. Aci nu vom face decât să rezumăm ipoteza cea mai cu trecere în știința contemporană:

Negreșit că sufletul sau conștiința omului nu mai sunt, pentru nici un om de știință, o substanță particulară, o entitate unitară, indivizibilă, individuală, dela care să emane, în chip natural, stările de conștiință. Conștiința este considerată azi de știința pozitivă ca fiind un tot unitar și complex de stări de conștiințe: senzațiuni, emoțiuni, tendințe, volițiuni etc. Ea nu există independentă, în afară de actele cari se petrec într'înșea, ci ea constă în chiar suma stărilor și a funcțiunilor din cari se compune. Unitatea ei este expresia corelațiunii strînse care leagă între ele diferitele stări interne și funcțiuni. Această unitate este pur și simplu funcțională; ea va fi ceace va fi corelațiunile, raporturile statornice cari leagă diferitele stări interne, care compun viața sufletească. Cu alte cuvinte, conștiința și unitatea ei este «un produs al organizării actelor din conținutul său» după cum

foarte nimerit rezumează D-l Rădulescu-Motru¹⁾ rezultatul științific obținut până acum asupra acestei cestiuni.

Desvoltarea conștiinței și a personalității depinde de bogăția stărilor interne, adică dela multiplicata și varitatea materialului psihic și dela gradul lor de organizare și de coerență. Mulțimea mare a stărilor sufletești și organizația lor, iată elementele esențiale ale unei personalități.

Conștiința dar este un complex în veșnică devenire și transformare. Structura ei intimă depinde de modul cum sunt organizate între ele stările interne, de felul corelațiunii lor. Fără îndoială însă că raporturile cari leagă stările interne nu pot fi decât raporturile cari leagă, în afară, obiectele externe, cari corespund acestor stări interne. Stările sufletești reproduc, în general, în spirit, ordinea și corelația obiectelor din afară, cari le-au dat naștere. Pe de altă parte, un adevăr cu desăvârșire câștigat de știința socială modernă este că conținutul conștiinței este cules din viața societății, în care ea s'a format și se desvoltă. Conștiința întreagă și cugetarea omenească sunt cu necesitate determinate de viața și atmosfera mediului social, în care ea se găsește și se manifestă. Astăzi nu se mai poate tălmăci conștiința și conținutul său decât prin mijlocirea vieții sociale. Conștiința este rezultatul adaptării omului la mediul social.

Intr'adevăr, omul fizicește a eșit din adaptarea vieții la condițiile mediului cosmic, fizic. Cu apa-

1) Cultura română și politicianism, p. 48.

riția societății omenești, crescânde din ce în ce mai largi, omul, considerat fizicește, a trebuit să se adapteze și la acest nou mediu. Din această a doua adaptare a eșit, în chip general, viața sufletească a omului, conștiința sa. Dacă deci fizicește omul este fructul adaptării vieții la mediul cosmic, viața sufletească, conștiința, este fructul adaptării omului fizic la mediul social în care a trebuit să trăiască. Materialul psihic al conștiinței, fiind luat în cea mai mare parte din atmosfera mediului social omenesc, structura conștiinței, unitatea ei, corelația și organizarea stărilor ce o compun, trebuie să oglindească structura societății, corelația și organizarea vieții sociale de tot felul. Viața sufletească este ecoul lăuntric, în indivizi, al vieții sociale din afară. Raporturile ce leagă stările interne vor reproduce aci coesiunea raporturilor diferitelor acte ce compun activitatea socială.

Și dacă este adevărat că viața sufletului nostru sau unitatea ei, nu este decât reproducerea fidelă a activității sociale și a modului cum aceasta este organizată; atunci, fără îndoială, că inteligența și spiritul nostru se vor modela dupe felul activității sociale la care luăm parte. Intr'adevăr, voința și inteligența noastră sunt rezultatul modului nostru de a lucra și de a cugeta. Reamintim aici cuvintele pe care Goethe le pune în gura lui Faust: la început a fost acțiunea. Chipul în care lucrăm și gândim, obiectele cugetării noastre, ne este impus de societatea în care trăim, fac parte din modul de a lucra al unei societăți. Ce determină însă modul particular, în care se

desvoltă activitatea și cugetarea unei societăți, ale unui popor? Factorul determinant în această privință îl formează, de sigur, împrejurările și condițiile istorice ale aceluia popor. Relațiunile sale cu popoarele vecine, modalitatea acestor relații, volumul și densitatea societății, adică mărimea numerică a poporului, vechile tradiții și instituții politice și sociale, pe care desvoltarea sa istorică din trecut le-a determinat la acest popor, iată adevărații factori a tot puternici, cari hotărăsc cu necesitate modul activității sale sociale.

Prin urmare, ceea ce hotărăște temeinic modul în care se desfășoară, la un moment dat, viața noastră sufletească este chipul cum se desfășoară azi și cum s'a desvoltat în trecut viața socială a poporului căruia aparținem. Conștiința noastră reproduce fidel ecoul vieții istorice a națiunii din care facem parte. Prin mijlocirea societății, istoria este aceea care făurește și modelează mintea și caracterul unui popor. Ea determină starea socială,—viața colectivă a unui popor, și acestea din urmă se resfrâng deadreptul în indivizi și produc aci, individualizând viața colectivă, sufletul, conștiința noastră.

Unitatea conștiinții, corelațiunea funcțiunilor sufletești, organizarea stărilor lăuntrice ce consituesc unitatea conștiinții va fi oglindirea lăuntrică a chipului cum se desfășoară viața istorică și socială la care lăum parte. Dacă activitatea societății în care ne desvoltăm noi este sporadică, intermitentă, anarhică, incoerentă, astfel va fi și sufletul caracterul și mintalitatea noastră. Dacă, din potrivă, viața socială este ceva continuu, regulat,

periodic, conștiința noastră, caracterul și inteligența noastră vor reproduce acest fel de a fi al activității sociale.

Chipul de a fi al societății, modalitatea vieții sociale determină chipul de a fi al sufletului prin mijlocirea de sigur a creierului. Activitatea noastră ca indivizi se concentrează și se coordonează în straturile superioare ale păturii cenușii din encefal. Această coordonare cerebrală este însă, firește, predeterminată în chipul în care societatea ne silеște să acționăm. Coordonarea cerebrală oglindește direct coordonarea societății, a activității sociale așa cum ea se dezvoltă în realitate. Raporturile între diferiții centri de ideație și ideo-motori oglindesc raporturile în care trăesc membrii societății între ei, cu societatea și cu instituțiile societății. *Organizarea centrilor cerebrali traduce fiziologicește organizarea societății.* Sufletul nostru fiind o funcțiune a organizării noastre cerebrale, care, la rândul-i, este în funcțiune de organizarea societății respective, urmează că sufletul nostru nu poate fi decât oglindirea sau ecoul direct al vieții sociale. Orice schimbare sau evoluție a societății are ca urmare directă o schimbare și o evoluție a organizării centrilor noștri cerebrali de ideație și ideo-motori și ca urmare indirectă o schimbare și o evoluție a conștiinței noastre.

Dar acest chip de a fi al activității sociale îl determină condițiile istorice și cele actuale; cele dintâi, bine înțeles, prin mijlocirea tradițiilor și instituțiilor, în cari ele s'au fixat și s'au perpetuat și pe cari ele le-au produs. Cu alte cuvinte, condițiile isto-

rice instituțiile și tradițiile sociale sunt, în ultim resort, factorii determinanți ai organizării și coeziunii conștiinței. Soliditatea, regularitatea și coeziunea acestor instituții dau forma intimă, regulată, solidă a activității noastre și, prin urmare, determină organizarea și unitatea conștiinței și caracterului nostru. Coeziunea sufletului nostru, corelațiunea stărilor noastre lăuntrice, organizarea lor, cari fac unitatea conștiinței, derivă, în chipul acesta, nemijlocit, din natura instituțiilor și tradițiilor sociale naționale. Și cum aceste instituții și tradiții constituie ceea ce se numește organizarea, constituția și structura societății, se poate zice, cu drept cuvânt, că organizarea conștiinței, structura și unitatea ei reproduc structura și organizarea societății căreia aparținem.

În rezumat deci, întinderea numerică a societăților, statornicia și temeinicia structurii ei, a instituțiilor cari organizează viața socială, aceștia sunt factorii cari determină caracterul și inteligența unui popor. O societate largă, numeroasă, procură spiritului un material psihic foarte bogat și variat; iar continuitatea, temeinicia instituțiilor, regulând și organizându-i activitatea, dau o coeziune deosebită sufletului, îl organizează, îl definesc, îl ordonează și-i dau o consistență solidă și armonică. Întinderea societății și statornicia instituțiilor formează o personalitate etnică puternică.

De aci, urmează și mai lămurit că sufletul: mentalitatea și caracterul unui popor sunt un produs exclusiv istoric și social. Numai acele popoare au avut și au un caracter determinat și o

mentalitate definită, cari au avut o lungă dezvoltare istorică definită și au ajuns să se cristalizeze într'o societate statornică, consistentă și regulată. Regularitatea și consistența structurii sociale determină neîndoios consistența și regularitatea liniilor caracterului și inteligenței poporului, cari formează acea societate. Din potrivă, popoarele cari n'au istorie, sau cari au una neclară, recentă ori sporadică și n'au ajuns să constituie o societate definită, regulată și consistentă, ci una anarhică, chaotică și inconsistentă, vor înfățișa observației o conștiință de o potrivă nedefinită, inconsistentă, anarhică și chaotică.

In lumina acestor considerații generale, psihologia popoarelor europene antice și moderne devine limpede și prea ușor de tălmăcit și înțeles. De asemenea, o confruntare, oricât de sumară, a psihologiei popoarelor europene va verifica și ilustra admirabil adevărul acestor considerații generale.

* * *

Dintre popoarele vechi, acelea a căror dezvoltare istorică a fost mai lungă și mai consistentă, și care ne este cunoscută azi mai bine decât a oricărui altuia din vechime, sunt, fără îndoială, Grecii și Romanii. De aceea și sufletul lor etnic, caracterul și mintalitatea romană și greacă, însușirile și lipsurile lor morale și intelectuale ni se prezintă, chiar azi, sub trăsături bine definite și luminoase, în linii lămurit desemnate, cu reliefuri și adâncituri distincte, bine pronunțate, pe cari,

cursul celor două mii de ani, ce ne despart de ele, nici nu le-a întunecat, nici nu le-a șters, nici măcar nu le-a tocit. Atât erau de luminoase, definite și pronunțate.

Astfel, despre Greci se poate spune azi lămurit, și cu drept cuvânt, cum erau, cum se deosibeau prin inteligența și caracterul lor. Grecii vechi erau mai mult sensibili și intelectuali decât sensuali. Le plăceau schimbările, armonia dintre real și ideal, aveau gustul de noutate; pasiunile lor, ca și ideile, erau nestatornice. Sensibilitatea lor, în loc să fie energic concentrată, eră deschisă și comunicativă. Sociabilitatea, sentimentul măsurii, al ordinii și al esențialului; trebuința de claritate; disprețul de ceea ce este vag, enorm și monstruos; iubirea instinctivă, dezinteresată de adevăr; raționalismul constructiv; simțul formelor frumoase, artistice; reflecțiunea și curiozitatea vecinic treze, iată liniile sculpturale ale mintalității și caracterului Grecilor antici. Desvoltarea socială, pe care a determinat-o la ei situația, condițiile și împrejurările lor istorice, explică admirabil gena acestor însușiri sufletești, după cum peripețiile istorice nenorocite, prin cari trecură scoborătorii lor în tot evul mediu și modern, explică perfect alterarea și degradarea adâncă a acestor trăsături morale la Grecii de azi.

Dialectica luptelor între diferitele cetăți, dezvoltarea democrației, poziția lor la răsăpântia a două lumi și a mai multor civilizații, a determinat însușirile și virtuțile intelectuale și sociale ale vechilor Elini. Epigonii acestora trăiră sub jugul degradator al Otomanilor ignoranți și în atmosfera

morală putredă a Byzanțului, de aci și scăderea lor morală până la zero și nimicnicia lor socială și intelectuală.

Caracterul și natura inteligenței romane se desprind și mai bine, mai definite și mai pronunțate încă: o voință impulsivă și stăpână de sine în acelaș timp; prudența, privegherea, grija perpetuă de ziua de mâine. Rasă îngrijitoare de sine și regulată, avară și avidă, iată ceea ce se zice de către toți despre vechii Latini. Indârjirea în disciplină, perseverența rece, tăria înțeleaptă, calculul și combinațiile, regularitatea sforțării în vederea unui scop statornic sunt trăsăturile cele mai obișnuite atribuite poporului roman. În privința inteligenții, ceea ce caracteriză pe Romani fu sentimentul adânc a ceea ce este general în mijlocul lucrurilor particulare; preciziunea, conciziunea, rigoarea.

Defectele morale ale acestui popor fură: rapacitatea, egoismul, perfidia și viclenia. Mintalitatea romană eră prozaică; simțul poeziei și al literaturii fu slab și rudimentar; din artă nu-i atrăgea decât partea ei materială, sensuală. Singurile arte ce se desvoltară mai mult la ei fură elocința și satira, aceasta din cauza consecințelor lor practice. Elocința îndeamnă la acțiune, iar satira pedepsește și poate îmbunătăți moravurile. În general, spiritele pozitive și prozaice sunt batjocoritoare.

Vieța socială și desvoltarea istorică esplică aici, în chip și mai evident, de ce inteligența și caracterul roman au luat formele și direcțiile pe cari le rezumarăm în liniile precedente. Trăsăturile covârșitoare ale istoriei Romanilor sunt următoarele

trei: viața agricolă de țărani, cari răscolesc în toți anii un sol ingrăt, pietros, sgârcit; viața militară trăită în lupte veșnice cu triburile vecine, în care au succese continue și cuceriri neîncetate și cari ajung la întregirea în societatea și în istoria Romei a mai tuturor societăților și popoarelor cunoscute în vechime, o continuitate istorică desăvârșită care se fixează și se oglindește exact în instituții temeinice.

Această ultimă condiție istorico-socială generală a putut îngădui să se formeze în cetatea Romei personalități cu o voință statornică, tenace, caractere tari, neschimbătoare. Instituțiile sociale statornice determină o activitate socială continuă, coerentă; iar obișnuința activității coerente și continue produce în indivizi voințe și caractere tari și statornice. Nu tăria caracterelor personale face statornicia instituțiilor, căci acestea trec dincolo de viața unei generații; ele sunt mai lungi decât marginile vieții unei persoane. Din potrivă, statornicia și temeinicia unei instituții formează caracterul persoanelor, cari momentan reprezintă instituția¹⁾. Ele modelează activitatea și inteligența indivizilor cari se schimbă și sunt efemeri față de relativa statornicie a instituțiilor. Când ele sunt temeinice și statornice pun un fel de continuitate și îndârjire în caracterul și inteligența acelor cari sunt momentan agenții lor. De aceea, continuitatea și temeinicia instituțiilor romane, însușiri pe care dezvoltarea unitară a istoriei romane le explică ușor, acestea au fost cauzele, cari au produs

1) Simmel. American journal of. Sociology, 1897—98, p. 669.

tenacitatea, statornicia și coeziunea caracterului roman.

Vieța de cultivatori agricoli și de popor rășboinic, la care situația lor geografică a silit pe Romani să se încline, a contribuit foarte mult la desvoltarea acestor însușiri morale. Popor de țărani-soldați, a dobândit apucăturile sale dela chiar modul său de vieță. La țărani, în deosebi, «obiceiurile par că se modelează după statornicia și siguranța țarinii, unde plugarul își cheltue oste-neala... Vieța agricolă are ceva temeinic și tradițional». Să se mai țină încă seama de spiritul obișnuit de economie, de prevedere și de prudență al țaranului, de grija sa de mâine, de îndelunga răbdare, cu care așteaptă secerișul îndepărtat și de regularitatea epocilor de muncă, de recoltă etc. Aceste însușiri de tenacitate, de răbdare, de prudență, de prevedere și de regularitate fură întrebuintate și în luptele cu triburile vecine, lupte cari totdeauna sfârșiră prin a le da lor isbânda. Tot de aci au decurs și alte bune sau rele însușiri ale caracterului roman: egoismul, lipsa de simț artistic, spiritul cu deosebire practic, pozitiv și prozaic.

Intr'un cuvânt, vieța de plugari-soldați a modelat potrivit ei instituțiile romane, adică le-a dat caracterul străjniciei, statorniciei, regularității, prevederii și coeziunii. La rândul lor, instituțiile cari regulează modul activității indivizilor, au obișnuit pe aceștia cu temeinicia, cu regularitatea, și statornicia de acțiuni și au format astfel persoane cu caratere tenace, cu voințe statornice, cu inteligente practice, regulate și prozaice.

Faptul cuceririi întregii lumi cunoscute a avut pentru inteligența romană înriuriri admirabile, extraordinare. Cetățeanul roman, putând călători cu ușurință în toate direcțiile vastului său imperiu, mulțumită mai ales căilor de comunicație numeroase și bine îngrijite, putea face cunoștință cu toate țările, cu tot felul de oameni, de lucruri și de obiceiuri. Prin acestea conștiința cetățeanului roman se îmbogățește într'un mod extraordinar. Conținutul ei se lărgește în proporții necunoscute antichității. Adăogați că instituții temeinice, permanente în acelaș timp, erau gata să coordoneze, să organizeze acest material psihic foarte coprinzător. Istoria Romanilor, prin continuitatea ei, prin temeinicia ei, prin desvoltarea ei organică și logică, căci nici un popor strein nu impusese Romei capriciul lui, a păstrat aceste instituții unitare în evoluția lor; acestea au continuat să organizeze spiritele, îmbogățite cu material psihic cules din toată lumea. Sufletul cetățeanului roman oglindește desăvârșit istoria patriei.

«Cât despre efectul psihologic al acestor călătorii, el este prea cunoscut: o deosibire netedă se face dela sine în spirit, între ceeace este schimbător și ceeace este statornic, permanent, se produce, în sfârșit, un fel de generalizare spontanee. Spiritul generalizator al Romanilor trebuia să se manifeste cu atât mai bine cu timpul, cu cât avea aface cu popoare mai felurite și cu cât trebuia să treacă cu vederea particularitățile, pentru a nu se opri, din punctul de vedere al administrației și al dreptului, decât la trăsăturile comune ale umanității». Această notă precumpănitoare a is-

toriei romane a pregătit, nu numai capacitatea inteligenței romane de a distinge aspectul general, universal al lucrurilor și predilecția ei cu ideile generale, dar a pregătit-o și pentru construcțiile juridice generale și pentru morala și teologia creștină, de o potrivă universale în esența lor. «Imperiul roman a preparat lumea, zicea Euseb, pentru unitatea divinității». Ordinea și regularitatea din viața lor practică trecură și în domeniul rațiunii abstracte și construirea acțiunilor juridice. Obișnuința generalizării și a ideilor abstracte, unindu-se cu simțul practic și concret ce viața agricolă și militară desvoltase în Romani, aduse personificarea diferitelor idei abstracte. De aci mulțimea de divinități sociale și domestice.

* * *

Dintre societățile moderne, națiunile: engleză, spaniolă și franceză, singure, se desvoltară în așa deosebite condiții istorice, încât să formeze de timpuriu individualități etnice bine definite, societăți unitare. Celelalte popoare mari ale Europei, din diferite motive, și mai ales mulțumită situațiilor lor geografice și desvoltărilor lor istorice, sunt rămase înapoi. Unele n'au ajuns decât mai târziu, altele nici azi încă, să formeze societăți solid alcătuite, consistente, națiuni unificate, omogene, bine determinate. Astfel, Germania și Italia abia se constituiră în naționalități unitare și omogene în ultima jumătate a veacului trecut. Și încă națiunea germană nu și-a atins pe deplin scopul legitim al întregirii sale naționale. Rusia se înfățișează, din acest punct de vedere, ca o societate

chaotică și monstruoasă, cu hotare nedefinite, cu instituții și forme sociale mereu zguduite și urmând un proces istoric de veșnice cuceriri, fără sens și fără margini. Austro-Ungaria, în sfârșit, este ceva și mai inform. Ea nu este o națiune decât cu numele, n'are nici un fel de coeziune, și procesul ei istoric este, dela o vreme, un proces de continuă descompunere.

Cât despre societățile formate de micile state și națiuni, existența lor prea fragedă, precară și dezvoltarea lor istorică n'a fost niciodată independentă. In consecință, ele nici nu intrunesc condițiunile esențiale ale formării unui caracter și mentalități etnice. De aceea, pe când trăsăturile spiritului francez și englez vor fi netede, definite, lapidare, clare, pronunțate; din potrivă inteligența germană și caracterul italian vor fi puțin definite, fără contururi precise și vor oglindi neapărat stadiul dezvoltării lor sociale și istorice. Spiritul austro-ungar va fi inexistent, fantomatic; spiritul rus va fi chaotic, inocoerent; iar acela al micilor naționalități va fi șters, negativ, imperceptibil. Care este de pildă mintalitatea particulară a Belgianului, Elvețianului, a Portughezului, a Sârbului, etc? Trăsăturile lor etnice aci se confundă cu acelea ale popoarelor mari, vecine, din care este ruptă naționalitatea lor, aci se deosibesc prin trăsături, mai ales negative, cum spre pildă este cu Sârbii și Bulgarii și cu Grecii, cu societățile spaniole din sudul Americii, etc.

Harta sufletului unui Francez sau a unui Englez oglindește desevărsit harta națiunii lor respective. Despre Anglia, de pildă, D-l Fouillée zice: «Si-

tuația insulară trebuia să înrăurească mult asupra destinelor și asupra spiritului poporului englez; ea tindea să-l izoleze în sine. Pe de altă parte, ea îl împiedica să aibă comunicații în afară, cari ar fi avut ca urmare o sociabilitate mai întinsă». Această situație geografică, «le îngăduia mai multă unitate în întreprinderi, ei puteau să-și potolească între ei certurile ce se iveau și să ajungă astfel mai curând, prin frecări mutuale, la un oarecare echilibru final. Destinul lor fiind închis între margini mult mai fixe, caracterul lor nu trebuia oare să devină, mai curând decât la alții, unitar sau omogen?»

Negreșit că această situație insulară a Englezilor, cum am mai arătat, a determinat hotărîtor modul dezvoltării lor istorice, care la rîndu-i a determinat natura instituțiilor Angliei și evoluția lor naturală, unitară, armonică. Istoria și instituțiile, pe de altă parte, au modelat, în chip original și în trăsături foarte caracteristice și precise, conștiința Englezilor; ele au format personalitatea, individualismul englez. «Fără un teritoriu definit, ceea ce aș numi eu conștiința geografică a unui popor, sprijin necesar al unei conștiințe mai înalte, s'ar forma și s'ar fixa cu mare greutate. Ea însă se poate desprinde cu atât mai ușor și mai curând cu cât delimitarea este mai precisă. Acesta-i motivul pentru care Anglia, cu granițele ei lămurit fixate de mare, a fost cea dintâiu din Europa, care la sfârșitul Evului mediu a putut să se conceapă ca o națiune¹⁾.
In privința dezvoltării sale istorice, poporul en-

1) Boutmy. *Eléments d'une Psychologie politique du Peuple Américain*.

glez nu poate fi asemănat decât cu Romanii. Ceeace a făcut pentru republica Romei numeroasele și puternicile ei armate, a făcut marea pentru Englezi. Neatârarea Angliei fu dată acesteia de către mare, de poziția sa izolată, insulară. Dar marile armate și marii generali deteră Romei, ceva mai mult decât neatârarea: isbânda ei asupra tuturor vecinilor. Roma se întinse indefinit prin nevoea ei de a'și asigura neatârarea. În căutarea acestei neatârări ea dobândi imperiul lumii, și, în mijlocul lumii antice, ea ajunse la un fel de izolare asemănătoare eu acea a poporului englez. De aci asemănările de caracter foarte mari la aceste două popoare și tot de aci vin și deosebirile spiritului lor iarăși foarte mari.

Inteligența engleză este relativ mult mai puțin coprinzătoare, mult mai puțin ordonată, regulată, decât a fost acea a Romanilor. Putința Englezului de a prinde ceea ce este general și permanent în lucruri este foarte mărginită. Aptitudinea lui de a lucra cu idei generale este foarte mică. Tocmai din potrivă eră inteligența Romanilor: foarte coprinzătoare, foarte capabilă să distingă generalul de particular și să creeze idei generale mai ales în domeniul vieții practice a dreptului. Caracterul roman eră tenace, regulat, metodic și deschis, comunicativ, sociabil. Cu totul din potrivă este caracterul englez: tenace, tare, prea puțin metodic, foarte puțin regulat, foarte închis în el însuș, necomunicativ, mut¹⁾. Inșă neatârarea caracteru-

1) Heine compară unde-va pe Englezi cu caii.

lui, continuitatea, statornicia lui este azi la Englezi ceea ce a fost la Romani, din cauză că dezvoltarea istorică a Angliei moderne reproduce nea-târnuirea, continuitatea și statornicia istoriei Romanilor.

Intr'adevăr, Anglia modernă n'a fost cucerită de nimeni, nici un popor n'a venit să-i întrerupă brusc continuitatea firului istoric, să-i impună condiții deosebite, legi străine, instituții nepotrivite, voințe capricioase. Caracterul englez și spiritul acestui popor trebuiă să se desfășoare unitar, organic, armonic. Tot așa a fost și cu Roma antică. Deosebirea este însă că aceasta eră deschisă către lumea întreagă, aveă un guvern centralizator, foarte puternic și impunea ea voința, legile și instituțiile ei la popoarele cucerite.

De aci deosebiri, în parte, între spiritul și conștiința romană și între spiritul și conștiința Englezului. De aci vine bogăția individualității romane, aptitudin ea de a concepe și distinge ceea ce este general, metoda și regularitatea inteligenței romane, care lipsesc celei engleze. «Englezul nu simte trebuința orânduirii lucrurilor pentru plăcerea ochiului, a aranjă este e de ranjă pentru ei». Nu frumoasa ordonare, nici simetria ideilor, nici desemnurile intelectuale, cu atât mai puțin arabescurile imaginației ar putea încânta capetele puțin cam greoaie ale Englezilor... în locul vastelor sinteze, al generalizărilor și al abstracțiunilor Englezul preferă răbdarea analizei faptelor particulare și concrete;...: *«il ne se laisse pas prendre comme l'aloutte française, au miroir des systèmes»*. «Vederea sa netedă și precisă să teme de orizonturile prea vaste».

Cu drept cuvânt, mintea Englezului este tiranizată de faptele de amănunt, de spiritul de observare și de necesitatea de a lucra, de a fi activ. «Acțiunea însă cere o vedere a lucrurilor, sub un unghi special și într'un raport determinat, cu un scop dat; ea este vrăjmașa perspectivei generale. ., ea este vrăjmașa concepțiilor abstracte». Trebuie să se țină seamă încă și de aceea că această activitate întinsă se cheltuea într'un spațiu restrâns, într'un canton, într'un burg închis de toate părțile, în sfârșit într'o insulă.

A lipsit Englezului proporțiile vaste ale imperiului lumii.

În aceste condiții, «necesitatea imperioasă a sforțării, preocuparea de a-i asigura intensitatea, eficacitatea, stăpâneau pe om în toată întregimea și închideau, spre a zice astfel, orizontul în jurul lui. Ideea generală captivă, parazită a acțiunii, nu găsea spațiu să se întindă și sevă ca să se desvolte, decât până la pereții unei închisori strâmte. Toate tendințele firești ale ideii generale erau comprimate și respinse».

Ideia tinde a fi universală și vecinică; or o acțiune nu ocupă decât un loc în spațiu și un punct în timp... Ideia generală nu se ridică decât pentru a recădea, ea nu se lansează decât pentru a se isbi de un obstacol... Spiritul practic constă în aceea că ideile, în loc să se claseze libere, după întregul complex al raporturilor lor posibile — clasare delicată, laborioasă, înceată — se înlănțuesc după raporturile lor simple, cu un anume scop. La drept vorbind, puterea de generalizare a spiritului en-

glez nu este propriu zis slabă, dar ea se mărginește și se reține» 1).

Mai lipsește încă Englezului bogăția și varietatea materialului psihologic, multiplicitatea stărilor interne, pe care nu le poate procura decât lărgimea foarte mare a orizontului social, contactul stăruitor cu lumea largă. Acestea erau cu neputință Englezului, închis în insula lui ca un melc în casa lui calcaroasă ce-l desparte de lumea din afară. Dintr'un material lăuntric sărac, nu pot eși abstracțiunile și generalizările largi. Generalizările sunt extrase din o mare bogăție de fenomene și cunoștințe. Ele se dezvoltă numai într'un orizont social și geografic foarte larg. Insulele britanice nu puteau da Englezului acest orizont.

Înșirile de temelie ale psihologiei etnice engleze sunt deci individualismul și dezvoltarea puternică a vieții lăuntrice, a unei voințe dârje, neînvinsă, puternică, tenace, *perseverante* și a unei inițiative îndrăznețe. De altfel, aceste două însușiri sunt aspectele uneia singure: dezvoltarea *eului* în partea sa cea mai lăuntrică. «Englezul are cel mai profund respect pentru voința statornică și pentru tot ce este plan bine urmărit».

Înflorirea comerțului, pe care de timpuriu o cunoscuseră poporul englez, a contribuit, alături de situația geografică-socială izolată a țării lui, ca să mărginească caracterul și inteligența engleză. După Kant, legăturile comerciale nu sunt îndestulătoare

1) Boutmy. Essais d'une psychologie politique du peuple anglais.

pentru a deschide și largi spiritul. Comerțul ca și aristocrația se zice că sunt puțin sociabile. «Afacerile proprii separă pe o casă de comerț de celelalte».

«In tovărășie cu străinii, ne spune Emerson, s'ar crede că Englezul este surd; el nu-ți întinde mâna, nu te privește în ochi; la hotel el își murmură numele în așa chip ca să nu fie auzit. Fiecare din acești insulari este o insulă.» «Englezii, a zis Carlyle, sunt un popor de muți». După d. Boutmy, Englezul n'are nici un fel de urât să trăiască singur, n'are nici un gust de a-și povesti altora afacerile lui, nici o curiozitate de a afla pe ale altora. In afară de ceea ce-l privește pe el personal, el nu se interesează decât poate de afacerile publice, care-l privesc tot pe el dar indirect. Trăind mereu retras în interiorul său, este firesc ca Englezul să sfârșească prin a uită de lumea din afară. El adâncește vieța sufletească lăuntrică, imaginația și voința, și își face din ele un fel de întăritură, din care cu greu îl mai poți scoate. Literatura engleză mai mult de cât orce s'a resimțit de acest fel de a fi.

Intr'un cuvânt, asemenați cu poporul roman, Englezii ne înfățișează o inteligență, o mintalitate mai restrânsă, inferioară celei romane, dar un caracter mai profund, mai tenace, o mai mare inițiativă practică. Inșă inferioritatea mintalității engleze, în făurirea ideilor generale, nu se poate vedea mai bine decât în domeniul juridic. Ei au avut totdeauna un fel de repulsiune de dreptul roman și de orce fel de drept abstract, cum, spre pildă, «dreptul natural» In raport cu dreptul Roman

— opera unui principe absolutist, înclinat să sacrifice pe indivizi, dreptul englezesc este opera voinței comune înclinate să protejeze pe indivizi. Formulele juridice generale, construcțiile și regularitatea lor simetrică l-au lăsat totdeauna rece. Acesta-i un defect al mintalității engleze rămase locală și strâmtă. Este urmarea unui fel de stagnație în dezvoltarea ei.

Cauzele istorice și sociale, de o însemnătate poate și mai mare, cari au fost priincioase acestei dezvoltări morale și intelectuale a poporului, cauze, cari decurg, de sigur, tot din situația lui socială-geografică, se pot rezumă pe scurt a mai fi următoarele:

Pe când pe continent puterea centrală a statului câștigă tot mai multă întindere și tărie, în Anglia, Oceanul înconjurător constituia o adevărată fortăreață, care, izolând poporul englez, îi procură toată siguranța neatârării. Englezii n'au fost nici când nevoiți să țină gata pe picior de războiu armate puternice, cari, în acelaș timp, sunt un instrument puternic în mâna suveranilor. Cu acest instrument la îndemână, suveranii devin autocrați. Mai mult, dinastia în Anglia n'a avut tăria și statornicia dinastiei franceze. Șase dinastii de origine diferită se perindează pe tronul englez. Aceasta avu urmări foarte mari pentru istoria și viața socială a Angliei. Dinastii, adesea străine, și prin urmare puțin populare, ele nu dispuneau nici de instrumentul suprem, puterea armată. De aceea, mai întâiu nobilii, mai apoi orașele, rând pe rând, se emancipară și alcătuiră puterea deliberativă,

care se împotrivi cu îndârjire creșterii puterii centrale a regelui. Puținele războaie, ce regii trebuiră să poarte în afară, îi puneau sub dependența acestei puteri deliberative și aceasta profită de ocazie să smulgă mereu mai multe libertăți și drepturi în favoarea individului.

În acest chip se dezvoltă individualismul englez, neatârnat de caracter, îndrăzneala inițiativei. Aceste condiții istorico-sociale îngăduiră înflorirea de timpuriu a vieții sociale, mai întâiu sub forma agricolă, mai apoi comercială și în urmă industrială. Să se mai țină seama și de descoperirea Americii, care avu asupra dezvoltării comerțului englez o influență cu adevărat covârșitoare. O analiză minuțioasă ar putea arăta și mai amănunțit, cum caracterul poporului englez decurge în mod firesc din aceste trei forme de viață ale Englezilor.

Dacă însă aceste condiții istorice fură priincioase desfășurării caracterului individualist englez, ele fură cam defavorabile dezvoltării intelectuale. Dacă lipsa unei administrații centrale puternice favoriză individualismul, caracterul liber, neatârnat, inițiativa și voința puternică, ea avu însă de urmăre slăbirea puterii inteligenței pure, în tot cazul oprirea în loc a spiritului de generalizare. Aceasta face că personalitatea engleză este cam unilaterală, necompletă, desproporționată, prin o prea mare dezvoltare a voinței în paguba intelectualității. Într'adevăr, funcțiunea inteligenței este perceperea generalului în particular, a ordinii în dezordinea naturii, a simetriei și a ritmului în sgo-

motul de sunete și în încălcirea de linii și de forme. Această putere a intelectului nu se dezvoltă însă la un popor, decât atunci când națiunea dispune de o putere centrală destul de tare și eficientă, ca să unifice și să armonizeze societatea în toată întinderea ei. Cât timp spiritul local, autonomia provinciilor, faimosul *home rule* precumpănesc și puterea centrală este sfoasă și slabă, particularul, culoarea locală, concretul predomină caracterul de abstracțiune și de generalitate al lucrurilor. Într-o societate, puterea centrală robustă, viguroasă reprezintă aptitudinea de a distinge ce este general, universal și permanent din ceea ce este local, particular și trecător și dezvoltă foarte mult pornirea minții de a desprinde din particularismul și nestatornicia lucrurilor concrete, locale caracterul de universalitate și de permanență ce-l conțin. Puterea centrală orînduește activitatea, din această orînduire rezultă o coordonare a ideilor, din care se naște gustul de simetrie și plăcerea de a ordona lucrurile din afară.

De aceea, mintalitatea Francezului, prin contrast, și potrivit dezvoltării centralizatoare a societății franceze, va fi superioară și predominantă de intuiția generalității și a abstracțiunii. Tot astfel, pe când Francezul va iubi frumoasa orînduire a lucrurilor, simetria ideilor, unitatea, sistemele largi constructive de idei, Englezul va fi «încălinat să diviză chestiunile, să le înbucătățească chiar, indiferent la ideea de a le reuni în armonia unei vaste sinteze...». Unitatea Angliei, dacă a fost de timpuriu realizată, ea a fost mai mult politică și mai mult națională decât reală și socială. Căci

Irlanda și Scoția, mult timp, dacă nu și acuma încă, își păstrează tipul și culoarea locală.

Deosebiri morale și intelectuale locale sunt cu mult mai șterse în Franța, unde puterea de centralizare a Parisului a fost altfel viguroasă și eficace decât a Londrei în Anglia. De aci superioritatea inteligenței franceze. Spiritul generalizator francez s'a exercitat asupra întregului material etnico-psichic, venit din toate provinciile, pe când, la Englezi, provinciile s'au închis în ele și au stărunit în culoarea lor locală. În Anglia este o deosebire radicală de obiceiuri și de moravuri. Englezii n'au cedat nimic din ale lor Scoțienilor, Irlandezilor și Galilor. Țara Galilor, care, în multe privințe, este făcută dintr'o bucată cu Anglia, a rămas pentru vecina ei un fel de enigmă, pe care aceasta nu se înjosește să-i descurce înțelesul.

Atât este de adevărat că însușirile ce ne înfățișează azi sufletul poporului englez sunt fructul exclusiv al împrejurărilor istorice și al condițiilor sale sociale și nici de cum al așa zisei rase anglo-saxone sau al condițiilor pur climaterice și fizice, atât este adevărat aceasta încât noi putem face chiar aici contra-probă, verificarea acelor rezumate în paginile precedente asupra spiritului și caracterului englez.

Dacă rasa anglo-saxonă, din punct de vedere al însușirilor superioare cu care este considerată a fi dotată, ar fi pentru ceva în calitățile morale ce ne înfățișează azi poporul englez, ar fi firesc ca acest popor să fi fost totdeauna acelaș și însușirile lui de azi să le fi înfățișat astfel în toți timpii.

Căci tipul fiziologic perzistând d'alungul vremei, fără întrerupere, de ce n'ar fi perseverat și tipul psihologic? Or nimic nu este mai puțin adevărat decât această continuitate. Până prin secolul al XVI-lea, poporul englez, departe de a întâișă puterea lui de muncă, energia voinței tenace și a inițiativei îndrăznețe, spiritul afacerilor și bărbăția de azi, Meteren îl declară tot atât de leneș ca și Spaniolii. Ca și poporul spaniol, «Englezii din acel timp aveau puțină înclinare către industria regulată». «Două veacuri mai târziu, Holberg declară, încă atunci, că cele mai mari exemple de indolență se găsesc în clasa săracă din Anglia».

Cum se face că acești Englezi, dolicho-blonzi și altă dată tot ca acum, erau atât de leneși și lipsiți de îndemânare, ba chiar de spiritul de invenții și de gust? Aceiași Englezi, a căror industrie absoarbe azi produsul brut al lumii întregi și îl confecționează, prin secolul XVI-lea vindeau Flamanzilor lâna oilor lor și o cumpărau înapoi transformată în stofă pentru haine. «Documente, din secolul al XV-lea, ne înfățișează pe Englez a fi pierdut obicinuița unei activități practice, intense... Nimic din ceea ce se putea observă atunci la ei nu lăsă să se întrevadă sforțarea continuă, tenace, activitatea neostenită, care deosibesc pe Englezii din vremea noastră»¹⁾. Tot comerțul exterior al Mării Britanie este, în epoca aceea, în mâna Holandezilor, Lombarzilor și Hanseaților. Abia de pe la anul 1589, refugiații din Flandra începură să învețe pe Englezi arta manufacturii lânii. Cau-

1) Boutmy, op. cit.

zele, cari determinară schimbarea caracterului englez, din acea epocă, în ceea ce-l vedem azi, sunt felurite. Cele mai de căpetenie însă sunt: descoperirea Americii, dezvoltarea vieții comerciale în Anglia, reforma bisericii engleze, introducerea artelor și dezvoltarea generală a industriilor de tot felul, cărora solul britanic le oferă condițiile materiale cele mai prielnice».

Această schimbare este din scurt urmată de o alta, care se săvârșește în istoria Angliei și în sufletul englez în epoca mai nouă: Anglia, deja dela începutul secolului al XIX-lea, dobândise domenii imense, colonii bogate în toate părțile lumii. Această țară, închisă hermetic de mare, cu perfecționarea navigațiunii, devine deschisă, mai deschisă ca oricare alta la cele patru vânturi ale lumii. Poporul englez părăsește insulele, se împăraștie peste tot globul. În lăuntru țării, deosebirile locale se șterg și se tocesc tot mai mult. Puterea centrală se dezvoltă continuu. Englezii devin poporul care călătorește cel mai mult în străinătate, spre a se instrui și a culege materialul, la care spiritul său având a se aplica cu încăpăținare își va dezvoltă și întări aptitudinea generalizării, care-i lipsește încă acum.

O transformare a sufletului englez erà fatală și devine într'adevăr tot mai necesară, tot mai învederată. Simțul sociabilității Englezului se va lărgi și el, după cum deja individualismul său zelos, sever, tenace începe a se deschide și lărgi. Inițiativa individuală începe a lăsa loc intervenirii statului. «Legislația socială regulează până în

cele mai mici amănunte igiena și curățenia atelierelor; administrația centrală controlează, cu ajutorul inspectorilor, funcționarea puterilor locale». Aceasta făcea pe Spencer să deplângă invazia socialismului de stat. Intr'adevăr, «Anglia a schimbat încrederea sa în întreprinderea privată într'o încredere dată organizației de stat». De aci a rezultat o modificare vădită a caracterului: «individualismul energetic și întreprinzător al Englezilor de altădată lasă loc, puțin câte puțin, încrederii în guvern». De asemeni, ei devin din ce în ce mai sociabili. După Hamerton «Englezii se fac mai toleranți și mai deschiși». De aceea și defectele spiritului englez încep și ele a dispărea, a se micșora cel puțin. Lipsa caracterului abstract de generalitate sau de «universalitate, fie în idei fie în sentimente» începe a fi mai puțin simțită.

Generalizările lui Darwin și Huxley, filozofia lui Stuart Mill limpede, precisă și sistematică, sistemul vast de filozofie al lui Spencer sunt semnele prevestitoare ale unei intelectualități viguroase, care se anunță spre a întregi și echilibra sufletul și personalitatea poporului englez.

Intr'un cuvânt, sufletul englez, sub aspectele lui pozitive sau negative, este bine definit, puternic, statornic. El reproduce, în trăsăturile lui, continuitatea istoriei Angliei și, în schimbările lui, schimbările sociale pe cari istoria patriei le-a provocat. «Ce popor, zice d-l Fouillée, mai are un eu atât de viguros, atât de imperios, atât de exclusiv și retras în sine ca Englezii... Englezul este de două ori personal, întâiu ca individ, al doilea ca membru al celei mai individualiste națiuni». Este ciudat că

spiritul pătrunzător al d-lui Fouillée n'a observat încă până acum că Englezul este individualist, pentru motivul că națiunea din care face parte și istoria ei sunt ele înșile individualiste. Personalitatea Englezului decurge firesc din personalitatea Angliei.

* * *

Spiritul și caracterul poporului francez este încă un caz, care ilustrează admirabil aspectul pozitiv al interpretării istorice și sociale ce dăm noi psihologiei etnice. Franța are o istorie, un trecut vechiu, bine determinat. Societatea Franceză s'a constituit unitară de timpuriu. Tocmai de aceea, mintalitatea franceză, personalitatea Francezului, este ea însăși bine definită. Trăsăturile sufletești ale Francezului sunt limpezi, ușor de desprins; toți sunt de acord asupra-le; ele nu ridică nici multă discuție, nici îndoială; sunt vizibile, limpezi ca ziua. Harta sufletului francez înfățișează contururi precise, linii pronunțate, reliefuri isbitoare, proporții armonice. Ea oglindește, mai bine decât la oricare alt popor, harta țării, care s'a fixat de timpuriu într'un masiv unghiular compact, rezistent și poziția socială, geografică a ei.

Cum această poziție geografică este cu totul diferită de aceea a Angliei, istoria Franței se desfășură absolut altfel decât aceea a Angliei. De aci și deosebirile, cari ajung până la contrast, între psihologia Francezului și aceea a Englezului. Aci puterea centrală se întări încă din secolul XV și merse crescând până la marea revoluție. Aceasta făcù că diferitele tipuri etnice, din diferitele provincii, începură de timpuriu a se disolvà, a se con-

topi împreună spre a formă poporul francez unitar și unificat. Aci forța deliberativă dispărură de vreme, pentru ca să lase loc puterii centrale, monarhiei devenită aproape absolută.

«Exagonul galic are trei laturi maritime și trei continentale, din care unul, totdeauna deschis, ține Galia totdeauna trează». Această latură deschisă, de altfel toate au fost deschise, a determinat destinul istoric al poporului francez. Războaiele numeroase, și-au făcut eșirea și intrarea lor prin această parte a Franței.

Regimul absolutist al lui Francisc I și Ludovic XIV atrase lupte uriașe în jurul acestei granițe. Prin această latură, Franța a invadat țările vecine și tot pe aci puterile Europei reunite se năpustiră, în mai multe rânduri, asupra Franței. Teritoriul acestei țări a fost de mai multe ori ocupat de inimici și structura societății franceze a fost hotărîtor înrîurită de aceste năvăliri. Contra lor, Franța n'a putut să se păstreze decât dând o dezvoltare deosebită puterii centrale, guvernului. Organizația administrației franceze fu centralizată, aproape militară.

Urmările vieții istorice a poporului francez, în vecinică luptă cu vecinii din toate părțile, și ale acestor năvăliri repetate au fost că firul istoriei franceze n'a curs continuu, liniștit, domol. El a fost prea adesea întrerupt, stânjinit, turburat. Structura societății franceze a fost prea adesea sdruncinată. Activitatea poporului francez a suferit întreruperi intermitente, repetate. Sforțările lui au fost discontinue. Vecinic atenția acestui popor a fost

spre hotare și ochii lui ațintiți, în afară, spre mișcările vecinilor puternici și amenințatori. Aceste două particularități ale istoriei franceze avură un adânc răsunet asupra caracterului acestui popor. Dacă este adevărat că continuitatea efortului obișnuiește pe om cu o voință tenace, cu un caracter statornic, ca la Englezi, această continuitate nu fu dată Francezilor; de aceea și caracterul lor este departe de a ne înfățișa statornicia caracterului englez; iar voința Francezilor nu este nici atât de tenace, nici atât de puternică cum este aceea a vecinilor lor din Anglia. Eforturile Francezilor fură vecinic întrerupte brusc și turburate adânc.

Tot astfel, dezvoltarea vieții lăuntrice, care să se traducă printr'un individualism concentrat, închis în sine însuși, n'a fost cu puțință la Francezi. Cu totul din potrivă, caracterul Francezului este relativ prea schimbător, voința sa este intermitentă, neegală și personalitatea lui este centrifugă, deschisă și se cheltuiește într'o sociabilitate dezvoltată peste măsură.

Este atât de adevărat că caracterul și voința poporului francez sunt fructul desfășurărilor istoriei sale, încât d-l Fouillée rezumă trăsăturile acestui caracter în modul următor: «La poporul francez voința a păstrat caracterul explosiv, centrifug și rectilign... voința noastră porcede prin descărcări repezi, nu printr'o muncă înceată, de acolo vine că noi ne ostenim îndată de a voi... Un defect al voințelor spontane este graba peste margini a hotărârii. De acolo vine ușurința și amețeața atât de des condamnate». Pornirile sociale ale Francezilor au ca urmare o mai mică dezvoltare a voinței.

Izolată, Francezul n'are vigoarea unui Englez, nici răbdarea încăpăținată a unui Neamț.

Intr'adevăr, voința franceză este așa, fiindcă așa au silit-o să se formeze împrejurările istorice ale Franței. Istoria aceasta este făcută din salturi, din întreruperi repezi. Granița deschisă vecinic și vrăjmașul amenințător să năvălească cereau o voință, care să se determine repede, spontan. De aci spontaneitatea, repeziciunea și intermitența voinței franceze. Personalitatea deschisă, comunicativă a Francezului o caracterizează d-l Fouillée astfel: «Francezul este sincer și deschis. Singurătatea ne apasă; dacă unirea face pentru noi puterea, tot ea face și fericirea noastră. Noi nu putem consimți să cugetăm singuri, să simțim singuri și să ne bucurăm singuri».

A fi vecini și a convorbi este pentru Francezi o trebuință așa de imperioasă, «încât, pe toată granița dintre Louisiane și Canada, nu se poate cită nici un colon francez în afară de vederea și de vecinătatea altuia». Amabilitatea, politețea sunt roadele cele mai vădite ale sociabilității franceze și sunt însușirile cele mai caracteristice ale spiritului francez. Franklin zicea dejă din timpul său: «Găsesc că Francezii sunt națiunea cea mai amabilă». O altă însușire a lor, care decurge tot din marea lor sociabilitate, este conversația, spiritul francez foarte deschis și pătrunzător. «Conversația are avantajul că te face să eși din tine însuși, și te face să trăești din viața intelectuală a altuia. Rezultatul din urmă este... un început

de împăcare cu opinia altuia; un fel de socializare a cugetării personale».

Această sociabilitate dezvoltată, această trebuință de a comunica, de a se deschide, vine, am zis, în deosebi dela desfășurarea vieții istorice a Francezilor, pe care le-o impuse situația lor geografică. Țară deschisă din trei părți spre continent și vecinic amenințată de vrăjmașii din afară, locuitorii ei avură totdeauna privirile îndreptate în afară la hotar. Pericolul obșteșc nu dezvoltă numai puterea centrală, dar și nevoia solidarității. Absolutismul central ajută această solidaritate. El făcu că barierele interne căzură încetul cu încetul între diferitele provincii. Francezii se strânsă tot mai mult, se apropiară între ei cu timpul și cu apropierea inamicilor. Atingerea între ei deveni deasă, continuă și se transformă cu vremea într'o adevărată necesitate. «De fapt, se întrebă d-l Fouillée, mai este vreun popor, asupra căruia viața colectivă să fi avut mai multă înrâurire decât a avut asupra Francezilor, cari au totdeauna trebuința să se simță în armonie unii cu alții?» Dacă Francezul nu este închis, concentrat, ca Englezul, dacă este deschis, expansiv, comunicativ și sociabil este că poporul francez a mers vecinic în aglomerații, în armate mari, ca să-și apere hotarele sau să atace pe vrăjmași. Situația geografică deschisă a Franței, iată cauza care determină caracterul deschis al Francezului.

Această mare sociabilitate a poporului francez, ajutată de urmările guvernului centralizator, de

unificarea timpurie a provinciilor și îmbogățită de toate curente de idei și de cunoștințe, ce se îngrămădeau din toate părțile, în mod firesc, în Franța, avu ca urmare formarea inteligenței franceze, desăvârșirea spiritului francez, cristalizarea luminoasă, sculpturală a acestei mentalități.

Intr'adevăr, marea sociabilitate a Francezilor avu ca urmare înmulțirea impresiunilor tuturor asupra fiecăruia, o puternică îmbogățire a stărilor interne la fiecare. Pe de altă parte, unificarea diferitelor provincii, sub directa înrâurire a monarhiei dela Paris, îngădui acumularea nețărmurită a materialului psihic venit la Paris din toate părțile Franței. Să se mai adauge încă, pe lângă aceasta, curente străine venite în capitala țării din toate părțile lumii, din toate societățile străine, și astfel se va strânge acolo un material psihic imens, care va alcătui orizonuri sufletești extraordinar de întinse. Or acest material, atât de bogat, se elaboră în condițiile unei societăți bine, riguros centralizată, unde forța statului este atot puternică și regulează și coordonează totul. Se știe însă că aplicarea către abstracțiune, către ceea ce este universal în mijlocul obiectelor particulare, tendința de generalizare, de coordonare a impresiunilor fu în mare parte determinată de sistemul social centralizat al statului francez. Intr'un astfel de sistem social, activitatea și stările de conștiință se centralizează ele înșile în mod firesc. În această centralizare a lor, ele se alăturează, se compară, se diferențiază, se îmbină sau se elimină dela sine. Elementul lor general se subliniază singur, elementul diferențial se elimină tot astfel. Rezultatele

dobândite se așează concentric, se cristalizează în linii mai mult sau mai puțin regulate, după necesitatea gradărilor lor, după gradul lor de generalizare și de abstracțiune.

Desvoltarea unitară a unei societăți, sub direcția unei puteri centrale viguroase, absolutiste chiar, obicinuește spiritul cu unitatea de acțiune în activitatea lui; această societate favorizează, prin chiar structura ei, punerea în relief, scoaterea la iveală a aspectului general al lucrurilor. Puterea centrală a statului dă atenție acestui aspect al lucrurilor și-l impune membrilor societății. Or, ceea ce se impune la o colectivitate de spirite, în condiții așa ca să le convie tuturor, pierde aspectul curat individual, se reduce la un sâmbure de însușiri comune, generale, la o schemă care convine tuturor, asupra căreia toți cad la învoială. Prin aceea că un mod de a lucra, sau un mod de a înțelege lucrurile, trece cu necesitate printr'un foarte mare și felurit număr de conștiințe și de temperamente personale, se despersonalizează, adică se impersonalizează, devine abstract, schematic. Cu cât numărul celor cari formează această societate unitară, centralizată este mai mare, cu atât această tendință a spiritului se subliniază, se accentuează. De asemenea, cu cât materialul psihic este mai bogat îngrămădit, cu atât această pornire devine mai viguroasă.

Această activitate socială îngăduie și determină mai ales pornirea de sistematizare generală; ea desvoltă gustul intelectual al sintezelor, al vederilor întregitoare; căci tot ce se face aci mai de căpetenie pornește dela centru, este unitar și privește societatea întreagă.

Sub acțiunea unei puteri de stat foarte dezvoltate și centralizate, imensul material psihologic, adunat la poporul francez, trebuie să se coordoneze pe linii regulate, simetrice, în forme oare cum geometrice, cari singure pot îngădui strângerea de aproape, stăpânirea lui în toată întinderea. Altfel, spiritul se pierde, rătăcește în chaosul materialului prea bogat, și această rătăcire n'o îngăduie necesitatea acțiunii unitare, centralizate. Eșirea din acest vast material psihologic nu se poate face decât prin sinteze și sisteme generale, vaste și prin dezvoltarea pornirii către sinteze, a spiritului sintetic. Să se observe că deja mintalitatea franceză, prin filiațiunea sa romanică, posedă această pornire, și că ea a avut-o totdeauna cel puțin în germen. Istoria ulterioară a Franței n'a făcut decât să înfățișeze material și ocazii prielnice dezvoltării acestor porniri ale spiritului francez.

Iată de ce inteligența franceză s'a dezvoltat așa încât d-l Fouillée, cu cunoscute-i competență, crede nemerit s'o rezumeze în aprecierile următoare:

«In Franța, noi suntem duși către tot ceea ce simplifică. Această iubire de simplificare merge foarte bine împreună cu ideile abstracte și generale, cari au în acelaș timp avantajul de a fi cele mai comunicative și cele mai sociale...». «Inclinați mai mult spre deduceri și construcții, inteligența noastră reușește mai puțin în reprezentarea lucrurilor reale, decât în descoperirea înlănțuirilor de lucruri posibile sau necesare. Cu alte cuvinte, noi avem o închipuire logică și combinatoare, căreia îi place ceea ce se numește desemnul abstract al vieții». «Predilecția raționamentului atrage ade-

sea cu sine uitarea observației»¹⁾. «Forma spiritului meu, zicea Taine, este franceză, și el o definea astfel: «clasarea ideilor în șiruri regulate, în progresii, în felul naturaliştilor». «Dacă Englezul este mai bun observator, este evident că Francezul raționează mai mult, și din raționament ceea ce-i suride mai mult este deducția. Ii place încă să abstragă și să generalizeze; de aceea el a reușit mai totdeauna în matematici. Aceste tendințe raționaliste sunt în acelaș timp sociale, căci ideile abstracte, generale și logic înlănțuite sunt, prin aceasta chiar, socializate, făcute cu puțința de câștigat pentru fiecare, gata să treacă dela unul la altul...» căci «...ordinea logică, care este de asemenea cea mai bună ordine de expunere, este o însușire neapărat socială». Fouillée citează pe Mill care zice, cu ocazia studiului făcut asupra lui A. Comte: «Această facultate de a sistematiza, de a conduce un principiu până la cele mai depărtate ale lui consecințe această claritate de expunere care o întovărășește, îmi par însușirile dominante ale orăruui bun scriitor francez».

«Indoita înrăurire romană și creștină găsi Franța bine pregătită ca să ducă raționalismul la cea mai înaltă expresie». Pe de altă parte, cum foarte bine observă tot d-l Fouillée, «rațiunea tinde neapărat către unitate. Predilecția noastră către unitate ne apropie încă de Romanii cari au dezvoltat-o în noi».

«In Franța, zice D-l Boutmy, psihologia ră-

1) Fouillée Psych. du Peuple Français.

mâne pe trei sferturi o adevărată logică; faptele îngrămădite, cari o reînnoiesc în întregime, ne atrag prea puțin; ele lasă prea mult loc indefinitului și excepțiilor. Ceea ce ne trebuie nouă sunt formulele netede și scurte». «Unitatea fiecărei științe luată în parte, unitatea științei privite în întregime ei sunt pentru noi însușiri esențiale, fără cari noi nu ne putem închipui ordinea științifică. Teoriile savanților noștri tind neîncetat către unitate, care-i ultimul cuvânt al cercetărilor lor».

Dar acest caracter devine vizibil mai ales în limbă. «Pentru a exprima lucrurile, zice d-l Fouillée, noi începem prin a le simplifica..., apoi le punem în linie dreaptă și le impunem oarecare simetrie, care vine dela noi; noi nu modelăm fraza noastră pe blocul lucrurilor, ci sculptăm acest bloc spre a-i da o formă intelegibilă și frumoasă».

Urmări directe ale marei sociabilități, care dezvoltă în Franța aplicarea către idei generale și unitare, mai sunt gustul de armonie, de echilibru, de claritate și de precizie ale Francezului. Într'adevăr, echilibrul și armonia sunt rodul vădit al unei vieți sociale largi, întinse. Ceea ce strică echilibrul și armonia este totdeauna acțiunea deviată a individualității. Când însă această individualitate este, la tot pasul, controlată și îndreptată de toți ceilalți membri ai societății, sub ochii căreia lucrează fiecare, orce deviere, orce abatere este cu neputință. Acțiunea se desfășoară între anumite limite, peste care nu poate trece. Aceste limite sunt acelea ale gustului comun, ale bunului simț. «In Franța, zice Goethe, omul care îndrăs-

nește să cugete și să lucreze într'un chip diferit de toată lumea este un om de mare curaj... cea mai mică abatere dela forma armonioasă, adesea dela forma convenită isbește gustul».

Dar ceea ce este echilibrat este prin aceea chiar clar și precis. Claritatea și preciziunea sunt însușiri, ce se impun acelor spirite, cari duc o viață comună, și cari sunt nevoite să comunice între ele zilnic, să se înțeleagă, să conlucreze la un scop comun. Cu cât este mai mare numărul celor cari comunică, cu atât necesitatea comunicării desvoltă și impune claritatea ideilor. Dacă nu este clară, o ordine de idei produce confuzie în spirite și neînțelegere, acțiunea în comun nu răușește. Un fel de selecțiune socială provoacă și întărește claritatea. Dacă o ipoteză, un plan de acțiune, o cugetare, pe care le emite un individ, nu poartă pecetia unei clarități și precizuni îndestulătoare, planul cade, acțiunea moare în fașe, cugetarea nu se propagă. Această necesitate a propagării și conlucrării, pe care istoria Franței o impune societății franceze, a făcut că numai cugetarea clară s'a desvoltat aci, și n'au putut triumfa și supraviețui decât tiparele de cugetare precisă, luminoasă, armonică și clară.

După d-l Fouillée, și toată lumea este aci de acórd, este caracteristică și inevitabilă înclinarea Francezului către claritate: «Cea ce este vag, obscur, este jenă, o piedecă pusă mișcării lui firești...». «Nouă ne place luciditatea, zice d-l Fouillée, până acolo încât nici nu mai luăm în seamă cea ce este numai sugestiv. O noțiune vagă este pentru noi fără nici o valoare, chiar

când ar cuprinde în ea sentimente și jumătăți de gândiri».

În general, Francezul posedă simțul formei definite, echilibrate și mai ales acea ce numesc ei *le fini, l'achevé*, — cuvinte și noțiuni greu de tălmăcit, căci nu se mai găsesc la nici un alt popor și în nici o altă limbă. Aceasta dovedește că însușirile, cari corespund cu aceste noțiuni, nu s'au mai realizat la nici-un alt popor modern. Cel mult, aceste însușiri vor fi ezistat la Grecii și Romanii antici. Și este foarte de înțeles că singur poporul francez să întrunească aceste două însușiri supreme ale mintalității: *le fini și l'achevé*.

Am zis că contururile și liniile minții unui popor oglindesc harta țării, pe care istoria aceluia popor i-a alcătuit-o, în cursul veacurilor. Harta geografică a unei țări este învelișul extern, pe care l-a creat istoria poporului care o locuiește, înveliș care are și funcțiunea să modeleze trăsăturile sufletului său. Această hartă constituie fiziologia popoarelor. Caracterul și inteligența acestora sunt expresia lăuntrică a constituției, a structurii intime a acestui organism geografic: patria făurită pentru fiecare neam de peripețiile istoriei sale.

Or, privită bine, harta patriei franceze este un exagon, o formă rotundă, aproape sferică, și sfera se știe că este simbolul perfecțiunii. Deja regularitatea geometrică a granițelor sale este foarte sugestivă în a explica regularitatea geometrică a mintalității franceze. Aceste granițe, cu neînsemnate schimbări, au ajuns echilibrul de azi, de sunt acum aproape cinci sute de ani. Dela această dată,

viața națională franceză se desfășură unitară în lăuntrul acestor granițe. Spiritul francez avu înainte-i aproape cinci veacuri ca să elaboreze, să analizeze, să strecoare, să edifice, să reedifice și să perfecționeze materialul etnic ce se coprindea între aceste limite. Toate condițiile favorizau centralizarea acestui material în focarul comun: Parisul. Se înțelege atunci că produsele mintalității franceze au avut tot timpul să se definească, să se termine pe deplin, să ajungă până la o mai înaltă expresie a perfecțiunii.

Or, în această elaborare de produse definite, deplin terminate, definitiv isprăvite, în sensul lui *fini* și *achevé*, mintalitatea Francezului, diferitele funcțiuni ale acestei mintalități se definiră și căpătară ele însă-le această formă definită. Aceasta face că azi, orce produs al mintalității franceze poartă pecetia a ceea ce înțelege Francezul prin noțiunile lui *fini* și *achevé*.

Nicăeri încă aceste însușiri nu se înfățișează mai lămurit ca în geniul limbei franceze. În această limbă, este lucrul cel mai greu să scrii bine ceea ce ai cugetat rău, greșit. «Trebuința de a avea un instrument propriu raporturilor sociale este unul din motivele cari făcură din limba franceză o limbă așa de analitică, prin aceea chiar atât de exactă, încât ceea ce este falș produce ca un fel de detunare pe un instrument acordat bine...». «Am zis că această limbă s'a format după o geometrie elementară, prietenă a liniei drepte. De acolo această claritate a prozei noastre, care contrastează cu întunecimea prozei streine».

Prin aceea că națiunea franceză și harta Franței

atinseră condițiile unui fel de statornicie definitivă a granițelor lor, ele îndeplinesc condițiile la cari orice națiune va tinde în mod firesc, și la cari toate vor ajunge în decursul veacurilor viitoare, mai curând sau mai târziu. Această anticipare a Franței asupra celorlalte societăți a făcut că produsele inteligenței franceze înfățișează un caracter de universalitate foarte pronunțat. De aci vine radierea ei, propagarea intelectualității franceze dincolo de granițe, până în societățile cele mai depărtate. Prin aceea că ea a atins o formă definitivă, ea anticipează asupra dezvoltării celorlalte națiuni și se înfățișează înaintea acestora ca un model demn de copiat. Acest adevăr îl expune d-l Fouillée zicând: «limba noastră a devenit pentru prezentarea adevărului un instrument de precizie». «Ceea ce a trecut în limba noastră a devenit ușor de prins pentru societatea universală a spiritelor... Până chiar în exprimarea ideilor celor mai personale, limba franceză cere o oarecare impersonalitate, și ca o parte din simpatia universală».

Pe măsură ce națiunile Europei vor câștiga granițele lor definitive și viața lor socială se va elabora și cristaliza în limitele precise ale acestor granițe, în aceeași măsură însușirile lor sufletești se vor apropia de acelea ale Francezului, și ființa imaterială a sufletului lor va căpăta limpezimea luminoasă, netezimea și strălucirea mintalității franceze.

* * *

Să venim acum la Germani și la Ruși, spre a vedea ce înrâuriri au avut factorii istorici și sociali ai acestor neamuri. Confirmă ele interpre-

tarea și valoarea ce noi am atribuit acestor factori? Vom vedea îndată că la Germani, și mai ales la Ruși, interpretarea și valoarea dată de noi acestor factori se confirmă admirabil sub aspectul lor negativ.

Națiunea germană, de-alungul istoriei ei chaotice, n'a avut nici avantajile Angliei, nici norocul Franței, spre a-și fixa, ca aceasta din urmă, niște frontiere geometrice, un corp masiv și compact. Granițele ei sunt și acum informe, bizare, nebulose. Evoluția granițelor patriei germane, dela Carol V-lea până azi, ne înfățișează transformări, schimbări și metamorfoze cu adevărat apocaliptice. Acest organism geografic aparține unei spețe geografice foarte inferioare, imposibile chiar, cu mai multe capete: la Viena, la Berlin, la München. Vechiul imperiu german era, dupe Puffendorf, un monstru din punct de vedere politic. Cea ce este mai mult, este că situația acestor capitale și funcțiunea lor variază în importanță. Acî cel dela Viena, acî cel dela Berlin capătă precumpănirea. În timpul din urmă Berlinul tinde a fi capul definitiv al acestui organism, căruia i se taie astfel un cap și-i crește altul. Fapt este că națiunea germană n'are încă hotare nici precise, cu atât mai puțin fixe.

Ca și Franța, țară continentală, Germania fu deschisă tuturor războaelor, tuturor înrîurilor și tuturor curențelor. Popoare vrăjmașe o înconjoară din toate părțile. Rezultatul fu și acî desvoltarea puterii centrale a statului, mai ales a unei monarhii absolutiste.

Dar, cea ce caracterizează mai bine istoria Germaniei, notele precumpănitoare ale desfășurării ei istorice sunt, credem noi, următoarele. Deși națiunea germană trăi sub forma monarhiei absolute, ea n'ajunse niciodată la unificare. Diferitele provincii germane trăiră o viață independentă unele de altele și de imperiu. Legăturile lor cu imperiu erau mai mult aparente. Puterea împăratului asupra diferitelor provincii germane eră pur nominală și atât de slabă, încât acestea, încetul cu încetul, în măsura importanței lor, deveniră regate. Imperiul german coprindeă 266 de state, bucurându-se toate de drepturi depline seculare și eclesiastice, princiare sau republicane, fără a mai socoti și senioriile directe, împrăștiate prin statele principale și pe cari Iastrow le prețuește ca la 2000.

Germania, înainte de 1871, se găseă încă în starea în care se găsisă Franța înainte de Ludovic XI. Chiar azi, ea este departe de a fi atins condițiile de limită aproape definitivă pe care a atins o Franța. Dar dacă unificarea globală a Germaniei nu s'a săvârșit, este adevărat totuși că, în fiecare provincie, statul s'a dezvoltat centralizator și unitar. Fiecare din regatele germane fu organizat unitar, aproape militărește. Prusia, spre pildă, ne înfățișează cazul cel mai reușit de această organizare. Intr'un cuvânt, națiunea germană, unificată foarte slab în totalitatea ei, se distribui în provincii organizate puternic, militărește.

Eră poate și prea întinsă teritorial, pentru ca națiunea germană să se poată unifică. Monarhia

habsburgică îmbrățișă prea mult, pentru ca să poată strânge și constrânge totul sub stăpânirea ei. În această privință, cu totul altfel a fost cu Franța. Teritoriu unit, masiv, echilibrat între limite firești și de o întindere mijlocie, numai bună pentru a fi îmbrățișată și bine strânsă de o monarhie, Franța depăși cu câteva veacuri desvoltarea Germaniei. Să se țină încă seama de aceea că națiunea germană eră întreruptă, pe propriu-i teritoriu, de populații de origine și de rasă cu totul diferită. Aceste populații n'au putut fi asimilate și ele constituau, în organismul geografic al Germaniei, un fel de corpuri streine, cari au împedat probabil desfășurarea unitară și unificarea Germaniei. Boemi, Moravi, Polonezi, Unguri formează pete întinse, considerabile, pe harta Germaniei.

Pentru un motiv sau altul, indiferent pentru care, fapt este că națiunea germană se unifică slab, aproape numai nominal în totalitatea ei, pe când, în diferitele provincii, forța statului centralizator se desvoltă unitară, militărește. În această privință, Germania fu inferioară chiar Angliei, care, cu tot particularismul local al celor trei provincii de căpetenie ce o constituiesc, ajunse, încă de timpuriu, la o unitate politică reală. Dacă însă din acest punct de vedere Germania fu inferioară Franței și Angliei, la rândul-i avu și ea asupra acestora o superioritate vădită, aceea că națiunea germană se constituî într'o unitate politică, cu toate că nominală, și într'o unitate de cultură și limbă reală, foarte importantă aceasta, cu mult înaintea Angliei și Franței.

Imperiul german durează, în forma lui nebu-
loasă, de pe la mijlocul evului mediu; iar unitatea
de cultură și de limbă, națiunea germană a rea-
lizat-o chiar dela începutul ființării ei. Aceasta
nu s'a întâmplat nici în Franța, nici în Anglia.
Și azi dialectul irlandez și o parte din cel Scoțian
este celtic. În Franța, unitatea de limbă nu este
nici azi desăvârșită. În provinciile unde elemen-
tul etnic este basc sau breton, limba franceză
n'a pătruns încă toate straturile cele mai de jos
ale societății. În Auvergne, în Savoia sunt dialecte
foarte pronunțat diferite. Tot sudul Franței mai pă-
strează încă dialectul provensal și catalon. Limba ger-
mană, din potrivă, cu oarecare diferențe locale de
pronunțare, fu, din timpurile cele mai vechi, unică,
aceeaș în principiu dezvoltării ei. Această supe-
rioritate, sub acest punct de vedere, avu negreșit
urmări însemnate asupra dezvoltării psihologice
a Germaniei.

Nefiind o națiune unitară, Germania n'a luat
niciodată parte în toată lărgimea ei la vreo miș-
care istorică și socială. Din potrivă, de cele mai
multe ori, diferitele ei provincii au dus lupte în-
dârjite, lungi și repetate, între ele. Vrajmășii pu-
ternice au despărțit diferitele părți ale acestei
națiuni. O sfortare obștească a tuturor Germani-
lor a fost un miracol, care nu s'a putut întâmpla
decât la 1871. Se vede de aci cam ce a trebuit
să fie sociabilitatea ei.

Discontinuuă, redusă la proporții mici, între li-
mite teritoriale strâmte, la un număr relativ re-
dus, colaborarea, contactul și comunicarea în

acelaş scop n'au fost niciodată realizate în toată întinderea numerică a naţiunii germane. Cu toate acestea, unitatea politică formală, nominală, şi unitatea de limbă au stabilit un contact oarecare, deşi slab, formal, o comunitate oarecare deşi sporadică, intermitentă, între toţi membrii naţiunii germane. Vieţa socială n'a putut fi deci perfect solidară; raporturile lor sociale n'au putut fi strânse în deaproape, controlul general, comun, al tuturor asupra fiecăruia, n'a putut fi niciodată ceea ce ele au fost în Franţa. De aceea, nici mintalitatea şi, în particular, inteligenţa germană n'au putut câştiga armonia, echilibrul, claritatea, luciditatea, limpezimea luminoasă ale inteligenţei franceze. Din potrivă, inteligenţa germană este adesea greoaie, puţin neliniştită lipsită de nuanţe, de fineţe, şi de mlădiere.

În aceste condiţii istorice şi sociale generale, nici nu se putea naşte un spirit german raţionalist, precis, lucid, bine coordonat. Ordonarea frumoasă, geometrică, simetria limbei nu sunt de loc însuşiri germanice. Din potrivă, spiritul german s'a dezvoltat aşă cum condiţiile sale istorice şi sociale rezumate mai sus l'au determinat. Aşă de vădit este raportul dintre istoria şi societatea germană şi dintre inteligenţa germană, că s'ar deduce cu uşurinţă din simplul examen al uneia, dezvoltarea şi evoluţiile celeilalte.

Unitatea politică şi de limbă a Germanilor a făcut că o mare îngrămădire şi punere în circulaţie a întregului material psihologic au fost cu putinţă de timpuriu. Spiritul german a avut deci

să elaboreze, de timpuriu, un vast material psihologic. Pornirea către generalizare și abstracțiune avea la ce să se aplice, și prin urmare avea ocazie să se desvolte și să se întărească. Lipsindu-i încă Germaniei unificarea reală, simțul a ceea ce este universal și general în ceea ce este particular nu s'a dezvoltat îndestulător, ca la Francezi și la Romani. Acest simț a suferit un fel de stagnare sau atrofiere. Astfel, după d-l Fouillée: «Spiritul german, care vrea să vadă multe lucruri dintr'o dată, este larg și turbure». De acolo provine predilecția Germanului pentru sistemele largi și nebuloase de filozofie. Sinteze foarte coprinzătoare, profunde și obscure umplu, dela un cap la altul, istoria cugetării germane. Acestea sunt apucăturile unitare ale unui spirit, care se formează într'o societate formal și neîndestulător unificată, în care puterea centrală de coordonare și sistematizare socială este slabă.

Atât este de adevărat că simțul a ceea ce este general în lucrurile particulare este insuficient la Germani, încât marele istoric Ranke a putut zice: «Această rasă colosală stăruie cu atât mai mult asupra unei idei cu cât ea este mai neînsemnată». Ceea ce îi caracterizează încă și mai mult este, după d-l Fouillée, obicinuința concluziilor generale în folosul unei idei individuale».

Metafisica nebuloasă, mistică, naturalistă, sau panteistă este semnul distinctiv al filozofiei germane. «Chiar raționalismul lui Hegel nu are decât o aparență de logică..., raționalismul său ascunde un realism profund, absolut, divinizat». Disciplina socială fiind mai mult locală, particulară, spiritul

german a rămas nedisciplinat în totalitatea lui; el nu este logic, coerent, decât asupra cestiunilor de a doua mână; sistemele largi sunt confuze. Unificarea spiritului german este foarte departe de a fi desăvârșită. După Nietzsche, sufletul german ar fi de origine multiplă, alcătuit din elemente felurite, suprapuse, iar nu construite în mod firesc. «Un german, care ar zice: vai, port două suflete în mine! s'ar înșelă foarte mult asupra numărului; el ar face o greșală de mai multe suflete». Nietzsche află pe Germani «nedefiniți, contradicțorii, mlădioși etc.» Ei târăsc sufletul lor și mistuesc rău evenimentele vieții lor.

Lipsa de vieață socială întinsă, intensă și deci de control și de critică socială a făcut că inteligența germană a rămas confuză, chaotică, desordonată, încălțită. «Germanul nu simte necesitatea geometriei rectiline, această trebuință de ordine și de claritate, atât de încercată de alte popoare; lui îi plac contradicțiile și complicațiile fără margini... imaginația lui este înclinată spre orizonturile cari se ascund și spre nelămurirea conturilor. Germanul are în el înclinarea clasificărilor, însă de obicei îl atrag cele mai încălțite. Ii place să așeze ideile sale în categorii, nu în corelație logică, ci ontologică». «Germania, zice d-l Boutmy, suprafață neprecisă, fără hotare firești, decât doar la sud, și mult timp fără alți vecini la est decât populații împrăștiate și nomade, n'a ajuns să se definească ca o națiune» și prin urmare, nici ca o mintalitate lăuntrică, mai adăogăm noi.

Negreșit că charta sufletului german oglindește

în ea perfect charta istorico-geografică a acestei națiuni. Organismul geografic nebulos, apocaliptic, chaotic, schimbător al Germaniei a determinat, potrivit naturei și formei lui, forma și natura mentalității germane. «Sufletul german are săli și galerii, mai sunt în el și caverne, ascunzători și colțuri retrase; în el se află mult farmec pentru ceea ce este misterios. Germanul cunoaște căile ascunse cari duc la chaos. Și cum orcăruia lucru îi place simbolul său, tot așa Germanului îi place norul și tot ce este obscur, crepuscular, umed și îmbrobodit. Tot ce este nesigur, embrionar, pe cale de a se formă, de a crește îi pare profund». Germanul însuși nu există, ci devine și se dezvoltă. De aceea, dezvoltarea, devenirea este o idee atât de scumpă filozofiei germane.

Nedefinirea hotarelor patriei germane, trăsurile informе, nebuloase și nedefinite ale acestor hotare fac că spiritul german este în desăvârșit contrast cu cel francez. Dacă la acesta din urmă, desăvârșirea, luciditatea, *le fini, l'achevé*, erau trăsăturile caracteristice, cu totul dimpotrivă este cu spiritul german. «In el, zice d-l Fouillée, nu este nimic niciodată terminat». Germanii, după Nietzsche, scapă orcărei definiții, prin aceea ei fac deja desperarea Francezilor. «Este caracteristic pentru Germani că cestiunea ce este german? vine totdeauna la ordinea zilei.»

Aceste însușiri ale spiritului german sunt foarte vădite în limba germană. «Pericolul ei este de a confundă subiectivul cu obiectivul, de a îngădui spiritelor confuze să se complacă în confuziunea

lor, pe care o iau drept o coprehensiune, și spiritelor obscure săși închipue că văd profund dacă nu văd limpede».

Dacă așa a fost dezvoltarea inteligenței germane în condițiile ei sociale și istorice, aceea a caracterului și a voinței a fost cu totul altfel. Independența provinciilor de puterea centrală a împăratului, coordonarea și sistematizarea activității înăuntrul cercului strâmt al acestor provincii, în sfârșit faptul că Germania n'a lucrat unitar în totalitatea ei, în războaie și alte mișcări sociale, ci și-a păstrat un fel de continuitate în diferitele ei părți, la epoci deosebite cel puțin, toate acestea au făcut că voința germană s'a dezvoltat puternică. Germanul, retras în colțul local al provinciei lui, în care viața socială a fost relativ mai statornică, a aprofundat aptitudinea storțării continue, a voinței, a energiei. Caracterul lui s'a putut dezvolta mai mult decât inteligența. Rezultatul ultim a fost că individualismul german se depărtează de cel francez și se apropie mai mult de cel englez. Dacă Germanul n'are inteligența ordonată, armonică, echilibrată și lucidă a Francezului, din cauză că i-a lipsit întinsa sociabilitate a acestuia, el are o voință mai puternică, un caracter mai tenace, mai statornic. Acțiunile indivizilor n'au fost supuse aci criticei și controlului, la orice pas, a colectivității, de aceea Germanul, rămânând mai confuz, mai obscur, a rămas și mai personal în voința și în caracterul lui. El n'a suferit ca Francezul procesul de socializare sub

controlul colectivității și nici procesul de despersonalizare sub critica membrilor societății.

* * *

Dar dacă așa a fost cu inteligența și spiritul german, ce trebuie să fi fost cu spiritul poporului rusesc? Rusia este o formație politică nouă, care n'a ajuns de loc să se cristalizeze într'o societate unificată. În afară de Austria, ea este societatea cea mai informă, cea mai heterogenă din Europa. Ea nu-i de cât un amestec chaotic de rasele și națiunile cele mai felurite și cele mai nepotrivite între ele. Hotarele acestei țări sunt elastice și bizare: O mică întâmplare, rezultatul unui singur războiu le poate restrânge sau întinde la infinit. Organismul geografic al Rusiei este ceva cu desăvârșire amorf, inorganic, în înțelesul de dezorganizat. Acest așa zis, pe nedrept zis, organism este o masă enormă de protoplasmă, care ia formele și extensiunea cea mai felurită, după întâmplarea condițiilor momentane. «Dacă Rusia, zice d-l Boutmy, a rămas într'un fel de stare inorganică, dacă ea este încă azi mai curând o rasă decât un popor, dacă îți face adesea impresia unei horde sub un șef bisericesc, gata încă de o cruciadă împotriva Apusului, mai mult decât o națiune așezată sub un șef civil, aceasta vine negreșit de acolo că imensitatea deschisă a Asiei, îndemnând-o la o expansiune vecinică, o împiedică de a reintra în sine și de a se concentra. Ușurința nemărginită de a se întinde are ca urmare ținerea oarecum a poporului în vârsta creșterii și de a întârzia vârsta bărbăției, caracteri-

zată printr'o concepție neted desprinsă a statului, care nu este fără asemănare cu formațiunea unei personalități conștiente». Intr'adevăr, ceea ce lipsește Rusiei este personalitatea etnică, este conștiința reflectată și definită despre sine, pentrucă-i lipsește organismul geografic cu granițe definite și statornice.

Am văzut, în scurt, ce au fost condițiile istorice și sociale ale mintalității franceze și ale caracterului englez, după cum am văzut asemenea ce sunt această inteligență și acest caracter. Dacă am putea construi, în chip simetric, un caracter și o inteligență cu desăvârșire opuse acestora, dezvoltându-se în condiții sociale și istorice cu totul opuse, am avea mintalitatea și caracterul rus, așezate în pervazul împrejurărilor sociale și istorice cari le-au produs.

Un popor în formațiune, întinzându-și veșnic hotarele și turburându-și neapărat, la fiecare ocazie de acestea, structura intimă a constituției sale sociale, iată ce a fost și ce este Rusia în general. Formată târziu, cu un aparat centralizator puternic, guvernul rus fu însă prea slab față de întinderea covârșitoarea a teritorului. Acest aparat guvernamental autocratic n'a pătruns toate masele sociale, n'a putut îmbrățișa imensitatea cuceririlor rusești. În aceste condiții, societatea rusă nu s'a organizat decât la suprafață și nestatornic. Liniile ei, chiar cele mai de căpetenie, au rămas numai simple schițe. Cristalizarea Rusiei politice într'o societate unitară n'a avut încă timpul, nici liniștea necesară de a se face.

Activitatea poporului rus n'a fost deci coordonată și organizată. Aceasta a avut ca urmare să croiască sufletului rus o voință slabă, neorganică, un caracter schimbător în amănuntele lui. Pe de altă parte, volumul social imens al Rusiei n'a ajuns să aibă și o condensare corespunzătoare. Poporul rus trăește în comunități locale, despărțite mai întotdeauna prin pustii și stepe imense. Grupurile mici, strâns legate înlăuntrul lor, sunt despărțite între ele și izolate ca niște adevărate insule. Din această discontinuitate a elementelor rezultă ceva cu desăvârșire nebulos, chaotic, inform. Controlul central politic sau cel social este redus, adesea neputincios, adesea cu neputință. Sociabilitatea fiind în margini prea înguste, controlul și critica colectivă este ea însăși slabă, îngustă. Ea îngăduiește toate anomaliiile și absurditățile individuale. Minteia Rusului este de cele mai multe ori foarte coprinzătoare, are predilecția sistemelor și sintezelor vaste, dar absolut incoerente, cu desăvârșire confuze. Coeziunea raționamentului și a construcțiilor mintale rusești este tot ce poate fi mai slab, mai precar, mai factice.

În aceste condiții, spiritul rus nu se putu înfățișa și nu se putea forma, decât așa cum ni-l prezintă d-l Fouillée în următoarele observații rezumate ale sale. Ca probă că Rușii n'au personalitate, d-l Fouillée ne arată cum ei «împrumută înfățișarea și obiceiurile țărilor unde trăesc». Ceea ce vestejește Tourguenief la compatrioții săi este, în afară de lipsa de voință, lipsa de personalitate morală și de inițiativă creatoare. «Lipsa unei vieți

intelectuale întinse păstrează în spirite un fel de amurg, care trebuie să se dea la iveală prin ceva nelămurit și neapucabil chiar în fizionomii». Inegalitatea și nestatornicia sunt caracteristice pentru Slavi, cari trec dela o margine la alta. Voința Slavului este puțin energică, prea impulsivă și prea puțin stăpână pe sine. Sforțarea lui va fi viguroasă, dar momentană și inegală. «Un Rus va trece săptămâni fără să facă nimic, și apoi va lucra treizeci și șase de ore fără întrerupere; o muncă neîntreruptă și îndelungată îi este lucru neplăcut».

Din punct de vedere moral, ceea ce este caracteristic Rusului este o resemnare pasivă, un fatalism exagerat. Chiar curajul Rușilor este făcut din resemnare și fatalism. «Aci exploziuni de sentimente dornice, devotamentul ființei întregi, aci, numai decât după aceea, uitarea, nepăsarea fără cauză și fără măsură». Încă odată neegalitatea, iată caracterul slav. Logica Rusului este dreptălină, radicală și tinde către absolutism. Relativitatea, cu miile ei de raporturi și cu miile ei de restricțiuni, nu place acestor spirite cu avânturi repezi și adesea nereflectate. S'a zis că orizontul nețărnut al stepelor îndeamnă spiritul să meargă fără hotar înaintea lui, chiar dacă ar ajunge la absurditate.

«În general, închipuirea pare adesea nelămurită și confuză, neregulată, înclinată către superstiții și fantastic». La Ruși găsim, pe lângă numeroase și foarte curioase secte, toate aberațiile orientale, dela cele mai nebunești până la cele mai teribile. Condițiile de dezvoltare istorică și socială, în care a fost și este pus poporul rus, se oglindesc de-

săvârșit în această stare anarhică a mentalității și caracterului său.

* * *

Să rezumăm cele amintite aici, și, spre a da mai bine la iveală valoarea și modul cum înrăuresc factorii sociali și istorici asupra sufletului popoarelor, să le completăm prin înfățișarea altor considerațiuni generale, cari trebuie să lămurească această putere determinatoare a istoriei și a societății.

Dovadă că, mai ales, caracterul unui popor se schimbă, cu schimbarea condițiilor sale, sociale și economice, este, de o pildă, faptul că caracterul ospitalier al unui popor depinde de gradul s'au de dezvoltarea sa economică. Dezvoltarea economică și socială, trecută de un studiu oarecare, face să dispară aceasta trăsătură din psihologia popoarelor. Câte trăsături sufletești de ale popoarelor nu vor fi legate cu anume sau anume tip de organizare a vieții sociale.

Continuitatea și statornicia dezvoltării istorice a unui popor favorizează, de regulă, formarea caracterului și a unei mentalități precise și luminoase, cum, spre pildă, a fost la Romani și la Englezi. Unificarea socială, corespunzătoare cu o întindere excepțională a societății și cu o mare îngrămădire de indivizi ce trăiesc în strânsă atingere în viața de toată ziua, favorizează dezvoltarea inteligenței, determină tendința spre abstracțiune și generalizare, precizează conținutul conștiinței, armonizează, echilibrează și regulează funcționarea diferitelor

facultăți intelectuale. Ea dezvoltă spiritul critic, regularitatea și luciditatea spiritului și favorizează simțul de a deosebi generalul și universalul din particular.

Individualismul profund, sentimentul personalității puternice nu se poate dezvoltă în societățile unificate, centralizate puternic, unde atingerea socială zilnică este foarte strânsă între un număr prea mare de indivizi. În aceste societăți, activitatea colectivă fiind mai dezvoltată, indivizii lucrează în mase mari. Iar când se lucrează astfel, nu numai că activitatea personală, deosebită, nu este bine venită, ci criticată și împedicată, dar nu se ia în seamă individul decât ca o simplă unitate numerică. În aceste împrejurări se consideră numai ceea ce are el comun cu masa și numai această parte este dezvoltată și încurajată. Acesta-i cazul societății franceze, unde activitatea colectivă a fost dezvoltată de condițiile istoriei Franței, mai mult decât orunde aiurea. De aceea, Francezul va fi așa de puțin individualist, atât de deschis, de sociabil și comunicativ, trăind aproape numai din vieța comună a semenilor săi.

Cu totul din potrivă a fost în Anglia și în Germania. Vieța socială s'a dezvoltat aci în colectivități restrânse, activitatea s'a desfășurat la Germani și Englezi în grupuri teritoriale mici. Individualitatea, lucrând aproape singuratică, sau sub controlul foarte îngăduitor al familiei și al vecinilor, are tot răgazul să se adâncească în sine însăși, să-și desfășure toate particularitățile sale virtuale și să ducă o vieță lăuntrică foarte puternică. De aci dezvoltarea personalității și eului englez și german.

O particularitate, pe care o observă d-l Fouillée la Englezi și la Germani, și care-i pare în contradicție cu individualismul dezvoltat al acestora, este simțul social al sacrificiului individualității în profitul națiunii la Englezi și respectul excesiv ce arată Germanii ierarhiei sociale și politice. Nedumerirea d-lui Fouillée vine aici dela concepția greșită, pe care și-o face dânsul despre geneza conștiinței individuale. Dânsul crede, cum se obișnuiește a se crede, că conștiința este predeterminată în structura organică a omului, și că ea este o simplă manifestare a activității aceștia.

Nicăeri însă falșitatea acestei concepții obișnuite nu ese în față mai vădită ca în psihologia etnică. Dacă admiți, în potriva concepției curente, că conștiința este produsul adaptării omului la mediul social, atunci o sumă de nedumeriri și confuziuni încep a dispărea din domeniul psihologiei.

Așă, în cazul de față, este invederat că nu poate fi nici o contradicție între individualismul riguros al Englezului și simțul lui de sacrificiu pentru societate. Acest individualism își are izvorul în viața socială, în care se formează Englezul. Personalismul englez este fructul unei vieți sociale active, mărginită la o localitate restrânsă, dar cu atât mai adâncă, și simțul de sacrificiu, în folosul patriei mai ales locale, este sacrificarea indirectă a individului pentru el sau pentru ai săi. Patria este suma rudelor și vecinilor apropiați; a se sacrifica patriei este a se sacrifica lor, și a se sacrifica lor este a face un sacrificiu, o concesie sie-și.

Pe de altă parte, societatea, așă redusă la patria locală, este mai ușor de conceput, fiindcă este mai

concretă. Nu tot astfel este patria Francezului, pe care o perde îndărătul masei enorme a colectivității sub ochii căreia lucrează. D-l Fouillée observă însuși că, deși Englezul este mai individualist, totuși el se asociază cel mai mult cu semenii lui, ceea ce îi pare încă o contradicție. În realitate, însă, departe de a fi aci o contradicție, este, din potrivă, o perfectă confirmare. Individualismul și conștiința sunt fructul societății în general, și al asocierii în particular. O asociație activă, strânsă, determină la fel conștiința individului. Incât, tocmai fiindcă Englezii se asociază între ei mai mult ca Francezii, tocmai de aceea sunt mai individualiști. «Sociabilitatea Englezului, zice d-l Fouillée, este de altă natură decât aceea a Francezului. Ea nu este o afacere de sentiment, ci, pentru a zice așa, de rațiune și de acțiune...». «Din evul mediu chiar găsim pe Englezi grupați în societăți, cari, din Londra, făceau legături neîntrerupte cu toată Europa occidentală. Această obișnuință de a se asocia, în vederea unui scop oarecare, fie de utilitate, fie de caritate, s'a păstrat neatinsă în cursul secolilor». Nu este de mirare atunci dacă conștiința personală, fruct de regulă al societății și al asociației, s'a dezvoltat paralel și în aceeași măsură.

«La Germani, zice d-l Fouillée, pornirea individualistă are ca completare pornirea pronunțată la subordonare, un fel de gust înăscut pentru ierarhie». Acest fenomen are o explicație de aceeași natură, ca și simțul sacrificiului și asociațiunii la Englezi. O societate bine organizată, adică bine ierarhizată, este o condiție indispensabilă dezvoltării conștiinței individuale. Coeziunea și coordonarea

activității colective, restrânse la o provincie, face că conștiința membrilor societății respective, ecou al acestei activități coerente, este ea însăși coordonată, organizată. Unitatea socială, realizată prin mijlocirea ierarhiei sociale, se oglindește în cerebralitatea membrilor societății și produce aci o conștiință coerentă, coordonată, ierarhizată, — ceea ce este tocmai semnul unei conștiințe puternice. Coeziunea socială, provocată de ierarhia politică a societății, produce coeziunea stărilor de conștiință în indivizi, condiție neapărat necesară oricărei conștiințe și personalități puternice. Ierarhia socială puternică, departe de a împiedica dezvoltarea personalității, este, din potrivă, un factor de o mare însemnătate pentru formarea ei.

Această personalitate are deci două izvoare: activitatea coordonată în grupurile locale mici și individualismul acestor grupuri locale. Aci comunitatea a devenit atât de individuală, încât este aproape imposibil persoanelor streine să poată intra.

Este însă adevărat că nici conștiința Englezului, nici cea a Germanului nu este atât de coprinzătoare ca cea a Francezilor. Căci dacă a acestora din urmă este mai precisă, mai lămurită, nu implică de loc că ea este mai săracă. Din potrivă. «Un psiholog a arătat, cu drept cuvânt, că printr'o iluzie firească, obiectele așezate fără ordine par cu ușurință mai numeroase decât cele puse în ordine, și că unitatea, care rezultă din ordine, face din mai multe obiecte unul singur; în virtutea acestei iluziuni optice, cărțile germane și engleze par prea adesea foarte bogate în idei

și observații, fiindcă sunt mai rău ordonate și compuse; și anume cărți franceze par mai simple și mai superficiale, pentru că ele au putut reduce ideile la unități».

Unitatea spiritului francez oglindește societatea franceză unificată, contuzia relativă a inteligenții germane este ecoul societății puțin omogenă și unificată a națiunii Germanilor.

Intorsătura generală a spiritului, formele mai înalte ale cugetării sunt neapărat determinate de către formele sociale, de către gradul de dezvoltare istorică a societății. În țara în care condițiile istorice îngăduiră o desăvârșită continuitate a dezvoltării instituțiilor sale, în care tot ce se face din nou pornește totdeauna din ceea ce era și este vechiu, pe cale de creștere, de complicare, de agregare spontană; în țara în care tradițiile se combină cu ele înși-le, pentru a ajunge la progres, în acea țară numai putea apare teoria evoluționismului și trebuia să fie privită ca o explicare universală a lumii. Evoluționismul lui Spencer este deci filozofia care oglindește, în chipul cel mai credincios cu putință, dezvoltarea istorică și socială a poporului englez.

Reducerea timpurie a puterii regale și a intervenirii statului în afacerile indivizilor, lipsa de centralizare puternică au avut ecou nemijlocit în spiritul științific englez. Tot ce este autoritate *a priori* nu inspiră încredere Englezilor. Un fel de neintervenire a principiilor în examenul faptelor este echivalentul liberalismului social și individual din Anglia. Pornirele contra intervenționismului, în materie eco-

nomică, determină pe cele contra intervenirei principiilor logice, autoritare în tâlmăcirea faptelor concrete. Priinciipiile înăscute, legile și formele tipice, anterioare lucrurilor chiar n'au mare trecere la Englezi. «Ereditatea esplică, pentru ei, cea ce se găsește preformat în indivizi». Iar inovațiile, însușirile câștigate, din cari decurg aceste forme tipice : genul și speța, în țara în care concurența, lupta pentru viață, utilitarismul, individualismul egoist și succesul celui mai tare sunt practica socială cea mai răspândită, trebuie să fie explicate de către «marele Darwin printr'o simplă selecțiune, care asigură triumful combinațiilor celor mai folositoare vieții și celor mai bine potrivite cu mediul dinafară».

Țara în care se născu disciplina logică a inducțiunii, principiul generalizator prin inducție și experiență este țara clasică a parlamentarismului, a reprezentării naționale înaintea cărea trebuie să se plece principiul monarhic. Ivirea parlamentului englez a precedat logica lui Bacon. Această logică, care se ridică prin inducție dela fapte la legi, dela lucruri concrete la principii abstracte este ecoul psihologic al practicei politico-sociale engleze, care pune suveranitatea în massa poporului concret, și, prin inducția votului dat de fiecare cetățean, se ridică la suveranitatea națională simbolizată în membrii cabinetului. Cetățeanul este aci echivalentul faptului concret din logică. El singur decide. Membrii parlamentului, Miniștrii aleși prin vot sunt echivalentul legilor generale și abstracte câștigate prin inducție. Regele și monarhia sunt principii apriorice, cari au prea puțină trecere în logica și în societatea poporului

englez. «Englezul, zice d-l Bóutmy, procedează în legiferarea lui prin enumerarea cazurilor, a persoanelor și a însușirilor, în loc să procedeze prin enunțări generale»....«tendința Englezilor este de a se feri de orice lege generală, care îmbrățișează o întreagă materie, reglementând-o în chip complet și definitiv».

Cu totul din potrivă va fi pe continent, în deosebi în Franța și în Germania. Acî metoda lui Descartes, Leibniz, Kant, Spinoza, va fi pur deductivă, logică și *a priori*; sistemul gândirii va fi al marilor sinteze, care îmbrățișează câmpuri vaste. Inducția nu'și va face apariția decât după modificarea politică a societăților însăși, decât după democratizarea lui. Pozitivismul lui A. Comte este reflexul psihologic al marei revoluții franceze și, în particular, al mișcării democratice ce se începe cu ea. Descalificarea și proscierea principiilor a priori și pozitivarea filozofiei sunt echivalentul decapitării monarhului și al proscierii nobililor și privilegiilor de clase. Pozitivismul faptelor concrete, singure hotărîtoare, este și acî oglindirea psihologică a scoborârei suveranității în straturile de jos ale societății franceze.

Să nu se uite că logica inductivă a lui Aristot și exagerarea ei, scepticismul aproape nihilist al Sofiștilor, fură determinate, la Grecii cei vechi, de evoluția democratică, începută cu Solon și continuată cu Clistene, Pericles etc.

Astăzi, în Germania, evoluția logicei oglindește încă, în chip foarte străveziu, constituția politică a imperiului.

Economiștii Wagner și Schmoller vor reproduce,

în susținerea principiului logic deductiv, aproape aceleași argumente, cu care susțin rolul social al monarhiei imperiale. Logica germană de azi caută să împace și să armonizeze rolul inducției și al deducției a priori în acelaș chip, în care autoritatea și suveranitatea absolutistă a Kaiserului tinde să se acomodeze cu cea a poporului incarnată în membrii Reichstagului.

În aceste capitole am stăruit îndelung și cu tot dinadinsul asupra valorii ce au factorii sociali și istorici în explicarea psihologiei neamurilor. Am pus această stăruință din două motive: 1) Valoarea acestor factori este de cele mai multeori tăgăduită sau rău înțeleasă; 2) Teoria științifică care-i consacră este puțin și rău răspândită; ea are încă nevoie de a fi pusă în cuvinte limpezi și în ade-vărata ei lumină. Pentru ca să facem și mai vădită și mai ușoară de înțeles înrâurirea acestor factori asupra sufletului românesc, nu puteam proceda de cât arătând chipul felurit, în care ei au lucrat la feluritele popoare cercetate foarte în treacăt în paginile precedente.

CAP. II

ELEMENTELE PSICHOLOGII POPORULUI ROMÂN

După ce ne-am dat bine seama care este, în general, în psihologia popoarelor, acțiunea, atât a factorilor fizici: rasa, clima și configurația geografică, cât, mai ales, a factorilor istorico-sociali: relațiile cu vecinii, situația geografică, instituțiile politice, sociale și economice, să cercetăm acum, de aproape și cu toată luarea aminte, care a fost acțiunea fiecăruia din acești factori în plămădirea și dezvoltarea mentalității și caracterului românesc? Vom examina pe fiecare din acești factori în parte; îl vom urmări în toate felurile lui faze și forme; îl vom pătrunde în acțiunea sa tăcută și adâncă, și vom căuta să scoatem la iveală acțiunea și urmările lui apropiate sau îndepărtate, răsunetul ce a avut el asupra minții românești.

Din acest punct de vedere, factorul de căpetenie, care trebuie să absoarbă, dela început, toată atenția noastră, nu poate fi decât cel istorico-social. Factorii fizici s'au dovedit a avea o acțiune secundară, mijlocită prin cei sociali și istorici. Vom cer-

cetă deci urmările climei și situației noastre geografice, după ce vom fi studiat acțiunea covârșitoare a mediului social și a desfășurării istorice a neamului nostru. Iar, întru cât privește rasa, o vom înfățișa numai din punctul de vedere al psihologiei ei. Adică, nu vom lua în băgare de seamă rasa ca varietate anatomică deosebită, ci numai întru cât ea se poate deosebi ca un mănunchi de însușiri sufletești: morale și sociale, ale căror izvoare se perd în noaptea timpurilor. Vom examina din factorul rasă numai înfățișarea și fizionomia ei curat psihologică. Cum acest mănunchi de însușiri sufletești: morale și sociale ale raselor alcătuiesc primul material psihic, temeiul din care s'a plăsmuit vieța sufletească a poporului, vom începe prin a înfățișa și stabili, mai întâiu, acest prim material sufletesc al nostru. Condițiile istorice și sociale, prin care neamul românesc a trecut, dealungul veacurilor, au frământat în tot chipul acest prim aluat; i-au dat contururi diferite, forme bizare, schimbătoare după împrejurări. Pe acest fond s'a schițat felurite siluete și umbre, cari s'au topit și au pierit în valurile istoriei. Fizionomia vecinic schimbătoare a sufletului românesc s'a brodat fără încetare pe canevaua acestui material psihologic inițial.

Înainte deci de a cunoaște agenții istorici și sociali, cari au frământat acest aluat etnic inițial, să vedem cari sunt rasele ce-au intrat în compoziția neamului românesc și ce însușiri anume a adus fiecare din aceste rase istorice, spre a-le vărsa în rezervoriul comun al primului nostru temei sufletesc?

§. I. Rasele istorice și însușirile lor sufletești.

Chiar dacă am voi să ne dăm seama de structura anatomică de rasă a populației noastre, lucrul este cu neputință de făcut în acest moment. O cercetare serioasă nu s'a făcut încă asupra compoziției etnice actuale a poporului român. Cea ce este învederat pentru toată lumea sunt însă următoarele două lucruri: 1) poporul românesc este o amestecătură și o confuzie de rase cu neputință de descurcat și de clasificat; 2) tipul brachiocefal este elementul covârșitor ce se întâlnește în populația noastră de toate condițiile sociale. Deci, tipul dolichoid este răspândit între noi foarte puțin, iar cel mijlociu, homo mediteraneus, care are fața oacheșe și structura craniului dolichoidă, s'ar întâlni, zice-se, foarte rar, mai ales prin părțile țării de pe lângă Dunăre, prin Dolj. ¹⁾ Se pare, zice d. de Martonne, în general, că brachicefalia și tipul brun predomină ²⁾. De aceeași părere sunt D-ri Felix și Obedenaru.

Intru cât se poate pune temei pe teoria care atribuie însușiri mintale și de imaginație schimbătoare rasei dolichoide, se poate trage concluzia, dela început și din această simplă și sumară constatare, că poporul românesc are o inteligență și o închipuire vioae, isteată, dar un caracter moale, slab și schimbător. Cum însă am văzut, în capitolele precedente, rasa, întru cât privește chiar

1) Georgescu Ștefănescu în rev. *Literatură și Artă* 1902. *Rasa și Naționalitatea Românilor*.

2) De Martonne. *La Valachie*.

structura anatomică a craniului, atârnă de condițiile istorice și sociale, cari au tăria de a schimba până și aceste forme dolichoide sau brachice ale craniului. Incât, temperamentul și însușirile sufletești, pe carii unii le fac să isvorască din forma anatomică a craniului, nu sunt decât urmarea indirectă a condițiilor istorice și sociale, în care poporul respectiv a trebuit să se desvolte. Din fericire, dar, dacă cercetări antropologice, îndreptate în acest sens, nu s'au făcut încă asupra populației noastre, pierderea nu este prea mare. Aceste cercetări nu vor răspândi decât o prea slabă lumină asupra marelui problem al psihologiei noastre etnice.

Toată însemnătatea factorului rasa o absoarbe punctul de vedere psihologic, sub care trebuie înfățișat acest element, socotit ca un element curat istoric. De acea, întrebarea de căpetenie ce ni se pune este: cărei rase anume aparține neamul românesc? Răspunsul nemijlocit ce se dă, dela început, acestei întrebări este că neamul românesc nu aparține unei singure rase istorice, că este poporul, care, mai mult decât toate celelalte cunoscute, se compune dintr'un amestec nedefinit, chaotic, de rase multiple și felurite. Intr'adevăr, în proporții diferite, un foarte mare număr de popoare felurite au venit să se amestece și să se contopească, spre a da naștere neamului românesc. Acest neam înfățișează deci aluatul etnic cel mai ciudat prin felurimea lui nedefinită și prin variarea bizară a proporțiilor în cari s'a făcut acest amestic.

Păstrând șirul lor cronologic, fără privire la însemnătatea proporțiilor, se pot deosebi, în această confuzie disperată de rase, următoarele elemente, ca fiind mai sigure. Primul nostru fond etnic este, negreșit, tracic. El este format din cunoșcuții Geto-Daci, cari au trebuit să absoarbă, la venirea lor, numeroase elemente, rămase între Dunăre și Carpați, dela vechile populații ale acestor țări: Scyții și Agatirșii. Deci primul material psycho-etnic al neamului românesc este Scyto-Tracic.

Numeroase teorii s'au plăsmuit asupra înrudirii etnice a Tracilor. Sunt multe argumente, pe care le rezumă lucrarea lui Bergmann, doveditoare că Geto-Dacii ar fi un trib despărțit din trunchiul de rase germanice. Geto-Dacii ar fi deci frați cu Scandinavii, Danezii, Saxonii ¹⁾.

Pe acest prim fond etnic se altoi, în curând, sângele și mai cu seamă civilizația latină. Civilizația latină, fondul psihic și moral care o alcătuiau sunt destul de caracteristice și bine cunoscute. Le vom rezumă și lămuri la timp. Acum este întrebarea de compoziția elementului latin, care s'a altoit pe cel geto-dac. Sângele latin, care s'a amestecat cu cel tracic, n'a fost însă el însuși, nici atât de limpede, nici atât de curat. Chiar acest sânge latin a fost un amestec foarte felurit și de provenințe prea deosebite. «După supunerea Dacilor, scrie Eutropius, Traian aduse aci, din întreaga lume romană, o mulțime năprasnică de oameni pentru a munci câmpul și a rezidi orașele» ²⁾. «Astfel veni, zice D-l Iorga, lume din

1) Les Getes, Strasbourg 1850.

2) Iorga, Geschichte des rumänischen Volkes I, p. 37.

Italia... sau din lagărilor liniștite și sârguitoare de muncitori de câmp, sau meseriași de diferite specialități, sau Gali cuceritori și căutători de aur, Asiatici, Egipteni, etc...». «Această grămadă de oameni deosebiți, veniți din Galia, Panonia, Iliria, Dalmația, Asia minoară, Italia, trebuiau să aibă o limbă comună, spre a se putea înțelege între ei, și care ar fi putut fi această limbă decât cea oficială a imperiului?»¹⁾. Pe lângă aceste colonii, în mare parte civile, comerciale, cu rol mai mult economic, trebuie socotite elementele etnice, cari alcătuiau cohortele. Astfel D-l Xenopol, amintește «că s'au găsit și cohorte de Britani în Dacia»²⁾.

Sângele roman, altoit în organismul tracic din Dacia, eră deci foarte amestecat. În el intră, în proporții diferite, necunoscute, sânge latin, propriu zis, galic, iliric, dalmat și până chiar britanic. Proporția cea mai mare din aceste diferite elemente etnice au dat-o totuș, negreșit, Ilirii. Populația din dreapta Dunării, și în particular din Macedonia și Albania de azi, eră ilirică romanizată. Fără îndoială că cea mai mare parte dintre coloniști trebuie să fi venit de aci. În afară de aceasta, trebuie ținut seamă că populațiile după amândouă malurile Dunării au trăit în atingere zilnică, s'au amestecat continuu, și când parte din populația coloniilor fu retrase din Dacia în Moesia, aceste populații se contopiră cu totul la olaltă. Mai târziu, rezultanta lor se împrăștie din nou pe ambele maluri, iar cu năvălirea Hunilor, Goților

1) Xenopol. Istoria Rom. I, 196.

2) Ibid, 197.

și Avarilor, cari se năpustiră în mijlocul provinciei dacice, populațiile romanizate, contopite se despărțiră și se împrăștiară din nou, unele spre Nord și altele spre Sud. Aceasta a făcut că sângele iliric a contribuit, după cel tracic și latin, în cea mai mare proporție spre a forma neamul românesc. De aceea, după părerea foarte competentă a D-lui Onciu, primul temei etnic al neamului românesc este latin și traco-iliric.

Cam în același timp, cu Hunii și Avarii, în cea d'întâiu jumătate a veacului al șeselea, veniră în aceste locuri triburile slave, împinse aci de mersul cotropitor și năvalnic al Hunilor și Avarilor. Elementele acestea slave, cunoscute sub nume diferite: Veneți, Sclavini, Anții, fugând dinaintea sălbăticiiei Avarilor, se retraseră până în cele mai îndefundate ascunzători, pe care le umpluseră deja mai dinainte populațiile romanice, venite și ascunse aci pentru același motiv. «Astfel se întinseră asupra întregii Dacii neamurile slavone, cari veneau însă peste Români, nu ca năvălitori, ci ca fugari ei înșiși înaintea unei năvăliri, căutând, nu pradă, ci mântuire». Slavii trăiră în munții Daciei o viață comună cu populațiile romanice. «Ei veniră, zice D-l Iorga, nu după metoda clasică a barbarilor ... smulgând dramatic, cu mâini pline de sânge, cortina istoriei universale: ei apărură, din potrivă, încet, liniștiți și siguri, în triburi strămte, ducând cu ei uneltele de muncă pământului pe carele de războiu și întovărășiți de numeroase turme de oi și de boi» 1).

1) Op. cit. p. 65.

Mai târziu, când urgia Avarilor se îndreptă spre Apusul Europei, populațiile romano-slave începură a se scobori pe câmpie și puseră temelia unei vieți așezate, pacinice, de cultură a pământului. Negreșit că din această vieată comună nu putea să nu ese un proces de contopiri reciproce. Se vede însă că elementul roman fu mai puternic, mai activ, și în masa lui se perdù, puțin câte puțin, mulțimea populațiunei slave. Aceasta, la rândul-i, lăsă urme neșterse și foarte numeroase în temelia etnică a neamului nostru. Iată cum descrie d-l Xenopol acest proces de contopire: «...Fiind foarte numeroși, Slavii inundară mai întâiu Transilvania, țările transcarpatine și România de astăzi. De aci apoi și mai ales din Muntenia, unde erau înprospătați prin scurgerea poporului dela Nord spre Sud, ei începură a năvăli în părțile de peste Dunăre, așezându-se treptat în ele. Pe când cei veniți în cetatea Carpaților erau absorbiți de elementul românesc, acei din câmpiile moldovenești și muntenești rămân mai mult timp în firea lor, până ce sunt desntionalizați și ei prin coborârea Românilor din munți către șes, după descălecarea principatelor».

Elementul slav a fost așa de însemnat în înbegarea neamului românesc, în cât d-l Iorğa crede că națiunea română nu se putea naște și întări, fără venirea și amestecarea elementelor slave cu cele romanice sau romanizate. Pentru făurirea ei, îi lipsea, în secolul al cincelea, elementul barbar indisponsabil, căci de vechea temelie tracică nici nu se mai putea vorbi. Germanii nu locueau chiar în Dacia, ei apărură numai în țările romane din

Sudul Dunărei... Hunii abia erau destul de numeroși ca să poată stăpâni Panonia... Trebuie să vină Slavii pentruca să facă cu puțință forma rea unui popor românesc în Răsărit¹⁾.

Din acordul comun al istoriei și al istoricilor, dintre popoarele barbare ce năvăliră în țările noastre, până la Bulgari, numai Slavii s'au topit în elementul romanizat de aci, și numai ei au adus un material etnic de temelie și o influență hotărâtoare în zămislirea neamului românesc. Celelalte popoare,—unele de rasă mongolică: Hunii, Avarii, altele de rasă germană: Bastarnii, Quedii, Marcomanii, apoi Goții, Vandalii, Gepizii,—nu se opriră aci decât în treacăt; stăpânirea lor peste țările noastre fu prea vremelnică și atingerea lor cu populația daco-romană fu foarte mică. De acea și înrâurirea lor asupra noastră și împrumuturile etnice, ce vor fi făcut dela ei strămoșii Daco-Romani, sunt foarte mici și greu de controlat. «Cea ce ne va fi putut rămânea din limba lor, din atingerea cu Avarii, zice d-l Xenopol, nu se poate controla astăzi, din cauză că nu ne-a rămas absolut nici un document al limbei avarice. ... Cu totul altfel stau lucrurile despre Slavi. Aci înrâurirea înscrisă în munte, imprimată în valurile fugătoare ale apelor, înconjoară pe Români mult mai de aproape».

Suntem dar îndreptățiți să adăogăm, pe lângă elementele latine-traco-ilirice, un al treilea factor etnic de temelie, intrat în făurirea neamului românesc: factorul slavonic. Neamul românesc are

1) Op. cit p. 63.

deci aceste patru prime fântâni etnice netăgăduite: Tracii, în cari se absorbiseră Scyții, Latinii și coloniile ilirice, popoare diferite însă romanizate și în sfârșit Slavii.

«Pe la jumătatea secolului al șaptelea, Bulgarii, — adevărații Bulgari — apar pe scena istoriei. O ramură din acești noi barbari se pripăși între Nistru, Prut și Dunăre». Cu timpul trecură de acolo pe malul drept al Dunării și se amestecară cu populațiile traco-germanice, cărora le insuflară viață nouă. Însă «limba, moravurile și chiar credința — în secolul al optulea — le împrumutară ei dela predecesorii lor veniți pe pământul Moesiei, dela vecinii nemijlociți Slavii, cari erau mai numeroși și mai înaintați în cultură». Cu Bulgarii curentul de năvălire devine iar fino-mongol sau turanic. Căci după dânșii un întreg șir de popoare turanice se arată și se oprire în țările noastre, între cari: pe la sfârșitul secolului IX Pecenegii, Ungurii sau Maghiarii, și Kumanii, cari se ivesc pe la jumătatea secolului XI. În sfârșit, prin sec. XII își fac apariția și hordele sălbatice ale Tatarilor. Dintre aceste neamuri turanice sau fino-mongolice, cele cari au avut o înrâurire mai simțitoare asupra Românilor, fie prin numărul lor, fie prin vecinătatea nemijlocită și venirea într'o atingere mai statornică cu aceștia, sunt Bulgarii, Ungurii și Kumanii.

Inrâurirea Bulgarilor, privită ca rasă turaniană, este neapărat ștearsă. Ei fură ei înșiși desnaționalizați și slavizați, așa încât înrâurirea lor asupra neamului nostru fu deadreptul și în întregime slavă. Această înrâurire fu însă mare, căci timp

de cinci veacuri, din sec. VIII până în sec. XII, Românii și Bulgarii trăiră strâns uniți laolaltă și alcătuiră, în două rânduri, o formație politică precumpănitoare în Răsăritul Europei. În acest restimp, imperiul bulgaro-român se întindea dela Carpați până dincolo de munții Balcani. Orcare ar fi fost tăria dominației bulgare la Nordul Dunărei, prea slabă după unii istorici — spre pildă d-l Iorga și întru câtva chiar d-l Xenopol, reală și simțitoare după alții, — spre pildă Onciu, fapt este că dominația și influența bulgară s'a întins pe ambele maluri ale Dunărei și chiar în Transilvania. Vom vedea mai la vale în ce a constat înrăurirea bulgară asupra Românilor. Pentru acum să rămăe bine înțeles că ea a fost slavă.

Kumanii, deși trăiră multă vreme în vecinătate nemijlocită cu Românii, căci multă vreme zăboviră și se răsboiră ei alături pe câmpiile Munteniei și Moldovei și aiurea între Olt și Prut, n'au lăsat urme, nici adânci, nici numeroase în materialul sufletesc al neamului nostru. Afară de prea puține nume de localități, nimic nu se cunoaște a ne fi mai rămas dela dânșii. De altfel, Kumanii nu stăpâniră Muntenia și Moldova decât timp de vre o două sute de ani. Ei dispărură dupe scena istoriei pe la 1240.

O înrăurire, de astădată curat mongolică, asupra neamului românesc a fost acea a Ungurilor. Ei se așezară în Panonia pe la sfârșitul veacului al IX, cuceriră aceste ținuturi în timp de un veac, și până la începutul veacului al XI întinseră cuceririle lor peste Banat, Transilvania. În cursul

acestor cuceriri, Ungurii răpuseră cei câțiva duci români mai răsăriți și desființară ducatele lor subjugându-le. Aceasta fu soarta ducatului lui Glad, Gelu ș. a.

Mai târziu cevă, ei ajunseră la Dunăre și fură vremi în care suzeranitatea lor se întinse și peste Bulgaria. De atunci până azi, Românii au rămas sub înrâurirea și stăpânirea poporului maghiar. Este drept că cea mai mare parte din țările române își câștigă de prin veacul al XIII neatâr-narea. Dar nici cu aceasta, înrâurirea ungurească nu încetă asupra Românilor neatârnați. Cât despre cei cari au rămas fără întrerupere subjugați Ungurilor, influența maghiară asupra lor a fost adâncă și temeinică și se urmează întărindu-se până chiar în zilele noastre. Trebuie deci să recunoaștem că, dupe Slavi, între popoarele cari ne-au adus un mai însemnat și bogat material sufletesc este, pe lângă Turci, acela al Ungurilor.

Intre anii 800 și 1200, deci vreme de patru veacuri, elementul bulgar, la Sudul Dunărei, și cel unguresc, la Nord-Vestul Carpaților, întinseră stăpânirea lor devenită pacinică și acoperiră stratul traco-iliric și latino-slav, ce trăia, răslețit în sate și orașe, în vechea Dacie și în Moesia. Soarta popoarelor romanizate părea acum hotărâtă și statornicită între aceste două aluviuni fino-mongole. Națiunea română, informă și moale, se întindea, ca o apă fără culoare și puțin adâncă, peste întreaga Dacie traiană și peste Moesia până, dincolo de Balcani. Năvălirea feluritelor neamuri barbare, și mai ales cea a Bulgarilor și a Un-

gurilor fu ca venirea unor ape mai groase și mai greoaie, care se amestecară, pentru un moment, cui apa neo-latină, și apoi se aleseră, se lămuriră și se statorniciră, o parte în vâlcelele Bulgariei de azi, alta în câmpiile fără margini ale Panoniei.

Apa neo-latină, ușoară ca untdelemnul sau ca spirtul, se ridică în vapori ușori spre munții Balcani sau Carpați. Aci se păstră sub forma curată de omăt, care, cu vremea, în deosebi elementul din Carpați, avu a se răspândi în șuvoae pacinice, împrăștiate pe câmpia rodnică și întinsă de pe malul stâng al Dunărei.

Aceste șuvoae românești, coborîte din munți, alcătuesc cea de a doua descălecare a poporului nostru. Apele bulgărești se aleseră tot mai mult deci spre Sudul Dunării, dar ele coprind și azi ostroave valahe, curate românești.

Aceste ostroave este drept că se păstrară tot timpul pe eșiturile cele mai înalte ale Balcanilor, cari dominau marea bulgaro-slavă. Apele ungurești se aleseră și ele spre Nord-Vest, dar apucară la mijlocul lor o mare peninsulă românească, de cea mai mare însemnătate: Transilvania, Banatul și Maramureșul. De atunci până azi, aluviunile ungurești din Banat și Transilvania sunt acoperite de vapori românești ce scoboară Carpații spre Apus. Marea ungurească pare că caută să se retragă puțin câte puțin din drumul neamului nostru. Tendința este ca într'o zi apele românești, azi turburate încă de nomolul maghiar, să se aleagă limpezi și să-și unească cursurile lor într'un singur curent puternic.

Această alegere, limpezire și așezare a apelor neó-latine nu dură mult. Ele fură în curând, după vreo trei veacuri de răgaz, turburate din nou de un nou puhoi mongolic de origină : Turcii. Dar și mai înainte de Turci, frații lor de sânge, Tătarii își arătaseră adesea colții lănciilor lor și pregătiseră încă de mult calea năvălirilor turcești. Către sfârșitul veacului al XIV, Turcii ajung la Dunăre. Principatul Munteniei se supune lor.

Un veac și ceva mai târziu acelaș lucru îl făcură Moldovenii. Transilvania căzù sub Turci după un alt veac. Jugul Turcilor apăsă neamul românesc de pe la 1390 și până pe la 1880. Aproape cinci veacuri. Deși dominația turcească dură așa de mult, ea, fiind în condițiuni cu totul particulare, n'avu asupra noastră o înrăurire prea covârșitoare. Mai mare cu mult decât a Ungurilor, înrăurirea turcească este totuș mult mai mică decât cea slavă. În tot cazul, cu Turcii, influența mongolică asupra sufletului românesc, începută de Unguri, se întări și mai mult. Ea trebuie ținută deosebit în seamă.

Legăturile noastre istorice cu Turcii sunt factorul cel mai puternic, care a determinat, pe cale curat socială, soarta neamului nostru și chipul dezvoltării lui. Sbnjugarea noastră de către Turci este momentul absolut covârșitor al istoriei noastre. Din acest fapt decurg toate restriștile și toate pericolele prin care trecù poporul român. Din acest fapt decurge chiar păstrarea națională, ca și cauzele degenerării societății românești.

Cu năvălirea turco-tătară se încheie pentru noi lanțul de restriști violente și sălbatice.

Năvălirile barbare încetează, însă spre a lăsa loc unor năvăliri și înrâuriri semi-civilizate. Năvălirile și înrâurile, sub această din urmă formă, sunt acelea ale Grecilor moderni și ale Rușilor.

Intr'adevăr, pe căi diferite, elementul grecesc modern pătrunse în sânul poporului român, încetul cu încetul. Mai întâiu ei veniră aci ca neguțători, și se găseau încă de mult în împrejurimi, prin orașele de lângă Marea Neagră: Cetatea albă, Chilia. «Căderea Constantinopolului împingând pe mulți Greci a se expatriă, un număr însemnat din ei apucă, — cei învățați către țările apusene, unde puteau trage folos din învățătura lor, cei mai de rând spre țările române» 1).

Inundația grecească pe solul românesc se făcù după revărsarea acestui element din Constantinopol. Pe lângă negoț, religia fu haina sub care se strecurară în țările noastre epigonii Bizanțului corupt și degenerat.

În acelaș timp, legăturile politice, cari ne puneau sub ordinile Sultanilor turcești din Țarigrad, deveniră mijlocul de canalizare spre țările române al drojdiei etnice din ulița Fanarului. Odată cu noii domni orânduți și foarte repede schimbați, se repezeau în țară puhoae de Greci lihniți de foame și înrăiți de robia și mizeria turcească. Curentul acesta de cotropire grecească fu așa de puternic, că, după un veac, poporul românesc îngăduise în sânul său mai mulți Greci decât ar fi putut el mistui și suportă. Năpădirea grecească începù pe la sfârșitul veacului al XV. Un secol

1) Xenopol III, p. 451.

mai târziu, pe la începutul veacului al XVII, găsim deja revolte numeroase împotriva Grecilor.

În epoca modernă a istoriei țărilor românești, în afară de căderea lor sub stăpânirea turcească, nu se mai poate cită un eveniment, de o însemnătate tot atât de mare pentru nefericirea neamului nostru, ca cotropirea pacinică și perfidă a Grecilor. De altfel, fatalitatea grecească asupra Românilor este strâns legată de a Turcilor. — În-râurirea grecească asupra neamului românesc fu socială, culturală și economică. Fără îndoială, în materialul sufletesc, care alcătuește conștiința românească, Grecii au adus o însemnată parte de bun sau rău, poate chiar bun și rău.

Legăturile cu Rușii, invaziile lor răsboinice în țările române, cum și vecinătatea lor, n'au fost fără să lase nici o urmă în sufletul nostru. Cu atât mai mult, cu cât acest element slav găseă în ță-sătura sufletului nostru o foarte mare parte de material psihic la fel cu cel rusesc. Pe urmele vechei înrâuriri slave, pătrunseră negreșit elemente rusești în conștiința noastră și împospătară, mai ales în Basarabia și Moldova, în privința limbii, vechea înrâurire slavonă.

În sfârșit, în timpurile cele mai din urmă, și mai ales sferturile de mijloc ale sec. XIX se însemnează printr'o puternică, profundă și largă înrâurire franceză. Această înrâurire avu loc în condiții cu totul deosebite. Ea fu adusă la noi, nu prin inundația etnică a populației franceze asupra țărilor române, ci, din potrivă, prin ducerea și șe-derea prelungită în Franța a tinerimei române.

Această înrâurire constituie un fenomen aproape unic în felul său în istorie. Niciodată nu s'a văzut la vre-un popor imitația însușirilor și culturii, a unor forme de cultură ale unui alt popor, în chip așa de spontan, firesc, profund și stăruitor. Negreșit că mintalitatea franceză, ea însăși fructul unei lungi evoluții a mintalității romane, se găsi în fața sufletului neisprăvit al Românilor, și el derivație alterată dela Romani, ca un model deslușit în fața unui începător în arta de a desemna. Poporul român începù a-și alcătui chipul său sufletesc de a fi după chipul și asemănarea mintalității franceze. Materialul său sufletesc ținea să se cristalizeze în jurul unor linii netede, al căror desemn încercă să reproducă pe acela al Francezilor, atât eră de mare afinitatea și înrudirea de obârșie a acestor două suflete.

Limba, gramatica și sintaxa noastră se resimțiră profund de această înrâurire. Poate nici înrâurirea slavonă n'a fost atât de generală și fundamentală. Dacă alături o bucată de proză românească din sec. XVII și al XVIII de un fragment din ultimii ani ai secolului al XIX, vei află o deosebire într'adevăr adâncă între aceste două chipuri diferite de a cugetă și de a se exprimă ale Românilor, la o distanță de timp atât de mică.

Limba și mintalitatea franceză fură, în sfârșit, pentru limba și mintalitatea neisprăvită a Românilor, ca un cristal ce cade într'o soluție chimică de o compoziție asemănătoare, care tinde să se cristalizeze și care se precipitează în cristale identice sub înrâurirea acestuia. Așa se poate explică ușor precipitata imitație la noi a tot ce este francez.

Ultima decenie a secolului XIX și acești primi ani ai veacului în care trăim se însemnează prin o înrâurire germană, care tinde să ia locul, reușind însă foarte puțin, înrâuririi franceze.

Atât este de adevărată realitatea acestor înrâuriri și simțul nostru de imitație în general că un scriitor francez anonim zicea: «Românii au împrumutat moravurile și viciile popoarelor cari i-au guvernat sau protejat, după cum o mărturisea chiar unul dintre ei; ei au împrumutat dela Greci lipsa lor de bună credință în afaceri; dela principii fanarioți amestecul lor de josnicie și de vanitate. Ei au împrumutat dela Ruși desfrâul lor, dela Turci lenevia; Polonezii i-au înzestrat cu divorțul lor.»

În rezumat deci, o sumedenie de popoare străine, aparținând celor mai diferite rase etnice și istorice, venită să contribuiască, cu mult puținul lor trupesc și sufletesc, la plămuirea sufletului românesc. Între aceste popoare trebuie să socotim cu siguranță pe cele următoare: Scyții, Geții, Dacii, Romanii, Grecii, Galii, Ilirii, Goții, Hunii, Avarii, Slavii, Gepizii, Marcomanii, Pecenegii, Ungurii, Kumanii, Turcii, Tătarii, Grecii moderni, Rușii și Francezii. Dintr'acestea, sunt unele popoare cari au lăsat urme foarte puține și foarte șterse în compoziția sufletului nostru: Galii, Goții, Hunii, Avarii, Gepizii, Marcomanii, Pecenegii. Altele au lăsat însă urme stăruitoare și de temelie, deși în măsuri diferite, în alcătuirea mentalității noastre: Dacii, Romanii, Ilirii, Slavii, Kumanii, Ungurii, Turcii, Grecii moderni și Francezii.

Aceștia din urmă sunt adevărații părinți și educatori etnici mai de seamă ai neamului românesc. Sufletul nostru este rupt din sufletul lor, mintalitatea românească și-a împrumutat hrana din mintalitatea acestor neamuri. De aceea, pentru a lămurii care este fondul sufletesc al Românilor, trebuie să căutăm mai întâiu a stabili pe scurt care a fost caracterul și mintalitatea acestor popoare, și în ce măsură fiecare din ele a contribuit la formarea sufletului românesc. Psihologia acestor popoare a fost cercetată și oare cum fixată de psihologi ¹⁾. În capitolul următor avem să vedem care este psihologia fiecăruia din ele.

§ 2. Isovoarele etnice ale sufletului românesc.

Psihologia popoarelor din care se trage neamul nostru nu ne interesează decât în măsura în care ele au contribuit, cu materialurile lor sufletești, la făurirea mintalității și caracterului românesc. De aceea, înainte chiar de a cerceta cari au fost însușirile sufletești ale acestor popoare, trebuie arătat, pe cât este cu putință, măsura în care ele au contribuit la formarea psihologiei noastre etnice și în care ele au înrăurit sufletul nostru. Cum însă «limba și literatura este istoria naturală a omului» — căci dacă omul are ceva în plus, ceva caracteristic deasupra animalității «plusul neamului omenesc este cuvântul» ²⁾ — nu putem alege mai

1) Hippolyte Deprez. *Les Peuples de l'Autriche et de la Turquie*, 1850, p. 108.

2) Hajdeu citat de Pană Popescu în *Psichol. Poporului Român după literatura populară*, p. 8—9.

nemerit un alt semn obiectiv și o măsură mai dreaptă a înrâurii popoarelor străine asupra Românilor decât limba, cuvintele ce aceste popoare le-au împrumutat.

De aceea, graiul românesc, examinat de aproape în compoziția sa, ne va da puțința să hotărâm în ce măsură au luat parte la formarea neamului fiecare din popoarele amintite în capitolul precedent. Cuvintele cari alcătuiesc graiul, morfologia, fonetica și sintaxa sunt suportul sufletului popoarelor și, ca să zicem astfel, semnul obiectiv și statornic al firii lor sufletești, lăuntrice, ascunse în adâncime greu de cercetat.

Compoziția graiului unui popor oglindește, prin urmare, în chip aproape desăvârșit, compoziția mintalității și caracterului său. De aceea, cercetând psihologia popoarelor, cari au contribuit la făurirea neamului românesc, vom începe întotdeauna prin a hotărî, cu ajutorul elementelor lexice și fonetice, ce ne-au rămas dela ele, măsura în care materialuri de ale psihologiei lor au trebuit să treacă în psihologia noastră.

Contribuțiile acestor diferite popoare alcătuiesc tot atâtea aluviuni deosebite, cari, în straturi succesive, s'au depus în sufletul românesc. O tăetură verticală a acestor straturi ne ar lasă să vedem că ele se pot deosebi în două feluri de aluviuni, destul de diferite între ele. Și anume, aluviunile tracice: geto-dacice, latine și slave sunt cele mai însemnate și cele mai de temelie. Ele alcătuiesc primul nostru fond sufletesc și formează deja o ființă aparte, deosebită, cu caractere aproape consistente,

după cum vom vedea mai la vale. Peste acest prim fond sufletesc se aştern straturi mai subţiri turanice, fino-mongolice: Kumane, ungare, tartare, turceşti, şi apoi greceşti moderne. În sfârşit, înrâurirea franceză colorează toate aceste straturi şi le procură fermentul închegării lor consistente, liniile de temelie ale formării încete a sufletului românesc.

a) Tracii: Geţii şi Dacii.

Este de netăgăduit că elementul geto-dacic, care a intrat în compoziţia poporului românesc, este dintre cele mai precumpănitoare. Trăsături netezi, adesea destul de lămurite ale caracterului dac se desprind şi acum în caracterul românesc, şi ele se găsesc, cu atât mai curate şi mai luminoase, cu cât le urmăreşte cineva în decursul timpului îndărăt. Ele s'au schimbat, s'au întunecat şi s'au ştirbit, cu cât scoborâm scara veacurilor mai apropiate de noi.

Din nefericire însă, aici graiul românesc ne înfăţişează o foarte regretabilă lipsă. Acest suport obiectiv, material al elementelor sufleteşti moştinite dela Daci, ne lipseşte aproape cu totul. Fonetica şi cuvintele dace lipsesc din limba noastră, sau sunt aşă de sărace, încât ele nu oglindesc de loc cuprinsul nostru sufletesc de origină dacă. Prin excepţie, aici nu putem măsura contribuţia sufletească geto-dacică prin cantitatea de cuvinte şi prin fonetica şi morfologia dacică, care ar fi, în graiul nostru, suportul acestui strat lăuntric ce Dacii ne-au lăsat moştenire. «Tot ce ştim noi despre limba Dacilor se reduce la câteva nume

de locuri și de persoane, păstrate de către istorici și în inscripții... Ne este cu neputință, cu mijloacele de care dispunem astăzi, să ne facem o idee mai limpede de ceea ce erà limba Dacilor... Un fapt este numai sigur, că limba Dacilor erà strâns înrudită cu aceea a Tracilor din Sudul Dunării. Strabon numește pe Daci un popor «*ὀμόγλωσσον τοῖς Θραξίν*». Ar fi deci un mijloc indirect ca să completăm cunoștințele noastre despre graiul dac cu ajutorul limbei trace. Dar, din nefericire, cunoștințele ce avem despre limba tracă sunt tot atât de sărace» 1).

Dacii, din cauza stării lor înapoiate față de civilizația și cultura romană, au fost romanizați. Ei au pierdut și uitat limba lor, spre a învăța pe aceea a coloniștilor romani, 2) măcar că ei și-au păstrat, cum de altfel erà și firească, firea, temperamentul și însușirile lor sufletești. Intru cât părerea d-lui Xenopol poate fi întemeiată, dânsul crede că limba albaneză este înrudită cu cea dacă. Atunci, un mijloc indirect de a cunoaște urmele dace ar fi poate să cercetăm cuvintele ce avem în comun cu albanezii; cuvintele albaneze ar fi de fapt cuvintele dace, și psihologia acestora ne-ar putea lămuri cu ceva asupra psihologiei Dacilor.

Ilirii vechi însă au înrâurit ei înșiși, de-a dreptul, poporul nostru, căci au contribuit cu mult material omenesc la formarea noastră. Insemnătatea acestor urme nu se poate nici măsura, nici sta-

1) Densușeanu, Histoire de la Langue Roumaine, pag. 20—21.

2) Ibid. p. 9—10.

bili cu ușurință. Singure împrumuturile lexicе și înrăuirile fonetice asupra limbei noastre ne-ar putea dă măsura împrumuturilor sufletești ce-am făcut dela Iliri.

Influența ilirică fiind de aceeași natură cu cea albaneză adesea nu se poate distinge bine de aceasta ¹⁾. Cum unii filologi susțin că limba română primitivă s'a format din cea latină sub influența limbei ilirice ²⁾, urmează că înrăuirea ilirică trebuie să fi fost destul de remarcabilă. D-l Densușeanu crede că elementul iliric a înrăurit limba română mai adânc chiar decât cel slavon, care a atacat elementele constitutive ale limbei noastre în epoca primei sale formații. Așa, din punct de vedere fonetic, se atribue influenței ilirice schimbarea lui ct și cs în pt și ps, în cuvinte ca *lapte*, *coapsă* etc. ³⁾.

De asemenea, schimbarea lui a + n, m, simple sau compuse cu alte consune, în î din românește, s'ar datorî unei schimbări analoage, care se găsește la Albanezi.

Cuvintele *jumătate*, *întâi*, *șeșe*, sunt iarăș albanisme, introduse în limba latină orientală în primele timpuri ale romanizării Iliriei. Unele cuvinte: *certare*, *falcă*, *pulpă*, etc., au alterat înțelesul lor în acelaș mod la Români ca și la Albanezi. Înrăuirea lexică, împrumuturile de cuvinte curat ilirice sunt și mai simțitoare. Sunt multe cuvinte populare, dintre cele mai frumoase, luate dela Albanezi. Nu se știe

1) Densușeanu, op. cit., p. 349.

2) Ibid., p. 321.

3) Ibid., p. 249.

însă sigur dacă ele n'au trecut la noi prin întremijlocirea Sârbilor și Bulgarilor, cari le-au luat și ei. Astfel de cuvinte sunt: *bucurie, bunget, buză, gălbează, căpușă, ceafă, copae, cioc, copil, cruțare, curpen, fluer, fluture, gata, ghimpe, gădelire, gresie, groapă, grumaz, gușe, măgar, măgură, măi, moș, mugur, murg, năpârcă, pârâu, rânză, sat, sâmbure, spuză, straită, strepede, țop, țară, vatră...*

Însă și mai grea decât stabilirea înrâuririi limbii ilirice este fixarea influenței sufletești a Ilirilor asupra mentalității noastre, pentru că însăși psihologia Ilirilor este necunoscută. Cel mult, întrucât Albanezii moștenesc firea Ilirilor, am putea să rezumăm psihologia acestora după datele psihologiei acelora, care, la rândul-i, este tot puțin cunoscută sau aproape de loc.

De aceea, nu putem decât să ne mulțumim a rezuma aci datele cele mai amănunțite ce au putut răsbate deadreptul până la noi despre moravurile și însușirile sufletești ale Geto-Dacilor. Cari sunt aceste moravuri și însușiri?

Este foarte interesant de a vedeà felul de vieață al Dacilor, căci el pare a fi în totul acelaș cu ce-l pe care-l duce populația noastră până în timpurile cele mai din urmă. Ei trăiau cu creșterea și păstorirea animalelor domestice, de aceea au și fost porecliți de cei vechi cu numele de mîncători de lapte. «Hrana națională a Dacilor a fost meiu, sau mălaiul», deși este dovedit că au cunoscut grâul, pe care-l păstrau în gropi, adică așa cum se păstră la noi până de foarte curând. «Meiu, zice d-l Xenopol, pare a fi te-

melia hranei locuitorilor din țările române până adânc în timpurile moderne. Așa, un misionar catolic, care vizitează Muntenia pe la 1670, spune că tot acel popor se hrănește din pâine de meiu, și Mihai Viteazul este poreclit de Sași, în bătae de joc: «Malai Vodă». Ca băutură, Geto-Dacii cunoșteau vinul, pe care-l cultivau încă de mult. Casele și le clădeau din lemn sau din garduri de nuele spoite cu humă, întocmai cum se vede și azi la cea mai mare parte a țăranilor săraci, mai ales în Moldova. Cât despre îmbrăcăminte, este destul să privești cu luare aminte un Dac înfățișat pe coloana lui Traian din Roma, spre a vedeà că portul țăranilor noștri, mai ales din părțile muntoase, este aproape acelaș cu al Dacilor. «Locuitorul primitiv al Daciei, zice d-l d'Haussez, se arată și azi cu *braca* și căciula sa, cu chimirul lat de curea și cu opincile prinse cu nojițe, — portul care caracterizează pe Daci în baso-reliefurile coloanei traiane. Femeile au păstrat până azi bucata de pânză (marama), care le învâluie odată cu părul și bărbia și gâtul» ¹⁾.

Spre deosebire de toate popoarele vechi, Dacii purtau pantaloni largi și lungi până la glesnă, cari nu sunt altceva decât ismenele oltenilor noștri. «În picioare purtau un soi de opinci prinse cu nojițe; capul, la cei nobili, erà acoperit cu un soi de căciulă frigiană, care nu se vede însă a fi fost făcută de piele de miel... Corpul erà îmbrăcat cu o tunică lungă până la genunchi și încinsă peste brâu». Însă asemănarea cea mai mare,

1) Baron d'Haussez. Alpes et Danube, Paris, 1837.

care se află între Români și Daci, este în privința portului părului, «care se vede într'adevăr a fi și azi tot acel ce erà obicinuit pe atunci, tăiat în frunte și în plete lungi pe spate».

D-l Xenopol tăgăduiește, pentru rest, asemănarea portului Dacilor cu al țăranilor români de azi, căci, cum observă dânsul, «ițarul este strâmt și încrețit pe picior, iar nu larg, ca braca Dacilor; coperirea corpului se face cu cămașa, care, deși seamănă cu tunica de desubt a Dacilor, nu are nimic carateristic... Căciula nu seamănă întru nimic cu acel fes fără ciucur al Dacilor, etc.».

Aceste deosebiri ce le găsește d-l Xenopol ne par absolut fără nici o importanță, pe lângă asemănările fundamentale ce se văd în general între costumul dac și cel român. Există și ițari largi, și dacă cămașa Românilor diferă întru câtva de tunica de desubt a Dacilor este că timpul de două mii de ani, ce ne desparte de Daci, n'a putut să nu introducă nici o modificare în acest costum. D-l Xenopol nu crede în puterea modei? Darși animalele, care nu schimbă nimic, în acest răstimp, ar fi putut schimbă ceva din instinctele lor rigide, cu atât mai mult omul, al cărui mod caracteristic de a fi este imitația și schimbarea.

Ceea ce erà cu desăvârșire covârșitor în viața sufletească a Dacilor era ideia nemuririi, care a fost cunoscută chiar la Scyți. «Această idee alcătuea fondul tuturor popoarelor de rasă tracică, din care am văzut că Dacii și Geții făceau parte întregitoare». «...Pe când la celelalte popoare din vechime, această idee fusese aproape întunecată de

desvoltarea odraslelor secundare ale ideii religioase... la Geți ea deveni centrul, în jurul căruia se învârteau toate concepțiunile lor religioase, toată vieța lor morală».

Legenda spune că un profet al Dacilor, cu numele Zamolxis, sclav din Samos, rob al lui Pitagora, reîntors bogat în țările trace, de unde era de felul lui, ar fi «înființat acolo o așezare, în care adună pe fruntașii cetățeni, le dă mese și în timpul ospățului îi învătă că acei pe care îi primea la masă nu ar fi niciodată să moară, ci ar fi strămutați într'un loc, unde s'ar bucură pentru vecie de toate bunurile dorite. Pe când îi învătă astfel, puse să i se zidească, în taină, o cameră sub-pământeană și, când ea fu sfârșită, dispărù timp de trei ani. Tracii îl plângeau ca pe un mort, dar în al patrulea an el reapăru, întărind el însuși cele ce învățase pe compatrioții săi».

Ideia nemuririi sufletului așa fu de temeinică, pentru mintea și caracterul Geto-Dacilor, încât mare parte din vieța lor morală și sufletească, moravurile, întorsătura spiritului lor, caracterul lor au decurs, în bună parte, din această concepție. Ea explică, de pildă, obiceiul ce era la Traci «că atunci când se naștea un copil, toate rudeniile lui, înconjurându-l, plângeau asupra relelor, pe care avea să le sufere, din momentul ce văzuse lumina zilei și numărau gemând toate mizeriile omenești ce-l așteptau. La moartea însă a unuia din concetățenii lor, ei se dedau, din potrivă, la veselie, îl acopereau cu pământ în mijlocul glumelor și-l fericeau de a se fi sfârșit, fiind mântuit

de relele acestei vieți». După cum observă d-l Xenopol, acest obicei se mai păstrează și până azi la Românii din Macedonia, căci «la botezul unui prunc, femeile bătrâne plâng, având în vedere nefericirile ce-l așteaptă în viață, după ce se face om».

Această trăsătură caracteristică și de temelie a psihologiei Geto-Dacilor talmăcește întregul mod de a fi al lor, și mai ales chipul în care ei se băteau și mureau în războiu. «Ideia nemuririi, zice d-l Xenopol, adânc înrădăcinată la ei, trebuia să încoarde mult puterile lor în viața pământească... Nu se putea deci teme de ea (moarte), ci o doreau și o binecuvântau când ea sosi, mai ales pe câmpul de războiu, unde luptau pentru patrie și libertate. De aceea și vedem pe scriitorii antici spunând într'un glas, că aceste popoare erau foarte curagioase și aproape neînvinse, prin diprețul ce-l arătau pentru viața și apetitul de moarte».

Se citează cazul unui rege get, Dapix, care, văzându-se vândut de un Grec, și trebuind să se predea cu armata sa, se ucide împreună cu tovarășii săi. Tot din această trăsătură caracteristică a lor decurge mândria pe care a arătat-o acest popor în diferite împrejurări. Așa, ei au preferat moartea în locul rușinei de a fi duși în cortelul triumfal al învingătorului lor. În loc de a se da sclavi și de a-și robi patria și capitala, împăratului Traian, «ei dau foc singuri capitalei lor și, la lumina flăcării mistuitoare, se îngrămădesc pe lângă vasul cu otravă, își implântă pumnalele în inimi, sau roagă pe prietenii lor să le facă această de pe urmă îndatorire».

Ideia nemuririi sufletului a mai determinat și cruzimea ce caracteriză pe Daci. A omori pe vrăjmași erà, după părerea lor, a-i face un bine; de aceea, trebuie să-l chinuească spre a-l pedepsi. În răsboiul cu Romanii, prinșii din răsboiu se văd a fi fost canoniți în chipul cel mai crud de către femeile dace.

Tot acestei credințe adânci în nemurireă sufletului se datorește, pe de altă parte, postul și înfrânarea dela toate plăcerile acestei lumi, ascetismul pe care-l urmau o clasă anume de călugări. Aceștia trăiau necăsătoriți și nu mâncau carne. În ascetismul lor ei ajungeau până chiar la concepția budistă a Nirvanei.

În legătură cu această parte a caracterului lor, mai este de luat în seamă faptul că Dacii aveau o putere de voință demnă de toată admirația, și o admirabilă putere de a se stăpâni, de a-și impune o stavilă deprinderilor lor, mai ales când ele nu erau bune. Așa se povestește că Boerebista, cu ajutorul profetului Deceneus, pentru a pune stavilă patimei prea mari a vinului, porunci Dacilor ca să stârpească viile. Dacii își impuseră acest ordin și-l executară întocmai. Tot astfel se povestește că, fiind odată bătuți de Bastarni, Geții fură condamnați de către regele lor Oroles să se culce cu capul în locul picioarelor și să slujească ei pe femei.

Afară de caracterul răsboinic, care erà cu desăvârșire temeinic la Daci, și care isvoră din credința lor în nemurirea sufletului, Dacii ne înfățișează, în istoria lor, o minte activă, ageră,

dispusă să ia lecții dela vrăjmași și să imiteze civilizația romană. Deci, ei ne apar ca un popor cu un spirit deschis la înrăuirile civilizatoare venite din afară, dela popoare, de a căror superioritate în războaie avuseseră probe vădite. Ca popor răsbobnic, ei urau munca câmpului, se dedau agriculturii cât mai puțin. Se zice că ei priveau ca cea mai mare onoare de a nu munci: a ară pământul eră pentru ei tot ce poate fi mai înjositor, și a trăi din pradă socoteau că este îndelnicirea cea mai nobilă».

Geto-Dacii trăiau în triburi cari erau veșnic în neînțelegere și lupte interne.

Popor inteligent, mai multe împrejurări din istoria lor stau dovadă de vioiciunea și ingeniozitatea lor. Astfel este prânzul pe care Dromihete îl servi în vase de aur lui Lizimac, pe când el și cu ai săi se serveau din vase de lut și de lemn necioplit. Aceasta spre a-l dojeni în urmă, de ce a râmănit la traiul lor cel atât de sărac și primitiv, de oarece Lizimac venise să cucerească pământurile geto-dace. În același înțeles trebuie amintit exemplul dat de Oroles diferitelor triburi desbinate, pentru ca să le învețe a se uni între ele înaintea dușmanului. «El asmuți doi câini unul asupra altuia, dând drumul unui lup înaintea lor, tocmai în momentul când se mâncau mai tare. Câinii încetară lupta lor și se luară după lup».

Dar însușirea cea mai temeinică a caracterului geto-dacic este duplicitatea, viclenia, prefăcătoria, dibăcia de a înșelă. Aceste însușiri le incarnă, poate în gradul cel mai înalt, Decebal, eroul cel

mare de care vorbește istoria Dacilor. Dio Cassius ni-l zugrăvește în termenii următori: «Priceput în cunoștința războiului și dibaci în mânuirea lui, înțelegând când să lovească și când să se retragă, meșter în așternerea curselor și iute la faptă, știutor a se folosi de izbândă cât și a îndreptă înfrângerea...».

Următoarele acte ale Dacilor sunt în măsură a întări și a dovedi aceste trăsături sufletești ale lor. «Se zice că Decebal, pentru a împedica pe Romani de a înainta către Sarmisegetuza, ar fi tăiat o pădure la înălțimea unui stat de om și ar fi îmbrăcat trunchiurile cu haine și arme, astfel că închipeau o mare armată, care ar fi înșelat pe Romani». Chipul umilit în care Dacii cereau pacea dela Traian este fățarnic. «Ei se puneau în genuchi întinzând către el mâinile lor în semn de desperare și implorând îndurarea lui». De fapt însă, condițiile păcii erau țăntoșe. Războiul mergând mai departe, Decebal, adus la extrem, cere el însuși în genuchi pacea sub cele mai umilitoare condiții chiar. «Nu că doar el ar fi avut gândul a se ține de cele încheiate, ci numai a scăpa de pierzania în care se află». N'ajunse însă Traian la Roma și Decebal rupsese toate legământele și condițiile, călcase toate jurămintele date. Să se țină încă în socoteală cursele de tot felul; ce Decebal întinse împăratului roman: dezertorii trimiși să omoare pe acesta, prinderea prin înșelăciune a lui Longinus, comandant foarte iubit de Traian, etc.

În scurte cuvinte, psihologia Geto-Dacilor eră aceasta: popor de păstori de o adâncă religiozitate față de credința în nemurirea sufletului, viteaz

și crud fără seamăn, cumpătat, desprețuitor de moarte, cu o voință puternică și o minte ageră, deschisă și vioaie; ei întruneau pe lângă aceste însușiri o viclenie, o fățărnicie, o duplicitate renumite în toată lumea veche. Aceste date asupra psihologiei Geto-dace sunt de cel mai mare preț, noi le vom vedea izbucnind mai târziu în caracterul marilor eroi ai neamului nostru, fie în Moldova, fie în Muntenia și în celelalte țări locuite de Români.

Romanii.

Dacă însușirile Dacilor au trecut în caracterul nostru, după cum vom vedea mai cu deamănuntul în cursul paginilor viitoare, acelea ale Romanilor, cari ne-au lăsat limba și conținutul ei spiritual, trebuie neapărat să fi trecut mai ales în inteligența poporului nostru.

Să vedem însă mai întâiu, pe scurt, care a fost măsura în care Romanii au contribuit cu material psihologic, cu însușiri sufletești de ale lor la alcătuirea sufletului nostru. Dacă facem din graiul vorbit măsura stărilor sufletești pe care le avem dela Romani, negreșit că sufletul nostru, în ce privește mintalitatea noastră, este, ca și limba, alcătuit din elemente în cea mai mare parte romane. Elementul romanic sufletește trebuie să fie covârșitor în psihologia Românilor, căci covârșitor este și elementul latin limbistic în graiul nostru. «Limba română, zice d-l O. Densușeanu, cum se prezintă ea astăzi, ne arată într'un chip așa vădit că romanizarea țării, în care ea a luat naștere, a trebuit să fie destul de adâncă. Tot ce este în ea mai caracteristic poartă o întipărire

curat latină. Orcât ar fi de numeroase elementele străine, cari au pătruns din lexicul ei, limba română n'a încercat prea multe schimbări în temelia sa primitivă, ea a păstrat caracterul său de idiom romanic, cu toate împrejurările câte odată puțin favorabile în cari ea s'a dezvoltat». Filologii sunt de acord că limba română derivă din latina vulgară, pe care o aduseră cu ei coloniștii așezați de Traian în Dacia. Mai lămurit, graiul nostru se trage mai cu seamă din latina vulgară, dezvoltată în întreaga peninsulă balcanică, înainte și după cucerirea Daciei. De aceea, cum limba este suportul (vehiculul) spiritului, mintalitatea noastră va păstra, mai ales, urmele inteligenței romane, așa cum s'a dezvoltat ea la lumea latină din Balcani.

Să rezumăm deci, cari erau trăsăturile esențiale ale caracterului și ale mintalității romane, cari negreșit au trecut și în alcătuirea noastră sufletească.

După d-nii Bovio și Puglia, citați de d-l Fouillée, firea Romanilor eră violentă, cea ce presupune predominarea, la ei, a temperamentului bilos și coleric, care se trădează printr'o voință energică și tenace, rând pe rând reținută și deslănțuită. «Adevărata trăsătură caracteristică a Romanilor, care făcù și toată tăria lor, fu această voință impulsivă și în acelaș timp stăpână pe sine». «Plugari, soldați și avocați, iată ce au fost vechii latini, rasă așezată și regulată, avară și avidă»... «Romanul eră tenace și prudent. Acì încovoiat pe coarnezle plugului, acì armat cu lancea, el lucrà totdeauna; el nu se luptă pentru plăcerea luptei în sine: răsboiul eră pentru el o muncă mai peni-

bilă chiar decât lupta în contra unui sol ingrat». Romanii fură, într'adevăr, bătuți în mai multe lupte, într'un războiu însă niciodată. Ei n'au fost tari atâta în geniul militar cât în cel politic. Ei erau de o fire încăpăținată, se distingeau prin disciplină, prin perseveranță rece și statornicie prudentă, prin calcul și combinațiile încete, prin regularitatea sfortărilor coordonate în vederea unui scop. «Marea virtute intelectuală a Romanilor fu sentimentul adânc ce avură ei despre aspectul general, universalul în particular, virtutea care trebuia să facă din ei un popor organizator și legislator prin excelență; marea lor virtute socială și morală, paralelă cu cea dintâiu, fu devotarea și sacrificiul în întregime al individului în favoarea patriei. De acolo isvoră și vigoarea unității lor politice și universalitatea crescândă a dominației lor. Dacă forța virilă fu prima însușire a Romanilor, a doua fu ordinea. Nici un popor n'a știut, mai bine ca ei, să organizeze forța. Spiritul lor coordonator împacă tradiția cu progresul».

Romanilor le plăcea cea ce este aranjat cu ordine și cu măreție, cea ce seamănă a regulă, statornicie. Or unde mergeau aduceau ordinea și «chiar severitatea ordinei, siguranța persoanei, sentimentul disciplinei, respectul autorității, un fel de simplitate austeră fundamentală».

Ușurința, cu care Romanii descopereau partea generală coprinsă în lucrurile particulare, a dat spiritului lor o temeinică tendință, curat generalizatoare și enciclopedică. Pentru aceasta, el nu deveni niciodată metafizic, transcendental, după cum n'a fost niciodată mistic. Spiritul roman, ge-

neralizator și coordonator, se opunea spiritului grec, analitic și subtil. Mentea Romanilor era atrasă în știință ca și în politică de vederile universale. «Specializarea riscă prea mult să uite, în domeniul ei particular, acea valoare socială pe care Romanii o aveau drept scop, și care dă lucrărilor lor, dacă nu o universalitate obiectivă și metafizică, cel puțin o universalitate umană. Intr'un cuvânt, mai curând eclecticici și conciliatori decât sistematici, latinii și urmașii lor n'au putut niciodată să se ridice până la acele construcții mari, cari sunt desvoltarea unei idei de căpetenie».

Toate aceste însușiri făcură pe poporul roman mai capabil în științele sociale decât în morală și în psihologie. «Studiile privitoare la legislație, la principiile ei și la efectele sale sociale, au continuat până în zilele noastre a fi înfloritoare în Italia».

Ca și spiritul roman în general, «limba latină, mai bogată și mai puțin mlădioasă cu cea greacă, are forme mai netezi, margini mai rigide». «Ea evită tot ce este arbitrar și confuz, se complace în lucrurile normale și regulate... Insușirile precum-pănitoare ale acestei limbi sunt forța și energia cuvintelor, dispoziția lor armonică, echilibrul, savanta distribuție, frumoasa coordonare» «...perioadele rotunjite se urmează în bună ordine ca soldații legiunilor. Solemnitatea romană se înfățișează până și în limbă: conciziunea, forța, majestatea, acestea sunt caracterele care exprimă așa de bine geniul militar și juridic al Romei»¹⁾.

1) Fouillée, *Psychologie des Peuples Européens*, p. 52.

Aceste însușiri făcură din scriitorii romani niște prozatori de frunte. Patriotismul lor, gravitatea moravurilor lor, simțul practic, politic și juridic își găsiră expresiunea firească în proza lor. De aci puterea de elocință a Romanilor, care fu și partea lor sufletească și literară cea mai originală. «Nimic mai roman decât retorica, elocința». «Cât despre Satira, care este o armată de idei și de vorbe, cu care se poate pedepsi persoanele, reforma obiceiurile,—acest gen literar fu cultivat cu succes de Romani. Ei ajunseră aci la o mare originalitate. «Romanii avură geniul farsei și al batjocurei; de aceea și ziceau ei: *Satira tota nostra est*»¹⁾).

Caracterul pozitiv al poporului roman, a făcut să predomine la el totdeauna partea sensuală și materială a artei. «In reprezentațiile teatrale muzica și mai ales mimica seduceau pe Romani... Ei preferau jocul urșilor și al saltimbancilor, defilarea marelor triumfuri, gladiatorii în locul comediilor și al tragediilor».

Spiritul și caracterul roman pe lângă părțile luminoase favorabile, rezumate mai sus, mai cuprindea și alte părți de umbre și defecte. Intre acestea trebuie să socotim și îngustimea simțului lor poetic, prozaismul spiritului lor. «La Roma, vieța agricolă și războinică absorbeau totul, poezia și literatura nu puteau să se desvolte din lipsă de teren propice... Mai eră la Romani, ca obstacol pentru desvoltarea lor, acea primă temelie de asprime, și rigiditate de caracter, care nu se

1) Ibid. p. 53.

afă la Greci... Romanii desprețuiau *graecum otium* și îi opuneau *ocupatio fori*. Pe de altă parte, nici mediul din afară, fizic, nu putea fi, la ei, favorabil dezvoltării poeziei și închipuirii poetice. «Care fu într'adevăr cuibul măreției romane? O țară ingrată, săracă, nesănătoasă, bântuită regulat de ciumă și foamete, în care trebuia să ari pietrișuri, după cuvântul nemerit al lui Caton». Este drept că tinerile generații romane nu erau educați de muze. «Singura poemă trebuincioasă, în copilăria noastră, a fost, zice Ciceron, să învățăm legea celor douăsprezece table».

Defectele caracterului roman, ca și însușirile lui bune, au fost tot atât de netede, lămurite și bine cunoscute. Toată lumea este de acord în a recunoaște că Romanii au fost un popor *hrăpitor, egoist, aspru, perfid și viclean*. Intreaga istorie este plină de fapte și împrejurări, cari trădează aceste însușiri ale caracterului roman, și aceste fapte și împrejurări sunt îndestul cunoscute celor cari s'au ocupat cât de puțin cu istoria.

Pentru scopul lucrării noastre este de mare folos să ne oprim stăruiitor asupra caracterului religios al Romanilor și, în particular, asupra formei ce a luat la dânșii religia în general. De altfel, cum este ușor de presupus, la Romani, nu sentimentul lăuntric a fost precumpănitor, ci forma lui superficială și socială. Romanii practicau o îngăduință nețărmită față de religiunile străine, întrucât ele nu atingeau interesele statului. De aceea și delictele sau profanările religioase sunt foarte restrânse și de puțină importanță și gravi-

tate la Roma. Sentimentul Romanilor, fiind mai mult exterior și social, se explică foarte bine această îngăduire. Tot această superficialitate explică și caracterul concret și utilitarist al religiei lor. «Cultul diferitelor divinități, ce cunoaștem, n'avea la ei însemnătatea unui scop, ci aceea a «unui mijloc în vederea unor scopuri politice, adică, cu alte cuvinte, scopuri pământești». Așa se face că în religia romană, preoții putură introduce, cu timpul, considerații morale și sociale. «Ei profitară de frica inspirată de zeii lor, pentru a întări datoriile morale și sociale, în particular pe acelea pentru care legea nu avea sancțiuni suficiente».

Partea bună a unei astfel de religii este ea ea nu cunoaște fanatismul cu toate boalele și exagerările lui. Partea ei rea este, din punct de vedere psihologic și moral, «de a fi sterilă pentru viața sufletului, de a oprî în loc sborul sentimentului și al cugetării, de a nu încuraja nici speculația, nici poezia, nici arta». Zeii romani nu sunt niște indivizi; ci semnele abstracte ale ființelor și lucrurilor, ei n'au biografie. Din potrivă, zeii Grecilor au mișcare, viață, se nasc, iubesc, au bucuriile și suferințele lor. «În loc să urmărească, ca Grecii, un antropomorfism din ce în ce mai complet, care trebuia să atingă desăvârșirea în sculptura antică, Romanul nu vede în divinități decât niște abstracțiuni personificate; de aceea le și lasă el într'o stare nebufoasă, fără sens precis, fără caractere». Chiar și în teologia romană nu se vede precumpănind decât necesitatea, ordinea, uniformitatea nemlădioasă.

«Cea ce caracterizează însă religia romană sunt

nenumeratele idei mai mult sau mai puțin abstracte, ridicate în mod artificial la rangul de divinități. Fiecare om are *geniul* său, fiecare femeie *junona* sa; fiecare împrejurare din viața socială, fiecare operație agricolă... are divinitatea sa... Cultul, iată ce eră esențial în religie: doctrina eră fără importanță: un nume este de ajuns numai dacă este întovărășit de rituri. Scăparea din vedere a celei mai mici practice nimicește puterea sacrificiului, ritualul este inflexibil; totul este regulat în grija autorității. Controlul guvernului se exersează asupra sacerdoțului și asupra șefului său suprem».

În rezumat deci, caracterul religios al Romanilor eră practic și formalist. «Spiritul latin nu se înflăcărează niciodată multă vreme pentru abstracțiunile teoriei pure. Romanul are pentru fondul metafizic al religiunilor o firească nepăsare. Tocmai din cauza acestei nepăsări, observarea practicelor pur exterioare a fost totdeauna așa de mare în Italia...» Dar «această stare de necredință religioasă nu exclude de loc credulitatea în superstiții».

Ca să rezumăm acum, în cele mai scurte cuvinte, toate notele și trăsăturile mai pronunțate ale minții și caracterului roman, vom zice că poporul roman eră un popor de plugari-soldați cu o fire violentă, cu o voință tenace, prevăzătoare, impulsivă și stăpână pe sine, prevăzători, măsuțați, politici. Spiritul lor eră un spirit de ordine, de disciplină, de regularitate statornică, care distingea cu ușurință partea esențială de partea trecătoare și accesorie a lucrurilor, adică generalul statornic

din particularul trecător. Spirit organizator și legislativ prin excelență, ei avură darul legislației universale. De aci tendința de a generaliză și de a coprinde totul, predilecția pentru vederile universale, pentru ideile largi, pentru sintezele conciliatoare, fără a cădeă în metafizică. Romanii posedau, în cel mai înalt grad, elocința și spiritul batjocoritor al satirei. Pozitivi și practici, ei fură un popor prozaic, materialist, lipsit de avântul poeziei înalte. Caracterul roman eră egoist, hrăpitor, aspru și perfid. Sentimentul religios superficial, redus la împlinirea formalităților exterioare, eră practic și lipsit de orce temelie metafizică și mistică mai adâncă. Ingăduitori către toate religiile, nu cunoșteau fanatismul și erau foarte înclinați către superstiții.

Acest portret moral al Romanilor, suprapus peste acela al Geto-Dacilor, începe dejă să lase să se întrevadă câteva note și trăsături *mai luminoase*, însă destul de sfioase și prea puțin precise, din portretul moral al neamului românesc. El nu este de loc complet și trebuie completat cu elementele venite în urmă, cu aluviunile psihice aduse de alte fluvii etnice pe tărâmul românesc.

Grecii vechi. Întrăurirea grecească s'a manifestat la început în două epoce diferite. Întâiu, prin coloniștii romani, în parte luați din țările grecești și din cauza că regiunile unde s'a format întâiu limba română erau în vecinătate nemijlocită cu Grecia. Din aceste prime întrăuriri, datează multe inscripții pe solul Daciei, scrise în grecește. Această primă întrăurire n'a lăsat urme adânci, după cum n'a lăsat

nici multe cuvinte în vocabularul nostru. Cea de a doua înrâurire greacă a fost de origină bizantină. Ea se reduce mai mult la o influență curat lexică, adică la cuvinte. Nici această influență nu se poate ști întrucât este directă și întrucât venită prin mijlocirea Albanezilor și a Bulgarilor.

Imprumuturile psihologice cu aceste prime ocazii n'au fost nici ele însemnate. Înrâurirea greacă s'a exercitat asupra sufletului și limbei românești în timpul din urmă, sub forma limbei și mintalității Grecilor moderni, în a doua fază de formare a sufletului românesc. Vom rezumă și vom fixa înrâurirea greacă la locul potrivit.

Slavii.

Populațiile slavone au luat așa mare parte la făurirea neamului românesc că, după părerea necontestată a d-lui Iorga, singură venirea lor și contopirea lor cu populațiile latinizate din Peninsula Balcanică a putut determina formarea neamului românesc. Dacă înrâurirea limbilor slavone asupra limbii românești măsoară influența ce-au avut Slavii în formarea sufletului nostru, partea ce li se cuvine acestora este dintre cele mai mari.

Intr'adevăr, «influența slavă, zice d-l Densușeanu, se trădează prin mai multe din particularitățile morfologice ale limbii noastre, cari sunt dintre cele mai caracteristice. Dar mai ales vocabularul român a fost îmbogățit cu numeroase elemente slave. O bună parte din moștenirea latină a fost înlocuită cu împrumuturi făcute dela Slavi, și nu numai pentru a exprima noțiunile de a doua mână s'au făcut aceste împrumuturi de cuvinte; cuvintele cele mai

curente, cele mai trebuincioase pentru a exprima anume și anume idei au fost luate de Români din dicționarul slav. O statistică a cuvintelor latine și slave ce se întrebunțează mai adesea și nu din limba literaților, ci din aceea a poporului, ar fi desigur instructivă. Ea ne-ar arăta cât este de mare numărul de cuvinte slave, cari sunt tot așa de adânc înrădăcinate, tot atât de expresive și vii ca cele ce ne vin dela latini¹⁾».

Din toate împrumuturile limbistice făcute dela străini, cuvintele slave «formează stratul cel mai vechiu și cel mai important. Acest proces de absorbire lexică, dela Slavi, se urmă până mai târziu și continuă până azi în unele regiuni: Basarabia, Bucovina, Macedonia».

În privința foneticei «acțiunea limbei slave asupra celei românești se reduce la puțin lucru». Se poate aminti ca atare schimbarea lui *medius-locus* în *mijloc*, unde dz, rezultat din dj, s'a schimbat în j. Această influență se exercită mai simțitor asupra morfologiei. Așa, de pildă, în privința declinărilor, vocativul este luat dela Slavi. Terminarea vocativului în *o* și în *e* se face în limba română ca și în cea bulgară. Cuvântul *sută* este slav; de asemenea adverbele: *aevea*, *deobște*, *de iznoavă*, *osebi*, *împotrivă*, *iute*, *în zadar*. Un foarte mare număr de sufixe și de prefixe curat slave a trecut în limba românească. Astfel sunt prefixele: *ne*, *raz*, *prea*; sufixele: *ac*, *că*, *aci*, *eci*, *ici*, *oci*, *og*, *ug*, *ugă*, *eală*, *au*, *ami*, *emi*, *ean*, *ic*, *ș*, *a*.

1) Op. cit., p. 241.

D-l Densușeanu a clasat cuvintele împrumutate dela Slavi după natura faptelor la care ele sunt privitoare. Această clasare ne pune în măsură de a ne da seama, cari sunt domeniile în cari limba română a fost mai mult influențată de cea slavă, și în ce relații au trăit Românii cu Slavii. Din analiza acestei clasificări, am putut observa că noi am împrumutat dela Slavi peste două sute de termeni, cari privesc pe om din punct de vedere fizic și moral, al dispozițiilor sufletești și al condițiilor sociale, profesionale. Privitor la corpul omenesc n'am luat dela Slavi decât opt cuvinte. Șapte cuvinte am luat dela ei cu privire la hrană, alimente. Pentru rest, limba română a împrumutat dela Slavi trei cuvinte privitoare la îmbrăcăminte ; douăsprezece care se raportează la locuință ; douăzeci și unu nume de animale ; cincisprezece de plante ; cincizeci și trei de instrumente de muncă și alte obiecte ; treizeci și șase de cuvinte privitoare la lucrurile din natură în general ; cinci nume de metale ; două de măsuri ; cinci de timp, și în sfârșit trei cuvinte cari privesc superstiții. De ținut în seamă este faptul că am luat dela Slavi, numai trei cuvinte cari privesc rudenia și legăturile familiare : mașter, nevastă, cumătru.

Generalizarea care se poate scoate din aceste împrumuturi lexice, astfel clasificate, însemnează că *Românii au trăit mult timp împreună cu Slavii, în strânse legături sociale și comerciale ; că au dus o viață agricolă comună, paralelă ; dar că relațiile pur personale și de înrudire între aceste două rase diferite au fost foarte sărace.*

Românii au trăit alături, și au împrumutat instru-

mentele de muncă, ideile și termenii corespunzători acestor instrumente și idei, dar nu s'au amestecat, nu s'au contopit fizicește în raporturi familiare numeroase. Împrumuturile sufletești, mintale și morale s'au făcut deci și ele, nu atât prin sânge, cât prin atingere exterioară, prin imitație, prin trebuința Românilor de a împrumuta cea ce le lipsea, fiindcă le perduseră sau nu le avuseseră niciodată. De unde ar rezultă că aceste împrumuturi la Slavi nu prea aparțin însușirilor de temperament ci mai ales acelor de inteligență.

Să rezumăm acum care este, după d-l Fouillée, psihologia Slavilor, căci atunci mai ușor ne putem da seama de împrumuturile sufletești, pe care neamul nostru le va fi făcut la Slavi.

Slavii, popor de plugari și de păstori după părerea d-lui Iorga, atașați muncii câmpului, au cunoscut și au practicat prea puțin comerțul, pe care din toate vremile l'au lăsat în mâna streinilor. Ca atare, ei aveau moravuri blânde, pacinice, idilice, erau iubitori de dans, de cântece, de libertate, de anarhie, suferind cu greu tot ceea ce putea semăna cu guvernarea. «Slavii primitivi nu erau rășboinici de seamă... Aventurile îndepărtate nu i-au ispitit. Agricultori, ei au rămas totdeauna bucu-roși la umbra îngrădirilor lor întărite». Aceasta pentru că spiritul lor eră anarhic, nu putea recunoaște autoritatea unui șef și nu le plăcea nici disciplina, nici ierarhia.

O altă trăsătură temeinică a caracterului slav este «sensibilitatea impresionabilă» și «mobilitatea nervoasă», cari duc la neegalitatea sufletească,

caracteristica cea mai adevărată a Slavilor. «Nestatornicia Slavului îl face să treacă dela o margine la alta. Elasticitatea lui îi îngăduie însă de a reveni și de a se regăsi»... «Adevăratul Slav păstrează un fond de veselie firească. El este, chiar la Nord, câteodată sclipitor, exuberant, înclinat la exagerări mai mult și decât meridionali¹⁾»... «Instinctele simpatice sunt foarte dezvoltate la Slavi: ospitalieri, primitori. Sociabilitatea este una din însușirile lor, ea se păstrează pare că în sângele lor chiar. Nu tot așa este cu simțul onestității lor, care pare a fi mediocru». «Buna-credință, zice d-l Novicow, nu este extraordinară și în relațiile economice este de trebuință să iei multe măsuri legale pentru tratarea afacerilor».

Interesant este chipul cum ni se înfățișează voința la popoarele slave. Voința lor este mai puțin energetică, mai impulsivă și mai puțin stăpână pe sine ca la Romani. «Sforțarea lor va fi viguroasă, dar momentană, inegală. O lucrare continuată îi este antipatică». După cum am văzut-o la Ruși, această inegalitate a voinței conduce la un fel de nepăsare de ziua de mâine, la un fel de fatalism și de resemnare. Tot de aci isvorește caracterul entuziast al Slavilor, în genere, și al Rușilor în particular. «Tot ce fac Rușii și Polonezii, în afară de meseria lor obicinuită, îl fac cu entusiasm, și așa fac multe ei. Ideile cele mai neînsemnate, ca și devotările cele mai nobile, provoacă, la ei, avânturi irezistibile, care ne miră. ...Dar entusiasmul lor are un caracter intermitent; după cum

1) Fouillée op. cit. p. 410.

ia naștere, brusc, dintr'un nimic, tot așa un nimic îl doboară. Cea ce au ei este o putere de avântare și n'au de loc statornicia. Se ostenesc repede, nu din cauza slăbirii puterilor, ci din cauza plictiselei». «De acolo decurg în domeniul moral, sentimente efectuoase, acele devotări ale întregii ființe și apoi acele uitări subite, acea nepăsare fără cauză și fără margini».

Chiar și acest entuziasm, atât de vădit la clasele cultivate, mai ales, pare că lipsește maselor slave. După d-l Leroy Beaulieu, Slavilor le lipsește avântarea. «Fondul lor este rar turburat, și când este se liniștește repede».

În privința inteligenței, ea este la Slavi, ca și sensibilitatea, «vioae, simplistă și îndrăzneată». «Logica lor este dreptilina, radicală și înclină spre absolut. Relativitatea, cu miile sale raporturi și restricții, nu place acestor spirite cu elanuri rezezi și nerefectate». «Slavul are o mare ușurință pentru a asimilă, a împrumută dela alții. Mlădierea și plasticitatea lui sunt de necrezut; ductilitatea lui îi îngăduie să ia toate formele, fără a schimbă fondul. Cultivă orice știință sau artă, învață toate limbile, se mlădie la toate obiceiurile și la toate modele, ia înfățișarea și purtările țării în care trăiește».

În privința religiei, byzantinismul triumfând la Slavi, și la ei ritul a luat locul la tot ce mai rămâne în religie. «Ortodoxia geloasă a înăbușit avântul cugetării». La Slavii, ortodoxi tirania crescândă a literii a omorât spiritul. La Ruși, ca la Slavi în general, religiozitatea nu este fructul fri-

cei de moarte. Ei privesc moartea cu o nepăsare, care este ajutată de o credință adâncă în viața cealaltă. «Pentru ei, moartea este o pregătire de călătorie, în care, ca la orice călătorie, merg cu spiritul liniștit odată ce posedă cuvenitul «pașaport la Paradis», liberat în toate formele de către autoritatea competente».

Caracteristic mai este iarăși pentru Slavi superstiția și excesul de credulitate. Ei cred că aerul este plin de ființe nevăzute, mai curând răutăcioase decât binefăcătoare, cari aduc boalele contagioase fie oamenilor, fie animalelor.

Dupe d-l Novicow, creștinismul n'a avut timpul să pătrundă în conștiința poporului rus, leturgia este sistematic rituală și neînțeleasă. Nici nu este trebuință să se înțeleagă misterele; cu cât sunt înțelese mai puțin, cu atât acțiunea lor ascunsă este mai sigură.

CAP. III.

CONDIȚIILE SOCIALE ȘI ISTORICE ALE PRIMEI NOASTRE FORMĂRI ETNICE

Am căutat, în paginile precedente, să fixăm trăsăturile cele mai netede și mai de temelie ale părinților, moșilor și strămoșilor etnici, direcți sau indirecți, din căsnicia și colaborarea cărora se născu neamul românesc. De sigur că din îmbinarea însușirilor lor morale și mintale va fi eșit prima noastră fizionomie sufletească.

Așa, pe la începutul veacului al IX, fizionomia morală și psihică a poporului român ar fi trebuit să fie un complex de însușiri, în cari intraseră mai toate notele și trăsăturile caracteristice ale popoarelor amintite și cercetate în capitolul precedent. Portretul ideal, obținut prin calcul, al caracterului și mentalității Românilor, pe la mijlocul Evului-Mediu, ar fi trebuit să fie compus din suma tuturor acestor note și trăsături etnice. Negreșit că în fizionomia fizică a unei persoane se găsesc coprinse și rezumate fizionomiile părinților, moșilor și strămoșilor direcți sau colaterali. Tot

aşa este şi cu portretul sufletesc al unui om sau al unui popor.

Se vorbeşte în psihologie de fotografii compuse. Particularitatea lor este de a scoate din portretele suprapuse ale membrilor unei familii pe acela al tatălui familiei, în sfârşit al autorilor acelei familii. Noi avem să facem acum ceva asemănător cu o fotografie compozită, însă cu scopul invers, de a închega portretul unui membru al familiei din suprapunerea fotografiilor psihice ale părinţilor şi strămoşilor săi. Această operaţie inversată trebuie să reuşească tot aşa de bine ca şi cea directă. Negreşit că, dacă fotografierea suprapusă a fraţilor şi surorilor dau portretul autorului lor, apoi şi portretul suprapus al părinţilor, unchilor şi strămoşilor direcţi sau colaterali ai unei persoane va da ceva care va fi aproximativ portretul acestei persoane. Legile eredităţii psihice şi fiziologice îngăduie această aşteptare pentru indivizi. La popoare, unde ereditatea este şi mai vădită, căci ea este directă, prin educaţie, tradiţie orală sau scrisă dealungul generaţiilor, această aşteptare este şi mai legitimă.

De cel mai viu interes este, în formarea sufletului popoarelor, modul cum se îmbină trăsăturile sufleteşti şi caracterele părinţilor lor etnici, pentru ca să dea naştere unei individualităţi etnice noi. În suprapunerea aceasta de caractere şi mentalitate, în aliagiul acesta de trăsături mentale şi morale diferite, diferitele trăsături, note şi particularităţi se combină şi se modifică potrivit înrudirii şi naturei lor. Sunt note sufleteşti cari, din amestecul total, ies împluternicite; altele ies slăbite, ane-

miate. Acordurile mentale și morale diferite, provenind dela popoare diferite, se alterează în amestecul lor în acel rezervoriu comun, în care sunt vărsate. Unele se șterg și se întunecă; altele se lămuresc, capătă relief; altele dispar; altele se alterează într'atât, că se transformă în totul și devin de nerecunoscut. Aceste modificări atârnă de cantitatea de elemente psihice similare sau cu totul diferite, ce se întâlnesc în rezervoriul moral din care are să se precipite noua individualitate etnică. Dacă, de pildă, unele însușiri ale poporului de bază sunt confirmate sau infirmate, crescute sau micșorate de însușirile celorlalte popoare cari au colaborat la formarea noiei individualități, atunci acele însușiri se vor împuternici și se vor lămuri, sau se vor șterge și întuneca la noul născut etnicește. Se petrece aci un fel de cristalizare, care se execută cu terezia, prin ajutorul unui calcul aritmetic de plus și minus al forțelor psihice combinate.

Orcât este de grea și complexă în sine această operație, ea nu este îndescifrabilă, când știi să o simplifici alegând liniile temeinice ale ei.

Să încercăm deci a preciza, în părțile ei esențiale, această operație, așa cum este probabil că ea a avut loc la plăsmuirea sufletului poporului român. Cunoaștem elementele psihice din cari s'a făurit acest suflet. Ele ne sunt date în psihologia foarte pe scurt și cu intenție rezumată în capitoul precedent. Să vedem, după semnul și cantitatea acestor elemente, cum au trebuit să se combine ele pentru a dà naștere sufletului românesc. Pentru aceasta, trebuie să deosebim următoarele categorii

sufletești în viața popoarelor: viața economică, voința și temperamentul, inteligența, caracterul, religia. Vom căuta deci să ne dăm seama despre formarea însușirilor primului fond sufletesc al poporului român, sub raportul fiecăreia din aceste categorii.

Dacii, primul element etnic de bază, din care se făuri poporul român, erau un popor de păstori cari cunoșteau și agricultura, însă foarte răsboinic. Sub acest raport, elementul etnic latin sau latinizat n'a făcut decât să întărească și să întregască felul de viață dac. Romanii, popor de plugari și soldați, întăriră de sigur și mai mult apucăturile răsboinice ale populațiilor băștinașe din Dacia și desvoltară mai departe viața agricolă a acestora. La rândul lor, Slavii, popor de păstori cari cunoșteau și agricultura, dar relativ mai puțin răsboinic decât Dacii și Romanii, avură de rezultat, în amestecul lor cu Traco-Romanii, să desvolte și mai mult la aceștia mai ales viața de păstori și să îmblânzească puțin viața răsboinică, întrucât împrejurările istorice de atunci ar fi îngăduit aceasta, — adică foarte puțin. Deci, sub acest raport, Romanii vor fi trebuit să iasă, din epoca primei lor formări, un popor de păstori și agricultori stăpâniți de apucături răsboinice destul de bine pronunțate.

În privința voinței, Tracii, Geto-Dacii am văzut că ni se înfățișează ca un popor de o energie, de o tenacitate și de o cutezanță rară. Cruzi, nepăsători de moarte, iubind libertatea mai presus de orice, ei ajungeau foarte rar la o viață unitară a

tuturor triburilor; de cele mai multe ori trăiau în neconținute lupte interne. Voința la popoarele trace erà și impulsivă și stăpânitoare de sine, de obicei prudentă.

Sub raportul voinții, elementul latin erà el însuși un popor violent, cu o voință tenace, încăpățanată, impulsivă și stăpânitoare de sine și prin urmare foarte prudentă. Iubitori de libertate, căci din gelozie pentru libertatea lor subjugară lumea și sugrumară libertatea lumii vechi, ei erau în acelaș timp un popor de ordine, de disciplină și tare organizator. Populațiile romanizate, suprapunându-se celor trace, trebuiră să întărească și mai mult energia și tenacitatea voinții acestora, precum și impulsivitatea și stăpânirea de sine. De asemeni, ei au trebuit să întregească și să modifice în bine spiritul de libertate, de care erau însuflețiți aceștia. Din amestecul lor la olaltă cu populațiile din Dacia, voința acestora a trebuit să iasă disciplinată. Un spirit de ordine, de regularitate și de organizare ar fi trebuit să se nască în poporul român care rezultă din acest amestec.

Acest acord și acest proces de întărire și întregire este însă turburat de supravenirea Slavilor. Aceștia aduseră, în pafrimoniul sufletesc comun, însușiri de semn contrar, porniri și aplicări protivnice. Ei slăbiră efectul armoniei dintre voința tracă și romană. Intr'adevăr, Slavii ni se înfățișează ca un popor cu o voință anemică, aproape isterică, slabă, neegală, moale. Popor cu o voință nestatornică, schimbătoare, impulsivă dar nestăpânită, neînfrănată și incapabilă de a se menține mai mult de un moment, Slavii erau nedisciplinați,

desordonați, inegali și duceau iubirea de libertate până la desfrâu și anarhie. Regularitatea sfortărilor le erà urită. Cu aceste însușiri, ei au trebuit să modifice și să altereze mult rodul sufletesc ieșit din amestecul Traco-roman. Astfel, voința Românilor, în această primă fază, trebuie să fi eșit puțin alterată, energia ei oarecum micșorată, stăpânirea de sine și prudența slăbite întru câtva, mărită impulsivitatea, spiritul de ordin și disciplină modificat în rău, iar acela al libertății puțin exagerat și anarhic. Violența și cruzimea Traco-romană iarăș trebuie să fi eșit din amestecul cu Slavii, cevà, cât de puțin, scăzută. Această alterare nu trebuie să fie considerată de loc ca cevà adânc și radical.

Sub raportul intelligenții, Geto-Dacii au adus, în patrimoniul intelectual comun, un spirit deschis, primitiv de civilizație, o intelligență vioaie, ingenioasă, născătoare, o imaginație bogată în isvoare și în expediente, după cum o dovedesc episoade celebre din istori lor. Intru cât ei au absorbit în-masa poporului lor și rămășițele Sciților și Agatirșilor din ținuturile lor, ei trebuie să fi avut și elementele unui simț artistic și mai ales practic moștenit dela aceștia din urmă.

Intelligența romană, mult mai dezvoltată și mai bogată decât a Geto-Dacilor, a venit desigur să o completeze și să o îmbogățească. Romanii aduseră cu ei, în averea intelectuală a poporului român, spiritul lor generalizator și abstract, spiritul juridic, elocința, regularitatea și armonia limbii, și, mai presus de toate, satira, spiritul batjocoritor

atât de puternic la poporul roman. Ei aruncară însă și oarecare umbră pe portretul sufletesc al Daco-Românilor: spiritul lor prozaic, lipsa lor de poezie, mica aplecare originală către artele frumoase în general.

Această mică lipsă fu însă, cu prisosință, împlinită de darul poetic, foarte dezvoltat al Slavilor. Aceștia aduseră cu ei, spre a îmbogăți și mai mult inteligența Daco-Romană, o închipuire debordantă, îndrăsneată, neegală, feerică; un spirit plastic mlădios, ductil, care se supune la toate disciplinile și ia toate formele; o inteligență vioae simplistă, îndrăsneată și neegală.

Toate aceste însușiri se întregesc și se armonizează cu contribuțiile psihice aduse de lumea latină sau latinizată. Din colonizarea lor, rezultă că Românii, sub raportul inteligenței, trebuie să se fi înfățișat ca un popor cu o minte foarte deschisă, foarte bogată, cu o inteligență vioae, ingenioasă, cu un spirit generalizator destul de puternic. Imaginația sa va fi trebuit să fie dintre cele mai bogate și de natură a îngădui o viguroasă dezvoltare a plăsmuirii, mai ales satirice.

Din punctul de vedere al caracterului, am văzut că populațiile Trace au putut contribui la formarea nunității etnice românești cu un caracter cumpătat, însă viclean, perfid și înșelător. Duplicitatea Dacilor eră proverbială în antichitate. Se știe la ce grad de desnădăjduire aduseseră ea pe Romani și în special pe marele Traian.

În această privință însă, aluviunea sufletească a caracterului roman nu făcù decât să împuterni-

cească și să întregească aceste prime trăsături de caracter. La cruzimea Dacilor ei adăogară asprimea lor. Întăriră perfidia și viclenia Dacilor prin perfidia lor egoistă și hrăpitoare, și, la înșelătoria dibace în a întinde curse a acestora, adăogară dibăcia lor de a înșelă. Pe de altă parte, însușirile morale ale Slavilor nu fură de loc de natură a slăbi și a știrbi acest tablou moral. Din parte-le, la această moștenire de o moralitate îndoioasă, mai aduseră, cu lipsa lor de cinste, și spiritul de înșelătorie în afaceri. Ca părți mai luminoase în complexiunea caracterului prim al Românilor, ei aduseră o simpatie desvoltată și un simț de sociabilitate poate necunoscut celorlalți părinți etnici ai noștri. Pe lângă toate acestea, Românii trebueau să mai datorească Slavilor un chip de a fi entuziast, exuberant, măcar că acest entuziasm eră de suprafață și intermitent.

Sub raportul religiei, cele trei mari aluviuni etnice, din cari eși poporul român, sunt foarte caracteristice.

Se cunoaște însemnătatea fără seamăn a religiei mai ales în lumea veche. Ea eră absolut covârșitoare, precumpăneà totul. De aceea, moștenirile etnice, sub raportul religiei, merită cea mai mare luare aminte din partea noastră.

Or, în această privință, lucrurile se prezintă în cea mai vie și limpede lumină. Dacă eră ceva covârșitor, temeinic și de cea mai sigură temelie în sufletul Tracilor, aceasta nu puteà fi decât credința lor în nemurirea sufletului, care formà trăsătura de căpetenie a întregului suflet al Geto-

Dacilor, și din care isvorau aproape toate celelalte însușiri și aplicări ale acestui popor. Or, această credință, deja prea covârșitoare la Traci, fu încă adăogată și poate exagerată de credința identică ce aduseră mai târziu Slavii. Se cunoaște credința temeinică a Slavilor în viața viitoare, în nemurirea sufletului, și rolul ce joacă și azi, la ei, această credință. Slavii mai aduseră cu ei și credința în tot felul de superstiții, în spiritele rele sau bune, în vrăjitori, cari de altfel erau și la Traci și la Romani foarte răspândite și foarte puternice.

Dar, ceea ce aduseră Slavii deosebit, față de Traci, fu cultul, ritualul religios, spiritul formalismului pur și gol, lipsit de orce însuflețire mistică, de orce sâmbure de concepție metafisică, de orce fond intelectual, lăuntric, adânc. Sub acest raport însă, contribuția aceasta a Slavilor se altoi pe fondul roman, care, fiind de aceeași natură, eră cu mult mai puternic și mai general. Intr'adevăr, sentimentul religios al popoarelor latine este în general foarte superficial, practic, oportunist și se mărginește la un formalism exterior, absolut gol și cu desăvârșire lipsit de un fond lăuntric adânc. La Romani, ca și la Slavi, formele cultului, ritualul exterior a înăbușit desvoltarea sentimentului lăuntric profund, a sterilizat sâmburile metafizic și mistic care este firesc în orce religii. Litera legii religioase, la Romani ca și la Slavi, a întunecat spiritul ei.

În schimb însă, credința în vrăjitori, în superstiții păgânești a venit să înăbușe și mai mult și să ciuntească cu totul creștinismul romano-slav al Românilor.

De aceea, în rezumat, ceea ce este și trebuie să fie caracteristic în sufletul Românilor, sub raportul religiei, nu putea fi altceva decât o puternică, nețărnută și neclintită credință în nemurirea sufletului, în viața viitoare,—urmare firească a celei dintâiu, formalismul fățarnic al unui cult lipsit cu totul de viața lăuntrică și de misticism, îngredit și presărat cu tot felul de superstiții, cari mai de cari ciudate, absurde și misterioase.

Această formă a Religiei s'a păstrat neatinsă dealungul veacurilor. Ea este singura trăsătură din sufletul nostru care supraviețuiește din restriștile timpurilor. Românii din ziua de azi n'au scăzut nimic și nimic n'au adăogat la această formă a credinței lor religioase. Astăzi îi vedem aceeași, așa cum au eșit ei în această privință din căsnicia de veacuri a neamurilor lor etnice.

Schițată în trăsăturile ei cele mai de temelie, iată care va fi fost fizionomia sufletească a Românilor de prin veacul al 10-lea.

Popor de păstori și ceva mai puțin de plugari, Românii erau cruzi și violenți. Având o voință de fier, încăpățanată, impulsivă, adesea stăpână pe sine, adesea neînfrănată, nestatornică, schimbătoare, ei au trebuit să fie îndrăsneți peste măsură, curagioși, nepăsători de moarte și însuflețiți de spiritul de libertate și de neatârnată, care cel mai adesea îi desbină, arareori le îngăduia să se unească. Disciplinați și organizați sau lipsiți de disciplină, anarhici, după împrejurări, amândouă aceste porniri erau sădite din leagăn în sufletul lor, căci pe amândouă le moștenisere dela nea-

muri etnice deosebite. Inteligența Românilor, în aceasta epocă, ar fi trebuit să fie foarte bogată, în tot cazul ea eră vioae, îndrăsneață, scăpărătoare, aveà simțitul generalității și al organizării, și aplecarea spre observație din care rezultă umorul, satira batjocoritoare.

Ca imaginație, trebuie să fi avut Românii una foarte activă, vie, exuberantă, poetică, feerică chiar și care să fi îngăduit o dezvoltare bogată a poeziei. Această imaginație trebuie să fi fost totuși umbrită și temperată de un spirit practic și calculator, care devenea adesea destul de prozaic și lipsit de poezie. Sub raportul caracterului, Românii de atunci nu puteau fi decât cruzi, violenți, adesea însă binevoitori și plini de simpatie. Ei nu puteau fi decât vicleni, perfizi, hrăpitori și fățarnici, puțin onești în afaceri, însușiri pe cari ni le-au înfățișat toți părinții și moșii lor etnici. Complecțai aceste însușiri prin formalismul fățarnic, gol și cu desăvârșire superficial, al credinței lor religioase, cu credința adâncă și neclintită 'n nemurirea sufletului, în viața viitoare, cu tot cortejul de prejudeții și superstiții religioase păgânești și bizare, veți aveà portretul Românilor din veacurile al 9-lea și al 10-lea.

Să se aibă însă în vedere că acest portret nu este luat după realitate, ci închipuit, îmbinat aritmeticește din datele psihologice ce ne-a procurat psihologia nemiilor noastre etnice. Acesta-i un portret ideal, matematic, executat ad-hoc din însușirile strămoșești, îmbinate după gradul înrudirei lor și după probabilitatea proporțiilor lor. El este și prea artificial prezentat astfel și este

și prea șters. Acest portret este numai o schiță, un mijloc de orientare. El coprinde mai ales materialurile brute ale psihologiei noastre etnice, simplul izvor al însușirilor psihologice ce trebuie să formeze conținutul sufletului nostru.

Dar dacă este adevărat că fizionomia copilului rezultă din îmbinarea însușirilor părinților și strămoșilor săi, încă trebuie ținut seamă de condițiile momentului, de concepție și împrejurările perioadei de incubație, de gestație, cari determină aceste însușiri într'un fel sau altul.

Populația traco-romano-slavă, odată contopită, a trebuit să treacă cele 7 sau 9 veacuri de gestație, epoca care se întinde între anul 107 până către anul 1000. Trebuie ținut seamă de desfășurarea istorică a evenimentelor, în care s'a făcut gestația poporului român. Aceste împrejurări au fost determinante, decisive pentru firea sufletului nostru etnic. Trebuie văzut cum s'a dezvoltat înrâurirea lor.

Negreșit că pentru a căpăta un potret moral mai adevărat al unității noastre etnice de atunci, trebuie văzută acuma acțiunea istoriei, această *suprema magistra vitae*, cu factorii sociali pe cari i-a deslănțuit ea și cari au intervenit, spre a da forme precise acestor materialuri în mare parte îndoioase și nelămurite. Acțiunea istoriei s'a exercitat asupra acestui material amorf, și a brodat pe canevaua unui fel de tablou ca cel imaginar, tras de noi în mod ideal, matematic, linii mai precise, desăvârșind pe unele, alterând și modificând pe altele. Istoria se purtă cu portretul sufletesc al primilor Români, întocmai ca marele Rubens, care,

intrând în atelierul în care lucrau numeroșii săi elevi, și aruncând o privire generală asupra operii lor, le lua penelul din mână, ștergea unele linii ale tabloului lor, modifică pe altele, sublinia unele contururi, lărgea unele forme, întărea tonalitatea unor culori, îndulcea pe altele,—cu un cuvânt desăvârșea opera acestora aruncând ultimele lovituri de penel la pânzele sfoase și neisprăvite ale elevilor săi. Tot astfel, istoria epocii de gestație a evenimentelor în cari se zămislî poporul român reveni asupra trăsăturilor și liniilor sufletești cari trebuiau să le compună, și le modifică adesea în mod simțitor. Astfel, pe tabloul ideal, în care înfățișăm noi mai sus fizionomia morală a poporului român, Istoria șterse și întunecă unele contururi, decoloră unele forme, împuternici unele tonuri, sublinie unele trăsături și desăvârși astfel portretul moral rudimentar al unității noastre etnice.

Să cercetăm dar mai de aproape, deși în mod sumar, care a fost de fapt acțiunea acestei prime perioade istorice a neamului nostru.

Dela transformarea Daciei în provincie romană până la părăsirea ei de către Aurelian, au trecut peste 160 de ani. Această primă epocă a Daco-Romanilor, în Dacia, fu relativ mai liniștită. Deși provincia eră mereu atacată de triburile sarmatice, în unire cu o parte din Dacii cari fugiseră, pentru a scăpa de dominația romană, Dacia traiană duse, în acest timp, o viață de propășire, apărată de scutul legionarilor romani, numeroși și puternici, pe cari stăpânii Romei îi țineau aci. Această epocă, destul de lungă, îngădui zămislirea poporului

Daco-roman, care se făurî din romanizarea populațiilor băștinașe. În acest proces de romanizare intră, nu numai înrâurirea atot puternică a instituțiilor romane, dar și amestecul fizic de oameni, altoirea și contopirea raselor latinizate sau latine cu locuitorii indigeni. Colonistii se încuscriă cu băștinașii, rasele se încrucișară, sângele dac și latin se unifică.

O viață socială puternică, intensă și bogată se desfășură în Dacia, în timpul acestor 160 de ani. Condițiile țărilor dace, rodnicia solului, bogățiile aurifere și însușirile de tot felul ale subsolului atraseră aci oamenii din toate părțile lumii romane. O organizație politică largă și puternică se desfășură aci. Orașe înfloritoare se ridicară unul după altul, cu o organizație municipală statornică și regulată. În focul acestei vieți sociale, economice și politice, devenită una și aceeaș pentru toți locuitorii Daciei, rasele se contopiră treptat, deosebirile primitive se șterseră și se schiță o societate, o organizație și o mentalitate socială originală.

Organizația municipală, spre pildă, s'a întins dela început, chiar și la orașele formate de populațiile indigene, după cum li se încuviințase și dreptul de cetățenie.

Astfel de orașe erau Drobeta, Napoca, Apulum. În acelaș timp, aceste orașe se îndoiră cu o populație romană, și astfel ajunseră să aibă drepturile civile și politice ale provinciilor din Italia. Organizația municipală a orașelor constă în ocârmuirea lor de către un consiliu, numit *ordo decu-*

rionum, care funcționa în următoarele orașe: *Sarmizagetuza*, *Apulum*, *Ampelum*, *Tibiscum*, *Porolissum*, *Romula*, *Aquae*, *Drobeta*, *Potaissa* și *Napoca*. «Acest consiliu ocârmuia toate interesele orașului, și mai ales orânduia repartițiunea impozitului». Cei care-l compuneau se bucurau de multe onoruri, dar aveau și răspunderi apăsătoare.

«Ca autoritate mai mult executivă, se alegeau din *ordo decurionum*, în colonii doi bărbați, iar în municipii patru, cari să conducă afacerile curente ale orașului... Pe lângă autoritatea municipală, și peste ea era patronul orașului, numit și *defensor*, care avea rolul de a apăra interesele cetății înaintea administrației centrale, bunăoară în chestiunea impozitelor...». «În afară de aceste organe centrale de ocârmuire, mai găsim încă și altele însărcinate cu deosibite atribuțiuni anumite precum: 1) edilii, însărcinați cu inspecțiunea zidurilor, cu împărțirea grâului; 2) Chestorii, casierii comunali. *Organizația religioasă* era compusă: 1) Mai multe feluri de preoți, cari deserveau numeroasele temple închinat deosebiților zei romani... așa, avem întâiu *pontificii*, apoi *flaminii*, *autistiții*, *sacerdoții* și preoții experți în arta prezicerii: *augurii* și *haruspicii*; 2) O clasă foarte numeroasă de preoți speciali erau *augustalii*... Aceștia deserveau cultul împăratului, al cărui geniu fusese luat între Lari și Penai, zeii casnici ai Romanilor.

Organizația economico-socială. Vieța economică, dezvoltată așa de repede în epoca romană a Daciei, înflori și se desăvârși în așa grad că ea se organizează în diferite instituții și corporații, după

felul ocupațiilor celor mai de seamă ale locuitorilor. Aceste instituții sociale, în cari se cristaliză viața economică a Daco-Romanilor, fură colegiile. «Colegiile, zice d-l Xenopol, aveau o însemnătate deosebită și... reprezentau partea cea mai originală a vieții provinciale romane și în special cea a Daciei. Caracterul lor este complex. Ele slujeau și pentru asigurarea unui cult comun și pentru nevoile particulare ale membrilor lor; erau un soi de societăți de ajutor mutual sub scutul religii. Statul roman recunoștea numai pe acelea cari aveau anumite *sacra*, adică un cult special al unei zeități.

«Colegiile, cari se constată a fi existat în Dacia, sunt *aurarii* (lucrători la minele de aur), *fabrii* (deosebiți meșteri), *centonarii* (neguțătorii de lână), *dendroforii* (plutașii), *nautae* (corăbierii), *negotiatores* (neguțătorii), *utricularii* (luntrașii pe burdufuri de piele) și *lecticarii* (palancarii, purtători de scaune). Colegiile coprindeau pe toți membrii ce se dedau unui soi de ocupațiuni. Organul lor era un fel de Senat, alcătuit după chipul aceluia al orașelor, purtând și membrii lor titlul de decurioni... Autoritatea executivă era magistrul colegiului...» Aceste colegii organizau viața economico-socială a Daciei traiane; ele erau o anticipație a corporațiilor și starostiilor din timpurile mai noi.

Astfel organizată, sub diferitele raporturi, Dacia alcătuia o societate unificată și bine ierarhizată. În capul tuturor acestor instituții și autorități era autoritatea politică a lui *legatus Augusti*. «Sub presidenția legatului se adună, tot în capitală, consiliul general al provinciei, care îi ajută în mânu-

rea jurisdicției private». Alături cu această jurisdicție civilă, eră cea fiscală, care strângea dările diferite și care se exercită de *procurator*.

Fără îndoială că într'o societate, unde totul propășise repede, a cărei organizare unitară și ierarhică se fixase în instituții felurite și complexe, toate condițiile unei vieți culturale, intelectuale și morale erau date. O mentalitate, un spirit daco-roman a trebuit, fără îndoială, să ia naștere în Dacia. Statornicia și complexitatea organizației vieții sociale, a vieții economice au trebuit să se oglindească și să se organizeze în cerebralitatea populației și să dea naștere acestei mentalități. Inscricțiunile, foarte numeroase, găsite în Dacia, ne dovedesc că într'adevăr viața intelectuală exista acolo, că ea era bogată, că ajunsese de timpuriu la gradul de rafinare al poeziei și că era destul de răspândită. Aceste inscripții arată, după părerea d-lui Xenopol, că cultura literară nu eră cu totul străină de pământul Daciei romane, și că atunci când simțimântul se încordă, sub îmboldirea unei înalte cugetări, se găseau și în Dacia niște accente mai pasionate pentru a-l exprima». Pe lângă poezie, se dovedește că nici știința nu eră străină Daco-Romanilor. Știința sau arta medicinei, spre pildă, se cunoșteau și se practicau în Dacia, dupe cum reese din inscripția găsită pe pecetea unui doctor de ochi.

Aceste forme înaintate de viață mintală, socială și economică mărturisesc că populația adusă se îmbinase cu cea băștinașe, și că cultura, știința și arta romană fuseseră precumpănitoare în făurirea mentalității poporului daco-roman. «In desbaterile

provocate în întrunirile colegiilor, după d-l Xenopol, se întrebuintă limba latină, chiar în cazul când majoritatea celor ce luau parte la ele erau străini». De aci d-l Xenopol încheie, cu drept cuvânt, că a rezultat «prefacerea tuturor neamurilor deosebite, ce se întâlniră în urma colonizării pe teritoriul Daciei, în o singură masă omogenă, de naționalitate romanică. Prezența coloniilor, care introduseseră în țară elemente romane sau romanizate, acea a municipiilor, care atraseră populația de baștină a Daciei prin favoarea de a se bucura de drepturile și privilegiile stăpânitorilor, puternica înrăurire a armatei romane, care lucră și acolo unde nu se întindea înrăurirea elementului civil al populației romane, în sfârșit vieța colegială a Daciei, iată fără îndoială niște agenți, îndestul de puternici, pentru a aduce pe poporul din Dacia la un sistem de gândire și de simțire comun, la închegarea uneia și aceleiaș naționalități».

Intr'adevăr, 164 de ani de astfel de vieță prosperă, a trebuit să aibă de rezultat romanizarea Daciei, atunci când știm că Bulgarii fură slavizați, prin simplul contact al lor cu populațiile slave, într'un interval de timp, poate mai scurt decât acesta.

Populația Daco-romană unificată înfățișă atunci o fizionomie psihică și morală, ale cărei trăsături se complectau din însușirile rasei latine și trace. Popor de agricultori, cu porniri răbsoinice, ei trebuiau să aibă o voință tenace, statornică, îndrăzneată, impulsivă și stăpână de sine. Cevă din nepăsarea de moarte și din fatalismul tracic trebuie

să fi rămas în caracterul lor, după cum și ceva din spiritul de ordine, de disciplină și de sacrificiu în folosul societății, ce caracteriză pe Romani. Inteligența născăcitoare, ingenioasă și deschisă către civilizație a Dacilor a găsit la Romani un material intelectual nespus de mare, încât inteligența daco-romană a fost și bogată și vie și complexă, după cum eră, dealtfel, însăși organizația societății daco-romane. Caracterul statornic, și în acelaș timp egoist și perfid, Daco-Romanii trebuie să-l fi moștenit dela amândouă neamurile din care eșiseră, căci ambele îl aveau. În privința religiei, poporul nou născut pe marginea nordică a Dunărei reuneă o credință profundă în vieța viitoare și în nemurirea sufletului, cu un cult compus din formalități externe complicate și riguroase. Să se mai țină seamă și aceea că creștinismul s'a introdus la Daco-Romani încă din această primă perioadă de existență a lor. Dacă nu sunt urme materiale externe ca s'o dovedească, urmele lui au rămas în graiul românesc, și sunt de așa natură, că ele mărturisesc despre aflarea creștinismului la Daco-Romani, chiar din prima epocă a formării lor. După cum o dovedește d-l Xenopol, cuvintele ce exprimă noțiunile de căpetenie ale creștinismului poartă pecetea epocii în care s'au format, și această pecetie datează de prin veacul al 3-lea, când s'a format și limba; afară de aceasta, mai este și un argument psihologic de mare temei, care vine să confirme argumentul d-lui Xenopol. Și anume: poate nicăiri în imperiul roman terenul pentru prinderea și răspândirea creștinismului n'a fost mai favorabil ca în Dacia. Vieța viitoare și

nemurirea sufletului, două dogme esențiale și foarte puternice în Creștinism, existau deja și erau adânc înrădăcinate în religia lui Zamolxis și în sufletul Dacilor. De aceea, trecerea, dela Zamolxis la Christos, s'a putut face, în Dacia, cu totul pe nesimțite și cu cea mai mare ușurință.

Portretul moral, rezumat astfel în liniile precedente, este probabil să fi fost acela al Daco-Romanilor, între anii 110 și 300, cât timp Dacia putu să se desvolte și să prospereze cu ajutorul și la umbra păcii binefăcătoare a Romei. Pe la anul 270 este știut că Roma retrase de peste Dacia aripa sa protectoare de legionari și îi mută dincolo de Dunăre, în Moesia, întocmai ca o cloșcă care-și părăsește puii înainte de vreme. Dacia rămase astfel copil orfan, în bătaia tuturor curențelor barbare năvalnice și năprasnice. Din acest moment, o epocă turbure, vijelioasă, crudă se deslănțuie asupra Daciei traiane. Istoria deveni o mamă vitregă pentru poporul daco-roman. Să vedem acum acțiunea ei destructoare asupra tabloului sufletesc ce înfățișarăm mai sus, ca fiind acela al Daco-Romanilor, către sfârșitul epocii romane.

Epoca năvălirilor urmă în Dacia aproape nemijlocit după moartea întemeetorului acestei provincii. Triburi neastâmpărate de Sarmați și Roxolani turburară continuu pacea desăvârșită a Daciei încă din timpul lui Adrian. Ele fură bătute de aceștia. Antoninus Pius, între 138—161, avu să respingă iarăși triburi Sarmatice și Dace, cari, fugite în afară de provincie, dau asalt puterii romane în

Dacia. Marc Aurel (161—180) avu să se lupte cu Marcomanii, trib german, ce turburau mereu această provincie. Comod bătu iar pe Daci între 180—192 și strămută 12.000 familii dace, cari pribegeau pe afară răsboinice, aducându-le înlăuntrul provinciei.

Sub Caracala (211-217), «se vestește despre un nou soi de barbari, care, necunoscut până acum, trebuiă să inspire o groază și mai pronunțată băntuțiilor locuitori ai Daciei». Eră vorba de Goți ce se coborâseră pe acel timp de pe țărmurile mării Baltice pe acelea ale mării Negre, și cari înaintau amenințatori asupra imperiului roman.

Năvălirile Goților peste Dacia se repetă și se îndesesc până ce Aurelian retrace, la anul 270, corpurile legionarilor din Dacia. Unii pretind că Aurelian ar fi luat peste Dunăre și întreaga populație romană și romanizată din Dacia. Lucrul acesta ar fi monstruos și unic în analele omenirii. O societate de oameni civilizați este așa de strâns legată de solul și localitatea în care ea s'a dezvoltat, că n'o poți transporta aiurea decât făcând imposibilul: transportând-o cu sol, cu localitate, cu orașe, cu totul. Aceasta e tot atât de greu cât ar fi să separi spiritul de corp, fără ca să-l nimicești. O națiune este cu solul și țara în care trăește în aceeaș legătură în care este spiritul cu corpul.

Fapt este însă că, după retragerea legionarilor peste Dunăre, poporul Daco-roman, cât rămase aci — este probabil că bună parte din stratul social al celor mai avuți să fi trecut Dunărea cu legionarii — rămase în bătaia tuturor valurilor de

neamuri sălbatice și crude ce se năpustiră din Asia asupra Europei.

Așa, spre pildă, «năvălirile Goților devin pe fiecare an mai dese și mai pustiitoare». «Violența năvălirii pe care o vom vedeà având în Dacia o asprime deosebită, necunoscută restului împărăției romane, contribuì și mai mult la deplina desgolire a orașelor Daciei...». Intre 270 și 375, data năvălirii Hunilor, triburile sarmatice și gotice, ne mai având a se teme de nimic, se deslănțuiră asupra Daciei, o pustiiră și o prădară de sigur tot amarul de timp ce desparte anul părăsirii Daciei de acela al năvălirii Hunilor. Cu năvălirea acestora, soarta Daco-Romanilor devine și mai vitregă dacă eră cu puțință. «Ei veneau, zice d-l Xenopol, pe urmele Goților, ca niște tigrii însetați de sânge după o ceată de lupi nemilostivi». Se pare că Hunii atacară Dacia pe două căi deosebite: prin pasul dela Turnu-Roșu, pe unde, veniind din câmpiile răsăritene ale Munteniei, treceau în Transilvania, și apoi «din câmpiile Panoniei, prin văile ușor de străbătut ale Someșului și Mureșului. Ei adăogiră la spaima produsă în locuitorii Daciei, prin incursiunile Goților, acea reinnoită prin pustiirile năvălirilor lor și împinseră tot mai mult pe locuitorii rămași în partea provinciei romane către adăpostirile firești și apropiate ale munților și pădurilor».

Cea ce rămăsese poate neatins de Huni, cari se împrăștiară la 453, cu dispariția lui Attila, trebui să cadă pradă Gepizilor, cari, liberându-se de Hunii, din câmpiile Panoniei trecură Dunărea și se așezară în Moesia.

Astfel, dela 270 până la 453, în mai puțin de

două veacuri, Sarmatii și Roxolanii, Goții, Hunii și Gepizii, cinci neamuri barbare, unele mai sălbatice și mai crude decât altele, prădară, pustii, dărâmară, arseră societatea cea înfloritoare a Daciei Traiane.

Către începutul veacului al 5-lea, când, «deabia se împrăștiaseră Hunii și Gepizii trecuseră Dunărea, o nouă năvălire se prăbuși asupra Europei, făcută de niște popoare tot atât de barbare, de hîde și de neomenoase ca și sălbaticii tovarăși ai lui Attila. Aceștia erau *Avarii*, gintă hunică, care s'ar putea numi o nouă edițiune a celui cumplit popor». «*Avarii*, fiind un popor nomad și prădător, care repeziă în toate părțile iuțile sale hoarde, îndată ce își aleseră Panonia drept cuibul de unde 'și întindeau prădăciunile lor, se lățiră și în văile Transilvaniei, cari erau atât de bogate în pășuni mînoase pentru turmele lor». «Apăsarea pe care o făcură *Avarii* asupra populației daco-romane se îndreaptă, ca și aceea făcută de Goți și Huni, din centrul Daciei către periferia ei, toată înconjurată de munți înalți, coperiți de păduri nestrăbătute. Goții prădaseră lăuntru Daciei, pătrunzând prin pasul Tarnu Roșiu; Hunii, probabil, intrară și ei pe aici precum și prin văile deschise către apus; *Avarii* însă numai prin aceste din urmă. Toate aceste popoare, cari contribuieră la ruina vieții civilizate a Daco-Romanilor, îi împingeau către treptele superioare ale imensului amfiteatru de munți ce înconjură Dacia romană».

Aceste năvăliri barbare, prin cruzimea și sgomotul rostogolirii lor, înceară și făcură nesimțită

o altă năvălire concomitentă cu acestea, însă mai puțin sălbatică, mai pașnică, mai puțin crudă, — năvălirea Slavilor. Se crede că ei se strecorau către ținuturile romane din Dacia încă de pe vremea Goților, adică înaintea năvălirii Hunilor. Spaima ce produsese aceștia, în toate populațiile din drumul lor, împinseră pe Slavi în partea de răsărit a Imperiului. «Goții, chiar la început, mai ales Hunii și apoi Avarii, venind spre Apusul Europei, aruncară pe popoarele Slave cari înconjurau Dacia și peste adăposturile Daco-Romanilor, munții Daciei. Deosebirea fu numai că, pe când coloniștii urcaseră treptele munților din lăuntrul Daciei spre periferia ei, popoarele Slave se suiră în munți prin laturele exterioare». Ei încingeau ca un brâu laturele exterioare ale Carpaților și închideau coloniștilor romani drumul spre câmpie. Slavii, împinși mereu de Goți, Huni și Avari, suiră mereu până ce probabil ajunseră pe fugarii Daco-Romani după urmă, în ascunzișurile cele mai retrase ale munților. Acolo este probabil că viețuiește câțva timp împreună; fapt ce se explică foarte bine prin numele de lacuri și munți de origine Slavă ce ne-au rămas până azi în aceste părți.

În sfârșit, Bulgarii, popor de acelaș neam cu Hunii, apărură și ei cam în acelaș timp cu Avarii. La 495 trec Dunărea «și pustiază pentru întâia oară Tracia și Iliria». De acolo merg în Panonia împreună cu Avarii. De aci ei pustiiește de sigur și ei, în tovărășia acestora, ținuturile Daciei. Când se despărțiră de Avari rătăciră câțva timp între Nipru și Nistru, în urmă, după ce înving pe îm-

păratul Constantin Pogonat, trec în Bulgaria de azi, de unde trebuie să fi făcut dese năvăliri asupra populațiilor Traco-Romane de pe lângă Balcani și Carpați. Adevărul, este că Bulgarii au stăpânit prin veacul al 8-lea și al 9-lea pe amândouă țăr-murile Dunării.

Cu Bulgarii se încheie o primă perioadă de nă-văliri barbare. Această perioadă ținut deci dela 270 până la 560, adică mai puțin de trei vea-curi. Opt popoare nomade, Roxolanii și Sarmații, Goții și Hunii, Gepizii și Avarii, Bulgarii și Slavii revărsară nenumăratele lor horde de distrugere și pârjol peste corpul Daciei romane, în acest scurt răstimp.

Urmările sociale și psihologice.

Istoricul bizantin Priscus, care a vizitat ținutu-rile romane pustiite și supuse de Huni, povestește amănunțit urmările năvălirilor barbare. «Astfel, ne spune că el mergând pe coasta apusană a penin-sulei Balcanului, ajunseră la Sardica, oraș pe care îl găsiră prefăcut în cenușe, prin o năvălire ante-rioară. Tot astfel aflare redus în ruine orașul Nais-sus (astăzi Niși în Serbia), patria lui Constantin cel Mare, unde găsiră numai câțiva bolnavi, cari nu putuseră fugi, adăpostiți în o biserică, și cari erau căutați de țărani din vecinătate. La Sardica, dărâmarea eră așa de deplină, că ambasadorii nu găsiră un acoperământ spre a se adăposti. De aci înainte până la Dunăre, ambasadorii trecură prin un câmp albit de oseminte omenești, rămășițele măcelului îngrozitor căruia fusese expusă popo-rația locului».

Infloritoarea Moesie și Tracie, după venirea Hunilor, «nu mai era de recunoscut, zice d-l Iorga, atât de mult și sălbatic fusese pustiită și depopulată. Numai orașele cele mai mari mai durau încă; populațiile mai sărace căutară fuga lor în munți, cum o făcuseră și locuitorii transilvăneni, și câți agricultori pacinici nu deveniră acum păstori de vite... În porturile dela sud nu mai rămaseră după vizita Hunilor decât case și temple dărâmate, în ale căror turnuri lânceau câțiva bolnavi și răniți, așteptând ocazia spre a fi vindecați și scăpați. Stăpânirea romană încetase cu totul a funcționa...

Năvălirile barbarilor aveau drept țintă mai întâiu numai orașele bogate, care-i atrăgeau prin bogățiile și aurul lor; de aceea orașele fură cele dintâiu cari începură a se ruina. Omenii bogați ce le locuiseră se retraseră înlăuntrul imperiului roman spre a se pune la adăpost. Când însă orașele fură cu totul distruse, «date pradă flăcărilor poporația lor cea săracă eră nevoită să le părăsească și să caute aiurea adăpostirea existenței».

«Ce deveni această poporație împreună cu acea care locuia pe ogoarele Daciei. Părăsi și dânsa oare provincia?» se întreabă d-l Xenopol. «Ea nu putea, zice dânsul, rămâne expusă la vâlmășagul năvălirii, care producea în pacinicii locuitori efectul ce-l face un cârd de lupi intrați deodată într'o turmă de oi. Și ei o rupeau de fugă când auziau că vin barbarii».

Unde fugiau ei însă ? aceasta-i întrebarea.

D-l Iorga crede că locuitorii solului dac sără-

cit ¹⁾, *dejă barbarizați pe jumătate*, rămaseră unde erau fără să se neliniștească dacă provincia mai făcea încă parte din lista statelor ²⁾.

D-l Xenopol răspunde altfel la această chestiune. Populațiile pacifice din orașe și sate se retrăgeau din mijlocul câmpii spre munți și se ascundeau dinaintea tocului și săbiei prin crestele munților și prin desișurile pădurilor care-i acopereau. Această fugă este un gest universal și irezistibil al popoarelor, cari se găsesc în condițiuni de natura aceloră în cari se găsiră Daco-Românii copleșiți de Goți, de Huni, Avari, Gepizi, etc. Dar această fugă, presupusă în chip logic și firesc de d-l Xenopol, este încă întemeiată pe dovezi hotărâtoare. Intre altele este, spre pildă, aceea că «aproape toată terminologia geografică a muntelui poartă un caracter pronunțat românesc». «Dacă am enumără, zice d-l Xenopol, toate numele lanțurilor și a piscurilor din Carpații țării române, începând dela munții Banatului, de-a lungul coastei sudice a Transilvaniei și apoi spre Nord, pe laturea Moldovei, până în fundul Maramureșului, acolo pe unde se încheie în marea câmpie a Tisei....aceste numiri, precum și ale tuturor dealurilor ce răsar din ele, precum și acele ale tuturor râurilor, pâraelor și pâraiașelor ce se scurg de pe coastele lor, poartă, aproape fără excepțiune, un caracter românesc ³⁾». În aceste sens mărturisește lipsa de nume de

1) Iorga I p. 61.

2) Iorga, Ibidem p. 100.

3) Xenopol, 341—342.

orașe, păstrate din epoca înfloritoare Daco-romană, și lipsa de denumire cu caracter roman a localităților dela câmp. Apoi, obiceiul de a se retrage în munți la apropierea năvălirii oricărei bande barbare sau trupe vrăjmașe este așa de înrădăcinat la Români, încât el a devenit instinctiv și a luat caracterul unui act aproape reflex. Acest obicei este într'adevăr un fenomen social din cele mai rare: un *instinct social*. Ca atare, el trebuie să fi fost practicat din cele mai vechi timpuri. Astfel nu se putea fixa și înrădăcina atât de bine, încât să se păstreze până în timpii cei mai de pe urmă.

Documentele răslețe și puține, cari vorbesc despre Români din vremurile cele mai întunecate ale Evului Mediu, ni-i înfățișează mai totdeauna ca locuind părțile cele mai muntoase și cele mai înalte ale Carpaților și Balcanilor. Aceste documente ne înfățișează pe Români întru totul dedați obiceiurilor celor ce locuiesc prin munți, ca fiind de o iuțeală asemănătoare cu aceea a căprioarelor.

Nici nu puteau face altfel Români, dat fiind chipul cum s'au deslănțuit asupra Daciei năvălirile barbare, cu totul diferit de acela al năvălirilor barbare în apusul Europei. «In partea apuseană a continentului nostru au năvălit numai popoare germane, cel puțin numai acestea într'un chip statornic. Hunii au trecut numai pe aicea. Avarii și Ungurii, deși au prădat uneori Germania, Franța și Italia, nu și-au ales în aceste țări locul sălășluirii lor, ci în Panonia, în preajma Daciei. Popoarele germane ele înșile, înainte de a se așeza în țările apusene, trecuseră prin cele dela răsărit,

de unde venea năvălirea, și lovindu-le pe acestea, cu toată furia, își revărsaseră tot focul sălbăticii lor asupra acestor părți, și în primul loc asupra Daciei și numai după aceea, răcoriți și înduplecați spre civilizație, cei mai mulți, creștinizați în părțile răsăritului, treceau mai departe către Europa apusă. Pe când în apusul Europei veneau popoare, ce e drept, barbare, dar capabile și chiar doritoare de a se civiliza, Dacia fu copleșită sau de aceste popoare la prima lor ciocnire, sau de altele de neam turanic cu neputință de a se civiliza, cari nu veneau să se pună la umbra imperiului roman, ci se repezeau cu o furie, ne mai pomenită să sfârâme și să pustieze tot ce le eșia în cale... În Dacia năvălirea avu totdeauna caracterul năpustirii unei imense bande de hoți, cari dădeau foc, dărâmau, pustiau, omorau, par'că ar fi vrut să stingă toată suflarea de pe acest pământ. Și această năvălire nu ținu, ca pentru Europa apusă, vreo două sute de ani, ci se reimprospătă neconținut în timp de aproape o mie.

Față cu aceste împrejurări de o cruzime excepțională pentru locuitorii Daciei romane, nu mai rămânea acestora decât o singură posibilitate: cea de a fugi și de a se împrăști în Carpați și Balcani, și de a se ascunde în cutele acestor muntii muntoase, pentru a scăpa de pieire și de pustiirea năvalnică a barbarilor. Pe urmele lor, «în Dacia totul fu dărâmat, pustiit; nu rămase piatră peste piatră din frumoasele orașe ale Daciei», «orașele, pustiite de barbari, ne mai fiind ridicate din dărâmurile lor, mușchiul se prinse pe rușile lor, și odată cu ele dispărură și numirile ce le însem-

nase în conștiința poporului român». Locuitorii lor, «cari la început le vor fi părăsit numai vremelnice, văzând că prădăciunile barbarilor devin tot mai dese, pe fiecare zi, se deprinseră, din zi în zi, cu traiul lor în ascunzătorile munților, și petrecerea lor aici luă un caracter mai statornic».

Imprejurările istorice ale Daco-Romanilor, între 270 și anul 600, distruseră așezările acestora, și dintr'un popor civilizat, organizat politicește și economicăște, făcură un popor de fugari și de păstori, pierduți în văile ascunse și întunecoase ale munților. O soartă socială și economică cu desăvârșire deosebită de cea de mai nainte așteptă pe Românii ascunși în munți. Noile condiții sociale și economice, pe cari desfășurarea evenimentelor istorice rezumate aci le făcură Daco-Romanilor, sunt mărginite, simple precare. În aceste condiții, ei uită tot, pierdută tot. Organizația de stat, civilizația, cultura, meseriile, până și agricultura și întreaga stare de propășire se duseră rând pe rând, bucată cu bucată. Legăturile dintre niște oameni, fugiți de groază din orașele în cari își lăsaseră aproape toată averea morală și materială, nevoiți să trăiască acum în ascunzișurile munților, sunt cu totul simple, organizația lor de stat nu mai are nici un motiv de a fi păstrată. Toate așezămintele lor romane se șterseră până și din amintirea lor.

Cultura romană, ale cărei temelii rămăseseră în orașele arse, fiind încredințată acum unor creieri, cari trebuiau să trăiască din piatra seacă a munților, dispărură prea repede. Nevoile vieții de toată ziua, dusă între munți săraci, nu puteă îngădui păstrarea,

nici chiar a urmelor de cultură romană. Vieța economică, industrială, agricolă și comercială, care nu se poate desvoldă decât la un popor așezat și organizat politicește, pieri aproape cu desăvârșire dela acești fugari pierduți în văile munților, răsleți și nêstatornici, urmăriți veșnic de sălbăticia nomadă a mosafirilor nepoftiți ce se revărsară peste țările noastre.

Un adevărat proces de disoluție, de dizolvare, de prăfuire a vieții economico-sociale și culturale fu urmarea năvălirii barbarilor și retragerea Daco-Romanilor spre munți. Iată cum ne înfățișează d-l Xenopol acest proces de disoluție a organizației de stat ce înflori timp de mai bine de două secole în Dacia.

Ca și Spania și Galia, Dacia eră organizată în provincie romană; dar, pe când în acele țări «tradițiunea statului roman, numele dregătorilor, limba oficială și alte elemente ale vieții organizate rămân neatınse, ele dispar în Dacia... nu întâlnim nici un singur așezământ politic moștenit dela Romani». Noțiunile de funcții, cari depindeau dela Roma, cum spre pildă acea de senat, patriciu, censor, consul nu s'au păstrat nici una în conștiința sau în graiul poporului român. Tot așa a fost și cu celelalte instituții romane locale. Astfel *legatus Augusti*, care eră șeful suprem al provinciei, precum și *procuratores Augusti*, slujbași însemnați, cari strângeau diferitele dări, amândouă aceste dregătorii, atât de populare și de cunoscute pe timpul Romanilor, au pierit din amintirea poporului

român, a cărui limbă nu a păstrat nici o urmă a acestor cuvinte în țăsătura ei».

Soarta organizării municipale a fost tot aceeași. Toate instituțiile municipale ale *decurionilor*, *quatorvirilor*, ale *defensorilor* și *patronilor* și altele ca *curatores viarum*, *quaestores*, *pretoreș urbanes et peregrini*, *aediles*, *praefecti pagi*, *collegiorum*, etc., «au dispărut până la cea mai de pe urmă rămășiță din sânul poporului românesc, și limba lui nu mai păstrează nici o amintire a cuvintelor ce le însemnau».

«Mai extraordinar, zice d-l Xenopol, poate părea faptul că și organizarea armatei, împreună cu cuvintele ce se raportau la dânsa, să fi dispărut din mintea poporului român. Armata romană se compunea din *legiuni*, ale și *cohorte*... Pe lângă capul armatei, care eră de obicei legatul lui August, mai erau ofițerii inferiori: *praefecti*, *tribunii*, *centuriones*, *optiones*, cari toți aceștia au dispărut până la unul din memoria poporului român. Tot așa au dispărut și numele dărilor romane, precum: *vicesima*, *tributum*, *portorium*».

Pierzându-se așezămintele la cari se referiau cuvintele acestea, cu timpul a trebuit să dispară și ele. «Să tăiase rădăcina lor care le ținea vii în conștiința poporului și trebuiau deci să se usuce și să se deslipească, ca frunzele după un trunchiu mort».

Intr'un cuvânt, năvălirile barbarilor avură ca urmare distrugerea ideii de stat în Dacia, și a organizării politice sociale și militare a acestei provincii. Cu dărâmarea orașelor se surpară tot soiul

de așezăminte organizatoare și populația fu aruncată într'o stare primitivă, care premerge încheierea societăților civilizate. «Acolo, reduși din nou în cea mai mare parte la starea de păstori, ei recăzură din înalta și complicata organizație romană în vieța patriarhală, în care uitară, împreună cu toate noțiunile cari se refereau la vieța mai cultă, și cuvintele ce le însemnau». În deosebi, ceea ce a dispărut cu totul din Dacia «fu organizația romană în partea ei specială și oarecum tehnică». Dacă a mai rămas oarecare urme, acestea erau privitoare numai la vieța elementară a fiecărei societăți». Astfel sunt elementele privitoare la actul cel mai de temelie al societății celei mai reduse, dreptatea și judecata. De aci vin cuvintele *drept*, *judecată*, *jude*, dela care s'a format mai târziu termenul județ cu cunoscutu-i înțeles din ziua de azi. Din lucrurile vieții comerciale și economice, sunt cuvintele *negot*, *uzură*. Ideia și cuvântul *domn* este încă păstrat dela Romani, însă cu înțelesul larg și general ce-l dăm și azi. Din organizația militară abia dacă se mai păstrează vreo amintire, foarte scâlciată și aceea, a *cohortei* și *veteranilor*.

Termenii *curte* și *bătrâni* sunt cuvintele și noțiunile corespunzătoare. În deosebi, bătrânii are la noi un înțeles foarte larg. Acest cuvânt nu mai înseamnă soldați învechiți în armată și liberați din cauza vârstei înaintate, ci, precum se știe, orcare om ajuns la o vârstă înaintată.

Toate felurile de vieță socială, vieță în societate sub toate înfățișerile ei deveni, la Daco-Romani retrași în munți, de o simplitate și de o sărăcie

fără margini. Prin forța împrejurărilor, ei trebuiau să trăiască în cete mici, puțin numeroase, răslețite și pierdute prin cutele munților, despărțite unele de altele de culmi înalte și de prăpăstii adânci. În aceste condiții, se întâlneau și se vedeau rar, se cunoșteau și se recunoșteau și mai rar. Schimbul de lucruri, de idei și de sentimente devenea din ce în ce mai anevoios. Legăturile dintre oameni se simplifică, se desfăcură și se sărăciră cu vremea din ce în ce mai mult. Sufletul, care este oarecum oglindirea acestor legături organizate, se simplifică și se sărăci și el. Astfel sărăcită, mintalitatea daco-romană se nivelează cu aceea a barbarilor, și devine incapabilă de a mai urmări undeva complexitatea organizației romane. D. Iorga rezumă și caracterizează admirabil această stare de lucruri în următoarele câteva linii:

«Organizația romană se potrivea pentru vremile liniștite, prospere și victorioase de viață orășenească; pentru niște provincii sărăcite, pentru niște servi și coloni sălbaticiți și înstrăinați de civilizație ea eră prea complicată, prea savantă, și prea puțin practică. Provincialul se simția în formele barbare, cari, cu excepția întreprinderilor războinice, erau simple, drepte, și chiar amicale, mai bine decât în învechitul și încurcatul organism al imperiului, în care totul respiră aerul obosit al Statului în decădere».

Trebuie recunoscut însă că, în atingere cu năvălitorii barbari, Daco-Romani nu putură câștiga sufletește mai nimic sau nimic de seamă dela aceștia. Simpla atingere cu aceștia îi șilea și pe

ei să se scoboare la nivelul acestora, care eră foarte jos. Mai ales popoarele turanice, fino-mongole, ca Hunii și Avarii, după d. Xenopol, erau cu neputință de a se polei sau cultivă». Barbaria lor eră oarbă, «înăscută rasei, nu aceea care provine numai din lipsa unei culturi. Dânsa nu putea fi schimbată, precum nu poți îmblânzi firea lupului». Apucăturile acestor năvălitori nu erau de loc de natură a schimbă în bine pe Daco-Romani. Aceștia nu puteau, în nici un chip, câștiga din atingerea cu popoare ca Hunii și Avarii.

Urmările firești ale deslănțuirii istorice din epoca năvălirii barbare, și ale situației sociale, economice și politice creată de ea populației Daco-Romane în munți, sunt ușor de presupus. Cu distrugerea și dărăpănarea orașelor și organizației de stat, viața economică ea însăși se desfăcù și pieri. Activitatea Daco-Romanilor, în munți, se dezorganiză în toate privințele. Ea deveni fără reguli, nestatornică, incoerentă. Legăturile dintre oameni, ele înșile reduse și sărăcite, făceau cu neputință o activitate organizată și complicată. Actele noastre, raporturile noastre cu vecinii au ecouri adânci în masa cerebrală. Când actele și legăturile noastre cu semenii sunt continue, coerente și organizate, viața cerebrală se alcătuește și ea continuă, coerentă și organizată. Când coerența actelor noastre dispare, mintalitatea se distruge, pieri, căci ea nu este decât fructul organizării actelor noastre în conștiință.

Cu distrugerea instituțiilor, cu dezorganizarea activității sociale, însușirile morale sociale și sufletești ale populației se șterseră. Mintalitatea,

inteligența romană a acestor populații se dezorganizează ea însăși, se slăbi, se întunecă din ce în ce mai mult. Felurile obicinuite și moravuri mai rafinate, straturile mintale ale vechii civilizații se dizolvă și pieriră ca fumul. Inteligența puternică și bogată, mintalitatea hotărâtă, regulată și bine ordonată sunt urmări ale unei vieți sociale bine organizată. Dezorganizarea vieții sociale, dizolvarea instituțiilor, provoacă dezordonarea vieții cerebrale și slăbirea spiritului și prin urmare dezorganizarea inteligenței.

Vieța morală și intelectuală este o plantă care nu crește decât pe tărâmul unei societăți organizată puternic, și în atmosfera largă a unei națiuni întinse și numeroase, sub orizontul unei dezvoltări sociale întinse și prospere. Dispar aceste orizonturi cu atmosfera largă și tărâmul prielnic, vieța sufletească culturală se topește în același timp și ea. În locul culturii apar la suprafață apucături strămoșești grosolane, barbare, moravuri reduse, primitive. Caracterul sărac și mentalitatea anemiată lasă loc unui temei de însușiri necio-plite, bătoase, rudimentare. Este ca și cum o vejelie puternică vine și răsghină altoiul prins pe o tulpină de măr sălbatic. În locul ramurilor cultivate cresc niște lăstari, cari nu fac decât niște mere amare, acre și ghibrurite, în locul fructelor delicioase ce purtă altoiul frânt de vijelie. Aceasta fu într'adevăr soarta Daco-Romanilor ajunși în munți.

Observatorii timpului, cari au cunoscut pe Români ne-au lăsat câte odată, impresiunile ce aceștia au produs asupra lor. Între alții, Nicolas Chalcon-dyle, pe la 1574 povestește că Românii cari «sunt

într'adevăr oameni curagioși, sunt foarte grosolani și prea puțini civilizați»¹⁾. Această înfățișare o păstrară ei până chiar mult mai târziu. Astfel se știe între altele, cum oamenii lui Mihai Viteazu jigniră pe oamenii împăratului Rudolf, prin puțina lor delicateță și lipsa de bună creștere.

Sufletul Daco-Romanilor, prins în vârtejul năvălirilor barbare, fu golit de aproape tot cuprinsul său bogat și scilpitor. Apucăturile lor generalizatoare, regularitatea lor clasică, câtă putuseră moșteni dela Romani, se întunecară și se șterseră prin neîntrebuințare, din cauza lipsei de împrejurări determinante. Inteligența romană, sub apăsarea barbarilor, fu stoarsă de tot cuprinsul viu de idei, cum storci o lămâe de sucul ei acrișor și lași numai coaja. Și mai exact, efectul năvălirii barbare asupra mentalității romane este întru totul asemănător cu operația mașinei, care, prin mișcările ei împrejur, scoate mierea curată din faguri, de nu rămân decât alveolele goale. Tot astfel, conținutul mentalității române fu sărăcit și golit în timpul vieții retrase în munți, și nu mai rămase din strălucitoarea moștenire romană decât fagurul gol al graiului românesc.

Cuvintele latinești, cari se păstrează cu sfințenie în limba noastră, sunt niște alveole ale fagurului de miere al graiului nostru, ce rămăseseră câtva timp goale, și cari cu timpul se umplură cu altă miere, cu alt înțeles. Acest înțeles fu împrumutat, parte dela barbarii mai potoliți ce trăiră în munți, în vecinătate nemijlocită cu

1) A se vedea Histoire de la decadence de l'empire Grec. Paris 1577.

Românii, parte dela nevoile vieții sociale, care, dezvoltându-se cu vremea, plâsmui înțelesuri noi pentru cuvinte vechi. Mierea intelectuală, depusă mai târziu de Români în celulele fagurului graiului nostru moștenit, nu mai aveà limpezimea și sclipirea metalică a inteligenții romane. Ea fu turbure amestecată, plină de gunoae și izânită. Populațiile slave, cari, mai puțin barbare ca ceilalți năvălitori, și chiar decât Românii deveniți barbari, duceau o vieată socială și economică mai înaintată, împrumutaseră Românilor multe din vieța lor sufletească. Chiar fagurul limbei romane se întregi cu porții însemnate de celule împrumutate dela Slavi.

Pe portretul ideal ce am schițat mai sus pentru sufletul Românilor, sub cea dintâiu a lui înfățișare, istoria veni și făcù cam următoarele schimbări. Ea șterse în grabă, și cu o mână puțin îndemânatecă, cea mai mare parte din liniile și trăsăturile sufletesti rămase dela Romani. Strică mult unele contururi latine, întunecă unele culori și caractere mai pronunțate, desfigură cu totul înfățișarea întregului, despăreche armonia liniilor și farmecul expresiunilor. Din această operație ieși un portret apocaliptic, chaotic, un fel de fantomă sau schelet confuz, pierdut în ceață și în nelămurire, cevă neviețuitor și neviabil. Culorile, formele și liniile romane, fiind tocite și șterse prea mult, pe fundul tabloului nu mai apărea lămurit decât temeul psico-fizic al temperamentului dac, și însușirile cele mai temeince ale caracterului roman.

Fățarnicia dacă, întărită și desvoltată la Daco-

Romani, de viclenia hrăpitoare a Romanilor, erau liniile cele mai pronunțate ce se găseau la Români de pe la isprăvitul acestei prime epoci de formare. Intr'adevăr, iată cum un scriitor grec din acel timp, Kekaumenos ne înfățișează în această privință profilul moral al poporului român: «Să știți dela mine, voi și ai voștrii, că al Vlăchilor neam este necredincios la culme și stricat, nici lui Dumnezeu ținând credință dreaptă, nici împăratului, nici rudei sau amicului, ci silindu-se a-i amăgi pe toți. Mari mincinoși și tâlhari vestiți, ei sunt pururea gata a jură prietinelor cele mai grozave jurăminte, și a le călcă apoi cu ușurință,— făcând frății de cruce și cumetrii, meșteri de a Ei sunt așa numiții Daci și Bessi. De întâiu înșelă prin ele pe cei proști. Niciodată n'au fost ei cuiva cu credință, nici chiar vechilor împărați a Romanilor. Impăratul Traian îi atacase, i-astrivit de tot și i-a robit, ucizând pe împăratul lor Decebal...¹⁾. Locuiseră în vecinătatea Dunării și a fluviului Sau, numit azi Sava, unde acum locuiesc Serbii, în locuri tari, grele de străbătut, pe cari rezimându-se, fățureau iubire și supunere către vechii împărați, pe când din întăririle lor năvăleau și pustiau provinciile Romanilor, încât aceștia, pierzând răbdarea, precum am spus-o, i-au strivit».

Dacă ne gândim la istoria Românilor, sub Mihai Viteazul și sub Ștefan cel Mare, după cum avem să vedem mai la vale, acest profil al caracterului român ne apare deslușit și în toată lumina, mai ales la acești doi eroi naționali. In

1) Autorul eră rău informat asupra originii Vlăchilor.

tot cazul, urmele acestor însușiri se păstrează vii până astăzi în caracterul Românilor cu deosebire din Oltenia, din Transilvania și din Banat.

Acțiunea Istoriei din acel timp fu de a sublinia și împluternici aceste însușiri sufletești, de a îngroșa și scoate în lumină trăsăturile acestea de caracter luate dela Daci și dela Romani.

În condițiile sociale și morale în care se găsea populațiile daco-romane, în timpul năvălirilor, păstrarea ființei lor nu putea pune în lucrare de cât aceste însușiri ale caracterului lor etnic. Istoria nu putea lăsa așa ștearsă fizionomia noastră sufletească. De aceea, ea reveni asupra primei modificări, și cu culori și trăsături luate din sufletul vecinilor noștri de restriște, Slavii, învioră din nou tabloul mentalității noastre. Fizionomia Românilor, care fuse un moment mai mult latină, alterându-se în mâinile nepregătite ale Istoriei, se modifică mult și sfârși prin a semăna în multe privințe cu a Slavilor.

Aerul fizionomiei noastre sufletești se apropie atât de mult de cel slav, în cât mult timp fu neînțelegere complectă asupra stării civile a neamului nostru. Mulți îl socotiră ca eșit din părinți etnici Slavi, și ca având în vinele lui numai sânge slav. Alții erau în plină îndoială asupra autenticității scoborârei noastre dela Romani. Pentru mulți și pentru multă vreme, furăm socotiți ca fii nelegitimi, ca falși scoborători ai Romanilor.

Graiul nostru scris împrumutase mijloacele Slavilor, alfabetul chirilic. Până în veacul al 17-lea, limba scrisă la noi eră cea slavă. Odată cu limba scrisă, aproape toată organizarea, rudimentară

încă, a Statului român fu luată dela Slavi prin mijlocirea Bulgarilor. Instituțiile noastre, mult puține câte fură, sub prima lor înfățișare, fură de origine slavă și purtau pecetia caracterului slav. Intr'acest chip, Istoria găsi cu cale să aștearnă pe tabloul moral al Românilor straturi de culoare slavă și să tragă linii și contururi slavone în locul celor romane, cari, multe din ele, fuseseră întunecate de restriștile vremilor. Până și numele de Români fu slavizat cu termenul Vlahi care nu este decât traducerea aceluia.

În această epocă se contopiră și se cimentară materialurile sufletești *daco-romano-slave*, din cari avu să reiasă în curând profilul moral al poporului român. Această epocă de *gestație* a neamului nostru se sfârși, să zicem, cu năvălirea Ungurilor și Tătarilor.

Odată zămislit și născut, acest neam intră într'o fază nouă, faza educației.

În capitolul următor vom avea să vedem ce pedagogi și educatori etnici păstră Istoria pentru națiunea nou născută a Românilor.

CAP. IV.

Sufletul românesc și condițiile sale istorice și sociale până la înființarea Principatelor

Dacă ne este îngăduit a prelungi încă înfățișarea metaforică a stării poporului român la începutul înființării sale, am putea rezumă starea de lucruri din acea epocă cam în chipul următor. Neamul românesc, fruct al îmbinării și căsniciei Daco-Romane lângă Carpați și Dunăre, este un copil rămas orfan dela naștere, căci părinții lui muriră în ziua chiar în care el văzù lumina zilei. Poporul român, așa născut, fu un orfan fără familie, fără rude, părăsit pe drumurile pe cari se năpusteau năvălirile barbare din Asia spre Europa. Unii din acești drumeți, cari se găsiră a fi mai omenoși, culeseră orfanul de pe acele drumuri, îl adoptară în familia lor prea numeroasă și prea cotropitoare, îi dederă primele îngrijiri. Acești drumeți sunt negreșit Slavii și Bulgarii, cari nutriră cu laptele lor, cu propria lor substanță sufletească, acest orfan etnic și-i îndreptară primii lui pași pe calea păcii și a vieții așezate și organizate. Din sânul familiei Slavone, la

care fu un moment asociat, Ungurii, veniți aci pe la finele secolului al 9-lea, încercară să smulgă poporul român și în bună parte reușiră a pune stăpânire pe dânsul. Timp de două veacuri, Românii luptară ca să scuture orice epitropie apăsătoare și ajunseră la o vieată autonomă, liberă. Inșă, către sfârșitul veacului al 14-lea, apărură Turcii, cari, în înțelegere cu Tătarii, ce de mult bântuiau țările române, reușiră din nou să înjuge neamul românesc la carul robiei lor. Românii, după lupte eroice, căzură în stăpânirea Turcilor. Inainte chiar de a intră în adolescență, orfanul fu băgat ucenic la Turci. Această ucenicie avu urmări foarte simțitoare pentru desvoltarea sa socială și sufletească. Vom vedea ce au ajuns Românii în această ucenicie.

Peste cevă mai puțin decât două secole, după ce Turcii reprimaseră cerbicia și îmblânziseră firea răsboinică a Românilor, puseră ortanul sub conducerea pedagogilor din Fanar. Acești tutori corupți și flămânzi ruinară aproape cu desăvârșire patrimoniul material și moral al Românilor. Din această ruină orfanul se trezi pe la anul 1821, și, ajuns la un fel de majorat, alungă pe pedagogii lui veniți din Fanar.

Cevă mai la urmă, când orfanul dete semne de vioiciune și voință, se găsi că mai aveà și cevă rude de neam bun în Apusul Europei, care-l recunoscără și-i deteră sprijinul lor pentru a eși de sub stăpânirea Turcilor și din ghiarele neme-niilor lui adoptive, Rușii. Astfel se liberă poporul Român, pe la mijlocul veacului trecut, cu sprijinul foarte binevoitor al Francezilor. Astăzi el, după ce împrumută foarte mult din știința și în-

telepciunea rudei lui occidentale, devenit major tinde să-și facă o gospodărie, un suflet și o poziție socială onorabilă în societatea popoarelor europene contemporane.

Iată cum poate fi pe scurt rezumată istoria legendară a neamului nostru, dela încetarea primei perioade de năvăliri, până în ziua de azi. Rămâne să vedem mai de aproape care-i realitatea ce se ascunde îndărătul acestei metafore. Pentru moment să ne oprim la desfășurarea istorică în care se desvoltă neamul românesc până la înființarea principatelor autonome în Muntenia și Moldova, către începutul secolului al 14-lea.

Inrâurirea Slavo-Bulgară. Dela așezarea Bulgarilor în țara pe care o ocupă și azi și până la venirea Ungurilor, către 900—1000, timp de mai bine de două veacuri, țările române se bucurară de o pace și o liniște relativă. Populațiile române din Peninsula balcanică fură cutropite, în mod pacinic, de triburile slave și bulgare. Chestiunea este de a se ști în ce legătură trăiră Românii cu Slavii și Bulgarii? La ce sfârșit duse viețuirea lor împreună?

Ceea ce pare astăzi a fi în afară de orice îndoială este că Slavii, împinși în munți, pe urmele Românilor, de către năvălirile avare, hunice etc. se absorbiră și dispărură în masa acestora, lăsând în graiul și în mentalitatea lor elemente foarte numeroase. În epoca de liniște, ce urmă primelor năvăliri sălbatice, Românii, amestecați cu Slavii deja asimilați, scoborîră din munți spre câmpie, fie în Moesia, fie în Muntenia și Țara Româ-

nească. Aci ei fură absorbiți de elementul slav sau absorbiră și asimilară pe acesta, după împrejurările locale.

În Țara Românească (Oltenia), Românii asimilară pe Slavi, în Moesia (Bulgaria și Serbia) ei fură slavizați. Fapt este că, dacă înainte de așezarea compactă a Slavilor în Bulgaria și Moesia, populația romanizată formă o masă continuă pe ambele maluri ale Dunării, timp în care se făuri limba română primitivă. După acest eveniment populația romanică se desfăcù tot mai mult în două părți, cari apucară, una spre Miazăzi către Balcani, alta spre Nord către Carpați, care întări de sigur elementul Român ce se găseà dejà aci.

La Sudul Dunării, Bulgarii slavizați în scurtă vreme întemeiară un stat puternic, în care organizară, împreună cu populațiile slave, în mijlocul cărora trăiră, și pe Români cu cari erau în nemijlocită atingere. Între anii 802 și 1018, imperiul bulgar se întinse atot puternic pe ambele maluri ale Dunării. La Nordul Dunării el înglobă de o potrivă Țara Românească, Ardealul și Banatul. În timpul acestei stăpâniri, înrâurirea slavonă se exersă, în cel mai puternic chip, prin mijlocirea Bulgarilor slavizați, asupra populației românești. Această înrâurire fu mai cu deosebire socială, politică și culturală.

Ea fu politică, căci, după cum foarte nemerit zice d-l Onciul, «în legătură cu Slavii și în dependență de imperiul bulgar, Românii din Dacia au primit și instituțiile slave ce caracterizează apoi desvoltarea lor politică. De atunci le-a rămas instituția vovodatului și a cnezatului, păstrată ca organizație națională și sub stăpânirea ungurească».

În privința înrăuririi culturale, d-l Onciul se exprimă astfel: «așezămintele noastre, cu atâtea reminiscențe slavo-bulgare, cu limbă bulgărească în Stat și în biserică până în secolul al XVII, nu puteau să se instaleze la noi în timpul influenței Ungariei catolice cu limba oficială latină. Ele sunt de dată mai veche, din timpul supremației imperiului bulgar asupra țărilor noastre. Și dacă influența mai de apoi a Ungariei occidentalizate, dacă mereu întită propagandă catolică pentru a introduce la noi ritul latin n'au putut a ne face să ne desbărăm de bulgărismele moștenite, să primim limba latină în locul celei bulgare, atunci această limbă, străină nouă, și totuși atât de lung timp stăpână la noi, atât dincoace cât și dincolo de Carpați, trebuie să fi fost înrădăcinată adânc în țările noastre, în toată organizațiunea noastră ca stat și biserică. Faptul se explică îndată ce știm că, dela înființarea imperiului bulgar în secolul VII și până la desființarea lui la începutul secolului al XI, noi am fost în atârnare de acest imperiu, și că în tot timpul supremației lui la noi am primit organizațiunea politică și bisericească care a produs aceste efecte» ¹⁾.

În ce privește înrăurirea religioasă și culturală a Bulgarilor asupra Românilor, d-l Xenopol, care o tratează mai amănunțit, găsește că s'a făcut în condițiile următoare. După o vieată de 500 de ani de creștinism în forma romană, Românii trebuiră să treacă la ritul grec, sub apăsarea violentă a Bulgarilor. Intr'adevăr, «de cum Bulgarii se crești-

1) Orig. Pr., p. 18.

nizară și se introduse la ei forma creștinismului slavon, începù o propagandă foarte activă pentru lățirea acestei credințe în tot cuprinsul împărăției lor, care se întindea, la nordul Dunării, asupra Valahiei și a Transilvaniei, locul tocmai unde se adăposteau Românii». D-l Xenopol citează legenda, dupe care «Asan s'au dus și au supus amândouă Valahiile sub stăpânirea sa și au silit pe Valahi, cari până atunci citeau în limba latină, să lase mărturisirea romană și să nu citească în limba latină, ci în cea bulgară, și a poruncit ca celui ce va citi în limba latină să i se taie limba și de atunci Vlahii au început a citi bulgărește». De unde d-l Xenopol încheie, cu drept cuvânt, că «în-toarcerea Românilor dela creștinismul roman la acel bulgar a fost datorită unei presiuni exterioare, căci nu există nici un motiv care să fi făcut pe Români a lepăda o formă de religie, pe care o înțelegeau și a luă pe una, pentru care nu aveau nici o înțelegere».

Despre înrăurirea politică a Bulgarilor asupra noastră, d-l Xenopol, coborînd și aici în mai amănunțit, este de părere, că «cu mult încă înainte de organizarea principatelor Valahiei și Moldovei, întâlnim la Români unele așezăminte, cari sunt în-vederat de origină bulgărească, de oarece termenii cari le înseamnă sunt derivați din această limbă. Astfel, găsim organizarea primelor state române, întocmite sub niște șefi numiți voivozi. Cuvântul vine dela vechiul dialect slav, vorbit de slavonii peninsulei Balcanului, *voda* = conducător, *voya-voda* = conducător de război, dela *voi* război». D-l I. Bogdan, care a studiat în deosebi instituția

voivodatului, a putut preciză și mai mult origina ei, și timpul în care ea a trebuit să fie împrumutată dela Slavi. Vorbind de părerea d-lui Xenopol, dânsul zice că «până la un punct această părere este adevărată; și foarte probabil că voevozii apar întâiași dată în țările române pe timpul stăpânirii bulgare la nordul Dunării; întrebarea este dacă ei apar ca administratori impuși de Bulgari sau ca șefi aleși ai Românilor». Asupra acestui punct, d-l Bogdan scoate lămuriri noi din studiul paralel ce face dânsul între instituția voivozilor și aceea a chinezilor sau *cnejilor*. D-l Bogdan constată că nicăiri în țările vecine, șeful statului nu avea titlu de voivod. «Bulgarii, cu care noi am avut cele mai vechi și cele mai întinse relațiuni, aveau în fruntea lor la început chani, apoi cneji, și dela Simion încoace țari». Tot astfel a fost cu Sârbii, Rușii și Polonii. De unde reese clar că organizarea instituției voivodatului n'a fost luată dela Slavi, în vremea din urmă a organizării lor în state ci «s'a împrumutat într'o epocă cu mult mai veche, și aceasta trebuie s'o punem înainte de venirea Ungurilor, între sec. VI—IX. Ca și chinezatul, voivodatul este una din acele instituții slave, cari, împrumutate de timpuriu de Români, au primit la ei o dezvoltare cu totul particulară națională, rezultând din împrejurările osebite ale vieții lor politice. Dacă voivozii români apar în documente ceva mai târziu decât cnejii, cari se pomenesc la începutul secolului XII, aceasta este o pură întâmplare; ei sunt de-o potrivă de vechi ca și cnejii» ¹⁾.

1) *Originea voivodatului* (Analele Academiei), p. 204.

În privința chipului în care voivozii se instituiau, d-l Bogdan este de părere că ei «se alegeau din cneji și anume din familiile de cneji mai însemnate prin bogăția sau autoritatea lor morală; că ei erau recunoscuți de regi ca voivozi ai Românilor, cu îndatorirea de a adună și a plăti regelui veniturile obicinuite dela populațiunea românească».

«Voivozii, adăogă d-l Bogdan, erau, dela cucerirea maghiară încoace, niște șefi ai cnejilor, aleși de aceștia ca să reprezinte interesele lor comune față de suveran. În epoca cea mai veche, înainte de cucerirea maghiară și în timpul stăpânirii bulgare, ei erau șefii unei confederațiuni de cneji; în vreme de pace ei hotărau neînțelegerile dintre aceștia, în vreme de războiu se puneau în fruntea lor... voivodatul s'a putut naște la Români, ca și instituțiile analoage dela alte popoare, în mod cu totul independent de influențele streine» ¹⁾.

După d-l Bogdan, originalitatea acestei instituții la noi stă în acea că, pe când voivodul la noi avea mai mult atribuțiuni de domnitor, de guvernator, la Slavi el eră pur și simplu un comandant, un general al armatei pe picior de războiu.

Iată dar că avem două instituții, cele mai de temelie în organizarea vieții noastre de Stat, cari sunt de origină slavă: cnejii și voivozii.

D-l Xenopol mai adăogă, ca împrumutată dela Slavi, pe lângă instituția voivodatului și a cnezatului și pe acea a boierilor. Tot cu un cuvânt de origină slavo-bulgară este însemnată și clasa boierilor, care cuvânt vine dela vechiul slav *boljar* =

1) Op. cit., p. 203.

nobil. Caracteristic este termenul de boiariu, în-
trebuințat destul de des de izvoarele noastre vechi,
și care corespunde vechiului slav boljarus. Aceste
două așezăminte: voivodatul, adică conducătorul
și nobilii, — clasă ce se desface dela sine, și după
un proces de alegere socială cunoscută, din sânul
unui popor, trebuiau să existe chiar înainte de
înjgheburile societăților organizate, întru cât ele
sunt chiar condiția unei noi organizări».

Cea ce ne pare ciudat în această chestiune este
de a vedea că instituția nobililor, așa cum o pri-
vește d-l Xenopol, pare a fi una cu aceea a cne-
jilor, așa cum pe aceasta din urmă o descrie d-l
Bogdan. Totuși, după cât știm, nici unul din isto-
ricii noștri nu s'a ocupat să definească în ce legă-
tură stau aceste două instituții, dacă ele făceau
sau nu în fond una și aceeași. Pentru moment
această lămurire nu ne-ar folosi prea mult; destul
este să se știe că aceste instituții, cari alcătuiesc
temelia primei noastre organizări politice și sociale,
sunt împrumutate dela Slavi, și că, deși modifi-
cate și potrivite trebuințelor și condițiilor noastre
istorice, ele au fost de origină slavă.

Aceeaș origină slavo-bulgară o avură mai toate
dregătoriile politice, în cari se organizează princi-
patele mai târziu. «Ierarhia dregătorilor munteni
și moldoveni, zice d-l Xenopol, nu apare deodată
formată în întregimea ei, ci ea se tot îndeplinește
în decursul timpului. După ce ea împrumută *nu-
mărul cel mai mare și pe cele mai însemnate dela
Bulgari*, își rotunjește apoi arborele său, parte
prin creațiuni proprii, parte prin împrumuturi dela

alte popoare». Intre cele mai de căpetenie dregătorii împrumutate dela Slavo-Bulgari, sunt, spre pildă, *Banul, Logofătul, Vornicul, Postelnicul, Vistiernicul, Paharnicul, Stolnicul, Clucerul, Fitnicerul, Părcălabul*, etc. Termenii acestor dregătorii sunt, cu excepția logofătului, slavi sau slavo-bulgari; și ei au fost luați dela slavi odată cu dregătoriile corespunzătoare, de sigur mult mai târziu, când organizația vieții noastre de stat a trebuit să se complice și să se completeze, atunci când chiar statul bulgar el însuși ajunsese la un grad de dezvoltare însemnată, sub înrâurirea organizației imperiului bizantin, dela cari și ei au luat cele mai multe dregătorii ¹⁾.

Dregătoria Banului eră acea a administratorului banatului Craiovei. Ea eră destul de independentă față cu domnul țării. «Termenul de ban este de origină veche slavă, ban=ocârmuitor, având aceeaș formă în toate limbele slavice și dela cari l-au împrumutat Maghiarii și Români». Vornicul, care cum zicea Ureche, eră judecător mare în acele părți, vine dela «slavo-bulgarul *dvor=aula*, adică curte, de oarece funcțiunea lui eră de a judecă la curte».

Postelnicul, «mareșalul sau prefectul suprem al curții» eră la început îngrijitorul camerei de dormit a Domnului, pentru care și numele lui derivă dela *postelja* = lectus, pat și înseamnă în slavo-bulgar *postelniku* = praefectus cubiculi. Vistiernicul «primia încasările și rânduia cheltuelile, dând seama domnului. Numele său derivă dela vechiul slavon *vistijarniku* = praefectus aeraris,

1) Iorga, I. p. 253.

vistijaria = thesaurus. Stolnicul «eră supremul bucătar. Numele acestei dregătorii vine dela slavo-bulgarul stolniku = praefectus mensae, magister dapiferorum. Clucerul, «care s'ar putea numi mareșalul sau prefectul curții, are inspectia asupra tuturor camerilor domnești unde se țin legumele, untul, mierea, sarea, etc. La Slavo-Bulgari, kljukaru = claviger își trage numele dela cheile cu care încue și descue acele camere».

Demnitarii ocârmuirii române, zice d-l Iorga, se numesc ca și la vecinii bulgari: boieri, numele lor de onoare este jupân, sau Pan, și încă se deosebesc în boieri mici și mari ca și la vecini ¹⁾).

Pe lângă aceste instituții și dregătorii, se dă ca sigur că cuvântul și instituția *birului* sunt luate dela slavi, din cele dintâiu timpuri ale întocmirii vieții noastre de stat. Birul este darea pe cap a poporului de rând, ceea ce în latinește se numea *Tributum*. Această dare este și dânsa un element neapărat în constituirea unei societăți, orcât de rudimentară, și deci trebuie să fie contemporană la Români cu boierii și voivodul.

Cât privește viața economică, este învederat că înrâurirea slavonă asupra Românilor s'a exersat foarte mult și pe acest tărâm. Retragerea Românilor spre munți, dinaintea năvălirilor, a schimbat neapărat modul lor de viață; îndeletnicirile lor aproape exclusiv agricole perdură din însemnătate și lăsară mai mult loc vieții pastorale. Creșterea turmelor eră ocupația cea mai potrivită pentru niște oameni retrași în cea mai mare

1) Op. cit. p. 253.

parte spre munți. De aceea și cuvintele, care privesc această îndeletnicire, sunt mai toate latine. Altfel au stat lucrurile cu agricultura. «Cu toate că poporul daco-roman rămăsese cu plecări agricole, puține erau locurile din munți unde să se poată pune în lucrare asemenea îndeletnicire. Pe tapșanele nu prea înalte puțin meu, orz sau seacă; în văile cele adânci și expuse la soare, precum în *Valea Vinului*, dela hotarul Transilvaniei către Bucovina, câteva vițe de vie, iată tot rolul agriculturii în această perioadă a vieții poporului românesc. Principala lor îndeletnicire rămase tot păstoria». Inșă, «cu venirea Slavilor, pare a se fi dat un sbor mai mare lucrării pământului. Această lățire a agriculturii provine desigur din cauză că Avarii, după o locuință mai îndelungată în Panonia, perdură din sălbăticia lor primitivă, astfel că Românii și Slavii, retrași în munți, putură să scoată capetile afară din vizuinile lor și să se coboare mai către vale, unde se putea mai cu folos *agriculta* pământul».

D. Xenopol confirmă înrâurirea economică slavă, sub raportul agriculturii, prin marele număr de cuvinte privitoare la agricultură, pe care limba română le-a împrumutat dela cea slavă. Aceste cuvinte sunt, între altele: *plug, grindei, cormana, plasa, rarița, brazdă, răzor, țalina, tolocă, miřiște, pârloagă, a îmbletî, ogor, târnăcoș, polog, greblă, lopată, snoș, clae, căpiță, groapă, coasă*.

Un însemnat număr de cuvinte se găsesc la noi luate dela slavi și cu privire la vieța păstoraască. Intre astfel de cuvinte, d. Xenopol citează: *stog, cireadă, islaz, dobitoc*.

D-l N. Iorga caracterizează, în chipul următor, împrumuturile de cuvinte, pe cari Românii le-au făcut dela Slavi. «Slave sunt, zice dânsul, numirile pentru acele lucruri, cari, pentru un popor ce trăește în raporturi cultivate, nu sunt absolut necesare; acelea cari servesc pentru perfecționarea, îmbogățirea și împodobirea vieții și aceste elemente străine pot fi, ca și în limba engleză, foarte numeroase. Cuvinte cari exprimă sentimente sau sinonime de ale acestora s'au împrumutat nu a rareori din tesaurul slav de cuvinte: spre pildă, cuvintele a *iubi* și *drag* pentru a exprimă legăturile de iubire, sunt slave» 1).

Din punctul de vedere al culturii, biserica erà temelia vieții culturale a Românilor. Cum biserica română erà în totul slavă, cultura noastră întregă erà slavă. Pe lângă cele 7—8 sute de cuvinte slavone ale graiului vorbit, întreaga limbă română scrisă erà slavă, ca și alfabetul cu care se scria. În documentele țării, limba oficială, în lăuntru și în afară, a fost exclusiv, până la mijlocul veacului XVII, cea slavă. Prin urmare, biserica și limba, singurile temelii ale vieții culturale a Românilor, fură multă vreme slavonești. D-l Iorga arată cum limba slavă veche s'a introdus, mai întâiu în biserică și de acolo a trecut în stat, în documentele oficiale. «Limba din biserică erà, în timpul evului mediu, aceea a culturei generale și statul la ivirea lui o împrumută pur și simplu. Instruirea slavonă a învățaților făcù că, în ocaziile din lăuntru, hrisoa-

1) Op. cit., pag. 111.

vele respective sunt scrise în slavonește». Intr'adevăr, zice d-l Iorga, limba hrisoavelor românești, din secol. XVI, în general nu se deosebesc întru nimic de documentele bulgare din acelaș timp. Chiar ortografia hrisoavelor slave din țara Rom. în sec. XIV, este exact aceeași cu a Bulgariei. Formulele de cancelarie sunt aceleași; titulaturi, context și datarea sunt în amândouă țările aceleași, dela crucea cu care încep primele rânduri până la cerneala roșie, cu care sunt scrise caligrafic sub monograma artistic însemnată, totul este identic» ¹⁾.

Este însă de ținut în seamă, că în ce privește religia, partea ei de temelie, în chestiuni de dogmă, eră de origină mai veche de cât influența Slavilor. Astfel, cuvintele cari corespund ideilor celor mai temeinice ale credinței sunt latine, cum, spre pildă, Dumnezeu, cruce, botez, drac, înger, tâmpla, altar, creștin, păgân, biserică, etc.

Din potrivă, trebuie avut în vedere că termenii bisericești, împrumutați dela Slavi, însemnează lucruri de o valoare de a doua mână. Astfel de termeni avem: *vlădică, moliță, utrenie, cristelniță, clopot, strană, tămâie, precistă, stareț, schimnici, mucenic, nehederniță, naracliță, potcap, moaște, spovedanie, capiște, sobor, prohod, propovăduire, pristavire, blagoslovenie, pogribanie, plavoslavnic, bogdaproste, sărăcusta, sărindar, moșchior, colac*, etc. Toți acești termeni, dupe cum se vede foarte bine, privesc sau părți de mică însemnătate din slujba dumnezească, sau instrumente și obiecte

1) Op. cit., p. 252—253.

întrebuințate în biserică, sau, în sfârșit, numiri particulare pentru unele stări duhovnicești și pentru ornamente și haine bisericesti. Întrăurirea slavonă asupra bisericii române privește deci mai mult cultul formal, partea din afară a slujbei, și o bună parte din organizarea vieții culturale. Partea lăuntrică a credinței pare a fi rămas mai mult în afară de această întrăurire.

În scurte cuvinte, se poate deci zice că întrăurirea slavo-bulgară asupra neamului românesc s'a rezumat și s'a concentrat, sub raportul politic în domn, sub cel social în boeri, sub cel economic mai ales în agricultură, și în privința culturii în biserică. Căci, dupe d-l Xenopol, și cu drept cuvânt: în domn se rezumă, pentru aceste timpuri absolute, organizarea politică; în boieri, clasă a tot-puternică a viitorului, se caracterizează cea socială; în biserică se coprinde cultura acestor vremuri religioase.

Un lucru este însă foarte învederat în această privință: întrăurirea curat socială, mai puțin însemnată de altfel, a trebuit să ne vină de-a dreptul dela Slavi, cari, fie în șes, fie în munți, au conviețuit cu populațiile române, timp de mai multe veacuri, pe când întrăurirea slavonă politică ne-a venit prin mijlocirea Bulgarilor. Date fiind împrejurările noastre istorice, între 700 și 1250, poporul român nici nu putea să înlătore întrăurirea slavo-bulgară, chiar dacă ar fi voit-o orcât de crâncen. Stăpânirea Bulgarilor s'a întins peste toate țările române timp de mai bine de 5 veacuri. Românii au fost înglobați în puternicul im-

periu bulgar. Organizarea acestui stat a trebuit neapărat să apese asupra lor, să treacă în viața lor politică, socială și culturală.

Intr'adevăr, Bulgarii stăpânind atâta timp Țara Românească, Banatul, Ardealul, toate micile formații politice, cari se închegau pe acest teritoriu, se modelau după chipul și asemănarea statului bulgar. Diferitele ducate, voievodate sau chinezate române, plăsmuite în acest răstimp, fură puse sub supremația împăraților bulgari, dupe cum și biserica română trăi multă vreme sub conducerea directă a patriarhatului bulgar din Ochrida.

Astfel, toate voievodatele și chinezatele române din Transilvania și Oltenia, înainte de a cădea sub dominația maghiară, erau supuse Bulgarilor. Ungurii au trebuit să le cucerească cu sabia și să le scoată de sub supremația bulgară numai în timpul decăderii și întunecării puterii bulgare. Intre aceste ducate sau voievodate, cronica ungu-rească amintește chiar ea pe acelea ale lui Salanus și Menumorut, pe acela al lui Kean, și al lui Ahtum. Tot sub supremația bulgară trăiau și se desvoltau în acest răstimp ducatele lui *Glad*, «a cărui populație eră alcătuită din Kumani, Români și Bulgari...». Bulgarii erau stăpânii acestui ducat, al cărui șef însuși eră Bulgar. Desigur același a fost și cazul ducatului lui Gelu, cucerit mai târziu de Unguri.

Această dominație bulgară așa fu de satornică și intensă asupra țărilor române, încât ea avu mult timp de urmare, că în veacul de mijloc țărilor Daciei purtară numele de Bulgaria.

Inrâurirea slavo-bulgară asupra Românilor se

datoră nu atât puterii lor politice și brutale, și prestigiului ce dă puterea, cât și, poate și mai mult, superiorității lor morale și culturale asupra noastră. Bulgarii trăiseră în vecinătatea Bizanțului, împrumutaseră mult dela civilizația bizantină. Organizația lor politică și religioasă eră poate în cea mai mare parte a ei luată dela Constantinopole. In tot cazul, sufletul Bulgarilor, mentalitatea lor, în acele vremi, a trebuit să fie mult mai bogată, mai complicată decât a Românilor. Mentalitatea acestor din urmă eră, după cum am spus-o încă, sărăcită, despuiată de cea mai bună parte a ei. Sufletul românesc eră gol, secăt și sărăcit ca un burete stors și uscat. Față cu sufletul românesc, în acest chip sărăcit și golit de conținut, mentalitatea slavo-bulgară se înfașă ca o atmosferă încărcată cu umezeală. Sufletul românesc eră cu totul lacom de un coprins care-i lipsea, și pe care trebuia să-l ia ori de unde va putea. El se îmbibă cu umezeala și lichidul sufletesc slavo-bulgar până la saturație. Poporul român, în mijlocul populațiilor slave organizate de Bulgari, se conduse în chip firesc, întocmai ca un burete stors și uscat, pe care-l scufunzi într'un vas cu apă sau îl păstrezi într'o atmosferă plină cu vaporii.

Negreșit, forma slavo-bulgară a primei organizări politice și sociale a vieții românești a trebuit să aibă un răsunet adânc și puternic în sufletul românesc. Noi n'am luat dela Bulgari numai moduri de activitate, instrumente de muncă și tipare de acțiune, din viața de toate zilele, ci și forma organizării acestei activități. Răsunetul cerebral al

acestei organizări a alcătuit o clipă, în mod firesc, temelia vieții noastre morale și mentale. Adăogând acest isvor sufletesc, isvor indirect, la cel direct al împrumutului de noțiuni și sentimente slave, putem să zicem, cu d-l Xenopol, că «pe cât de slabe și neînsemnate fură înrâurile lăsate de celelalte neamuri, pe atât de puternică fu aceea a rasei slavone, care fu pusă în lucrare pe calea atingerii etnice, apoi pe cea a religiei și a culturii, care ținù mai mult de 700 de ani, un timp uriaș».

Istoria, această *magistra vitae* a neamurilor, reluând portretul sufletului românesc, împlini astfel ștersăturile pe care tot ea le făcuse. Ea procură acestui portret o vieță, o vioiciune și un aer înoit, întru câtva modificat, felurit de cel de mai înainte.

Influența ungrească. Fără îndoială că într'o măsură neasemănat mai mică, Ungurii au exercitat totuș și ei o înrâurire efectivă asupra caracterului românesc. — Este firesc că această înrâurire să se fi exersat mai mult asupra Românilor ce locuesc prin țările care le sunt și azi supuse. Dacă avem în vedere că în înrâurirea maghiară trebue și este legitim să socotim și pe cea kumană, avară, pecenegă, etc., această înrâurire câștigă în însemnătate.

Precumpănirea ungară asupra tuturor țărilor române ținù și ea aproape două veacuri. Ea începù a fi efectivă de prin veacul XII și ținù până către sfârșitul veacului XIV și mai târziu. O dominație, chiar atunci când ea se reduce la o simplă suzeranitate, nu poate să nu lase oarecare răsunset în sufletul poporului vasal. Această influență este încă

generală la Români, din cauză că Românii din țările subjugate continuă și-acum să sufere această înrâurire, iar dislocarea lor și scoborârea lor neîntreruptă de veacuri spre câmpiile Munteniei și ale Moldovei aduc și aci urmele acestei înrâuriri, mai ales întrucât privește limba. «Schimbări numeroase au avut loc între populația română din Transilvania și cea din vechile principate ale Moldovei și Valahiei. In acest chip, elementele ungurești introduse în limba română din Transilvania fură aduse și Românilor din regat, unde ele formează o parte integrantă a limbii populare ¹⁾).

Dacă, potrivit principiului ce ne-am statornicit dela început, în această privință, facem din împrumuturile lexicale și morfologice măsura împrumuturilor sufletești între popoare, este invederat că înrâurirea Ungurilor asupra noastră nu este de pierdut din vedere. Așă, în privința morfologiei, avem luate probabil dela Unguri sufixele *aș* și *uș*, cu cari se termină un bun număr de cuvinte românești. Tot dela Unguri pare a fi împrumutat și sufixul *iș* dela ungurescul *es*. Sigur este că le datorăm sufixele foarte adesea întrebuintate *șag* și *șug*, ca în cuvintele rămășag, furțișag, etc., beteșug, meșteșug, vicleșug. Tot Ungurilor le datorim sufixul *ăluire*.

In privința împrumuturilor, lexicale «limba ungară, zice d-l Densușianu, a procurat dicționarului român un contingent destul de mare de cuvinte și de un caracter cu totul popular... Astfel sunt: *alcătuire*, *aldămaș*, *alean*, *altoire*, *aprod*, *bănat*, *bănuire*, *bardă*, *beșug*, *beteag*, *bântuire*, *bir*, *bi-*

1) Dens., op. cit., pag. 371.

ruire, bizuire, cheltuire, chezaș, chibzuire, chin, dobă, făgăduire, fedeleș, fel, ferestrău, gazdă, gialău, gând, gingaș, giulgi, haită..., etc.

Dacă examinăm natura noțiunilor ce înseamnă aceste cuvinte împrumutate, ele ne dau și felul de înrâurire ce au trebuit să exercite Ungurii asupra noastră. Avem mai întâiu un întreg șir și cel mai numeros de cuvinte, cari exprimă noțiuni de ordin curat social, cum spre pildă: *aprod, bănuire, bănat, bir, biruire, bizuire, cheltuire, chibzuire, dobă, făgăduire, gazdă, haită, hălăduire, hotar, îngăduire, lacăt, meșter, mântuire, neam, oraș, pildă, răvaș, sălaș, siluire, tăgăduire, tămăduire, vamă, viclean, vileag*. Prea puține cuvinte cu privire la agricultură, la grădinărit și la gospodăria casei, cum spre pildă: *altoi, bardă, belșug, fedeleș, ferestrău, gialău, ham, hîrdău, ilău, imaș*.

Mai avem încă două cuvinte luate dela unguri cari sunt dintre cele mai frumoase, expresive și esențiale în vieța sufletească a Românilor, acestea sunt *gând* și adjectivul *gingaș*.

Reese din acest examen al împrumutului de cuvinte dela Unguri, că înrâurirea ce ele oglindesc trebuie să fi fost cu deosebire socială și politică, și în mai mică măsură economică. Acest rezultat se potrivește de altfel foarte bine cu cea ce se cunoaște din istorie. Ungurii, din cauza situației lor geografice, au fost din toți timpii în atingere cu occidentul civilizată. Multe lucruri sociale și culturale trebuie să ne fi venit nouă din Occidentul luminat prin mijlocirea lor. Caracteristic în această privință sunt cuvintele: *meșter, meșteșug, cisme,*

cismari, tunari, ș. a., cari dovedesc că felul de activitate pe care 'l însemnează a trebuit să fie luat dela Unguri.

Astfel, dacă Slavii ne-au înrâurit sub raportul agriculturii, Ungurii ne-au îmbogățit vieța economică cu, de sigur, cele mai multe din meseriile și meșteșugurile cunoscute în trecutul nostru. Intre noi și civilizație, Ungurii au fost ca un fel de zid poros. Buretele stors, secăt cu totul ce eră sufletul românesc, a absorbit de sigur, prin porii acestui zid, hrana mentală din occidentul bogat și luminat. Urmele acestei absorbiri au rămas în graiul nostru. Dar odată cu ele și cu conținutul lor negreșit că ceva din caracterul și din mintalitatea ungurească tot trebuie să fi trecut și în sufletul nostru.

Cu deosebire la Românii din Ungaria, urmele psihologice ale împrumuturilor luate dela maghiari sunt și mai ușor de văzut. O oarecare violență de sentimente și o energie particulară seamănă și apropie pe aceștia de maghiari. Este ceva până chiar în fizionomia lor care amintește psihologia Ungurilor.

Sigur este însă că această înrâurire a fost relativ slabă. Aluviunea morală și mentală ce au adus în sufletul nostru apele ungurești nu este adâncă ci destul de subțire. Pe profilul nostru moral abia dacă Istoria a tras, ici coala, o nuanță sau o idee de trăsătură de caracter maghiară.

CAP. V.

SPIRITUL ROMÂN ȘI INTEMEIEREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

Intemeierea principatelor române, în deosebi a celui muntean, este foarte puțin cunoscută. Dacă înființarea statului moldovean este relativ lămurit cunoscută, asupra întemeierii Țării Românești n'avem de cât legende populare și presupuneri savante, unele mai puțin verosimile ca altele. Din ipotezele savante, cea mai vrednică de încredere este cea susținută de d-l Onciul și admisă în parte de d-l Iorga. După d-l Onciul, precum este știut, Lython sau Lytuon, voivod al Olteniei, pe la anul 1272, împreună cu frații săi a ocupat «o parte din țara de peste munți ce aparținea la regatul Ungariei, și nu voia să plătească tributul cuvenit regelui pentru acea parte». D-l Onciul este de părere că «partea acea ocupată de Lytuon, pentru care refuză a plăti tribut Ungurilor, eră după toate indiciile în partea de răsărit de Olt, unde la 1247 găsim voivodatul lui Seneslau. Ocupând această parte Lytuon, până atunci numai voivod

al Olteniei, unește ambele voievodate într'un singur stat. Astfel Basarabii din Oltenia, închee d-l Onciul, devin întemeietorii principatului a toată Țara Românească» 1).

D-l Xenopol a luat asupra-și să susțină spusele legendei și tradiției populare, precum și ale cronicei anonime, după care statul Țării Românești ar fi fost întemeiat de Radu Negru, scoborător din Transilvania, pe apa Dâmboviței, de unde fugea din cauza persecuțiilor religioase ce începeau a gonî, exact în această vreme, pe Românii din aceste părți.

Este drept că această epocă este foarte întunecoasă și puțin sigură. Mărturiile contradictorii ale tradiției și ale cronicilor nu sunt de loc de natură de a face lumină în această chestiune. Este foarte posibil ca cu întemeierea Țării Românești, prin reunirea celor două voievodate de pe ambele maluri ale Oltului, să fi coincis și o emigrare de Români din Transilvania și așezarea lor în locurile amintite de cronică.

Cum rămâne însă cu versiunea aceleiași cronice, după care Basarabii, aceeași întemeietori scoborâți din Ardeal, veneau de peste Dunăre și se așezau la Severin și apoi la Craiova?

D. Onciul, cu cunoscutu-i spirit luminos și pătrunzător, găsește o interpretare foarte nimerită, și după impresia noastră foarte adevărată a acestei versiuni. Ea ar înfățișa o a doua descălecare de element latin venit de peste Dunăre în câmpiile Munteniei, care ar fi avut loc «în perioada

1) Orig. Princip. rom., pag. 50—51

de liniște ce urmează în părțile românești din nordul Dunării, cu două secole după așezarea Bulgarilor, până la venirea Ungurilor (679—895) care a favorizat foarte mult emigrarea dinspre miazăzi pusă în mișcare prin ocuparea slavă»¹⁾. În sensul acestei emigrări vorbește faptul că elementul român deveni atât de prosper și puternic la nordul Dunării, — țara cea mai bântuită deurgia barbarilor, și împrușcarea și slăbirea lui la sudul Dunării, unde n'au mai rămas decât triburile rari-fiate ale Macedo-românilor.

«Vechii Basarabi, zice d-l Onciul, nu pot fi considerați ca o singură familie, ci numai ca clasă conducătoare. Abia mult mai în urmă, din această clasă conducătoare s'a ridicat dinastia Basarabilor». Micul stat oltean, de unde porni întemeierea Țării Românești, a urmat probabil după întemeierea imperiului bulgar la miazăzi de Dunăre, și în oarecare dependență de acesta. Ivirea lui a fost determinată de emigrarea elementelor dela sud la nordul Dunării, emigrare care a întărit elementul Românesc aflător aci, și a putut pune cele dintâiu baze ale unei organizațiuni de oarecare stabilitate.

Orcare ar fi ipotezele și tradiția întemeierii țării românești, fapt este că această alcătuire politică a eșit din reunirea celor două voivodate, unul al Severinului, în Oltenia, și celalt aflător în partea răsăriteană a Munteniei. Această reunire a devenit definitivă sub *Basaraba Voivod*, pe la 1330, în urma faimoasei înfrângerii ce suferi de la dân-

1) Originile Princip. Rom. p. 13.

sul craiul Carol Robert al Ungariei. «De aci înainte, zice d-l Onciul, șirul și faptele Domnilor Țării Românești sunt mai bine cunoscute din documente și cronici, statul este consolidat».

Toată lumea este de acord că întemeierea principatului Moldovei este mai esact și mai pozitiv cunoscută. Letopisețul dela Bistrița și cel dela Putna ne spun că: «In anul 6867 (= 1359) cu voia lui Dumnezeu s'au început țara Moldovei, cel dintâiu domn Dragoș Voevod a venit din țara Ungurească, dela Maramureș, vânând un zimbru, și au domnit doi ani». Iată cum deslușește d-l Onciul și această mare chestiune a întemeierii principatului Moldovei: «După tradiția astfel verificată a cronicilor noastre despre întemeierea principatului Moldovei și după mărturiile contimporane, ajungem la următorul rezultat asupra chestiunii: cu ocaziunea expedițiunii în contra Tătarilor din Moldova, făcută pe la anul 1343, Românii maramureșeni — care, după cum spune tradiția, au luat parte la această expedițiune, luptând în rândurile dintâiu, — au ocupat, sub conducătorul lor Dragoș, țara Moldovei, cucerită dela Tătari. Această țară a Moldovei se întindea la început mai ales pe apa Moldovei, dela care a primit numele. Succesiv, descălecătorii ei s'au întins mai departe, și în curând țara Moldovei deveni un voivodat mai însemnat decât cel de Maramureș».

«Dragoș ocupând țara ca cnez de Maramureș, ea eră considerată, din început, ca aparținând de drept la voivodatul maramureșean și de asemeni supusă coroanei ungurești. In urmă, voivodul

Românilor din Maramureș, Bogdan, văzând creșterea și importanța țării Moldovei, o luă el în posesiune, reclamând-o oarecum ca parte a voivodatului său. De aci urmară lupte cu urmașii lui Dragoș, scoși din moștenirea lor, și cu regele Ungariei, care consideră ocupațiunea din proprie autoritate a lui Bogdan ca rebeliune».

«Mai adeseori Ludovic trimetea oștile sale în contra lui Bogdan, în Moldova, pentru restaurarea autorității coroanei ungurești; pe partea regelui luptă și urmașii lui Dragoș, între cari cei mai însemnați eră Balc, fiul lui Sas, și Dragoș cel tânăr, nepotul de fiu al lui Dragoș cel Bătrân. Din toate aceste lupte, Bogdan iese învingător, și urmașii lui Dragoș se văd nevoiți a părăsi Moldova, așezându-se în Maramureș, unde regele le conferi lor posesiunile lui Bogdan cu demnitatea de voivod al Românilor din Maramureș. Bogdan învingător întemeiază un stat independent, cuprinzând, dacă nu toată Moldova de apoi, atunci cel puțin cea mai mare parte din ea» ¹⁾.

Negreșit că Românii din Maramureș, la cucerirea Moldovei, găsiră aci populații române și slave, așezate încă de multă vreme, și cari încercaseră în deosebite rânduri de a se constitui și organiza în viață de stat. Aceste încercări au fost însă mereu zădărnicate de năvălirile tătărești. Ca astfel de încercări de închegare politică se cunosc acea a rusului Ivanco Rotislavovici, și apoi cnezatele Bolochovenilor de lângă hotarele Galiției, și cari se zice că erau emigrați tot din Ungaria. Aceste

1) Op. cit., p. 102—103.

încercări se făcură încă de pe când câmpia munteană și moldoveană erau stăpânite, în urma Pecenegilor, de către Kumani.

Voivodatul lui Ivenco are o însemnătate deosebită, căci el este dovadă vorbitoare despre emigrări de elemente slave noi, din părțile rusești, cari întăreau și mai mult populația de origina slavă a Moldovei. Populația slavă, deși mai numeroasă aici, fû însă și aici, ca și în Muntenia, romanizată prin împuternicirea elementelor românești cu noi aluviuni etnice române, scoborâte din Maramureș spre câmpiile Moldovei.

Faptul dominant, de cea mai mare însemnătate, ce se desprinde ușor din această lumină crepusculară în care stă încă întemeierea principatelor române, este că aceasta întemeiere a fost o luptă de liberare de sub supremația maghiară. Mai întâiu Muntenia sub Lytuon și Basarab vodă, mai apoi Moldova, sub Dragoș vodă, reușiră să se libereze de sub dominația ungurească. Din vălmășagul istoriei turburate timp de o mie de ani de urgia barbară, neamul românesc se alese în sfârșit din toată confuzia evului mediu, și se ridică pe câmpia dintre Carpați și Dunăre, în care-și făcû patul dezvoltării sale viitoare. Neamul românesc și țările pe cari el le locuește tură, dintre toate neamurile și țările din Europa, cele mai bântuite de cele mai multe popoare și rase. Românii primiră în sânul lor atâtea neamuri și limbi străine, neamul românesc este de o compoziție atât de felurită, de heterogenă, că țara și neamul nostru anticipară, cu o mie de ani în Europa, un proces etnic și istoric care se

întâmplă în zilele noastre în America. România fu în Europa din evul mediu o Americă redusă în proporții mici. Nu este popor în lume, afară doar de acela al Statelor-Unite, care să fie alcătuit dintr'o țesătură etnică atât de pestriță, atât de heteroclită.

Vitalitatea și energia extraordinară, cari au stat închise în sufletul neamului nostru, dacă n'au eșit la iveală în o organizare politică cotropitoare, în cuceriri și dominație, s'au trădat totuși în îndărătnicia crâncenă cu care au perseverat și au asimilat românizând toate neamurile în mijlocul cărora au trăit. Acești Daco-Romani au dovedit de-ajuns, că sunt din aluatul Romei antice, căci singuri Romanii au mai putut asimila, în așa grad și în condiții altfel favorabile de cât al Românilor, toate neamurile și toate limbile cu cari cuceririle lor îi puseseră în atingere.

Țăranul român, zice Regnalt, dispune de o așa mare putere de asimilare, că el absoarbe toate elementele străine pentru a le modifica. Ai zice că un fel de magnetism social, supune voinții sale toate elementele care-l înconjoară ¹⁾».

De această energie și de această vitalitate dăteră Românilor probă în Muntenia, între anii 1300—1460, și în Moldova între anii 1350—1550. În acest răstimp principatele române se întemeiază, se consolidară și se oțeliră în botezul de sânge, în focul luptelor cu Ungurii, cu Polonia și cu Turcii. An cu an temelia neamului românesc se consolidează prin lupte noi, și isbânzi înoite și re-

1) Histoire pol. et. soc. de Princip. danub., p. 278.

petate. Chiar înfrângerile avură darul de a întări temeliile acestui neam. Noi nu facem aici Istorie, dar trebuesc amintite—de altfel cine nu cunoaște—acel șir de răsboaie în mare parte izbânditoare pe care-l începu Basarab vodă, îl continuă Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare și Ioan Corvin și-l isprăvi Mihai-Viteazu și Ioan Vodă cel cumplit.

În timpul ce Românii desfășurară această vieață istorică plină de eroism, statul lor se organizează, se completează și se definește. Paralel cu această organizare și completare politico-socială, se definește și se completează și ființa lor etnică, independentă și sufletul lor primitiv. Cristalizarea, încă sub forma primitivă a statelor și a societății românești, produse răsunset puternic în vieața lor sufletească. Spiritul român se făuri paralel cu societatea și statul român. Simplitatea și complexiunea acestui spirit oglindește fidel simplitatea sau complexiunea primitivă a organizării politice și sociale a neamului nostru.

Intr'adevăr în acest răstimp, destul de scurt de altminteri, neamul românesc, atât cât se putuse libera, se putu reculege și lua cunoștință de sine și de țăriile morale, cu care scăpă din vijelia lungă prin care trecuse. Conștiința românească, se lămură într'o clipă asupra sa însăși. Momentul fu scurt, căci vieața socială și politică proprie, neatârnată, izbânditoare fu ea însăși de scurtă durată.

Să căutăm a schița aici liniile caracteristice minții românești, înainte de a fi turburate din nou de condițiile sociale, pe cari desfășurarea istorică ulterioară le turbură și le strică cu totul.

Dar mai întâiu să schițăm condițiile sociale interne, pe care le deslănțui desvoltarea istorică din timpul făuririi și consolidării statelor române. Cum stările sufletești n'au putut fi de cât răsunetul cerebral al activității Românilor din acele timpuri și al condițiilor lor sociale și politice, să ne dăm mai întâiu seama ce eră activitate socială și politică a Românilor de atunci și în ce constă viața lor socială și economică.

Știm dejă că voivodatul și boierii sunt instituții sociale de origină bulgară, pe cari le cunoșteau Români înaintea de întemeierea principatelor. Când însă viața de stat se întemeie la Români, aceste instituții se desvoltară și ele. La boierii propriu ziși se adăogară dregătorii statului, al căror număr crescă cu desvoltarea ființei statului. Și aceste dregătorii fură împrumutate tot dela Slavobulgari. Banul, Logofătul, Vornicul, Postelnicul, Vistiernicul, Paharnicul, Stolnicul, Clucerul, Jitnicerul, Comis, Pârcălabul, Hatmanul, Serdarul, Medelnicerul, apoi Șatraru, Armașul, Spătarul, Portarul etc., erau dregătorii cari s'au creat neconținut cu timpul. Numărul lor, deși probabil mult mai mic la început, dovedește totuși că viața de stat începuse să se complice și să se centralizeze și prin urmare că și activitatea socială și politică a țării, pe care aceste dregătorii o cârmuiau, începuse să fie complexă și unitară. Aceste demnități existau înainte de 1400, după cum reese limpede din mai multe documente rămase dela Mircea cel mare, și chiar înainte de Mircea, dela Dan Voievod 1387—1385 etc. În Moldova ele

apărură ceva mai târziu și au fost negreșit împrumutate din Muntenia.

Există chiar oarecari reguli și oarecari discipline în câștigarea și îndeplinirea acestor dregătorii. Astfel, Cantemir ne spune că: «În vechime, la Moldoveni, erà obiceiul consfințit ca o lege, prin lunga sa întrebuițare, prin care se opriau tinerii, chiar cei ce erau născuți în cele mai strălucite familii, a îmbracă vreo dregătorie, până mai întâi nu dovediseră credința lor în funcțiuni mai mici și fuseseră supuși unei practice și experiențe îndelungate. Din această cauză, boierii, îndată ce copii le eșiau din anii copilăriei, îi dădeau în slujbe pe la boierii cei mari; dar nu li se putea pune altă însărcinare decât a sluji la masă și a stă să păzească anticamerile boierilor. După ce slujeau trei ani de se deprindeau bine cu datinele de curte, și își însușiau și o purtare plăcută, boierul îi ducea la Domn și-l ruga ca să fie primiți între oamenii divanului celui mare; iar după un an îi schimbă în sala cea mică de audiență, apoi de acî îi strămută în spătărie sau în camera de arme». Se vede deci că fii de boieri, într'un chip cu totul simplu, patriarhal, dobândeau rangurile de slujbă, urmând treptat scara ierarhiei.

Pe de altă parte, chipul cum se creiau atunci oameni nobili erà absolut simplu, patriarhal. Un act vitejesc pe câmpul de luptă, o faptă distinsă pe calea armelor dă dreptul celui ce o făcea să fie ridicat la rangul de boier. O moșie se alătură totdeauna ca dar ca să serve de sprijin demnităței câștigate, fiindcă Domnului aparțineau toate pă-

mânturile neocupate și el le distribuia mănăstirilor și boierilor ¹⁾).

Aceeași simplitate se găsește în viața economică, fiscală a statului reprezentat prin Domn. Domnul avea singur dreptul de a pune o mică dare numită bir «Lui îi aparține zecimea, dijma, în de obște din toate produsele țării; tot lui îi aparține și vama din oi, porci, albine, al căror nume apare numai în traducerea bulgărească a hrisoavelor slave. Din bucate, se plătește de asemenea o dare, care, după măsura obișnuită a cerealelor, se numește cîbla. Ca și în Transilvania tributul vinului, tot așa și în Țara Voivozilor transcarpatini se plătește... vinăritu» ²⁾. «Caracterizarea birului, zice d-l Xenopol, eră de a fi impus asupra persoanei, adică dare pe cap, capitație, nu asupra averii, și a fi rătuit prin cislă, adică impus pe o comunitate sătească și apoi subîmpărțit de ea între membrii ei».

«Se mai luă pentru Domn, ca dări, dela țărani un fel de dijma sau taxă pentru prepor din dobitoacele vâdate sau găsite, și sătenii trebuiau să adăpostească și să îngrijească de transportul slujbașilor domnești, precum și al vinului și al altor venituri». «La anume soroc, trebuia să se aducă la curte (reședința Domnului) dijma cuvenită dela întinsele vii din Hârlău și Cotnari, precum și din ceara care se adună prin colinele verzi și înflorește de pe la Târgul-Frumos». Domnul mai avea funcționari deosebiți pentru a îngriji de încasarea

1) N. Iorga, op. cit. pag. 293.

2) Id. p. 255.

veniturilor, și amenzelor, pedepselor în bani, gloabe, și a execută diferitele pedepse mai mari contra vieții sau libertății celor vinovați. Acești funcționari se numeau globnici sau deșugubinari. Domnul adună dări și dela boieri și toate erau cum se zice, *dări în natură*. Însă cel mai mare izvor de venituri eră pentru voivod tot banii luați ca vamă, și mai ales taxele dela negustori străini. «Astfel curgeau în vistieria domnească multe *ruble* și *groși* rusești din Galiția, *zloți* francezi sau tătari, — cea mai răspândită monedă în vechime, precum și *ughi* ungurești și *dinarii* din Transilvania, sau *așprie* din țările apusane, pe cari negustorii veniți din Rusia, din Grecia, Ungaria și chiar din Oltenia îi lăsă în țară 1)».

Interesant este modul cum se alcătuiau satele, și cum se stăpâneau moșiile. Totul se făcea în mod firesc în chipul cel mai simplu. «Un sat aparține mai întâi unei singure familii; toți locuitorii, fără excepție, erau rude de sânge, scoborători din acelaș moș sau strămoș, care își fixase și marginele satului... Acest mod de a întemeia un sat eră mai vechiu de sigur decât întemeierea principatelor». Dela numele persoanei care înființase satul sau al localității în care se înființase, se dă numele satului prin adăogarea sufixului *eni* sau *ești*. Așa, de pildă, dacă satul eră întemeiat împrejurul unui zăvoi, i se dă numele de Zăvoieni; dacă moșul sau strămoșul care înființase satul se

1) Iorga, op. cit. p. 294.

numeà Crețu, Stan or Săracin, satul înființat se chemà *Crețeni, Stănești, Sărăcinești*.

În Moldova, ca și în Muntenia, pământul venit dela părinți sau strămoși se chemà moșie. De aceea, posesorii pământului liber se numeau moșneni, adică scoboritori din aceeași moși sau strămoși și posesori ai aceleiaș părți de pământ. Țara Românească întregă nu erà înțeleasă de către sătenii moșneni decât ca o *moșie*, lăsată din părinți și strămoși, pentru păstrarea căreia, ca și pentru propriului lor petec de moșie, își vărsau sângele și își sacrificau vicața pe câmpul de luptă. «La stăpânirea moșiei veniau toți membrii familiei... și nu erà nici o deosebire între frați și surori». «Asupra pădurei, rîurilor și livezilor, precum și asupra locurilor goale... toți locuitorii satului aveau un drept egal, și numai în chip teoretic se puteà înțelege partea fiecăruia», căci proprietatea erà în comun și partea fiecăruia nu erà deosebită prin nici un fel de semn, decât ea erà hotărâtă poate numai la vânzare.

Aceste părți ale fiecăruia erau hotărâte și deosebite numai în *vatra satului*; proprietatea individuală erà îngăduită aci, niciodată însă în *siliște* și la *marginile*. Moșia și stăpânirea ei erà un mijloc de a solidarizà și înfrăți pe săteni, chiar atunci când ei nu erau din acelaș sânge, ci veniți străini de aiurea. Existau cea ce se chemà *frați de moșie*. De aci decurge chipul foarte logic și firesc în care se puteà dobândi proprietatea prin cumpărare. La orice vânzare trebuia să se prezinte mai întâiu vecinii, cari erau socotiți ca rude; ei aveau dreptul

să cumpere; iar, când în lipsa lor cumpără un străin, acesta trebuia *adoptat* de către ceilalți coproprietari, și numai atunci putea avea carte dela Domn care-i întăria proprietatea. Numai singură căsătoria putea încetățeni și împroprietări pe un străin.

Această *moștenire* egală eră numai pentru moșie, căci, întru cât privește averea mișcătoare, turmele, caii, instrumentele, hainele, moștenirea eră neegală. Tatăl sau mama putea însă lăsa unui fiu sau fiice, care-i îngrijise mai mult, câmpul său, prin viu graiu sau prin diata scrisă.

«Asemănarea dintre această viață și proprietate comunală și *zadruga* sau *mirul* Slavilor, dacă există, este cu totul aparentă, superficială». Deosebiri temeinice se găsesc între aceste două instituții la Slavi și la Români. Una are mai mult un caracter politic, cealaltă decurge din dreptul dela strămoși de a stăpâni vecinic ¹⁾.

La întemeierea principatelor, voivozii Munteniei și Moldovei găsiră țara, în cea mai mare parte a întinderii ei, ocupată de țărani liberi. Proba, zice d-l Iorga, despre aceasta, este libertatea păstrată până foarte târziu de către țărani din Câmpulung, în vecinătate de Baia, prima capitală a Țării ²⁾.

«Voivozii de Argeș găsiră, în câmpia cucerită treptat în nord, sate cu o populație agricolă, cu *siliște* și țărini, și în așa mare număr, că ei nu

1) Iorga, p. 205.

2) Id., p. 293.

mai puteau dăruî nici o țară, totul erà ocupat și stăpânit.

Aceste populații libere în țară, liberă încă, trăiau în bună parte din creșterea turmelor de vite, însă acum mare parte se dedase la munca câmpului.

Cei mai mulți săteni însă se îndeletniceau și cu păstoria și cu agricultura. Cântecile lor sunt pline de amintiri și de sentimente care-i leagă cu munții, pe cari își pășcură oile, cu boii pe care i-au înjugat din toți timpii la plugul cel dătător de hrană, cu caii cari i-au purtat pe spatele lor și cu cari sburau în coastele vrăjmașilor năvălitori, cu câinii cari le-au păzit casa și turmele de tâlhari și dușmanii sălbatici.

Sătenii își construiesc singuri casele, nu au nevoie de maistori pentru așa lucru: «Câțiva pari înfipti în pământ, între dânșii o pânză de crăci împleterite, și peste toate acestea, cea ce este mai temeinic în această căscioară de țară, vine o pătură groasă de pământ și humă. Coperișul este făcut din coceni, ramuri, stuf și iarăș pământ aruncat pe deasupra. Până foarte târziu, deschizătura ferestrei erà astupată cu hârtie» ¹⁾. Cum însă hârtia erà, ea însăși, destul de rară, pe acele vremuri, în loc de geamuri, puneau în ferești oarecare materie mai mult sau mai puțin transparentă, de proveniență animală, bășică de bou. Hârtia a început numai de curând a fi întrebuințată în loc de geamuri, în deosebi de când s'a început a desvôltă și la noi cultura, presa, jurnalele. Acestea când ajung la sate au în special destinația de a fi lipite

1) Iorga, pag. 216.

în ferești. Așa încât, cu drept cuvânt, se poate zice azi că jurnalele răspândite la țară introduc lumină până în cele mai întunecoase bordeie.

Râuri fără nume, mici pârae cărora numele nu le-ar fi servit la nimic, atrăgeau totdeauna înțelegerea satelor pe malurile lor modeste, cari le serveau acestora de uliță. Casele sătenilor au fost din toți timpii înconjurate cu o curte largă de ulucă, cu o mică grădină de flori și de legumi și cu o livadă de pomi. De obicei, pruni, cireși, nuci. Din pruni totdeauna Romanii își vor fi fabricat tradiționala țuică. În casă uneltele și mobila au fost de sigur foarte sărace. O ușă, pe cari un maistor lemnar în colaborație cu un fierar au făcut-o într'un conac. O căldare spre a fierbe apa și o căpestere în care frământă mălaiul de mei; o masă rotundă pe picioare scurte și niște scaune tot mici, făcute dintr'o bucată de lemn așezată pe patru țaruși, pe cari ședeau și se strângeau în jurul mesei la *prânz* și la *cină*; o icoană văpsită, îmbrăcată sau suflată; în sfârșit, o laviță așternută, o lacră văpsită sau scrijiată cu floricele, aceasta eră toată mobila sumară și tradițională.

De altfel *casa* eră indispensabilă numai iarna,

În timpul verii, sătenii de atunci, ca și cei de acum, se adăposteau ziua la umbra nukului, noaptea dormeau în prispă sau sub pățul, sub cerul liber, alături cu câinii, cu găinile, cu vitele cari rumegă alături. «La muzica prietenoasă a greierilor cari aparțin locuitorilor după cuptor, dorm ei somnul lor adânc și bine-meritat».

Vieța economică comercială a Românilor, în

aceste timpuri, nu s'a putut desfășura decât în forma cea mai simplă. Cuvintele de *negof* și *negustor*, *a vinde* și *a cumpără*, de origină latină, sunt deci vechi ca și neamul nostru. Când schimbul nu se făcea între săteni în natură, ci prin mijlocirea banilor, recurgeau la renumitele *bâlciuri*, *iarmaroace* sau *nedei*. Sub forma lor cea mai simplă, când purtau denumirea *nedei* dela slavul *Nedelea* = Sâmbătă, ele se făceau numai la sărbătorile cele mai mari ale anului.

«În aceste ocazii se jucă, se beă și adeseori se legau căsătorii între cei de față». Dumineca de bâlci sau iarmaroc a fost împrumutată mai târziu dela Saxonii din Ungaria.

Dacă privim acum viața socială a Românilor, sub aspectul ei juridic, acelaș caracter se trădează și în această manifestare a vieții românești: simplitatea. «Principii Moldovei și Munteniei, zice d-l Iorga, nu cunoșteau numai vechile hotare, dincolo de cari neamul și înaintașii lor nu mai posedau nici un drept de proprietate, ci și o veche tradițiune în domeniul vieții sociale, *un obicei al pământului*, o lege a țării, după care, la curtea principelui ca și în cel mai mic colț al principatului, în gălcevile mari sau mici, precum și la facerea contractelor, totul eră judecat și pus la cale»¹⁾. Despre acest *obicei al pământului*, despre legea țării se vorbește în documentele cele mai vechi, în cari se pomenește despre neamul românesc: *ritus Vlachie*, ius valachie, în statornicirea hotarelor. «Dreptul român este privitor la proprie-

1) Iorga. *ibid.*, pag. 235.

tatea de pământ și la tot ce se leagă cu ea. Aceasta arată însă cât este de intim legată istoria acestui popor cu agricultura, cu proprietatea solului». In materie de procedură, Românii cunoșteau și cunosc o mulțime de obiceiuri, cari constituiesc tot atâtea condiții și formule ce întăresc diferitele lor acte. Spre pildă, contractul vânzării se întărește prin *aldămaș* și strângerea mâinilor. Aldămașul se făcea cu vin sau țuică.

«Pentru a împiedecă neșinerea cuvântului se hotărâ o sumă pe care autorul unei astfel de neînțelegeri trebuia s'o plătească. Urări îngrozitoare se pronunțau odată cu facerea actului contra vecinilor sau rudeniilor... cari ar voi să stăpânească mai târziu dreptul vândut».

De obicei, judecătorii sătenilor, aceia cari dau dreptatea celor împricinați, erau oameni bătrâni și înțelepți, cari puneau o zi, de regulă pe la zile mari. Pentru a fi judecați se plătea o sumă celui care *da lege*. La ziua convenită, bătrânii se așezau *în scaun* și se zicea despre ei că țineau *lege*. Probele se făceau cu carte scrisă, mai târziu zapis, pe care nu-l puteau iscăli decât *punând* degetul. Jurământul de asemenea fu la Români, ca pretutindeni, un mijloc de probă. Se probă prin jurământ nu un fapt oarecare, ci buna credință a uneia din părțile cari jurau. De aci s'a născut instituția jurătorilor, care eră și la Germani, și pe care Românii au luat-o dela aceștia prin mijlocirea Slavilor.

După cum se vede din terminologia juridică a Românului, vieța legală, idea de drept, orcât de simplă și primitivă se găseă ea la Români, tre-

buiă să fie moștenită dela Romani. *Drept, judecată, jude, județ, lege, jurare, jurători, bătrâni* sunt termenii cei mai de temelie, în care se exprimă vieța socială a unui popor sub aspectul ei juridic. Negreșit că, cu acești termeni s'a păstrat la Români spiritul și temelia vieții juridice dela Romani. Au putut fi înrâuriri, schimbări și împrumutări făcute și venite dela străini, dar temelia dreptului nu putea fi decât de proveniență romană.

Acum, după ce am schițat și rezumat vieța socială, politică și economică a poporului român, în timpul înființării sale neatârinate, să vedem care fu vieța sa sufletească. În aceste condiții istorice și sociale date, cum se înfățișa mintea și caracterul Românilor din acele timpuri? Cu alte cuvinte, cum s'a acomodat temelia de spirit și caracter româno-dacă, la noile condiții sociale și politice?

Orcare ar fi fost influențele streine, în deosebi cea slavă, adevărul este că temelia mintalității românești a rămas totdeauna latină. «Pentru streinii cari nu văd decât cuvinte, fără ca să-și dea socoteala de extinderea și întrebuințarea lor, elementele slave par a fi precumpănitoare». Or altfel stau lucrurile. «Articol, Pronume, Adverb, Conjunție, Prepoziție, chiar și verbele fundamentale, adică tot ce împrumută unei limbi fisionomia sa proprie, sunt, în cea mai mare parte, de origină latină, greco-latină, sau traco-latină»¹⁾.

Aceste cuvinte, orcât ar fi fost ele de sără-

1) Iorga, op. cit., p. 110.

cite și golite de înțeles, tot a rămas și s'a strecurat în țesătura lor ceva din geniul mintalității romane. Cel puțin înțelesul pe care aceste alveole golite îl căpătară mai târziu, din cauza înrâuririi slave, a trebuit să fie modificat neapărat în sensul spiritului latin. Limba română, derivație directă a limbei latine, a fost ca un vas colorat care împrumută culoarea lui lichidului ce este pus înăuntru. Încât întrebarea revine a se ști ce modificări noi primî, în condițiile sociale și politice rezumate aici, spiritul latin pe care-l moștenise poporul nostru ?

Intru cât se mai păstrară câteva din vechile apucături din viața romană întemeiată în Dacia, spiritul și caracterul latin se păstrară de asemeni, în aceeași măsură. Agricultura și micul comerț, păstrate după cum o dovedește terminologia corespunzătoare; religia în bună parte, în deosebi în partea ei temeinică, cât și aspectul juridic al vieții sociale, după cum o dovedesc iarăși terminologiile lor, se păstrară în cea mai mare parte a lor așa cum ele fuseseră la Romani. Este firesc atunci a socoti că și reflexul cerebral al acestor stări și activități sociale și economice trebuie să se fi păstrat la Români, aproape așa cum a fost la Romani. Aspectul sufletesc al acestor condițiuni sociale trebuie să fie la Români din acest timp cam același ca la Romanii antici.

Iată care eră impresia ce făceau Români, pe la 1550, cam în timpurile chiar de care vorbim noi: «Cât despre limba Românilor s'ar pare, la prima vedere, că este aproape aceeaș cu a Italianilor, dar ea este schimbată în așa grad că

sunt la urma urmei diferențe dela una la alta încât cu greu s'ar putea înțelege între ei. Cum s'o fi făcut că ei, întrebuițând aproape aceeași limbă, aceleași morăvuri și forme de vieată au venit să se așeze în acele paragini. Azi încă se vede că ei nu se deosebesc mult de Italiani, atât în chipul lor de a fi cât și în instrumente, armele și echipagiile lor...»¹⁾

Foarte semnificative, aceste impresii, luate la fața locului, sunt de cel mai mare preț, pentru teza ce susținem aici.

Un lucru este sigur: că neamul românesc, continuându-se politicește și dezvoltându-se, a avut neapărat înclinarea să mai elimine din înrâurirea precumpănitoare slavă și să se desfășure pe liniile lui de temelie cari erau romane. O dovadă de aceasta ar fi că după ce organizația statului se complectă, sub prima ei formă, cu dregatorii luate dela Slavi, dregătorii cari erau neapărat trebuincioase și nu aveau de unde le lua, dezvoltările ulterioare, de sigur mai puțin însemnate, fură proprii, și, lucru caracteristic, terminologia ei fu de caracter latin. Astfel, *spătar*, *armaș*, *portar*, *judet* sunt termeni de origină latină, și ei dovedesc înclinarea spiritului român de a reveni la matca lui.

Trăsăturile sufletești corespunzătoare cu stările și activitățile sociale rămase dela Romani, și cari în tot cazul trebuie să fie asemănătoare cu ale Romanilor, se pot socoti a fi următoarele: o voință strajnică neînfrântă, și adesea neînfrântă, însă tot-

1) Nicolas Chalcondyle. Paris 1584, p. 110.

deauna tenace și prudentă.—Episcopul de Lund scrie despre Vistiernicul Matei, ca fiind «un bărbat foarte modest, foarte bun și mai ales prudent și atât de ager în trebi precum nici nu se afla altul în Ungaria». De asemeni, despre Ștefan cel Mare spune o scrisoare venețiană că el se arată «în moarte precum fusese în vieță: teribil și prudent». D-l Xenopol caracterizează astfel pe cei doi mari domni ai țărilor române, Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș: «Ștefan prevăzător, dibaci și știind să se folosească de toate împrejurările, Țepeș îndrăzneț până la nebunie, curajos și sumeț».

Un simț juridic foarte temeinic, statornic și neștirbit se păstră în decursul vremei; o inteligență ordonată, vioae, ingenioasă, căci condițiile vieții sociale din urmă, cum avem să vedem îndată, pe lângă înrâurirea slavonă puternică ce merge în acelaș sens, au desvoltat imaginația, —acestea-s liniile sufletesti latine, care se pot regăsi și recunoaște încă la Românii din secolul XIV și XV.

Elementul voinței știrbit de sigur puțin, din cauza restriștilor vremei de năvălire ce nu eră de loc de natură a-l păstră neștirbit, se împuternici în timpul celor două veacuri de înălțare și eroism ale neamului. Spiritul juridic și inteligența și mai ales bogăția și rafinarea acestor însușiri au fost mult știrbite la Români din cauza sărăciei și sterilității vieții lor sociale și istorice. Am văzut că ceeace caracterizează, în deobște, vieța socială și politică a Românilor, chiar în timpul consolidării principatelor, a căror organizare se completă și se complică mereu, este simplitatea ei patriarhală, este sărăcia

de forme, este reducerea formelor la câteva formule de o simplitate extremă. Spiritul juridic al Românilor, în fond acelaș ca la Romani, va fi cu totul simplu, primitiv. De asemeni, sufletul românesc, în fond acelaș cu al Romanilor, va fi de o simplitate care-i va dà un caracter primitiv, un aer rudimentar, necioplit, brut. Voința lor, scăpată de frânele spiritului rafinat, va fi par'că și mai viguroasă, și mai ales va fi mai impulsivă și mai puțin ordonată ca a Romanilor. Caracterul român, ne domolit de o minte culturală și îmbogățită va fi mai violent; perfidia lui va fi mai isbitoare; viclenia, în nemeșteșugirea ei, va fi mai brutală.

«Românii, scrie Chalcondyle, pe la 1550, după cum am văzut și mai sus, sunt într'adevăr oameni voinici și aprigi în război, dar foarte grosolani». În privința vicleniei lor, acelaș autor amintește duplicitatea Românilor față de Unguri, la Varna, când, din aliați ai lor contra Turcilor, îi părăsesc și se oferă lui Amurat ca ajutor, spre a distruge pe Unguri și a-și face mână bună cu Turcii.

Tot astfel se povestește că revolta Românilor din Balcani se datorește faptului că frații Petre și Asan se înfățișară, în lagărul împăratului Iasac II Anghel, așa de grosolan, și de necioplit, încât Asan fu lovit peste obraz. Răsbunarea acestei loviri fu punctul de plecare al puternicii împărății româno-bulgare a Asanizilor.

Se cunoaște, de asemeni, chipul amăgitor, în care procedară Petru și Asan. Se spune că «ei ridicară o biserică în Hemus, în care adunară mai mulți epileptici, pe care poporul îi credea pose-

dați de spirite necurate, și aceștia fură învățați ca, după accesele cele îngrozitoare la care erau epuși, să spună că sfântul Dimitrie, făcătorul de minuni din Tesalonic, s'ar fi strămutat la ei, spre a-i scăpa de jugul în care se aflau ¹⁾). Revolta fu atât de mare, dar în prima întâlnire împăratul o împărștie, și Românii nu scăpară decât *înșelând* prin rugăciunile lor de ertare și făgăduințele date împăratului că se vor supune. Mai târziu însă, la o strâmtoare, armata împăratului fu zdrobită de arcașii Români, și el abia își scăpă vieța fugind. Incât iată cum se adeverește portretul făcut de Kekaumenos: mari mincinoși și tâlhari vestiți ei sunt pururea gata a jură prietenilor cele mai grozave jurăminte, și a le călca apoi cu ușurință, făcând frații de cruce și cumetrii, meșteri de a înșelă cu ele pe cei proști.

În sensul acestui portret moral vorbește înfrângerea suferită de Carol Robert dela Alexandru Basarab, care l'amăgi cu pacea și-i distruse armata într'o strâmtoare, pe unde se zice că tot el îl conduse. De asemeni, aceleași trăsături de caracter prudent și prevăzător aparține amestecului Mircea în cearta ivită între fiii lui Baiazed, pentru moștenirea împăriei, și ajutorul ce dă el pentru ca lucrurile otomanilor să se încurce. Isvoare numeroase și de tot felul vin să mărturisească despre caracterul tenace, violent și amăgitor al Românilor din acea epocă, despre apucăturile lor primitive, rudimentare, grosolane. Între altele este descrierea călătorului evreu, Veniamin din Tudela, care po-

1) Xenopol, I, p. 580.

menește de Români din Tesalia, pe la 1170, pe care i-a cunoscut în călătoria sa către Palestina. «In iuțeală ei sunt asemeni căprioarelor. De pe munți ei se coboară în Grecia, pentru pradă și hoții. Nimeni nu cutează a-i înfruntă în războiu, și nici un rege nu i-a putut birui». In acelaș sens vorbește amintirea pe care Nicolas Choniates o face despre Români: «Impăratul găsi cetățuiele și satele lor întărite prin noi metereze, iar apărătorii lor acățați pe înălțimi, după chipul cerbilor; săreau ca și caprele peste prăpăstii, și nu primeau nici o luptă fățișe».

Eră firesc ca cruzimea, violența și viclenia caracterului Roman să se sublinieze și mai mult la Români, cari îndurară, timp de veacuri, urgia năvălirilor. Pentru a putea să se păstreze, puțini căți erau, față de imensele forțe deslănțuite de barbari, n'ar fi putut dacă nu erau dotați cu aceste însușiri. Condițiile neomenoase, la care-i reduseră barbarii, îi înrăiră, îi barbarizară și-i sălbăticiră aproape, până a-i aduce în halul în care ni-i înfățișează isvoarele amintite. Cruzimile sălbatice ale unui Vlad Țepeș și amăgirile lui Vlad Dracul, brutale și primitive în violența lor, erau fructul unor lungi veacuri de groază de barbarie, și de însălbăticire.

In ce privește inteligența Românilor, această funcțiune sufletească eră de sigur un instrument admirabil. Acest organ sufletesc eră de o esență superioară, viguros în sine însuși, însă simplu și simplificat. Creerul Românilor trebuie să fi fost totdeauna puternic, întru cât el eră continuarea creerului latin. Inșă slăbit, anemiât vreme de vea-

curi, inteligența pe care o desvoltau erà ea însăși săracă, cum erau și împrejurările în cari atâta amar de timp funcționase în sec. De aceea, inteligența Românilor, la începutul întemeierii principatelor, trebuie să fi fost foarte sărăcită, însă capabilă de a se îmbogăți, amortită dar susceptibilă de o puternică eflorescență. Ea va fi păstrat numai urmele, contururile și direcția, sghiabul impunător al inteligenții romane. Am compara-o, dacă se poate, cu impresia ce ne-ar face albia Oltului, măreață și impunătoare, între prăpăstiile munților printre care trece, dar din care apele năprasnice și clocotitoare s'ar fi retras, spre a lăsa un singur pârâiaș sfios și turburat, în locul șuvoiului spumegos ce de mii de veacuri se sbuciumă și buciumă în sghiaburile ei.

Sărăcia inteligenții, desăvârșita ei lipsă de rafinare se vede din traiul cu totul simplu, pe care țăranul român, păstor sau agricultor, îl ducea în coliba lui goală, al cărui tot mobilierul îl rezumarăm în paginile de mai sus, câteva necioplite bucăți de lemn.

Totuși, îndată ce vieața de stat se întemeie, între Carpați și Dunăre, îndată ce păstori și agricultori, Români se coborâră din munți și se așezară temeinic în sate, de se reconstruieră satele și vieața sătească liberă și propășitoare, inteligența română eși din amorțeală, și înrăurită, în bună parte, de focul imaginației slave, ea începù a scăpără și a lumina fundul întunecos al sufletului românesc.

Vieața așezată în sate îngrămădi pe strămoșii noștri, mai întâiu împrejurul bisericii, care fu cel dintâiu mijloc de a ațâța licăririle minții românești.

Sărbătorile bisericesti obișnuite în timpul anului, petrecerile întocmite nelipsit la nunți, la botezuri, la înmormântări, strânsere mulțimea omenească în jurul bolnavului, la ospete, la clăci și șezători în de-aproape atingere. Creerii intrară în concurență, spiritele se freacă și se ațâțară. Din această concurență și ațâțare reciprocă scăpărare producțiile, născocirile literare, poveștile, baladele, snoavele și cântecele, cari îmbogățesc comoara folklorului român. Intr'adevăr, când viața politică și socială a Românilor se încheagă în oarecari instituții mai temeinice, când clasa boerilor se alege din mijlocul poporului, în cursul luptelor și bătăilor cu Turcii — cum se alege untul prin baterea laptelui închegat, — când se formară *curțile domnești și boerești*, adevărate centre de viață mai complicată și de concentrare de oameni, cerebralitatea Românilor se complică și ea, funcțiunile ei crescură, activitatea ei se îmbogăți, cuprinsul minții românești se înmulți. Acest organ, altă dată puternic, redeveni puternic. Matca vechii inteligențe dacoromane se umplu din nou cu un cuprins sbuciumat. Limba românească se deslegă și începù a grăi și a da graiu roadelor minții românești eșite din atingerea, strângerea și ciocnirea creerilor în feluritele și multele ocazii pe care le aduce viața în sate și la curte.

O foarte mare parte din producțiile literare ale poporului sunt inspirate de biserică și au cuprins și subiect bisericesc, după cum altele sunt inspirate de petrecerile dela curți, dela botezuri sau nunți, dela șezători sau clăci și altele.

După chipul concentrării vieții sociale, în dife-

rite împrejurări de loc și de timp, isvorâră, din atingerea, din concentrarea, ciocnirea și concurența creerilor, felurile genuri de producție literară populară. Înfațșată în câteva linii de temelie, viața socială a timpurilor vechi se mărgineă, în primul rând, la petrecerile întocmite la curțile boerești cu ocazia lăsaturilor de post și sărbătorilor obișnuite ale anului: Crăciun, Sf. Vasile, Bobotează, Sf. Ion, Paște, Sf. Treime, Sf. Petru, S-ta Maria și Sf. Dumitru. Aceste petreceri erau așa zisele *praznice* de ziua numelui, sau isprăvitul postului. În împrejurările de acest fel, se plăsmuie literatura cu caracter bisericesc și religios: *colindele, plugul, vasâlca, steaua, vicleimul, irozii*. Toate legendele, ai căror eroi erau sfinții onomastici, și al căror cuprins eră vreo oglindire, de multeori foarte știrbită, a vieților lor, se născociau în aceste împrejurări.

La petrecerile date pe la curțile domnești și boerești, cu ocazia botezului, a nunților, și a altor împrejurări din viața socială, luară naștere, de sigur, *legendele, baladele* și așa zisele cântece bătrânești. În aceste cântece se slăveă viața eroilor neamului, în împrejurări hotărâtoare din istoria noastră, se fixau, pentru amintirea veșnică, faptele mari, spre pildă: Meșterul Manole, Miorița ș. a. O bună parte din cântecele așa zise lumești tot atunci erau născocite. Ele nu fac decât să caracterizeze, în sentimente și imagini vii, situațiile morale ale acestor împrejurări familiare și sociale. Cântecele miresei, al ginereului, cântecele soacrei, al nașului sunt producții străvechi, în care să strevede desăvârșit ecoul simțimintelor de circumstanță.

Dacă privim viața socială a satelor, așa cum se desfășurà ea în aceleași ocazii, vom găsi aci, din toți timpii, horele, brâele cu lăutarii lor foarte simpli, cu melodiile lor atât de monotone, încât jucătorii trebuiau să mai rupă această exasperantă monotonie prin născociri foarte glumețe. De aci se născu literatura *chiuiturilor* sau a *strigăturilor*.

În nopțile lungi de toamnă, la șezători, în jurul vreunei familii în care erau fete frumoase, s'a strâns și s'a concentrat din vremile cele mai vechi viața satelor întregi. În aceste adunări de vieți tinere și bătrâne înflori lumea *basmelor* și a *snoavelor*. Cei bătrâni povesteau basme vechi, pe care le croiau și le lungeau dintr'un miez poate simplu și puțin cuprinzător. Inchipuirea lor brodà pe acest prim temei toate plăsmuirile ei, și se învăță în tot felul să-l înflorească cât mai mult. Cei tineri ascultau și în spiritul lor se făuriau dejà variante. Tot atunci, din ciocnirea spiritelor, din concurența lor, se desprindeà flacăra *snoavelor* înțepătoare, născocirea ingenioasă a *ghicitorilor*.

La munca câmpului, țărani români n'au mers niciodată singuri. Ei au lucrat pământul pe *împrumuturi*, cari le îngăduiau să se strângă în pâlcuri de câte 8—10—15 inși. Când trupul și brațele lor erau istovite de puteri în resturnarea bradelor, spiritul se desprindeà o clipă, își luà sborul și, după împrejurări, făureà acele ironii omoritoare, îndreptate în potrive vrăjmașilor lui, sau acele cântece sociale lumești, în cari se oglindește chipul lui de viață socială și familială sub toate înfățișerile ei. Dar mai ales seara, dnpă scăpă-

tatul soarelui, când, părăsind ogorul depărtat cu mai mulți kilometri de căminul lor, flăcării sau fetele, în nelămurirea magică a amurgului, scoboară chiotând pe poteci și colnice înflorite, atunci sufletul lor se aprinde de para unei vieți emoționale puternice și se cheltuește în născociri și sentimente trainice, în expresiuni și versuri de o frumusețe neîntrecută. În astfel de cadru moral, material și din așa aluat sufletesc se nascură *doinelile*.

La capul bolnavului sau în feluritele împrejurări familiare și sociale neobicinuite, dorințele prietenilor și rudelor adunate se schimbă în formule ritmice, metaforice, adesea rimate. Aceste formule învoacă tot temeiul de credință și de superstiție, și evocările acestea sunt potrivite cu natura suferinții bolnavului sau cu cea a împrejurărilor sociale de care este vorba. De aci isvoră literatura *descântecilor*.

În jurul cosciugului, la înmormântarea celor răposați, de asemeni s'au strâns totdeauna Români, căci nici un alt eveniment nu i-a isbit vreodată mai adânc decât acela al morții. Vechea credință nestrămutată în nemurirea sufletelor, păstrată și întărită de creștinism, făcea cu puțință un dialog continuu între cei morți și cei vii. Legăturile sociale dintre Români se continuau și se oglindeau în societatea lor și dincolo de mormânt. Cei morți și cei vii stau de vorbă în toate Duminecele la cimitir și își spun necazurile și suferințele. De aci se nascu, în sfârșit, literatura *bocetelor*.

Se vede prin urmare foarte limpede cum viața socială a poporului român, odată desvoltată și încheată în instituții ceva mai statornice, provocă

o dezvoltare foarte felurită și bogată a vieții, minții. Legătura dintre producțiile minții poporului și dintre propășirea și dezvoltarea vieții sociale este așa de vădită, încât diferitele genuri de literatură populară românească oglindesc desăvârșit de limpede felul vieții sociale ce ducea atunci poporul român. Cadrul întreg al vieții sociale românești și felurile ei înfățișeri și situații se strevăd în natura și felurile genuri ale folclorului român.

Interesant este de văzut cum se dezvoltă acea parte foarte adâncă din sufletul daco-român, pe care o înfățișasem prin credința în nemurirea sufletului și deci în viața viitoare. Acest temei adânc și statornic al sufletului și al vieții românești, întărit și lărgit foarte mult de creștinism, deveni punctul de căpetenie al psihologiei Românilor, în jurul căruia se învârti viața lor socială, politică, morală și intelectuală. Credința în viața viitoare se păstră neștirbită în tot timpul năvălirilor, și de îndată ce se statorniciră principatele române, sub înrăurirea creștinismului, se întinse, crescù, se lărgi și luă proporții neobicinuite. Ea precumpăni aproape toate amănuntele din viața neamului nostru.

Acest element sufletesc absorbi totul, coloră toate manifestările ființei noastre, întreaga noastră temelie mintală și morală. Superstițiile, prejudecățile și practicile păgânești fură întrupate în această puternică credință. Ea se găsi întărită prin ele, ele se puseră în serviciul ei. Tot pe ea se altoi viața noastră resboinică, politică, socială și cul-

turală. Această credință ajunsă a fi socotită tot una cu ființa noastră națională. Păstrarea ființei noastre etnice înseamnă mai mult păstrarea dreptei noastre credințe creștinești.

Astfel, motivul pentru care se făcè războiu Turcilor va fi, nu atât acela de a-și păstrà neamul și moșia, cât legea creștină și biserica de pângărire a păgânilor. Ura împotriva Ungurilor a fost, în cea mai mare parte, ura contra unor eretici. După fiecare luptă norocoasă sau nenorocoasă, Domnii moldoveni și munteni zidiră câte o mănăstire. Eroismul ce însufleți pe Domnii români dela început fu urmarea credinții de a asigura păstrarea legii creștine și prin aceasta mijlocul de a se face vrednici de viața viitoare, și de iertarea păcatelor, care singură duceà la această viață viitoare.

Atât de mult fură frământați Domnii români de ideia vieții viitoare că activitatea și silințele lor se îndreptară mereu spre lucrări pioase, cum, spre pildă, clădirea și dăruirea cât mai bogată a mănăstirelor din țară și străinătate. Aceste mănăstiri și dăruiri lor bogate cu sate și moșii erau tot atâtea punți de trecere sigură peste prăpastia pierzării din lumea cealaltă. Ele asigurau viața viitoare, și, odată cu păstrarea neatinsă a corpului, care erà mormântat în ele, nemurirea sufletului, în partea căruia aveau să pledeze aceste mănăstiri sau satele și moșiile închinatè lor. Fură vremi însă în care această credință păstră și mîntuì, nu numai corpul și sufletul voivozilor, dar chiar sufletul și corpul neamului nostru.

Credința aceasta, înrădăcinată și devenită or-

ganică la Români, avù, pe lângă urmarea bună: păstrarea neamului, o sumă de alte urmări rele. Haina slavonă pe care ea o îmbracă în biserică o impuse și statului și vieții oficiale și culturale. De aci urmă o stare pe loc foarte dăunătoare a vieții noastre naționale culte. Mai târziu, vom vedea că sub scutul religiei călugării greci vor cucerii această țară, și vloga mănoaselor noastre câmpii va fi confiscată și trimisă pe nimic afară din țară. Moșiile cele mai rodnice și binecuvântate se vor îngmădi în mâinile călugărilor și preoților greci vicleni și fățarnici, drept preț al mântuirii și al vieții viitoare, pe cari ei le hărăzeau prea lesne încredătorilor Români. Grecii confiscând pe Dumnezeu și punând la mezat împărăția cerurilor, ajunseseră, cu timpul, în aproape deplină stăpânire a țarinii românești. Așa încât nu numai *păstrarea* dar încă *pierzarea* neamului nostru atârna, timp îndelungat, de această credință în vieța vecinică.

Ținerea posturilor, a sărbătorilor, foarte numeroase în ritul ortodox, la care se mai adaogă felurite posturi și sărbători de origine păgânească și bugomică, sunt încă tot atâtea mijloace de a se pune bine cu portarul care păzește intrarea împărăției cerurilor. Astfel, cum avem să vedem și mai pe larg în alt loc, vieța socială, politică și culturală, până în cele mai mici ale ei amănunte, este precumpănită de această credință temeinică care este temelia sufletului și caracterului românesc.

Mai toate actele din vieța obștească sau privată și casnică a țaranului, ca și a boerului român,

decurg, în chip firesc ușor de urmărit, din această credință.

Mintea românească și spiritul ce strămoșii noștri moșteniseră dela Romani aveau apucături de generalizare și de sistematizare, înclinare puternică către ordonarea vieții sub precumpănirea unui principiu general, și plăcerea vederilor largi. Când acest spirit, anemiât și sărăcit pe vremile de urgie, se trezi și se împuternici, prin trezirea și împuternicirea vieții noastre sociale și politice, ajunse din nou aproape ceea ce fusese altădată. Numai astfel putem înțelege cum această credință religioasă în nemurirea sufletului a putut precumpăni și organiza sistematic întreaga noastră viață etnică, și de ce principiul acestei credințe fu urmat și aplicat până în amănuntele cele mai neînsemnate ale acestei vieți.

În scurte cuvinte, deci, în epoca întemeierii principatelor românești și în răstimpul vieții lor neatârinate de nici un jug strein, mintea și caracterul românesc se reculeseră, se treziră și se înviorară în toate privințele. O voință harnică, statornică, în același timp violentă dar prudentă, deosebea pe domnii, boierii și țărani români. O inteligență simplă, dar viguroasă și sistematică, o imaginație vie, hrănită și însuflețită de un sentiment religios foarte adânc, distingeau pe strămoșii noștri din acea vreme. «Cu toată simplitatea raporturilor lor, viața sufletească nu lipsea însă țăranilor noștri, deși nimic particular nu ni s'a păstrat de atunci în cărți rele sau bune. Sufletul țăranilor găsește în cea mai mare parte hrana

indispensabilă : frica și speranța supranaturală, icoanele și scenele triste sau vesele, în credința sa creștină sau mai curând creștino-păgână, la care el ținea naiv și din inimă» 1).

Caracterul lor viteaz, neatârnat, individualist, crud, amăgitor și fățarnic cu vrăjmașii rămase același în acest răstimp sau chiar se mai împuternici în împrejurările de luptă fără încetare împotriva unor vrăjmași mai numeroși și mai bine pregătiți.

Ne rămâne să vedem, în capitolele următoare, ce devenirea aceste însușiri sufletești ale Românilor în urma venirii Turcilor și pierderii neatârării timp de 4 veacuri.

1) Iorga, op. cit., p. 221.

CAP. VI.

URMARILE CĂDERII ȚĂRILOR ROMĂNE SUB TURCI

Negreșit că schimbările întâmplare mai târziu în sufletul poporului român decurg din alterarea însușirilor lui sub înrâurirea unor condiții istorice și sociale noi. Pe de altă parte, pe lângă condițiile de viață și de vecinătate istorică și geografică, nu puțin ia parte la dezvoltarea istorică a unui popor caracterul său și chipul cum este alcătuită mintalitatea lui. Istoria unui neam va fi, în toate epocile, un fel de rezultantă diagonală a acestor două puteri: *caracterul și mintalitatea lui în ciocnire cu împrejurările, cu legăturile cari îl țin strâns legat de vecinii săi, adică cu puterile și pornirile acestor vecini.* De aceea, pentru a ne putea da seamă de schimbările pe care vremile ulterioare le aduseră în sufletul nostru etnic, trebuie să urmărim firul istoric, și chipul în care caracterul și spiritul românesc se ciocni și se potrivì cu împrejurările istorice și cu condițiile sociale, pe care aceste împrejurări le deslănțuiau și le impuneau neamului românesc.

§ 1. Alterarea caracterului Românilor.

Am văzut până acum cari puteau fi însușirile sufletești ale Românilor, în perioada de lupte pentru neatarnare. Să căutăm a statornici acuma cum s'au modificat aceste însușiri în timpul ce urmează căderea țărilor române sub Turci.

Pierderea neatarnării fu, pentru țările române dela începutul veacului al XVI încoace, fapitul cel mai culminant și hotărîtor pentru rostul istoriei lor naționale. Dominația turcească, care, mai ales la început, lăsà loc, în teorie, la un fel de neatarnare fățarită, ajungeà de fapt la o adevărată subjugare, cu cât ne scoborim de-a lungul veacului XVII și XVIII. Acest mare eveniment al istoriei noastre nu puteà să nu aibă urmări adânci și foarte simțitoare pentru spiritul și caracterul poporului român.

Vreme de două veacuri aproape ținură luptele eroice cu Turcii. În Muntenia ele începură cu Mircea și se terminară cu Mihaiu Viteazul; în Moldova începură cu Ștefan cel Mare și se isprăviră cu Ion Vodă cel cumplit. Pentru caracterul Românilor, urmările acestor lupte, terminate cu înfrângerea totală, definitivă a energiei românești, fură vădit înmuiarea și pierderea acelei tenacități și statornicii cerbicoase de voință a neamului nostru din România liberă de azi. Indrăsneala, voinicia și vitejia obișnuită a strămoșilor noștri se sdrobiră și pieriră, în cea mai mare parte, în luptele copleșitoare cu Turcii, la picioarele Sultanilor căroră, precum se știe, nu le putură rezistà nici vigoarea încă barbară a Bulgarilor și Serbilor, nici știința și civi-

lizația bizantină, nici puterea răsboinică renumită în vechime a Ungurilor. Elementul de căpetenie al caracterului românesc, voința simplă, incultă, dar temeinică, încăpățânată, îndărătnică, voința neînfrănată, neînfrântă, strajnică, această însușire de temelie a neamului se slăbi, pâlî și se topî în focul luptelor năprasnice cu Turcii. În locul curajului și îndrăsnelii de altădată, un fel de frică instinctivă pătrunse în sufletul Românilor. După cum observă foarte bine Mareșalul Moltke, «rezistența dovedindu-se mai totdeauna zadarnică, Români nu se mai puteau gândi la alt mijloc de apărare decât la fugă» 1).

Indrăsneala lui Mircea la Rovine și a lui Ștefan la Podul Inalt, cutezanța lui Vlad Țepeș, energia și curajul lui Ștefan și Mihaiu la Călugăreni și Valea albă, semeția lui Petru Rareș sau a lui Ion Vodă cel cumplit la Rășcani nu se vor mai regăsi nici odată la domnii români, cari urmară dela Mihaiu Viteazul încoace. Mateiu Basarab și Brâncoveanu, ori câtă strălucire putură ei da scaunului lor, nu se mai aseamănă întru nimic, în această privință, cu Ștefan, cu Țepeș sau Mihaiu. Un fel de pasivitate fricoasă, care se supune, care nici nu îndrăznește să se revolte, care nici nu se mai gândește să reziste sau să se opue și care, în sfârșit, caută să ghicească și să previe, chiar, voința stăpânului, luă acum locul cutezanței, revoltei, vitejiei și semeției ce caracterizau pe domnii români, din timpurile de mărire.

1) *Lettres du Maréchal de Moltke sur l'Orient*, Paris 1872, pag. 5—6.

Acest prim element al caracterului român,—voința tenace, în așa grad știrbită și sfărâmată acum, nu fu singurul ajuns în halul acesta. În strânsă legătură cu voința stă spiritul de neatârnare, de libertate, ceea ce se cheamă independența caracterului. Perderea neatârnării țărilor române avu ca urmare nemijlocită perderea neatârnării caracterului Românilor, alterarea, până la dispariție, a spiritului de libertate și de independență în înțelesul bun ce caracteriză neamul nostru și strămoșii lui daco-romani.

Și iată cum ni se înfățișează nouă în istorie acest proces al dizolvării caracterului, voinții și spiritului de neatârnare.

Turcii nu numai că sdrobiră, în mai toate întâlnirile lor cu Românii, puterea armată a acestora, dar, în capitulațiile,—actele de supunere ale Românilor, le opriră și dreptul de a ține sub steag armată mai multă de cât îngăduiau ei. Îndeletnicirea militară făcută cu neputință Românilor, ce le mai rămânea lor de făcut? În deosebi boierii, cari până aci aveau rolul de a lupta contra vrăjmașului păgân, și rangul lor, situația lor privilegiată, ca și moșiile ce le dăruiseră domnii, li se cuveneau numai drept răsplata pentru vitejia și destoinicia arătată și pe care o vor mai arăta în resboae,—boierii rămaseră acum o clasă de privilegiați, pe care nimic, nici un merit n'o mai încuviință și n'o mai justifică. Ne mai având nici un rol de jucat, nici o îndeletnicire spre a-și cheltui energia, și nici un merit spre a-și justifică situația, boerimea română decăzu și se corupse.

Este drept că parte din boerime fu absorbită de slujbile și dregătoriile ce se creiau mereu la curtea domnilor, fie prin dezvoltarea firească a organizării statului, fie prin imitații numai a dezvoltării firești a statului turcesc. Însă cum aceste dregătorii erau încă puține, iar boerii rămași liberi prea numeroși, ne mai având a se îndeletnici cu armele, începură a se iscă lupte între ei pe dregătorii. Aceste lupte între boeri deveniră apoi lupte între pretendenții la scaunul domniei. Fiecare Domn aducându-și boerii lui în dregătoriile statului, a luă locul acestora nu se putea decât răsturnând pe Domn. De aci lupta nenorocită și intrigile pentru domnie, care ruinară și sfâșiară, cu desăvârșire, toată energia și neatârnamea neamului nostru.

La această desăvârșită ruină și corupție a caracterului și a spiritului de neatârname, contribuă chiar acest spirit de neatârname. El se întoarse chiar împotriva celor cari-l aveau, și se distruse singur, prin urmările lui cari decurgeau din pierderea neatârnamei țărilor.

Pierzându-se neatârnamea din afară, vechiul spirit de neatârname se dezvoltă anormal în lăuntru, în așa chip că aduse aci o adevărată anarhie și nesupunere. Boerii sufereau cu mare greutate supunerea către Domni. În toată clipa, ei erau înclinați să-l alunge și să-i ia locul sau pe acela al boerilor, pe care dânsul îi pusese în dregătorii. Ei nu sufereau să atârne nici de Domn, nici de boerii în slujbe, și această înfocare a lor, după neatârnamea din lăuntru țării, aduse ruina desăvârșită a neatârnamei din afară. Luptele și sfâșierile pentru tron

scufundară țările într'o robie reală tot mai adâncă, pe când litera formală a tratatelor cu Turcii, ca o ironie fatală, le garantă autonomia. Amestecul Turcilor în trebile din lăuntru ale țărilor române crescù pe zi ce treceà. Autonomia, neatârnrarea noastră devine pe fiecare zi mai iluzorie și mai chimerică.

Și ca și cum toate aceste decăderi și degra-dări ale țărilor române n'ar fi fost de ajuns prin ele însăle, se mai adaogă la decăderea lor morală și decăderea morală a împărăției otomane, care se corupse ea însăși în privința moravurilor, pentru a ruina și corupe și mai departe țările române.

Impărăția bizantină fu pentru Otomani, care o cuceriră, cea ce a fost mantaua lui Nessus pentru Hercule. Putreziciunea morală a acestui imperiu, îmbătrânit și intrat în descompunere, creă o atmosferă necurată, vicioasă pe care o respiră în Constantinopol, dela începutul ei, noua formație politică a Otomanilor. Respirând și asimilând această atmosferă, Turcii și imperiul lor se otrăviră, din cele dintâiu ale lor timpuri, cu spiritul de corupție, de intrigă, de delațiune și trădare, care predomnea de veacuri pe malul Bosforului. Grecii rafinați în arta înșelăciunii, a amăgelei și a corupției nu putură să se păstreze la Constantinopol decât prin corupție și prin desfășurarea dela început a unui spirit rafinat de discordie, de lingușire și de intrigă.

În deosebi scaunul Patriarhiei ecumenice, singura unealtă de precumpănire ce mai rămăsese Grecilor din toată mărirea lor căzută, deveni mărul

discordiei, ocazia intrigilor și a coruperei Turcilor ce se urmă din partea Grecilor doritori să-l ocupe. Această ocazie desvoltă la Turci gustul de a se lăsa să fie cumpărați cu sume de bani. Sistemul de corupere al marilor funcționari, al femeilor Sultanului și al Sultanului chiar, fu desvoltat și dus la desăvârșire de către bizantini. De veninul acestui spirit de vânzare morală, a suferit și suferă cu atât mai mult azi imperiul otoman. De căderea lui se trage de acolo, și peirea lui nu va veni din altă parte. Boala cronică, care ține pe acest *bolnav* perpetuu pe patul său, este intoxicarea lui cu putreziciunea morală a vechiului Bizanț.

Neapărat că sistemul corupției desvoltat la Constantinopole nu putea să nu aibă urmările lui firești și asupra legăturilor ce se stabiliseră de curând între Poartă și țările Române. Situația, în acestea din urmă, devenise așa, încât, cum aminteam mai sus, intrigile și luptele pentru domnie nu mai aveau nici un frâu. Pețitorii la domnie se întreceau între ei cu pungile de bani, pentru a cumpăra protecția și favoarea, fie a vizirilor sau a femeilor influente dela palat, fie chiar a Sultanului. Apucăturile Turcilor primeau foarte bine concurența candidaților la domnie. Pungile cu bani și darurile erau bine văzute, bine primite, și își aveau efectul. Lăcomia turcească, ațâțată de corupția Grecilor, numai avea ea însăși nici un frâu.

Darurile cele mai scumpe erau căutate de Români, în patru părți ale lumii, pentru a fi duse Pașii sau vizirului dela Stambul. Energia brațelor cari altădată purtau arcul sau flinta, acuma răs-

colea câmpiile țării pentru a face bani, cu care să se cumpere de boeri tronul țării; vloga acestor câmpii mânoase eră confiscate și prefăcute în bani și în daruri scumpe, cari an cu an treceau Dunărea și își făceau drum spre Constantinopole.

Dela o vreme, Sultanul, Vizirii și Pașalele numai așteptară și nu se mai mulțumiră cu cea ce le ofereau pețitorii domniilor române, ci ei hotărârau ei înșiși sumele, totdeauna covârșitoare și cadourile, pe cari candidații la domnie nu puteau decât să le împlinescă, să le stoarcă din Țară și să le aducă la Țarigrad. Totdeauna aceste sume, fie în chip de tribut sau în chip de daruri pe deasupra, ori cât ar fi fost ele de ridicate, aveau tendința de a se îndoi și întrei. Turcii se rafinară cu timpul în arta de a mări concurența, de a ațâța și ascuți setea de domnie și de a storce astfel sume din ce în ce mai mari.

Urmările punerii la mezat a domniilor române și pierderii tot mai depline a neatârnării aduseră, nu numai pierderea neatârnării lăuntrice a Domnilor și a boierilor, dar mai cu osebire pierderea completă a neatârnării acelu element de baștină și de temelie a neamului nostru — țărănimea. Stoarcerile de bani, pe cari Domnii și boierii trebuiau să-i plătească la Poartă, ca tribut și ca daruri, nu erau de fapt decât stoarcerea vieții păturii țărănești și secarea mijloacelor ei de trai. Boierii, stăpâni ai moșiilor dăruite de mult, și scutiți de tot felul de dări, cari nu apăsau decât pe țărani, stăpâni încă pe dregătoriile țării, cari le îngăduiau să exploateze intensiv și în toate chipurile pe țărani,

aduseră clasa țărănească la cea mai complectă mizerie. Ei strângeau într'adevăr birurile și împărțeau dreptatea, sau mai bine zis nedreptatea celor cari locuiau pe moșiile lor. Având și pâinea și cuțitul în mână, boierii dregători împărțiră între ei așa de bine blaga acestor țări, încât nefericiților țărani nu le mai rămaseră nici chiar frimiturile dela masa îmbelșugată a stăpânilor lor. Ne mai având îndeletnicirea armelor și foloasele ce aduce mânia lor în potriva vecinilor dușmănoși, boierii își întrebuintară energia lor în interior, într'un jaf metodic al muncii și al micilor ogoare țărănești.

Starea de *șărbie* fu punctul de ajungere al decăderii țăranilor. În această stare ei pierdură dreptul continuu știrbit la moșiile lor. Birurile numeroase, *cari storceau sistematic rodul muncii lor, îi făcură să-și vânză moșiile*. Răzași, moșneni, cneji, chiar boierii mazili, puțin câte puțin, scoborîră treptele sărăciei și mizeriei și se treziră, după un amar îndelung de vreme, în stare de șărbi, vecini sau rumâni. «Cea mai mare parte din proprietarii mici, zice d-l Dissescu, nevoiți de năvăliri tătare, turce, de foamete, de greutatea dăjdiilor, vând moșia ce au, împreună cu persoana lor... Acest obicei a fost prima și cea mai tare lovitură dată sentimentului de independență naturală. Sângele s'a infectat și răul a rămas incurabil până azi». (Condiția Propriet.).

Iată cum pierderea neatârării naționale, după ce înjosî pe Domni, după ce corupse pe boieri, nimici cu desăvârșire neatârarea materială și morală a țăranimii românești din amândouă țările surori.

O altă urmare de o însemnătate simțitoare chiar, pentru caracterul și energia Românilor, fu decăderea comerțului, care avu loc pe măsură ce țările române fură încălcate de Turci. Diferite drumuri mari, internaționale brăzdau Moldova dela un capăt la altul, spre Galați, Chilia și Cetatea Albă, și Muntenia din Carpați la Dunăre și în deosebi la Brăila. Fiecare din drumurile comerciale mai de seamă se termină la un port, la un oraș însemnat.

Turcii, zice dl Iorga, se îngrijiră să aibă în mâinile lor locurile de trecere peste apele marginase, vadurile unde se culegea venitul bogat al vămile¹⁾. Rând pe rând, Turcii puseră mâna pe trecerile dela Turnu și Giurgiu. Severinul fu smuls la 1523, iar «la 1550, vestita Brăila, poarta deschisă spre răsărit a Țării Românești își aveă și ea begul; vama o strângea de acum ghiumrucgiul, un nazir aveă grija pescăriilor și a celorlalte venituri, cari erau acum împărătești»²⁾. La 1484 deja Turcii răpiseră Moldovei, lui Ștefan cel Mare, Chilia și Cetatea Albă, iar la 1538 Soliman cel mare «înălță la Tighinea zidurile noi cetăți Bender, «poartă», pentru a străjui apele Nistrului său». Firește atunci, «vistieria se făcù cu mult mai săracă prin pierderea venitului vămile dela o graniță întreagă, dela cea prin care se trecea spre răsărit», «...și cea ce mai pierdeam eră întregul câștig care se desfăcea pentru noi, câștig curat negustoresc și câștig de cultură»³⁾.

1) Negoțul și Meșteșugurile în trecutul românesc, p. 100.

2) Ibid., pag. 101.

3) Ibid. pag. 103.

Ne apărat că cu secarea acestor isvoare de bogăție și de activitate, voința Românilor, îndemnul la lucru deveni o însușire neîntrebuințată în partea ei corespunzătoare. Neactivitatea slăbi resortul energiei, și caracterul se resimți din această pricină.

Să se mai adauge la toate acestea jafurile la cari se dedau armatele turcești și hordele Tătarilor, în atâtea rânduri repetate, în vremea resboaielor convulsive, în care se sbătù neamul românesc pentru a scăpa din ghiarele păgânilor. Rotragerea repetată în munți, pustiirea și arderea recoltelor, a caselor și a orcării fel de avere, pentru a nu fi lăsate în mâna Turcilor, avură urmări foarte mari pentru caracterul țărâniei române. Jefuiți astfel de boieri, de Domn, de Turci și Tătari, ei ajunseră cu timpul să-și dea seamă că munca și năzuința de a strânge sunt cu desăvârșire zadărnice în toată clipa și devin din zi în zi mai zadarnice. Odată sărăciți cu acest sistem, ei nu mai aveau de unde plăti birurile, și se vândură șarbi și iobagi la Domni și la boieri.

Cu stingerea desăvârșită a neatârării țării lor, neatârarea materială și socială a țărâniei se prefăcù într'o adevărată servitudine care eră aproape tot una cu robia.

D-l Xenopol, din confruntarea unui mare număr de documente rămase după vremuri, ne arată foarte luminos și amănunțit cum ajunsese țărâni în acest hal.

La început, dreptul de proprietate rămânea încă țărănilor, căci boierii nu puteau să-i gonească

dupe moșie și nu puteau fi despărțiți de țarina pe care de veacuri o stăpâniseră moșii și strămoșii lor. «Nu se puteau vinde rumânii sau vecinii unei moșii către altă față, deslipiți de pământurile lor, ca țiganii, ci numai împreună cu moșia pe care se aflau, adică cu foastele lor ocini, și călcarea acestor deprinderi consfințite prin obiceiul pământului, însuși boierii o declară de neîndreptățită printr'o vestită a lor anafora. Acest drept al șărbilor asupra pământului fu îngemănat după vremuri cu o îndatorire, care schimbă fostul drept într'o sarcină, cea mai grea și împovorătoare, și care dădu *rumîniei* caracterul său osebitor. Anume, unii din boieri îndatorind pe șărbii lor la lucrări îngreuitoare, aceștia părăseau moșiile lor pentru a căta altele și la alți stăpâni o tratare mai blândă. Majoritatea boierilor fiind însă lacomi și doritori a se bucura de foloase nedrepte, și având interes a nu-și vedeà desgolite proprietățile de locuitori, întoarseră contra *vecinilor* principiul stabilit de obiceiul pământului în a lor favoare, că șărbii nu puteau fi deslipiți de pe moșia pe care se hrăneau, susținând că nu numai proprietarul nu-i poate desprinde de pe ea, dar că *nici ei singuri nu au dreptul de a o face*. Cea ce fusese până atunci un drept al lor deveni astfel o îndatorire. Proprietarii începură a urmări și a aduce cu deasila îndărăt pe locuitorii înstrăinați. Obiceiul, la început încălcător capătă, prin lunga și deasa lui repetare, caracterul de legalitate».

D-I Xenopol închee astfel descrierea acestui proces de degradare al țărănimii: «In perioada de care ne ocupăm se îndeplinesc două mari

transformări în clasele societății românești, care se accentuează cu atât mai puternic cu cât ne apropiem de sfârșitul ei și schimbă cu totul condițiile de viață ale poporului român, anume boerii în majoritatea lor devin dregători, iar țăranii șarbi». Cu alte cuvinte, d-l Xenopol constată și întărește, fără ca să aibă cunoștința de gravitatea adâncă a acestor schimbări, adevărul susținut de noi, cum că pierderea neatârării politice a țării atrase cu sine pierderea neatârării boerilor, deveniți acum dregători dupe placul unor domni, care se schimbau dupe *sezon*, și pierderea desăvârșită a neatârării materiale și sociale a țăranilor.

Iobăgia în care căzură țăranii români, odată cu decăderea țărilor române, avu un resunet foarte adânc și foarte dureros, în deosebi foarte dăunător, în caracterul și în spiritul poporului român cel adevărat, compus cu totul aproape numai din țărani.

Vieța neregulată, la care fură reduși țăranii, din cauza resboaelor nesfârșite și a deselor năvăliri turcești și tătărești, se resfrânse puternic asupra caracterului și voinței Românilor. Voința lor aprinsă perdu tot mai mult din tenacitatea ei, deveni schimbătoare și nestatornică. Violența caracterului slăbi. Spiritul de prevedere și regularitate fură mult știrbite de condițiile anarhice și de mișcările istorice și politice devenite cu neputință de prevăzut. Curajul, îndrăsneala, sumeția română lăsară loc unei obicinuițe înrădăcinate de a se plecà, de a se încovoia și de a se șterge cât mai mult dinaintea streinilor. În sfârșit, mul-

țumită împrejurării, în care se găseà, de a se păstrà într'o luptă cu desăvârșire neegală, împotriva unor vrăjmași de care se cutremurà lumea întreagă, se desvoltà tot mai mult la Români însușirea sufletească de a se ascunde, de a amăgi, — singura armă ce mai rămâne celor prea slabi în luptă cu cei prea tari. Această amăgire și fățarnicie nu mai păstră însă, la strănepoții Daco-Romanilor, caracterul agresiv, îndrăsneț și brutal. Ea deveni, la Români din veacul XVII, o amăgire și o viclenie defensivă, pasivă, negativă și anarhică chiar: ea impinse spre codrii renumitele bande de haiduci, în veacul al XVIII și al XIX. Mai puțin însă putură ei păstrà acel simț de neatâr-nare, țănoș, sumeț și agresiv. Simțul de neatâr-nare către streini pieri aproape cu totul vreme de două veacuri; în schimb el se desvoltă în chip nefiresc înlăuntru, unde aduse o stare anarhică de lucruri, care împuternici și mai mult curentul nenorocit al schimbărilor prea rezezi de domni.

Intr'un cuvânt, căderea țării române sub Turci avu de urmare alterarea, știrbirea adâncă a vechilor însușiri cari fuseseră moștenite, și pe cari vremile eroice ale luptelor pentru neatâr-nare le oțeliseră și le adânciseră. În râurirea predominirii turcești fu ca o pată întunecată așternută peste trăsăturile simple și săracite, dar bine pronunțate, ale portretului fiisionomiei sufletești a neamului românesc. Această pată se întinse, se întunecă tot mai mult cu vremea, până a îneca aproape cu totul liniile regulate și limpezi ale acestui por-

tret, cu toată simplitatea și sărăcia de nuanțe care 'l caracterizau.

Cu greu se poate cită în cartea neamurilor un popor mai brav, mai harnic, mai destoinic și mai bine dăruit de natură, căruia soarta să-i fi fost atât de vitregă și să-l arunce în împrejurări și condiții istorice mai nenorocite cum a aruncat neamul românesc. Nu se poate afla în istoria lumii un popor, pe care lumea să-l admire pentru energia, curajul și însuflețirea lui, și care să fi fost dus de mizeria unei vieți istorice absolut nefericite la gradul de decădere la care avem să vedem că fu dus poporul român. Enigma istoriei noastre naționale este să vedem ce deveniră acei «ostași viteji și meșteri de a se apăra cu sulita», acel neam moldovenesc «aprig, cam barbar dar foarte ager», acei Moldoveni «aspri și aprigi...», oameni răsboinici și viteji și totdeauna gata la luptă», «groaznici și foarte viteji încât nici că este pe fața pământului un popor, care pentru glorie răsboinică și eroism să apere o țărișoară mai mică contra mai multor dușmani și care s'ar bate cu o așa îndrăsneală cu un așa dispreț de moarte».

Urmările psihologice și sociale, cele mai de căpetenie, pe care le avu căderea țărilor române sub Turci, fură, după cum ne încercărăm a o dovedi pe scurt: pierderea acestor însușiri admirabile, nimicirea voinții și neatârnării poporului român, punerea domniilor române la mezat și prea repede schimbare a Domnilor.

În legătură foarte de aproape strânsă cu acest fapt sunt intrigile poloneze și ungurești, cari nu puțin contribuă la aducerea acestor schimbări,

precum și intrigile boierimei române și uneltirile ei contra Domnilor, cari ocupau de moment tronurile țărilor românești. Să ne oprim asupra fiecăruia din aceste fapte dominante din istoria perioadei de subjugare sub Turci, spre a ne da seama, mai de aproape, de urmările morale ce atraseră după ele și de schimbările ce ele introduseră în spiritul și caracterul Românilor.

§ 2. Inrâurirea schimbărilor prea dese de domni.

Nu se află încă un popor în lume și o organizare politică de soiul celei care există la Români, unde șeful statului, care formă temelia unică a vieții politice, să se fi schimbat așa des, așa de neregulat. Această înclinare către domnii scurte se arată la noi chiar dela început. Ea fu, chiar de atunci, încurajată și ajutată de către popoarele vecine: Polonezii și Ungurii. Spiritul de neatârnare, individualismul Românilor fu încurajat de niște vecini puternici, cari voiau să cucerească și să-și supue țările noastre, dacă se putea, cu cea mai mare ușurință.

Astfel vom afla, cercetând istoria începuturilor țării Moldovei, că între anii 1391 și 1401, într'un interval de 10 ani tocmai, se urmară la tronul Moldovei patru domnii, și în timpul acestor patru domnii se așezară în scaun 6 Domni. Ei se răsturnară unii pe alții, cu ajutor venit sau dela Unguri sau dela Poloni, la intervale decâte 2—3 ani. Adesea își împărțiră scaunul și țara câte 2 și 3

la olaltă. După 1401 urmează, pentru fericirea acestei țări, domnia cea lungă a lui Alexandru cel Bun, în vremea căreia se consolida și se statornici ființa statului și organizarea lui. Indată însă după moartea lui Alexandru cel bun, reîncepù șirul domniilor decâte un an sau doi. Așa, dela anul 1433 până la 1457, într'un spațiu de timp numai de 24 ani, avem 9 domnii. Ceeace dă pentru fiecare domnie abià câte 2 ani și jumătate. În timpul acestor 9 domnii, ocupară scaunul Moldovei 13 Domni, căci spre pildă Ștefan al III-lea își asocie la domnie pe fratele său Petru și pe fiul său Roman. Petru al III-lea își asocie pe Alexandru al II-lea, și Ilie și Ștefan al III-lea domniră împreună, dela 1435 la 1474. Aceasta face că, în mijlocie, Domnii ținură scaunul Moldovei, în timpul acestor 24 de ani, cevà mai puțin decât 2 ani fiecare.

Către anul 1457, suindu-se Ștefan cel Mare pe tronul Moldovei, acesta mai împrăștie puțin fum de tămâie în atmosfera încărcată de intrigi și gălceavă a pețitorilor la domnie și a boierilor cari aduceau pe acești pețitori. Sub Ștefan cel Mare, Moldova se ridică mult din decăderea și degradarea la care o duseseră drumeții săi înaintași. Vreme de 47 de ani, spada acestui Domn tăie rănile morale și sociale ce bântuiau Moldova din partea Ungurilor și a Polonezilor. După cum este cunoscut, el ridică faima țării și a armelor sale, și o răspândi până în cele mai depărtate locuri. Țara Moldovei își lărgi atunci cu mult hotarele ei, se așeză pe temelii statornice și tari, cari putură să-i păstreze ființa vreme de trei veacuri în urmă.

Domnia lui Ștefan cel Mare fu urmată de aceea a lui Bogdan și Ștefan cel tânăr, care, dacă nu străluciră prin fapte asemănătoare cu acelea ale lui Ștefan, nici nu înjosiră prea mult, în vremea lor, scaunul așa de glorios ilustrat de acesta. Ei ținură scaunul Moldovei fiecare câte zece ani, cea ce eră îmbucurător față cu sistemul domniilor de câte 2—3 ani. Lui Ștefan cel tânăr îi urmă pe scaun Petru-Rareș, fiu natural al lui Ștefan cel mare. Timp de 11 ani de domnie glorioasă și norocită aproape în toate, Petru continuă oarecum opera tatălui său de consolidare morală a țării, și duse mai departe tradiția spiritului răsboinic și curagios, ce distinsese pe Moldoveni sub Ștefan cel Mare. Ca și Ștefan, el avu năzuința de a lărgi cât mai mult hotarele Moldovei, și reuși să facă aceasta în mai multe rânduri. Părăsit însă, și vândut de boieri, la un moment dat, acest domn glorios se afundă în întunericul azilului și al cerșirii sau cumpărării tronului țării sale dela Turci. Din acel moment chiar, reîncepù în Moldova cunoscutul vechiu sistem al domniilor de câte 2—3 ani. Astfel Ștefan Locustă și Alexandru Cornea domniră pe termene scurte, de un an cel din urmă, de doi ani cel dintâiu, după care Domni urmă tot Petru Rareș timp de 5 ani.

Socotind Domnii care se perindară la scaunul Moldovei, între 1538 și 1634, adică într'un interval de timp mai mic decât un veac, 96 de ani, aflăm că numărul lor este de 31. Prin urmare, socotită și aici, mijlocia ne dă pentru fiecare Domn cevă mai puțin decât 3 ani. Intre aceste domnii este drept că fură unele cevă mai lungi. Unele

ținură 4 sau 5 ani. Altele, și anume trei domnii, aceea a lui Alex. Lăpușneanu, întâia oară, ținut 9 ani, dela 1552—1561, aceea a lui Petru Schiopul 9 ani, dela 1582—1591, și în sfârșit a lui Irimia Movilă, care ținut 10 ani, între 1596-1606. Dacă scădem acești trei Domni din lista domnilor Moldovei, dintre anii 1538 și 1634, precum și numărul anilor domniei lor, rămâne că în scaunul acestei țări s'au perindat, timp de 68 de ani, 28 de Domni, cea ce face abia câte 2 ani și cinci luni de fiecare. Multe din aceste domnii n'au durat decât un an, unele din ele nici atât. Or o serie așa de lungă de Domni, într'un interval atât de scurt, ne pare ceva cu desăvârșire neobicinuit în istoria omenirii.

În această privință lucrurile n'au mers de loc mai bine nici în Muntenia. Mulțumită acelorăși împrejurări, vom găsi în Muntenia aproape aceeași schimbare amețitoare de repede a Domnilor. Boierii și intrigile Ungurilor și ale Turcilor ajutară aici foarte mult înclinarea Românilor spre domnii foarte scurte.

Dela început, îndată după moartea lui Mircea cel bătrân, ca și în Moldova, desbinările și intrigile începură a vântură țara și a strică rândul firesc la domnie. Astfel, între 1418 data morții lui Mircea, și 1456, adică în timp de 36 de ani, vedem schimbându-se de 9 ori domnia, și rânduindu-se de 9 ori Domni la scaunul domniei muntene, ceea ce face, în mijlociu, tocmai câte 4 ani de fiecare Domn. Atâta vreme cât brațul lui Ștefan cel Mare ocroti Moldova, domnia Mun-

teniei fu scutită de premenirile prea dese. Indată însă după domniile religioase ale lui Neagoe Basarab și Radu cel Mare, se începe iar șirul de domnii efemere, în care voivozi drumăreți ocupă pentru scurt timp scaunul domniei.

Astfel, între anii 1521 și 1633, data suirii pe tron a lui Mateiu Basarab, nu mai avem în Muntenia nici o domnie care să dureze mai mult de zece ani. În timp de 112 ani, cât desparte aceste două leaturi, avem în Muntenia 32 de Domni. Prin urmare, socotit în mijlocie, avem pentru fiecare Domn abia câte 3 ani și jumătate. Dacă scoatem însă din acest șir, domniile cari au apropiat câte opt sau zece ani, și scădem din suma totală, suma anilor acestor domnii, rezultatul câștigat este și mai trist. De aceste domnii mai lungi, între 8—10 ani, avem 6 și anume: cea a lui Radu Paisie a doua oară, între 1536 și 1546; cea a lui Mircea Ciobanul II, între 1546 și 1554; cea a lui Petru III-lea Schiopul, între 1559—1567; și cea a lui Alexandru II-lea între 1567 și 1577. Avem, în sfârșit, domnia lui Mihai Viteazu de 8 ani, și a lui Radu Șerban de zece ani, între 1601—1611. În totul avem deci 6 domnii mai lungi cari ne dau 54 de ani. Restul de 26 de domnii se distribuie pe timpul de 53 de ani, ceea ce ne dă, în mijlocie, câte doi ani și ceva pentru fiecare Domn.

Este de neînchipuit ce urmări dezastroase a avut pentru constituția socială și politică a țărilor române această schimbare vertiginoasă de domnie. Corpul social al neamului românesc pare a trăi

într'un continuu acces de isterie, în care convulsiunile și spasmele se urmăresc la intervale foarte scurte.

Nici nu se poate închipui un regim mai nenorocit și mai ruinător. Regimul acestor domnii scurte este, de altfel, cu neputință de clasificat. Nu se poate zice că la noi a fost regimul monarhiei, de oarece succesiunea la tron n'a fost supusă absolut la nici o regulă. O mulțime de înrâuriri, cari n'aveau nimic comun, cari veneau din direcțiile cele mai opuse, o sumă de interese cari se ciocneau, determinau această succesiune. Țările erau niște moșii turcești, pe cari Sultanul, acest proprietar de o ideală nepăsare și de o vinovată nepricepere, le punea mai în fiecare an la mezat, și le arendă celor mai hrăpitori, nechibzuiți și nepricepuți arendași. Nu se poate de asemeni apropia regimul acesta, hibrid și monstruos, nici de acela al unei republici, de și puțina durată a domniilor ar aminti o asemănare aparentă cu acest din urmă. O republică așa bizară, îngenuchiată deoparte de cel mai odios absolutism autocratic, și sfâșiată, dealtă parte, de cea mai nedisciplinată și nechibzuită plutocrație, cum fu acea șovăitoare a boierilor, este cu neputință de aflat, afară doar în republicile neo-Spaniole din America de sud, ce se svârcolesc azi într'o nestatornicie comparabilă.

Acest regim își avu isvorul său în degradarea și decăderea țărilor române după căderea lor sub Turci. Pierderea neatârării fu începutul acestui regim, în schimb, acest regim desăvârși în chip absolut decăderea și căderea tot mai adâncă a Românilor sub jugul turcesc. Lucru firesc, orice efect reveni asupra cauzei care l-a produs, o con-

firmă, o întărește și o continuă. Așa, în măsura în care Domnii se schimbă și se scoboară mai repede de pe tronul țărilor noastre, în aceeași măsură se urcă și crește tributul care începuse cu 3000 de galbeni. Măsura degradării țărilor Române și a afundării lor în prăpastia morală a Turcilor ni-o dă creșterea acestui tribut. În această privință, evoluția tributului este vrednică de cea mai mare luare aminte.

§ 3. Evoluția tributului.

Dela Mircea cel Bătrân, care nu plăti Sultanului decât cei 3000 de galbeni tocmiți în tratatul de supunere, când ajungem la Vlad Țepeș, vedem pe acesta plătiind tribut 10.000 galbeni. În mai puțin de 20 ani tributul se întreise. Aceasta fu negreșit urmarea luptelor omorâtoare între frați pentru scaunul domniei, lupte ce urmară îndată după moartea lui Mircea și se desfășurară cumplite până la suirea lui Țepeș în scaun. În acest interval de 36 ani, cum am văzut, scaunul fu ocupat de 9 Domni deosebiți. În aceste lupte, demnitatea Țării Românești căzu așa tare în disprețul Turcilor că, ea plăteă, la venirea lui Țepeș, pe lângă cei 10.000 galbeni, și un tribut de carne omenească în valoare de 500 de copii.

Putem zice dar că dela început chiar, degradarea Românilor înaintea Turcilor fu aproape completă. Mai trec numai vre-o 80—90 de ani, și tributul lui Mircea se îndoispzecește, dela 3000 ajunge la 40.000 pe timpul lui Petru Schiopul. Nu mai trecu mult și acest tribut se făcu de două-

zeci de ori mai mare. Gaspar Grațiani plăteà 58000 galbeni.

Acestea sunt sume cu cari se plăteà tributul regulat, «cari nu erau nimic pe lângă cheltuelile lăturalnice, mai ales darurile făcute pentru cum-părarea domniei. Acì sumele ajung într'adevăr la proporțiuni fabuloase, pentru slabele puteri ale țărilor române». Pe timpul «furiei celei mari a luptei pentru tronul muntean dintre Mihnea și Petru Cercel, cel dintâiu, zice d-l Xenopol, făgăduște Sultanului 600.000 de galbeni și 100.000 beglerbegului Greciei, și după ce dobândește tronul, pentru a scăpa de Cercel, făgăduște vizirului, pentru moartea rivalului său, nu mai mult o sumă numărată, ci una cântărită, atât aur cât ar putea duce 600 cai».

Tot astfel vedem pe Emanoil Aron, ceva mai târziu, oferind 400.000 galbeni Sultanului, 50.000 vizirului, și încă alți 150 000 către mai multe personaje influente. El făcuse ca dar un inel de brilliant de 11.000 galbeni, și un colet de smaragde de 25.000 galbeni, la sultanele haremului». Aceste daruri excepționale deveniră regulă la fiecare schimbare de domnie. Se înțelege ușor atunci ușurința cu care Turcii erau înclinați să mazilească pe Domn și să nu-l ție pe scaunul domniei mai mult de 2—3 ani.

Dacă am socoti, într'adevăr, și aceste sume fabuloase, cari se cheltuiau pe daruri de mare preț ce se făcea pașalelor, vizirilor, femeilor influente dela palat, am vedeà ușor cum tributul consimțit de Mircea ajunsese să se însutească pe vremea unui Petru Șchiopul sau Petru Cercel. Această

curioasă evoluție a tributului plătit la Poartă arată degradarea domniilor române, dar și halul de corupție care rodea măduva imperiului otoman încă din vremile lui de splendoare.

Disprețul în care căzuseră țările române în ochii Turcilor este descris admirabil de către scriitorul francez Briot, într'un foarte interesant studiu ce face dânsul, pe la anii 1650, asupra Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei. «Sultanul, zice acest autor, privește (pe Români) ca pe niște albine sau ca pe niște berbeci, îi apără (?) și-i lasă să trăiască din cauza mierii sau lânii pe care o scoate de obicei de pe dânsii, și când crede că aceasta nu este destul, sau când găsește nemerit, deschide poarta jafurilor tătarăști, care, după ce au făcut o pradă foarte mare din bunurile și averea lor, cum și mulți prizonieri, îi vor vinde lui, ca sclavi, pe aceia cari erau mai înainte chiar supușii lui». În privința *obrazelor* pe care Turcii le rânduiau la domnie, autorul francez zice că Turcii «se prefac că dau steagul, care este semnul pe care-l dă Sultanul, ca întărire a Domnului, vreunei persoane de condiție josnică, cum spre pildă vreunui cârciumar sau pescar, sau altor soiuri de oameni de același fel, — aceasta pentru a înjosi și mai mult aceste popoare, prin înjosirea acelor cari le ocârmuesc» ¹⁾.

În opinia populară, demnitatea Domnului scorbî așa de jos, că în basmele lor, țăraniile sue la domnie și pe țigani, și pe proști, pe oricine. Astfel găsim într'o poveste populară istoria unui

1) Valachie, Moldavie, Transilvanie. Paris. 1670, p. 111—116.

prost legat într'un sac, care se văită că, fără să știe citi și scrie, este pus, cu sila, domn în țară nouă, — aceasta pentru a înșelă pe primul boier ce trece pe acolo și care, pe motivul că ar putea citi, voia să se pună el în situația prostului¹⁾.

Intr'adevăr, dacă până pe vremea lui Mihaiu Viteazul se mai păstră obiceiul de a se alege Domnii țărilor dintre coborătorii vechilor familii domnitoare, sau, cum se zicea, urmași din «osul Basarabilor», nu arare ori acești coborători erau ei înșiși decăzuți și înjosiți. Scriitorul francez are însă absoluta dreptate, dacă ținem în seamă că tronul țărilor române, chiar până la Mihaiu Viteazul, fu ocupat de aventurieri de rând, ca un *Despot Vodă*, *Ștefan Răsvan*, sau *Aron Vodă* (Emanuil), care se zice că «fusesse un rândaș de grajduri la un boier, și că uzurpase, nu se știe prin ce împrejurări, titlu de boier».

Sub așa Domni și jefuiți în chip așa de nemilos și sistematic, neamul românesc se izâni tot mai mult și se scufundă pe fiecare zi într'o stare de nesuferită sărăcie.

Urmările acestor schimbări de domnie fură multe și adânci. Negreșit că cu fiecare schimbare de Domn, întreg organismul statului primea o sguduitură care-i strică toată construcția. Inlocuiri de boieri din dregătoriile țării trebuiau să se facă la fiecare schimbare. Afacerile se desfășeau la fiecare sguduitură de acestea. Aceste schimbări continui a oamenilor făcea să dispară

1) Elena Sevastos, Povești, p. 25.

orce continuitate în treburile din lăuntru ale țării. Nestatornicia slujbașilor făcea cu neputință statornicia lucrurilor și trebilor. Judecățile, începute și sfârșite sub un Domn, se reluau și se continuau sub altul și ajungeau a nu se mai termina. Chipul de a se judeca și hotărârile date se schimbau cu fiecare domnie. Se știe că titlurile de proprietate ale moșilor boierești, ca și ale diferitelor sate sau cnezi, trebuiau întărite și reînnoite la fiecare schimbare de Domn, când se și da Domnului un cal drept taxă. De asemeni, beneficiile acordate la boieri sau cnezi de către Domn, trebuiau reînnoite sub urmașii domnitori. Și tot astfel, titlurile de boieri și rangurile boierilor în societate trebuiau confirmate sau înnoite la fiecare schimbare de Domn, lucru care de sigur că da ocazie la oarecare cheltueli.

Se înțelege dela sine ce turburări adânci și generale trebuiau să aibă loc la fiecare schimbare de domnie, când toți proprietarii de moșii, toți posesorii de privilegii și beneficii și toți posesorii de titluri și ranguri boierești trebuiau să se miște, să vină să ceară și să obțină prelungirea și întărirea titlurilor lor. Organismul societății era adânc și în totalitatea lui sguđuit. Iar dacă ne gândim că aceste sguđuiri adânci și complete trebuiau să aibă loc pe fiecare 2—3 ani, ne putem închipui ușor anarhia, scandalul, nesiguranța și nenorocirile sociale ce se deslănțuiau pe capul țării, periodic, la fiecare perioadă de 2—3 ani. Intreaga viață socială și politică se clătina pe un alunecuș periculos.

Această stare de lucruri creă o atmosferă morală sdrobitoare, care apăsă și zădărniciă orce

inițiativă, orce întreprindere. An cu an, această atmosferă deveni mai grea, mai înăbușitoare și mai nesuferită. Sforțările uimitoare, mărețe, ale lui Ion Vodă cel Cumplit, ale lui Mihai Viteazu, nu putură dură și nu putură să-și atingă scopul, căci fură încetul cu încetul zădărnice de această atmosferă nenorocită.

Urmările fatale ale acestei stări de lucruri fu secarea energiilor țărilor române și demoralizarea profundă a boierimei și a tuturor locuitorilor. Aceste urmări rămaseră atât de adânci în sufletul poporului român că răsunetul lor este și azi simțit. Multe din relele însușiri, care țin și azi îndărăt neamul nostru, sunt urmele neșterse ale nenorocirilor istorice ce-l isbiră în aceste vremuri de restriște. Izina morală ce pătrunse adânc în sufletul nostru etnic n'a putut să iasă și să dispară nici până acum. Cu atât mai mult cu cât împrejurările care iziniră caracterul nostru etnic fură felurite și statornice.

§ 4. Intrigile popoarelor vecine.

«Țara Românească, zice d-l Bogdan, se află tocmai între două focuri: când se stingeà unul se aprindeà celalt. Domnii ei trebuiau să oscileze, *conrupându-și caracterul*, între Turcii nesățioși și cruzi și între Ungurii trufași și iubitori de domnie» ¹⁾.

În acest capitol merită să fie cercetată, în deaproape, urmările psihologice ale acestei mari

1) Luptele Românilor cu Turcii, p. 20.

plăgi, cari roase caracterul Românilor chiar din cele d'întâiu vremuri ale neamului și în prima epocă a pierderii neatârării noastre.

Intrigile Ungurilor și Polonezilor sunt de altfel în strânse legături cu corupția și trădările boierilor. Aceste două fenomene sunt iarăși precumpănitoare în această epocă a istoriei neamului. Din ele decurg o sumă de urmări morale și sociale de o însemnatate covârșitoare în făurirea sufletului românesc.

La Unguri și Polonezi alergau obicinuit boierii nemulțumiți cu Domnii țării, și dela dânșii luau ajutoare spre a răsturnă și a întronă Domnii țării dupe placul lor. Sfâșierile lăuntrice pentru domnie, cari de sigur contribuie cu mult la crearea curentului nefericit al domniilor scurte, sunt opera boierilor încurajată de vecinii Unguri, Polonezi și Turci.

Astfel, în Muntenia, vedem pe Dan II venind cu ajutorul Turcilor, răsturnând și omorând pe Mihail, care, pentru a-și păstră scaunul domnesc, făcuse apel la Unguri. Dan II este el însuși răsturnat de Turci, cari îl înlocuesc cu fratele său Radu, iar el fuge la Unguri cari vin și gonesc pe Radu și-l așează din nou pe scaunul domnesc. Fu însă curând alungat de către Vlad II Dracul, fiul lui Mircea. Acesta uneltise chiar în contra tatălui său. Lucru mônstruos, lupta pentru domnie nu se dete numai între familiile domnitoare, ci membrii aceleiași familii, fiul pe tată, fratele pe frate se omorără și se sfâșiară, pentru a se alungă din scaun și a se înlocui unul pe altul. Scaunul Munteniei fu astfel ca o suveică între mâinile

Turcilor și Ungurilor, cari se întreceau s'o arunce, după bunul lor plac, între urzeala politică și socială a celor două partide boierești ale acestei țări.

În Moldova, Domnii încercară să înlătore aceste lupte nenorocite, întovărășindu-și la tron pe fii și frații lor. Nici aci însă lucrurile n'ajunseră la un mai bun sfârșit, căci vedem, chiar dela început, pe Ștefan Mușat gonind de pe tron, cu ajutorul Polonilor, pe Roman Mușat. După Ștefan, găsim pe fi acestuia, pe care el îi lăsase să domnească împreună, răsboindu-se și alergând după ajutor la Poloni. Amândoi sunt însă înlăturați de Roman II, la rându-i ucis de Iuga fiul lui Roman I. Aceleași desbinări se urmează și între scoborătorii lui Alexandru cel Bun. La intrigile poloneze se adăogară și cele ungurești, și făcură să cadă Moldova tot mai adânc în atârnarea acestor doi puternici vecini. Asasinări, omoruri violente și crude între frați, aci degeneră, sub înrâurirea intrigilor boierești și ungurești, simțul de neatârnare atât de puternic la Moldoveni. Aceste intrigi se urmară, în tot lungul istoriei țărilor române. Rezultatul lor fu această desfășurare politică de convulsiuni repetate, de căderi și ridicări istorice ale domniilor românești.

Acțiunea perfidă a vecinilor noștri Unguri și Polonezi nu se mărgini numai la aceste schimbări de Domni. Acești vecini făcură tot ce le stătù în putință, în cele mai grele împrejurări prin care trecură țările surori, pentru a le umili, a le degradă și a le cuceri. Chiar în timpul de glorie,

sub Ștefan cel Mare, vedem pe Unguri căutând să întunece strălucirea domniei moldovene, însușindu-și isbânda lui Ștefan asupra Turcilor, spunind «către papă, împăratul Germaniei și alți regi, cum că oamenii săi, sub hatmanul său Ștefan, palatinul Moldovei, bătuse o mare armată turcească». Mai târziu, Mateiu Corvin profită de pericolul unei a doua năvăliri din partea Turcilor asupra Moldovei, și constrânge pe Ștefan să i se închine și să-l recunoască de suzeran, lăsând în urmă pe acesta în completă părăsire, spre a fi zdrobit de Turci, la Răsboeni. Tot așa se purtară mai târziu și Polonii. Ștefan voind să smulgă dela Turci *Chilia* și *Cetatea Albă*, în vederea unui sprijin ce doriă să câștige dela Poloni, este nevoit să se închine și să se recunoască de vasal și lui Casimir IV, regele Poloniei. Acesta îl umilă până într'atât, încât Ștefan trebui să-i cază în genuchi, în fața armatei.

Când Petru Rareș va fi atacat mai târziu, (1538) de către Sultanul Soliman în persoană, cu vre-o 150.000 de soldați, în acelaș timp în care hordele tătare îl loveau pe la spate, Polonii găsesc atunci momentul ca să scoboare și ei dela Nord spre a pierde pe Moldoveni. Prin tratatul încheiat între Mihaiu Viteazul și Sigismund Batori, la 1595, Ungurii, credincioși sistemului lor, profitară de pericolul ce amenință pe Mihaiu din partea Turcilor, și, fără nici un merit, smulseră dela acesta închinarea sa și a Țării Românești către Sigismund, în condiții chiar mai umilitoare decât cele cari legau pe Români de Turci.

Toate acestea dovedesc pornirile Ungurilor și Polonilor, cari n'au scăpat nici o ocazie priincioasă

fără ca să nu profite de ea, împotriva Țărilor Române. Acestea, tocmai din pricina atâtor intrigi și perfidii, căzură moralmente tot mai jos, și deveniră o pradă din ce în ce mai ușor de jefuit de către Turci. Și cu toate acestea, interesul cel mai vădit al Ungurilor în deosebi ar fi fost să caute să sprijine pe Români în luptele lor aprige cu Turcii, care prea curând aveau să spulbere și puterea maghiară, prefăcând Ungaria în Pașalâc.

Intrigile ce dânsii nu încetară o clipă a semăna între familiile domnitoare, în Muntenia și Moldova, precum și amestecul Turcilor, crescând pe fiice zi, aduseră și desvoltară în țările române luptele pentru domnie; «acea cangrenă care roase și mănacă în curând toată virtutea țărilor române». Intr'adevăr, sistemul nenorocit al eredității electivă, care luă locul moștenirii tronului propriu zisă, este urmarea vădită și cea mai însemnată a intrigilor și intervențiilor Turcilor, Ungurilor și Polonezilor în treburile interne ale țărilor surori.

Aceste intrigi, umiliri și înfrângerile suferite, venind din toate părțile, urmară mai departe a altera caracterul și sufletul poporului român. Situația politică și socială înjosită aduce neapărat o scoborîre a caracterului. Tăria sufletului, de atâtea ori înfrântă și încălcată, se îndoiaie și se slăbește cu vremea. Bărbăția de atâtea ori sdruncinată se încovoiaie și se pierde. Un strat de izîină morală se așternu, din ce în ce mai gros, peste însușirile sufletești ce toată lumea le-a cunoscut la strămoșii noștri din vremea lui Mircea și Ștefan.

§ 5. Intrigile și trădările boierilor.

S'a susținut adesea că *boierii*, după cum pare a o dovedi etimologia cuvântului, au fost oameni de o rasă, de un neam cu totul deosebit de acela al celei mai mari majorități a Românilor. Boieriile, ca și dregătoriile pe care le ocupau boierii, sunt instituții de origine slavo-bulgară. N'ar fi de loc nefiresc ca cei cari le ocupau să fi fost ei înșiși Bulgari, când este știut că Bulgarii își întinseră stăpânirea lor peste țările române, vreme de 5—6 veacuri. Thomas Thornton, care scrie pe la 1800 asupra țărilor noastre, zice că «boierii cari aparțin celor mai vechi familii pretind că sunt coborâtori ai Slavilor și sunt de o rasă diferită de aceea a poporului¹⁾». Există deci oarecare, tradiție după care boierimea română ar fi într'adevăr de origine slavo-bulgară. Intru cât privește familia domnitoare a Basarabilor, cronica țării, după cum se știe, spune limpede că ei erau de neam sârbesc. Or în Oltenia, patria Basarabilor, poporul nu cunoaște pe Bulgari decât sub denumirea de Sârbi și deci tradiția și cronica sunt în armonie cu concepția poporului. Tot astfel, nu arareori vei putea găsi în zugrăvirile de prin mânăstiri ce înfățișează pe boierii titori, întemeietorii lor, tipul mongol, curat, care pare a se fi pierdut azi, fiind înlocuit în clasa boierilor cu un alt neam. Or tipul mongol este în deaproape înrudit cu neamul Bulgarilor.

Mai există însă încă o considerație, care întâ-

1) II, p. 350.

rește această tradiție ce mărturisește despre originea slavo-bulgară a vechii boierimi române, și care, în tot cazul, ar dovedi că boierii trebuiau neapărat să fi fost de sânge strein de acela al Românilor. Această considerație este disprețul neprefăcut, oarecum fățiș și chiar brutal, pe care boierimea română l'a avut totdeauna pentru Români. În înțelesul celor vechi, *rumân* era aproape tot una cu rob, *rumânie* însemnă tot una cu robie. A spune cuiva că este rumân era aproape o insultă, era în tot cazul un mijloc de înjosire. Rumânul prețuia în vechime tot atât cât prețuește azi pentru popor țiganul. Pentru ca un boier să ajungă rumîn, trebuia să se fi vândut el și cu moșia lui, trebuia să fi atins cel mai din urmă grad de mizerie. O adevărată prăpastie a existat totdeauna între boieri și români. Această prăpastie nu se poate nicidecum asemăna cu deosebirea pe care le creează, între oameni, rangurile sau bogăția. Intru cât o putem înțelege noi, deosebirea ce să făcea între boieri și rumîni, este cu totul asemănătoare cu deosebirea ce se face între oamenii, cari sunt de sânge străin unii pentru alții.

De altfel, interpretarea ce dăm noi originii bulgare a boierilor Români nu este de loc fructul închipuirii pentru a explica un lucru particular nouă. În toate societățile, unde a existat o nobilime și o plebe, nobilimea a fost un element de sânge străin de acela al plebei. Astfel, la Englezi nobilii sunt de origine normandă, la Ruși de origine scandinavă, la Francezi și Italiani de origine germană. Ar fi lucru nefiresc ca tocmai boierii noștri să se abată dela regula comună a altor

societăți.—Nobilii din Ardeal sunt Unguri, plebea este română.

Este adevărat că mai târziu, când luptele pentru neatârnare, împotriva Ungurilor și Turcilor, erau în toiul lor, boierimea română, războinică pe vremuri, având să fie rărită în lupte, se premeni și se completă cu oameni din popor, ridicați la rangul de boierie, pentru destoinicia și vitejia lor. Cu chipul acesta, boierimea se naționaliză din ce în ce mai mult. De sigur că ajunse un timp în care vechile odrasle de origină streină se împuținară foarte mult. Așa, putem presupune că boierii lui Mihaiu Viteazul vor fi fost, în cea mai mare parte, oameni ridicați dintre rumâni. Aceasta n'a împiedicat însă de loc ca vechiul lor simțimânt de dispreț pentru rumân să rămâe acelaș. Boierii, constituind o clasă oarecum închisă, au spiritul lor de corp, care se păstrează aproape neatins, atâta vreme cât se păstrează și clasa. Ei au prejudecățile lor, chipul lor de a vedeă și de a prețui lumea și oamenii, interesele lor cari rămân multă vreme cam aceleași. Obrazele se pot schimbă, clasa și spiritul de clasă rămân aceleași, căci spiritul de clasă se întipărește neapărat tuturor acelora care intră în cuprinsul ei.

Data fiind origina streină a boierimei românești, și spiritul care o însuflețeă, ușor se poate prevedea și chiar calculă rolul pe care această clasă l'a jucat în făurirea patriei române și a sufletului nostru etnic. Neavând nici o legătură de sânge și de simțiminte cu grosul neamului, pe boieri nu-i legă de pământul patriei și de neam decât inte-

reșele lor. Indată ce interesele lor erau protivnice intereselor neamului, istoria stă mărturie strigătoare că boierii au intrigat, au trădat și au vândut patria și neamul.

Poate într'o mai mare măsură și decât căderea țărilor sub Turci, și decât intrigile ungurești și leșești, faptul că se află la noi o clasă a boierilor, streină de sentimentele neamului, de neam și de marile lui interese, a făcut că luptele pentru tron ajunseră atât de sfâșietoare la noi și dușeră țărilor până în fundul celei mai adânci prăpastii morale. Să rezumăm acum mărturiile vii, pe care le aduce istoria pentru a confirma această vedere.

Primele desbinări și intrigi ale boierilor se înfățișară sub firmele *Drăculeștilor* și *Basarabeștilor*. «Lupta aceasta va lua mai târziu un caracter teritorial. Anume, Băsărăbeștii, folosindu-se de nemulțumirile Olteniei cu poziția ei sub Munteni, se vor face apărătorii drepturilor ei»¹⁾.

O partidă de boieri vedem din primele timpuri răsturnând, cu ajutorul Turcilor, pe Dan II și punând în loc, în domnie, pe Vlad II Dracul. Partidele boierilor organizați, unii în jurul Basarabeștilor, alții în jurul Drăculeștilor, rând pe rând, se ridică împotriva Domnului din scaun, îl trădează, îl vând pentru a da domnia altui pretendent, care le era pe plac.

Astfel îi vedem complotând până chiar în poarta celui mai strălucit Domn al Moldovei, Ștefan

1) Citațiile din acest capitol, când nu li se indică altă resursă, sunt luate din Istoria d-lui Xenopol.

cel Mare. Alexa Stolnicul, Negrilă Paharnicul și Isaia Vornicului urzesc un complot contra vieții Domnului, în timpul luptei lui cu Radu Vodă din Muntenia. Descoperiți, ei periră însă sub secura călăului. Ștefan cunoștea așa de bine înclinările acestea nenorocite ale boierilor, că pedepsi cu moartea orice încercare de trădare sau răsvrătire din partea lor. Câteva zile numai înaintea morții sale, el puse să taie, sub ochii lui, pe niște boieri cari se arătau nesupuși voinței lui, prin aceia că nu voiau să recunoască pe Bogdan ca urmaș la tron. Când însă în locul unui Domn hotărît și energic, cum eră Ștefan, aveà a face cu un altul, complotul își ajungeà scopul.

Vlad Țepeș, slăbit, în a doua domnie, murì în urma unui astfel de complot făcut de boieri.

Cu vremea, partida boierilor din jurul Basara-beștilor se dădù în partea Turcilor și începù a dà ajutor acestora, pentru ca să scufunde și mai mult țara sub tirania turcească. Pe la 1510, boierii în frunte cu Barbu Craiovescu și Neagoe Basarab «pibegesc în țara turcească și făcând jalbă la împăratul de răutățile ce le făcea Mihnea Vodă (poreclit de boieri cu numele de cel Rău) s'au mazălit și-au pus în loc pe Vlad Vodă». La moartea lui Neagoe Basarab, aceiași boieri alungaseră pe fiul său Tudosie, pentru a pune în scaun pe Radu V Călugărul.

Turcii luând mereu cunoștință de această completă decădere morală a boierilor, de intrigile și comploturile lor, erau hotărâți, la un moment dat, se prefacă țara în Pașalic, rânduind pașă în Muntenia pe Mohamed Bey. Se răsângdesc în urmă

și rânduiesc Domn pe Vlad VIII din familia Drăculeștilor. «Boierii olteni și mai ales însemnata familie a Pârvuleștilor se prefac a-l primi deocamdată, dar dușmăniindu-l în ascuns, asemenenea a lor purtare împinge pe Domn a cerea să scoată pe acea familie din banatul Craiovei, spre a desrădăcină opoziția din cuibul de peste Olt. Pârvu atunci se răscoală și alungă pe Vlad, iar Radu dela Afumați, ginerile lui Neagoe Basarab, revine în scaun. Abiă însă reîntors în domnie, și boierii Munteniei mari se pornesc în contra lui și-lucid».

În Moldova, apucăturile boierilor sunt cu totul la fel cu acelea ale boierilor munteni. Astfel vedem și aci că doi boieri: Mihul hatmanul și Trătușan logofătul, «ajutați de familiile boierești ale Găneștilor și Arboreștilor», atacă pe Ștefan Locustă în foisorul din Suceava, și-l omorîră. «Boierii însă, cu toate că uciseră pe Ștefan Vodă, nu voiau cu nici un chip să revină la Petru Rareș, precum în deobște *«poporul de jos doreà întoarcerea la Petru Vodă, boierii, care-l urau peste măsură, preferau pe orcare alt principe. Boierii nu-l urau atâta, pe cât se temeau de răsbunarea lui, fiindcă nu numai îl părăsiseră pe timpul lui Soliman, ci nmlau chiar să-l deie în mâinile lui»*. Boierii răsvrățiți cheamă atunci la domnie pe Alexandru Cornea. Când însă se apropie Petru cu armata, ca să alunge pe Alexandru, «toți partizanii lui Alexandru îl părăsiră, afară de Pătrașcu care murî împreună cu stăpânul său, sub securea călăului lui Rareș». Alexandru Lăpușneanu este

trădat și vândut chiar unui venetic străin de neam Iacob Eraclidul, la Verbia, de boierul Moțoc, căruia Lăpușeanu îi dăduse comanda oastei sale, și-l trimisese împotriva lui Iacob.

Luptele și intrigile boierilor ajunseră chiar să iasă din cadrul lor obișnuit în cele două partizi. Vedem în Muntenia sfâșierile trecând în sânul partidelor însă-și, după ce ele sfâșiaseră partidele între ele. Așa de pildă răscoala pornită în potriwa lui Radu Paisie, din sânul însuși al familiei lui, «este un simptom mai mult al destrăbălărei domniei Munteniei». Firește că boierii olteni, având în fruntea lor pe Radu Paisie, vin contra lui Mircea, pe care Turcii îl puseseră în scaun, în locul lui Radu. Boierii pribegi din Oltenia, după ce au fost bătuți de Mircea la Periș, «iar au strâns oaste și împreună cu Radu Vodă Iliasi au venit în țară și, întâmpinându-se cu Mircea Vodă la sat, la Voi-nești, au biruit Radu și pribegii iar Mircea a fugit la Giurgiu».

Când Mircea își recucerește tronul, aflăm pe un boier Socol punând mâna pe vistieria țării și fugind cu averea răpită în Ardeal. Cu Socol fugise încă o întreagă partidă de boieri, care vreau să-l pună Domn. «La moartea lui Mircea, în 1559, pribegii veniră cu oaste de peste munți și făcură războiu cu soția lui Mircea, doamna Kiajna, care rămăsese epitroapa minorului ei fiu, Petru Vodă. Kiajna cu boierii fură bătuți la *Românești* și fugiră peste Dunăre; însă, întorcându-se în grabă cu ajutor Turcesc, învinseiă le rândul lor pe pribegi

la Șarpătești și îi alungară iarăși peste munți de unde veniseră».

Aceeași soartă avu și domnia lui Alexandru II. Acesta fu încă dușmanit de o partidă de boieri, pe care îi taie fără milă. Mai târziu, când cei doi frați Alexandru II și Petru Schiopul, amândoi Domni în țările surori, se întâlnesc la Șăpăteni, ca să benchetuiască reușita lor, aflăm pe un boier muntean refugit în Moldova, care vine și isbește pe cei doi frați la ospățul lor. Patruzeci de boieri după aceea merg la Constantinopole să părăscă pe Alexandru. Nereușind acolo, ei au alergat la un mijloc mai sigur : au omorât mai bine pe Alexandru, «căci vedeau că nu este chip a scăpa altfel de un uricios tiran». Boierii însă, după ce scăpară de Alexandru, nu se sfiesc a vinde țara unui străin, doctorul lombard Rosso. Șapte boieri se găsiră să sprijine năzuințele lui. «Nu se sfiesc acești copii ai țării, zice d-l Xenopol, a o vinde unui necunoscut, numai fiind că le făgăduise slujbe și căpătuială».

De amintit este însă cazul boierului Ieremia Golia, care tradă și vându, în modul cel mai perfid, pe Domnul său Ion Vodă cel Cumplit. Acesta-i dăduse toată încrederea și-l trimisese să oprească trecerea Turcilor peste Dunăre, dupe ce-l pusese să jure pe cruce și pe evanghelie că-i va fi credincios. «Cu toate aceste măsuri, Golia rămase tot ce eră, fire de vulpe șireată și trădătoare, îmbrăcată în chip de om, și lucră încă și mai mișel, trădarea lui nu fu măcar răsplătită cu o ambițioasă mărire ci cu bani : 30,000 de galbeni».

«El lasă pe Turci să treacă Dunărea și înștiință pe Ioan că ajunsese prea târziu spre a împedica pe dușmani dela trecerea fluviului, dar că Turcii erau numai în număr de 30,000, cei mai mulți armată nedisciplinată». Adevărul erà însă că Turci erau peste 100.000.

Cazuri de acestea de vânzare, trădări, intrigi și desbinări, săvârșite de boerime, umplù întreaga istorie nenorocită a neamului nostru. A stărui să le punem pe toate în evidență ar fi a nu se mai isprăvi. Să ne oprim însă puțin la purtarea extraordinară, pe care o avură boierii către cel mai din urmă Domn viteaz și strălucit al Moldovei: Ion Vodă cel Cumplit, cel dejă vândut odată de boierul Golia. «Trădătorul Ieremia Golia încă nu-și sfârșise infamul său început. El fusese cumpărat, probabil de Turci și de Munteni, spre a predà pe însuși Ion viu sau mort în mâinile lor. De aceea, îl vedem revenind lângă Ion și luând dela el comanda cavaleriei în lupta hotărâtoare ce erà să se înceapă. Atacul trebuia să se pornească dela aripa stângă, unde se aflà cavaleria sub hatmanul Golia, care pe semne sperase că va putea dobândi pe Domn în mijlocul său. *Milițiile, ca prin instinct firesc meselor, presimțise trădarea pe care n'o înțeleșese Ion, a cărui minte erà pe deplin cuprinsă de orânduirea bătăliei și nu lăsară pe Ion să iasă din rândurile lor, spre a trece în acelea ale cavaleriei*».

«Dacă boierimea nu putù îndeplini trădarea ei, în toată întinderea voită, cel puțin ea se ținù de cuvânt, și când se dete semnul atacului, cavaleria, adică boierimea, plecând steagul, puse cușmele

pe sulite și trecu la dușmani... Turcii, ne având nici o încredere în trădători, îi întoarseră înapoi în contra fraților lor, împingându-i îndărăt și făcându-și un scut din piepturile lor...».

«Mare parte din ei pieriră culegând moartea în loc de răsplată, pentru nevrednica lor purtare». Chiar în preziua luptei trei boieri fugiseră în tabăra vrăjmașilor. «Eră avant-garda trădătorilor».

Intr'adevăr, nimic nu poate caracteriză și vesteji mai bine rolul vechii boierimi românești decât purtarea ei față de Domnul țării în această împrejurare. Dacă în această ocazie trădarea și perfidia ei sunt mai brutale și mai pronunțate, ele n'au fost niciodată mai puțin dăunătoare pentru destinul țărilor române.

Nici chiar figura măreață și impunătoare a eroului dela Călugăreni n'a scăpat teafără de conrupția și intrigile acestei boierimi. Astfel, Mihaiu Viteazul, după ce pierduse, prin prigonirile unei soarte vrăjmașe, domniile celor trei țări române dintr'odată, îl vedem cuprins în urzeala unui complot al boierilor din Craiova, cari voiau să-l răstoarne și ei. Eroul descoperind acest complot «cuprins de o furie cumplită aprinde casele întregi ale boierilor răsvrătitori și îi ucide cu femei și copii, răsbunând în sângele lor toate suferințele și amărăciunile cu care soarta îl adăpă».

Șirul acestor comploturi și trădări din partea boierilor se urmă perfid și stăruitor în tot timpul veacurilor al XVII, XVIII și până în veacul al XIX, aducând cea mai mare decădere și înjosire a țării și scufundând-o, de sute de ori, în prăpastia

pierzării, din care, printr'o minune uimitoare mereu repetată, ea se ridică de tot atâtea ori.

Faptele și împrejurările amintite aici vorbesc dela sine, cu o deosebită elocvență, asupra rolului pierzător și nevrednic ce avu să joace boierimea română în destinele neamului nostru. Această clasă de oameni n'a fost stăpânită, totdeauna, de cât de cel mai cumplit interes personal și de cea mai orbitoare vanitate. Ea fu răsboinică atâta timp cât Domnii români mai aveau moșii libere cu cari puteau s'o răsplătească. Când se sfârșiră moșiile și țările căzură tot mai adânc sub Turci, ne mai având nici un interes a se bate împotriva vrăjmașilor, încetă și destoinicia lor răsboinică. Mai târziu, când statele române se desvoltară, se înființară mai multe dregătorii înalte, asupra cărora boierii se repeziră, când ambiția lor nu țintea încă și mai sus. Pentru dobândirea acestor dregătorii, vechile lor instincte răsboinice se puseră în mișcare, pentru a-i face să se sfâșie între ei, pustiind țara cu luptele lor și prăvălind scaunele domniei în cea mai josnică degradare. Boierimea română fu un aluat puternic de răscoliri, convulsiuni, pustiiri și mizerie în corpul puternic altădată al neamului nostru.

Interesul ce boierii purtară țării nu fu niciodată decât între limitele intereselor lor proprii. Dacă vreodată și-au vărsat sângele pentru ea, nu fu de cât înaintea pericolului de a o vedea scăpând prădăciunilor lor pentru a cădea în mâinile altora, a Turcilor spre pildă. De aceea, atunci când Sultanul se hotărâse să prefacă țara în Pașalâc, îi

vedem luptând desperați împotriva Turcilor și câștigând, sub conducerea lui Radu dela Afumați, aproape 20 de mici biruinți. Sub Mihai nu se arătară viteji decât pentru interesul ce aveau de a vedeà smuls dela eroul român dreptul de a preface în robi desăvârșiți pe locuitorii întinșelor lor moșii.

Iată acuma și cum descrie și caracterizează d-l Xenopol pe boierii români și rolul ce jucară dâșii în destinele acestei țări. «Această clasă, care a apărat până în ultimele timpuri interesele sale de castă cu o neîmpăcată înverșunare, care a stigmatizat prin cronicarii eșiți din sânul ei pe toți Domnii ce au vrut să se atingă de ele, această clasă atât de neastâmpărată care se jucă de-a domnul în țările române, aruncându-le adeseori în prăpastia pieirei... Pe ei îi vedem în necentenite răsvrătiri contra Domnului ce nu le plăcea, și, împărțindu-se în partizi personale, sângerau țările prin luptele lor, luând calea surghiunului când soarta armelor le erà protivnică, punând mâna pe toate treburile când norocul își plecà cumpăna în partea lor». «Nobilii ne mai putând lupta pentru libertatea țării se aruncau pe intrigă și pe mijloacele piezișe ale oamenilor lipsiți de inimă».

Adevărul este că n'apucà un Domn să se așeze bine în scaun, și zecimi de plângeri și memorii se îndreptau din partea boierilor spre Constantinopol, spre Petersburg. Astfel de plângeri și nemulțumiri își făceau zilnic drum mai ales spre Constantinopole, și mai cu seamă ele se îndeșiră când Domnii pământeni luară locul celor trimiși din

Fanar ¹⁾. Aceasta a făcut pe Elias Regnault să scrie în cartea sa că «isprăvile boierilor, de o sută cincizeci de ani încoace, nu sunt scrise decât în arhivele dela Petersburg și dela Fanar», «că ființa lor politică nu este decât o derisiune, numele lor chiar o epigramă continuă» ²⁾. Boierimea, în așa hal ajunsă, degenerase din ceeace fusese odată. «Fiecare secol a depus stratul său de corupție peste ea, și a făcut din ea ceva inform, care nu aparține nici politicei, nici istoriei și nici la nimic din ce atinge lumea intelectuală și morală». «Rod hibrid al unor încrucișeri impure, de unde ar lua ei simțul naționalității? Cu rari excepții, printre cei cari se chiamă pe nedrept boieri nu se afla nici un român ³⁾».

Și într'adevăr, dacă boierimea română s'ar fi simțit de acelaș sânge și neam cu marea majoritate a neamului românesc, și dacă legături de o natură mai superioară ar fi legat-o de pământul țării, altele decât interesele ei de clasă, niciodată, orcare ar fi fost împrejurările istorice, ea n'ar fi ajuns să joace un rol atât de trist și ne vrednic în destinele țărilor surori.

Contrastul între boieri și țărani a izbucnit foarte adesea, și s'au văzut Domni și interese vitale ale țării vândute de boieri și apărate și ocrotite de poporul de jos — probă cazul lui Ion Vodă cel Cumplit, acela al lui Petru Rareș, al lui Mihnea cel Rău etc. Niciodată țăranul român

1) A se vedea Pompiliu Eliad : Histoire de l'Esprit public en Roumanie, cartea 1, p. 140—150.

2) Op. cit., pag. 276.

3) Regnault op. cit., p. 267.

n'a jucat rolul nedemn de vânzător și răzvrăti-
tor al țării și al Domnului său.

Deosebirea adâncă ce a existat totdeauna între
boierime și țărănime se putea vedeà și în prigo-
nirile nemiloase, în jafurile metodice pe care boierii
le-au făcut asupra țărănimei. Având în mâna lor
pe Domn și toate puterile Statului, boierii s'au
îngrijit, din toate timpurile, ca nevoile țării, dările
bănești, tributul cu toate birurile neomenoase, pe
cari Turcii le storceau din țară, să cadă și să
apese numai pe țărani. Ei au evitat totdeauna a
lua parte la aceste sacrificii. Când a fost vreun
Domn îndrăsneț, care să pue oarecari dări și asupra
lor, acel Domn trebuia prea curând răsturnat. În
sfârșit, silința de veacuri a boierilor români a fost
ca să reducă la cel mai din urmă grad de mi-
zerie, prin stoarceri de tot felul, rumânii și vecinii
cari robiau pe întinsele lor moșii. Ei nu i-au con-
siderat niciodată altfel decât ca pe niște vite de
muncă, dela care trebuiau să scoată cel mai mare
folos cu cea mai mică osteneală sau îngrijire din
parte-le. Nimic n'a revoltat vreodată mai adânc
pe boieri decât propunerile ce li s'au făcut câte-
odată de a ușurà soarta *rumânilor* lor, de care
s'au simțit totdeauna atât de deosebiți și atât de
streini.

CAP. VII.

GRECII ȘI URMELE SUFLETEȘTI ALE INFLUENȚII LOR

Stăpânirea Grecilor din Constantinopole peste țările române este încă unul din faptele de căpetenie ce precumpănesc istoria neamului românesc din ultimele trei veacuri. Acest fapt isvorăște el însuși din dominarea Turcilor la noi, care am zis că este evenimentul cel mai covârșitor din istoria modernă a Românilor.

Pe lângă că elementul grecesc ne vine dela Constantinopol, adus în cea mai mare parte de Turci și de înrâurirea lor, apoi încălecarea Grecilor peste Români n'a fost cu puțință decât din clipa în care țările române ajunseră într'o stare de desăvârșită slăbiciune morală și materială. Grecii avură rolul unor adevărați paraziti, cari sunt atrași de mizeria unor organisme slabe, și care nu se pripășesc și nu propășesc decât în atmosfera de sărăcie și de anemie completă. După ce Turcii degradară aproape cu totul energia morală și economică a țărilor române, Grecii ve-

niră să desăvârșească opera lor de înjosire și de distrugere.

Istoria Munteniei și Moldovei, din secolul XVII, este cu totul predominantă de începuturile stăpânirii grecești și de lupta disperată a Muntenilor și Moldovenilor împotriva acestor cotropitori pacinici și cu atât mai apăsători și nesuteți. Faptele istorice mai de seamă, din această epocă, fură svârcolirile neamului nostru înlănțuit cu iscusința în mrejele perfide ale Fanarului. Luptele, răscoalele nenumărate ale Românilor în potruva Grecilor, întâmpate în chiar cei dintâi ani ai veacului XVII, sunt ca niște prime convulsii, prin care neamul nostru voia să asvârle departe pe noii lui cotropitori.

Din cele mai d'întâiu timpuri ale formării statelor române, Grecii se strecorară în țările noastre ca negustori. Apucăturile lor comerciale îi aduseră de timpuriu pe țărmurile nord-vestice ale Mării Negre. De aci începură să se reverse peste țările române. Documente rămase ne înfățișează Greci veniți și procopsiți la noi încă pe la anul 1359. Un obraz bisericesc, de cea mai înaltă treaptă, spre pildă mitropolitul Ioachim Cristopulo, eră Grec. Pripășirea acestor noi năvălitori se întări însă simțitor dela căderea Constantinopolului. De aceea, se poate zice că nenorocirea grecească, care isbi așa de crud și adânc țările noastre, nu fu decât o urmare firească, fatală a stăpânirii Turcilor în Europa. In deosebi, dela această dată ei se pripășiră aci sub masca religiei ușor de purtat, și cu care se putea înșelă ușor spiritele simple ale Românilor. Patriarhul Nifon, la venirea lui în Muntenia, în timpul lui Radu al IV-lea, întărește

și mai mult înrâurirea grecească în biserică, mai ales dela suirea lui în scaunul Mitropoliei. Această înrâurire devine precumpănitoare sub Neagoe Basarab, ale cărui simpatii pentru Greci se trădează în aceea că el însuși se grecizase și rededese operele lui scrise în limba greacă.

«Călugării răsăritenii, zice d-l Xenopol, venind din părțile mai apropiate, unde suferise Mântuitorul, erau priviți nu ca oameni ci ca sfinți de către bigota poporație a țărilor române, care se simția prea fericită, când putea să se despoaie în favoarea acelor obraze, ce știau așa de bine să se folosească de prostia lumii. Fapt este ca mănăstirile și mai toate demnitățile bisericești fură înțesate cu Greci și călugări greci, mai în tot cursul veacului XVI. În acest răstimp numai, vedem doi patriarhi greci stabilindu-se în țară: pe Nifon deja amintit, lângă care trebuie să adăogăm pe Pahomie, care «luând clerici și mireni cu sine au mers în Valahia și în Moldova, unde a fost primit cu toată evlavia de principii, de boieri și de tot norodul acelu loc».

Intr'un cuvânt se poate zice că dacă secolul al XVII este începutul predominării grecești peste țările române, întreg veacul al XVI este pregătirea acestei predominări, pripășirea și revărsarea grecismului peste țarina românească.

Biserica și comerțul n'au fost însă singurele porțițe prin cari s'au strecurat Grecii în țările românești. Căderea țărilor sub Turci, și decăderea lor morală, care făcea pe Domnii români să precupețească scaunele domniei cu bani scumpi, cămătuți

dela zarafii greci dela Constantinopol, dete avânt puternic elementului grecesc. Precumpănirea politică și socială a acestui element începù de când Domnii Munteniei și Moldovei începuse a veni dela Țarigrad înconjurați de câte o droaie de creditori din Fanar. Domnul îndatorat erà o unealtă mlădioasă în mâinile lor. Puterile lui erau puse în serviciul creditorilor săi. Aceștia, când nu puteau fi plătiți cu bani, erau plătiți cu slujbe înalte, cu moșii. Dacă mai avem în vedere și înrâurirea crescândă a Grecilor din Fanar, ridicarea lor comercială și financiară, chipul cum știuseră ei să se facă trebuincioși, indispensabili chiar, Turcilor, Sultanului, dela care atârnă totul în principatele române, numai poate fi nici o nedumerire asupra încălecării lor de timpuriu peste țările românești.

Veniți în țară într'un chip sau într'altul, ei se vârîră în sânul familiilor boierești, încuscrindu-se cu acestea. Cu un talent iscusit de insinuaere, de care și azi n'au încetat de a dà dovezi, ei își făcură necontentit drum în corpul națiunei românești, și în curând familiile boierilor români fură înșesate de nurori și de gineri greci. Țarina mănoasă a strămoșilor noștri încăpù astfel, încetul cu încetul, pe mâinile acestor năvălitori subțir își pașnici, după cum încă nici azi n'a încetat a face, grație acelorași mijloace.

Fapt este că înainte chiar de Mihai Viteazul, Muntenia mai cu deosebire erà copleșită de Greci. Acțiunea lor de încălcare se resimți puternic și începu a fi nesuferită, îndată după eroismul convulsiv al acestuia. Sub domnia lui Radu Mihnea, țara cuoșcu cea dântâiu răscoală contra Greci-

lor. Sub acest Domn, pe la 1612, neamul românesc se trezi într'o primă sguduitură pentru a aruncă departe dela sine vermina grecească. Svârcolirile lui se urmează până la Mateiu Basarab. Acesta, ca și Vasile Lupu în Moldova, câștigă tronul punându-se în fruntea mișcării contra Grecilor.

Bisericile înstreinate, căzute în mâinile Grecilor, erau foarte numeroase, încă înainte de Mateiu Basarab. Intre acestea găsim pe cele mai însemnate, cum de pildă: Tismana, Cozia, Argeșul, Bistrița, Govora, Dealul, Glavaciocul, Snagovul, Cotmeana, Valea, Căldărușani, și a.

Elementul grecesc, devenit pe fiecare zi mai numeros și mai puternic, se amestecă tot mai mult în rostul țarilor române. Dacă simțul național, cu Mateiu Basarab, îl birui și-l aruncă de o parte, dela moartea acestuia precumpănirea greacă deveni într'adevăr covârșitoare. Dregătoriile, ca și moșiile cele mai de seamă, căzură în mâinile lor. Nu târziu, după Mateiu Basarab, chiar tronul domnesc fu răpit din mâinile Românilor de Grecii pripășiți din proaspăt în țară. După scurta și ștearsa domnie a lui Constantin Șerban, urmează la tron un grec sadea, care-și românizase numele și se chiamă Mihnea, pretinzând că ar fi fiul lui Radu Mihnea. Acesta fusese el însuși grecit și domnia lui este socotită în istorie ca o domnie grecească. Cu atât mai mult trebuie socotită astfel domnia grecului Mihnea.

Cu acesta din urmă și cu Gheorghe Ghica, care urmează la domnie după un an, se începe, în Muntenia, adevărata epocă a domniei grecești.

Istoricii obișnuesc să pună începutul acestei epoce dela domnia lui Nicolae Mavrocordat în Muntenia. Lucrul acesta este cu totul arbitrar. De aceea chiar, un istoric, îndrăsneț de obicei, a putut să contesteze dreptul de a numi epoca dintre Brâncoveanu și Tudor Vladimirescu epoca Fanarioților. În acest restimp s'au perindat și mai multe domnii românești, după cum înainte de Brâncoveanu au luat loc pe tronul Munteniei și Moldovei mulți Greci. Argumentele istoricului de care este vorba ne par neclătinabile. Faptul brutal al domniei, al predominării covârșitoare a Grecilor în țările noastre rămâne însă invederat și necontestabil. Desbaterile ridicate de d-l Iorga, în această privință, nu pot fi terminate mai bine decât admitând că domnia Fanarioților, mai drept vorbind domnia grecească, începe în țările române imediat după Mateiu Basarab și Vasile Lupu. Ea începe în Muntenia cu Mihnea III, la 1658, și în Moldova cu Gheorghe Ghica tot la această dată.

De fapt ea începuse chiar mai înainte de Mateiu Basarab și Vasile Lupu. În totdeauna însă, în fixarea unei epoci de acestea în istorie, trebuie să între puțin arbitrar. Epocile istorice nu se despart prin linii lămurite. Arbitrarul va fi însă mult mai mic în fixarea începutului domniei grecești dupe Mateiu Basarab decât dupe Brâncoveanu. Căci, spre pildă, în Moldova, între 1658 când punem noi începutul domniei grecești și 1711 când se pune de obicei, avem 19 domnii, dintre care 11 sunt grecești și numai 8 românești. În afară de Domnii Stefan XI, Eust. Dabija, Stefan Petriceicu, Constantin Antioh și Dimitrie Cantemir, avem pe

acelea mai numeroase ale Grecilor : Ghica, Duca, Cantacuzino, Ruset, Iliaş .In acelaş interval de timp, avem în Muntenia 9 domnii, dintre care, două româneşti şi şapte greceşti ; cele două româneşti sunt : una mai scurtă a lui Antonie din Popeşti, şi cea lungă a lui Brâncoveanu ; cele greceşti ale aceluiaşi Ghica, Duca, Cantacuzino, ş. a., ca şi în Moldova. Avem deci înainte de Brâncoveanu, în ambele ţări, o majoritate de domnii greceşti, cari ne dau tot dreptul să începem epoca grecească în ţările române înainte de Brâncoveanu, dela Const. Şerban şi Ştefan Gheorghe. Căci sau o începem de atunci sau o trecem cu totul cu vederea, de oarece după Brâncoveanu avem încă pe tronul ţărilor mai mulţi Domni români. Cel puţin, până pe la 1774, în Muntenia, domniile româneşti se alternează aproape regulat cu cele greceşti, dacă considerăm că *Ghiculeştii*, în interval de trei sferturi de veac, au avut vreme să se mai românezeze. Astfel, în Muntenia, între 1714 şi 1769, avem vreo 20 de domnii, din care româneşti 5 ale Racoviţeştilor, sau 12 dacă punem alături cu ele pe ale Ghiculeştilor, ce domniseră aci cu un veac mai de vreme. Tot astfel, în Moldova, între 1711 şi 1777, avem 18 domnii, dintre care 6 româneşti, trei ale Racoviţeştilor, trei ale Calimahilor români de origină, la cari dacă adăogăm încă şase ale Ghiculeştilor facem 12 domnii româneşti sau aproape româneşti, rămânând numai 6 domnii greceşti curate. Se pare că adevărata domnie a fanarioţilor în înţelesul strict al cuvintelor, ar începe numai de pe la 1774 în Muntenia, cu Ipsilante, şi 1777 în Moldova, cu Moruzi, spre a se termina la 1821

în ambele țări cu Șuțuleștii. Se vede însă dela sine cât ar fi de arbitrar de a începe această epocă la o dată așa de târzie.

La o primă înfățișare s'ar pare că chestiunea fixării începutului acestei epoce n'are nici un interes. Totul este chestiune de dată, care nu schimbă nimic din însemnătatea lucrurilor. Și cu toate acestea, pentru a prețui exact înrâurirea grecească asupra țărilor române, nu este de puțin interes să se fixeze lămurit și exact epoca dominației grecești și întinderea ei. Nu este lucru fără însemnătate dacă ne dăm bine seama că încălecarea Grecilor peste țările române a ținut, nu 110 ani, cât se socotește de obicei, ci 170, adică mai bine de un veac și jumătate.

Cea ce a putut amăgi puțin pe istorici, în aprecierea dominației grecești, putea fi domniile cu tendințe românești ale grecilor Șerban și Dimitrie Cantacuzino. A le privi însă mai de aproape, aceste sentimente filo-române ale primilor Cantacuziniști erau mai curând fructul rivalității dintre Grecii deveniți de pe atunci prea numeroși, pentru ca să nu să se certe și să nu se prigonească între ei. Aceste apucături de revalitate și pismuire erau prea vechi, și prea înrădăcinate în sufletul Grecilor din Bizanț, de acea ele se iviră și la odraslele lor, ori în ce colț de țară s'ar fi răspândit ele. Pisma Cantacuzineștilor contra Grecilor a putut pare minții cronicarului simplist al vremii sentimente filo-române. Aceste sentimente ar fi fost într'adevăr cu neputință dela un om ca postelnicul Const. Cantacuzino, venit în țară la o vârstă dejă coaptă, și pe care absolut nimic nu-l lega de Români.

Este cunoscut cum totdeauna străinii pripășiți într'o țară, în mijlocul unui popor, devin cei mai aprigi apărători ai țării lor din nou adoptate, în potriua celorlalți străini cari ar voi s'o cotopească, fie ei chiar de un sânge și de acelaș neam. Aceasta s'a adeverit la Roma, care, în ultimii timpi, n'a fost apărată și scăpată de năvălitorii din afară, decât de brațul năvălitorilor dejă primiți înlăuntru. Acestea erau însă considerați cari treceu peste cunoștințele și mijloacele cronicarilor noștri de pe vremuri. De aci aparența sentimentelor filo-române ale primilor Cantacuzinești, care nu puțin o fi ajutat postelnicului Const. Cantacuzino, să-și *plaseze*, să căpătuiască cei 6 băieți, și cele 6 fete ale sale în sânul celor mai însemnate familii românești de atunci. Dar chiar dacă am admite ca sincere aceste sentimente ale bătrânului postelnic, care, fiind o minte superioară, a putut face o abatere bună dela regula rea a Grecilor, cum rămâne cu sinceritatea lui Șerban Cantacuzino, care ajuns la domnia Munteniei nu visă decât recucerirea Bizanțului și întemeierea imperiului grec pe ruinile celui otoman, vis căruia îi jertfi interesele țării peste care domneă? Dovadă că sentimentele acestea nu erau naționale, ci prigoniri interesate, stă faptul că pe lângă Grecii prigoniți de Cantacuzinești mai erau și boieri români. Pe de altă parte, cum foarte bine zice d-l Xenopol, «la această epocă începuse a se întuneca conștiința deosebirii dintre Greci și Români... Așa când Leon Tomșa dă hrisovul său de isgonirea Grecilor din țară, iscălește, alătura cu boierii pământeni, și grecul Papa logofătul, care se consideră deci pe el ca pământean».

Odată cu sentimentul acestei deosebiri între Greci și Români, poporul românesc pierdu și orice tărie de rezistență în potriva Grecilor. El se prăbuși din ce în ce mai mult în mreșile cotropirii grecești, din care n'avea să se trezească decât un veac și jumătate mai târziu.

Cari fură însă purtările Grecilor așezați în țară ? Nu putem răspunde mai bine decât citind hrisovul, dat către 1630, întâiu de Leon Tomșa și copiat aproape întocmai, 36 de ani mai târziu, de către Radu Leon, ceea ce dovedește că în tot acest răstimp purtarea Grecilor veniți în țară rămăsese aceeași. Acest hrisov dat de doi domni glăsuește astfel : «văzând atâta sărăcie și pustiire a țării, căutat-am Domnia mea și cu tot sfatul țării ca să aflăm de unde cad acele nevoi pe țară, și aflatu-s'a și s'a adeverit că toate nevoile și sărăcia încep dela Grecii streini, care amestecă domniile și vând țara fără milă și o preocupesc pe camete asuprite, și dacă vin aici în țară, nu socotesc să umble după obiceiurile țării ci strică toate lucrurile bune și adaogă legi rele și asupritoare, și unele slujbe (dări) le-au mărit și le-au ridicat fără seamă pe atâta greime ca să-și plătească ei camăta lor. Încă și multă altă înstrăinare a arătat către oamenii țării, nesocotind pe nici un om de țară, înstreinând oamenii despre domnia mea, cu pisme și cu napăști și asuprind săracii fără milă și arătând vrăjmășie către toți locuitorii țării».

Intr'un document a lui Mateiu Basarab, din 1639, să lămurește foarte bine chipul nelegiuit cu care

se instreinasă cele mai mari și mai frumoase mănăstiri ale Munteniei.

Domnul muntean vorbește în acest document de «mitropoliții și domnitorii țării, oameni streini nouă, nu cu legea sfântă, ci cu neamul, limba și cu năravurile cele rele, adică Grecii, cari spurcându-și mâinile lor cu ocărâtoarea mită, sub vicleana taină începuse a vinde și a cârciumări sfintele mănăstiri ale țării și lavrele domnești, a le supune metoace dajnice altor mănăstiri de prin țara grecească și dela Sveta Gora, făcându-le hrisoave de închinăciune fără de știrea sfatului și fără de voia soborului».

Dacă privim de aproape și analizăm, pentru a tălmăci mai bine, cuprinsul acestor două documente, purtarea Grecilor venetici în țările române apare în toată perfida ei goliciune. Ei amestecă domniile, vând țara fără milă și o precupețesc pe camete asupraitoare; strică toate lucrurile bune și le înlocuie cu altele rele; nu socotesc pe nici un om de țară; instreinează oamenii dela domnie cu pisme și năpăști; asupraresc săracii fără milă și arată vrăjmășie către toți locuitorii țării; năvăliți rău, ei își spurcă mâinele cu mita înjositoare, și sub vicleană taină vând și cârciumăresc sfintele mănăstiri ale țării. Iată, rezumate admirabil de coprinzător din cuprinsul acestor două documente lăsate de Domnii români, sufletul și purtarea Grecilor pripășiți în țară, în veacul al XVI-lea și XVII-lea. Să se aibă în vedere că aceste documente nu pot fi nici mincinoase, nici exagerate; căci, în ce privește, în deosebi, hrisovul dela Leon Tomșa și Radu Leon, el nu putea fi decât mai dulce decât

eră adevărul, de oarece, în istorie, este cunoscută părtinirea prea mare ce acești Domni arătară amândoi Grecilor venetici.

Iar întru cât privește Domnitorii țărilor pe care Turcii ni-i trimeteau din Fanar, iată cum îi descrie englezul Adam Neale, pe la 1815: «Hospodarii greci sunt oameni intriganți, de rea credință și necinstiți. După ce petrec mai multe luni târându-se josnic pe la curtea vizirilor turci, după ce câștigă pe aceștia prin mulțimea darurilor și a lingușirilor, învingând pe toți rivalii lor prin mijlocirea calomniei și vorbelor de rău, ajung să fie numiți mai întâiu dragomani la curte și apoi guvernatori în Moldova și Valachia. Ei plecau la domniile lor ciuruiți de datorii făcute pentru ca să corupă pe membrii divanului turc, înconjurați de o mulțime de rude leșinate și de trântori morți de foame, ei despoaie pe bieții țărani spre a-și îngrășa pe creaturile lor» (p. 11—13 trad. fr.).

Cu alte cuvinte, cea ce deosibește pe Grecii veniți în Muntenia și Moldova este corupția lor, desăvârșita și batjocoritoare nepăsare față de aceste țări, lingușirea josnică, intriga, zavistia, disprețul lor fudul de oamenii din țară, stricarea obiceiurilor bune și aducerea altora rele. În sfârșit pisma, calomnia, năpăstuirea și desbinarea sunt semințele veninoase ce semănară ei pe ogorul Românilor. Precupețirea, reaua credință, camăta, viclenia ascunsă și vânzătoare fură însușirile sufletești, cu care Grecii înveninară sufletul simplu al Românului.

De luat aminte este cum Grecii nu se putură

să se prindă în corpul neamului român, decât pe acea parte pe care am avut cuvinte s'o presupunem pe ea însăși de sânge străin, clasa boierilor. Poporul de jos nu înfățișă pentru Grecii venetici nici un interes. Sărac și umilit cum eră, nu putea atrage cu nimic lăcomia noilor veniți. Din potrivă, moșiile întinse și mănoase, pământul făgăduinții, din care curgea isvoare de lapte și miere, atrăgea în chip amețitor pe Grecii lihniți din țara pietrelor și a stafidelor.

Se știe cum Domnii greci veneau cu nepoți și tot felul de rude sărace, pe care le căpătuiau în familiile mai bogate din țară. Ei pândeau ocaziile bine venite, și de câte ori un băiat sau o fată din familiile cele mai bune atingea vârsta, Domnul fanariot cu o părintească îngrijire pentru neamurile lui cătă prilej ca să le căpătuiască prin căsătorii în aceste familii.

Numai încape nici-o îndoială că Grecii, ce de obicei aveau familii numeroase, umplură toate casele boierești cu gineri și cu nurori. Intreaga boierime românească, timp de două veacuri și mai bine, de când începură Grecii să năpădească țările, fu încrucișată cu sânge din Fanar. Există până azi un număr covârșitor de nume grecești în așa zisa noastră aristocrație. Dacă se mai gădesc însă și nume românești este pentru că oaspeții noștri din Fanar n'aveau numai băieți ci și fete, cari, măritându-se cu băieții de boieri români, trebuiau să poarte numele acestora. Încuscrirea grecească în familiile boierești s'a putut face nu numai o singură dată. Fără îndoială că în răstimp de două veacuri aceste încuscrieri s'au putut re-

peta de 4—5 ori în fiecare familie. În tot cazul, nu gândim că se poate afla o singură familie de boieri români care să nu fie încrucișată cel puțin odată cu vlăstari de ai Bizanțului.

Faptul acesta a schimbat cu totul fața lucrurilor dela noi. Boierimea, naționalizată prin acțiunea timpului, se înstreină din nou de masa cea mare a poporului. Linia îngustată ce o mai despărția de grosul neamului începù a deveni din nou o prăpastie. Disprețul boierimii grecizate de țăranul român deveni și mai viu, și mai intens. Deosebirea etnică între nobili și popor se accentuă foarte mult acum și de aci provine că azi încă poporul român prezintă înfățișarea a două rase cu totul streine una de alta, două rase supra-puse sau juxta-puse, care n'au nimic de comun: *orașenii* și *sătenii*.

Lucrul este invederat ca lumina zilei: deosebirea isbitoare ce se vede azi între orașanul surtucar și săteanul cu suman și șubă, între spiritul orașelor și acela al satelor își trage obârșia dela această prăpastie pe care împrejurările istoriei noastre o traseră stăruiitor între popor și boierime. Negreșit că boierimea, cum aveà singură monopolul tuturor slujbelor din stat, trebuià să trăiască în orașe, în capitală sau în capitalele județelor. Pe de altă parte, este știut că orașele fură întemeiate aproape toate de străini: Germani, Armeni, Unguri și că acolo chipul ei de a fi, de a simți, de a judecà, cu totul altfel decât al sătenilor, s'a înstreinat și mai mult cu Grecii și s'a păstrat înstreinat prin tradiție dealungul veacurilor. Obârșia orașenilor de

neam strein i-a izolat de restul Românilor dela sate. Cu aceștia ei n'au avut decât foarte rari și șterse atingeri. Nici o asemănare mai adâncă și mai femeinică nu s'a putut face între aceste două rase. De aceea, altele au fost și sunt spiritul și firea locuitorilor noștri dela sate și altele ale celor dela orașe. Această deosebire se vede și azi, ea isbește pe orcare spirit observator.

Nu arare ori s'a vorbit și s'a scris, în presa noastră, că poporul român este format din două neamuri foarte deosebite între ele, și că dincolo de barierele orașelor trăește un neam de oameni cu totul deosebit de neamul celor ce trăesc în orașe.

Ușor de înțeles este faptul pătrunderii elementului grecesc și al streinilor în general în țările noastre și în familiile boierilor români. Grecii veniți dintr'un mediu social superior, care aveà o cultură veche, înrădăcinată, rafinată, și dispuneà de toate meșteșugirile subțiri și de toate șiretlicurile bine întrețăsute, pe care le poate iscodi un spirit desvoltat, se găsiră într'o poziție cu desăvârșire superioară locuitorilor din principatè, boieri sau săteni. În lupta lor pacinică pentru vieață, cu Românii, ei alergară de sigur la toate meșteșugirile, cursele și șiretlicurile pe care superioritatea lor le îngăduià. În această luptă, sufletul rudimentar, necioplit, simplu al Românului, boier sau țăran, nu putù învinge, fu curând învins și covârșit. Talentul extraordinar al Grecilor de a se insinuà, de a înșelà, sub masca religiei și sub prestigiul îndepărtării înflorite a Țarigradului din

care veneau, se desfășură biruitor în toate direcțiile. Cultura lor, măcar că ea n'ar fi fost de cât aparentă, scliviseala unei civilizații vechi, măcar că degenerată, atraseră familiile boierești, le captivară și le impuseră oarecare admirație naivă.

Aerul exotic al acestor buruieni venite din Fanar amăgi și ameți pe Românii simpli, captivă pe cocoane, pe boieri ca și pe țărani neciopliți, care îi primiră cu bună inimă și îi făcură stăpâni în propria-le țară.

Timp mai puțin de un veac, boierii, poporul și țarina strămoșilor fură încălecați de rămășițele corupte și istețe ale Bizanțului medieval. Energia românească se ofilî, amuți și dispărû aproape de tot pentru mai bine de un veac și jumătate.

Inrâurirea grecească modernă ăasă în spiritul public al orașelor, mai ales, cevă din duplicitatea, cevă din perfidia desbinătoare, cu echivocul zavistnic și corupt cu lipsa de demnitate și cu lingușirea dublată de un orgoliu bolnav cunoscut al Bizanțului. Dacă spiritul public la noi suferă de aceste boale morale, obârșia pornește din putreziciunea morală a Bizanțului corupt, căci cu ele furăm intoxicați de Grecii veniți la noi, fugăriți de Turcii din Țarigradul distrus. «Grecul, care la Constantinopole îți deșteptă milă sau dispreț, zice Thornton, face furori la Iași și la București și se arată desgustat. Ușor își poate închipui cineva că o curte așa vițiată în temelia ei numai adunare de eleganță nu putea fi... o așa ridiculă combinație de tot ce este mai grotesc în ceremonii cu tot ce poate fi mai vulgar în maniere, de tot ce este mai rușinos în lin-

gușire cu tot ce poate fi mai abject în vanitate și mai urât în îngâmfare»¹⁾). Aceste înrâuriri sufletești molipsitoare subliniară partea rea ce se află și mai nainte în fondul sufletului românesc, puse în joc cu deosebire elementele rele ale caracterului românesc, și înăbuși, cum nu se putea altfel, desfășurarea elementelor sale cele bune.

Este adevărat însă că sub aceeași înrâurire bizantină sufletul și mintea rudimentară a Românilor, în deosebi a boierilor, începuse a se cultiva, a se subția și a se rafina puțin câte puțin. În spiritul boierilor români trecuse ceva din spiritul grec, pe care, Desprez îl definește cam astfel: «Inteligență lucidă și mlădioasă, discursivă și sofistică, meșteră să pară entusiastă pentru ca să înșele mai bine și a îmbia pe cineva cu toate seducțiunile plăcerii pentru ca să-și deschidă inima dibăciilor din elocuința sa»²⁾). Fondul sufletului românesc, de obârșie și de esență superioară, se simți cu atât mai repede atras și prins de înrâurirea grecească, cu cât acesta-i aducea o hrană după care de mult adăstă însetat. Cultura Grecilor, superioară acelei pe care ne-o puteau da celelalți vecini dela Nord și Sud, eră un nutriment mintal la care de mult râvnea sufletul nostru etnic. Asimilându-și limba grecească, care purtă pecetea unei culturi mai mari, spiritul Românilor din clasa superioară se cioplî, se subție și se rafină.

Ceva din nobleța, ceva din aristocrația și subțimea moravurilor ce se văd la un popor

1) Pag. 342.

2) Pag. 115.

crescut într'o civilizație veche s'a observat la boierimea noastră, de către toți călătorii streini, cari au trecut prin Țările Românești. Această aristocrație străvezie de apucături, această noblețe împrumutată în purtări, acea *amabilitate subțire și mărinimoasă*, și acea *delicateță de atenție susținută* către streini ne veneau de departe, de pe malurile Bosforului. Ele deosibeau în chip isbitor pe boeri de prostimea țăranilor, simpli, brutali, neciopliți și greoi. Ele deosibesc și acum poporul român de vecinii lui de peste Dunăre, Serbi și mai ales Bulgari, precum deosibesc isbitor pe Români din regat chiar de frații lor din țările subjugate. Până azi o fineță de moravuri, o ascuțime de spirit, o subțime de apucături nobile, aproape aristocratice, necunoscute Bulgarilor și nici Românilor din Ardeal, împodobesc în chip învederat pe Români, și mai ales pe cei cari alcătuiesc clasa superioară.

Aceste trăsături de caracter luate dela Greci, sorbite odată cu limba grecească, sunt urmele înrâurii culturii grecești asupra spiritului Românilor. «Civilizația care i-a venit mai întâiu dela Greci, a desvoltat în el finețea lui naturală; Românul nu rezistă, ci alunecă¹⁾. «Sângele cam greoi al Românului, zice d-l Bellesort, curse mai ușor în vinele sale când se amestecă cu sânge grec. Grecii îi deteră pe acei sofști dibaci, un spirit mai fin, o judecată mai mlădioasă, o curiozitate mai ingenioasă, poate și gustul intrigii și al dibacelor trageri pe sfoară... Se vede

1) Anonyme, pag. 107.

câte odată alunecând un surâs grec chiar pe buzele cari blestemă pe fanarioți. Și dacă caracterul român îmi pare încă prea anevoie de definit, cauza o bănuiesc în prețioasa sa complexitate... delicatețea elenică rafinează adesea liniile și contururile lui»¹⁾). Cultura greacă fu de timpuriu asimilată de clasa noastră suprapusă, ca și limba grecească, care, încă de pe timpul lui Neagoe Basarab, începù a fi învățată de Domni și de boieri.

Fără îndoială că limba greacă se vorbea curgător de către boierii români, încă de pe la sfârșitul veacului al XVII-lea. Așa se și poate înțelege cum s'au petrecut lucrurile că, în secolul al XVII, poporul român se scăpă de limba veche slavonă și că cea română îi luă locul, cel puțin pentru moment, în afacerile oficiale ale statului și până chiar și în biserică.

Incetarea zidirilor de mânăstiri, scăderea mișcării călugărilor, și mai ales căderea tot mai mult a Slavilor dela sud avură de efect slăbirea și căderea limbii slavone la noi. Slavii dispărând cu totul după scena istoriei, steaua lor apunând, întunecată de negura otomană, ei numai putură păstră asupra noastră vechea lor înrâurire. Atingeră cu ei slăbindu-se, limba slavonă perdù mereu din terenul și însemnătatea ei. Ajunsesă o vreme că *Diacii* știutori de carte slavonă nu se puteau găsi decât foarte greu, încât slujba bisericească devenea din ce în ce cu neputință. Nu puțin va fi contribuit la aceasta și întinderea zil-

1) Bellessort, La Roumanie contemporaine, p. 53.

nică a înrâuririi grecești. Călugării greci înmulțindu-se la noi erau firește conduși a prigonii pe cei slavi și a le luă locul. Fără îndoială că Coressi și Dosotei, amândoi obraze bisericești dela Fanar, când încurajară limba română, o făcură numai poate fiindcă nu puteau gonii altfel pe cea slavonă, neputând înlocui pe aceasta cu limba grecească, care eră de o potrivă sau și mai necunoscută decât cea slavonă. Cu ajutorul influenței grecești scăpară strămoșii noștri de carapacea grosolană a limbii slavone, care învăluia și înăbușa ginguririle minții românești. Din nefericire, léacul elen fu tot atât de vătămător ca și boala de care suferiseră. Sfârșitul fu că boierii români, învățând grecește, se înstreinară tot mai mult de grosul neamului. Pe de altă parte, răul acesta avu partea lui de bine: limba greacă lăsând poporul de jos neatins, acesta scăpă ceva mai curat, mai neatins de molipsirea morală a relelor însușiri sufletești aduse de Greci. Asupra lor aceste însușiri urâte nu avură decât un răsunet îndepărtat și indirect.

De aceea și limba vorbită de popor păstrează foarte puține elemente grecești. Numărul cuvintelor grecești moderne nu este simțitor decât în denumirea lucrurilor bisericești. Aici este de ținut în seamă că elementul limbistic, lexic, nu oglindește desăvârșit înrâurirea sufletească ce exersară Grecii asupra noastră. Înrâurirea făcându-se mai mult asupra boierilor, cari, învățând grecește, uitaseră chiar limba românească, când înlocuiră limba greacă cu cea franceză nici nu-și mai aduseră nimic aminte din cuvintele grecești. Cu chipul acesta grecismele putură să se șteargă din graiul popo-

rului nostru, fără ca să se șteargă însă din sufletul lui și conținutul lor sufletesc, urâtele sau bunele însușiri, pe care ele le înfățișeau cu deosebire în clasa de sus. Atunci când se înlocuiește aceste cuvinte de origine greacă cu altele, de obicei franceze acestea, conținutul lor sufletesc fu transvasat, golit în coprinsul acestora. Dacă dar vorbele se pierdură, remaseră din nefericire lucrurile, obiceiurile și relele însușiri, la care aceste vorbe răspundeau. De aci, de sigur, neporivirea dintre moștenirea sufletească și cea de graiu remase dela Greci.

Moștenirea cea mai simțitoare ce ne lăsară Grecii moderni, ale cărei urmări le suferim și astăzi așa de cu greu, sunt sărăcirea și pustierea țării, despoierea și înstreinarea ogorului românesc, sărăcirea desăvârșită a populațiilor românești din ambele țări. Lăcomia fără margini a Grecilor sărăciți din Fanar se năpusti pe avutul țărilor române. În cel mai scurt timp ei cârciumăriră mânăstirile, monopolizară moșiile cele mai bogate din țarina strămoșească și despoiară cu totul pe vechii locuitori ai acestor țărini. Către sfârșitul veacului al XVIII, țările române se văzură aproape cu desăvârșire părăsite de vechii lor locuitori, cari trecură Carpații și Dunărea, și pe cari îi găsim, până azi, pe întreg malul Dunării dela Porțile de Fier până la Mare.

Când nu băjenau în țări streine, țărani români, moșneni și razeși, erau reduși să se vândă robi la vreun nobil venit de curând din Fanar. Grecii se ridicară adesea chiar peste familiile vechi, boierești însă sărăcite. Nu arare-ori vei găsi «pe

copii vechilor boieri români reduși a duce plugul, pe alții ajunși clăcași, pe alții în slujbele cele mai umilite ale statului, târându-se înaintea strănepoșilor unor oameni ce fuseseră robi la strămoșii lor» 1).

Pentru a despoia și a smulge totul din mâinile nefericiților români, Domnii fanarioți nu se sfiară a născoci șiretlicurile cele mai urâte. Uneori ei găsiră de cuviință de a micșorà, prin decret, valoarea banilor, în timpul când se strângeà birurile, urcând-o, în urmă, prin alt decret, când aveà să facă ei însiși plăți. Alteori îi vedem adăogând numărul trimestrelor de bir, anual, dela 4 la 10 la 15 și chiar până la 20 pe an, pentru ca să poată strânge birurile de 20 de ori în loc de a le lua de 4 ori ca de obicei. Èrà firesc că față de un așa sistem de despoiare, țàranii să-și părăsească satele și să pribegească în lumea din care cea mai mare parte nici până azi nu s'au mai reîntors. Săràcia, mizeria cu tot cortegiul lor de suferințe și boale, cari degradează pe om și face să decadă și să degenereze rasele, iată moștenirea cea tristă ce ne lăsară Grecii, moștenire a cării plăgi fatale și azi le mai simțim.

1) Anonyme p. 87.

CAP. VIII.

ORIENTUL ȘI INFLUENȚA LUI ASUPRA SUFLETULUI ROMÂNILOR

Orientul a înrăurit asupra noastră, indirect prin Slavi și Biserică și deadreptul prin Turci și Greci. A cercetă înrăurirea Orientului asupra noastră este a completă și a rezumă cele ce am văzut dejă despre Slavi și în deosebire despre Turci și Greci.

Pe pământ, între deosebitele regiuni nu se găsesc numai deosebiri de climă, de lumină și căldură atmosferică. Există alături cu o atmosferă fizică o atmosferă morală, sufletească, care ea însăș este deosebită dela o regiune la alta. În vorbirea de toate zilele, toată lumea înțelege că este o mare deosebire morală între Occidentul Europei și țările din Asia și din Orientul Europei. A veni din Occident sau a veni din Orient este a veni din două lumi cu totul diferite. Sufletul unui om se colorează așa de deosebit, după cum a călătorit în Anglia sau în Levant, după cum vine

din Asia mică sau din Franța. Infățișarea unui om trăit multă vreme în Congo este destul de deosebită de a aceluia care a trăit în Norvegia, și cu toate astea vieța morală din Levant te face să diferi și mai mult de cel care a trăit în Belgia. Voim să zicem că deosebirile ce există între diferitele atmosfere morale lucrează asupra noastră în mod chiar mai simțitor decât deosebirile de atmosferă fizică. Alta este atitudinea sufletească a omului care s'a născut în Birmingham, și cu totul alta a aceluia al cărui suflet a fost plămădit la Smirna. O activitate clocotitoare, pățimașă, fierbe în sufletul Englezului din Birmingham, pe când trândăvia moleșită clocește în caracterul musulmanului dela Smirna.

Ca și un individ, un popor, care trăește mai aproape de Smirna decât de Birmingham, va căpăta temperamentul și apucăturile din Levant mult mai degrabă decât pe cele din Insulele Britanice. De aceea, poziția geografică a poporului român este un factor de mână întâi, dintre cei mai hotărâtori pentru însușirile sufletului său. Când destinele neamului nostru ne așezară la punctul de graniță, între două lumi atât de deosebite prin atmosfera morală de care sunt dominate, viitorul nostru în mare parte fu de atunci hotărât. În deosebi pentru trecut, vântul care suflă peste țările noastre veni numai din Orient. Atmosfera morală a Orientului ne învăluî, ne copleși, și ne izolă de lumea Occidentului, cu care eram de-o potrivă de învecinați. De acea atmosferă nu eră chip să scăpăm. A ne desvoltă sufle-

tește altfel decât ne-am desvoltat, ar fi naiv să credem că am fi putut. După cum nu poți păstră viața la o căldură care trece de 50—60 grade» sau la o înălțime atmosferică de mai multe mii de metrii, tot astfel nu poți duce o vieață energetică, activă, cultivată atunci când o atmosferă de nepăsare, de trândăvie, de corupție și de întu-neric mintal ți-astupă din toate părțile orizonul tău moral.

Apucăturile, obiceiurile, superstițiile și chipul de vieață al popoarelor din jurul tău, în atingere cu care trăești zilnic, și a căror atingere cotropitoare din toate părțile nu o poți evita, aceste apucături, acest chip de vieață al lor, radiază și se impun, te coprink oricât le-ai stă împotrivă și te cuceresc de tot chiar înainte de a prinde tu de veste. Dacă în studierea psihologiei poporului român ținem seamă de aceste adevăruri, ușor putem în-țelege multe din relele însușiri sufletești, pe care le-a înfățișat mai ales în trecut neamul nostru și de care azi încă este departe de a se fi scăpat.

Venirea Turcilor în Europa, căderea țărilor noastre sub Turci, întinderea stăpânirii turcești până dincolo de Budapesta, desăvârși înlănțuirea noastră în atmosfera morală a Orientului. Ca o minghinea gigantă, puterea otomană se încolăci în jurul corpului neamului nostru. De jugul și atmosfera otomană zadarnic se mai svârcoliră țările române pentru a scăpă. Cu veacul al 17-lea, căderea sub Turci fiind adâncă și fatală, înrâurirea Orientului asupra-ne tu ea însăș fatală, adâncă, co-vârșitoare.

La București și la Iași, boieri erau în timpurile aceleia nu numai robi politicește și economicește, dar mai ales sufletește. Tot ce se făcea și cu deosebire tot ce nu se făcea la Constantinopol eră ținut în seamă cu sfințenie de către Bucureșteni și Ieșeni. Chipul de trai, îmbrăcămintea, obiceiurile, apucăturile boierimii române erau slugarnic copiate dela Turci. Cea mai mică schimbare, cea mai ciudată născocire în port, în traiul de toate zilele, care se ivea la Țarigrad, eră neîntârziat copiată și la București și la Iași. Cum foarte bine scria un vizitator francez, «Constantinopole dă tonul Iașului, tot astfel cum Parisul dă tonul provinciei și încă acolo modele noi ajung și mai repede» ¹⁾.

Cu aceste apucături exterioare, împrumutate dela Turci, otrava sufletească a atmosferei din Orient își făcea drum sigur în sufletul Românilor. Fiecare obicei turcesc împrumutat, fiecare modă turcească imitată introducea, în sufletul nostru etnic, sămânța corupției și trândăviei, care degradează și degerează popoarele. Sufletul fiind de fapt răsunetul cerebral al acțiunilor noastre, chipul de a trăi și de a se purta, chipul de a lucra și mai ales de a nu lucra, împrumutat dela Turci, altera, îngusta, strâmtora și moleși sufletul și caracterul poporului românesc.

Să cităm și să analizăm, aici, câteva fapte și date din trecutul nostru, spre a ne putea da seama și mai bine și mai amănunțit despre înrâurirea ne-

1) Salaberry, op. cit., p. 40.

fericită ce avu Orientul asupra noastră. Să luăm, de pildă, chipul de a se îmbracă, pe care strămoșii noștri îl împrumutară dela Orientul turcesc și fanariot. Despre această îmbrăcăminte să lăsăm să vorbească D'Hauterive, fost secretar a lui Alex. Ipsilante și scriitor francez de însemnătate, în veacul XVIII-lea. Iată ce zice dânsul: «De când Domnitorii lor (moldoveni), ajunși neatârnați prin vitejia lui Ștefan cel Mare, se supuseră stăpânirii dela cari primesc și astăzi legile (adică Turcilor), ei au împrumutat, odată cu această îmbrăcăminte care încurajează trândăvia, care nu se potrivește decât cu luxul de spoială al unui neam mai bogat decât al lor și cu moliciunea unei clime deosebite, cu această îmbrăcăminte cu care este peste putință să-și păstreze cineva hărnicia și este de prisos să fie făcut voinicește și să aibe un corp bine potrivit, cu această îmbrăcăminte, în sfârșit, care nu se potrivește decât unui singur om dintr'un neam... vreau să zic Domnitorului, au luat, zic, dela acelaș neam un fel de traiu mai nepăsător și mai semeț, care, dacă n'a stricat încă însușirile sufletești ale firii, le schimbă cel puțin în fiecare zi și în cele din urmă le va strică în total» 1).

D. D'Hauterive arată însuși, în trăsături generale, cum s'a putut schimba și strică sufletul Românilor, sub înrâurirea chipului de vieață luat din Orient.

Dacă analizăm și examinăm mai de aproape influența costumului oriental asupra sufletului neamului nostru, și mai ușor ne vom putea da seama de chipul în care atmosfera morală nefastă a pă-

1) Memoriu despre starea Moldovei. Trad. rom. 1902, p. 243-44.

truns spiritul și corpul poporului român. «Costumul Domnului și al Doamnei, al boierilor și al cucoanelor», din epoca fanariotă, «eră aproape exclusiv turcesc, ca și modul lor de trai... Pe atunci erau la modă vestmintele largi și flotante, șalvari albi sau roșii (purtați de boieri și de cucoane), sau ciacșiri adică șalvari mai largi; și mai ales cafetanul de ștofe diferite după rang și purtat dela Vodă până la ultimul curtean. Peste cămașa de borangic, sau și peste ilic, boierul puneà antereu, (adoptat și de cocoane), haină cu mâneci lungi și cu margini flotante; de asupra antereului, după ce se încingeà cu taclitul, puneà binișul, altă haină cu mâneci despicate și îmblănită pe de margini, sau giubeaua de postav blănit cu brațele largi și scurte...». «Șalul de lână foarte fină, în forma unui pătrat lung și brodat de jur împrejur cu fire de lână colorată, serveà bărbaiilor de brâu iar femeilor de broboadă»¹⁾. Acoperământul capului cel mai ales eră «ișlicul, căciulă pătrată și îmblănită, asemenea unui baret, și calpacul, căciulă enormă, de cel puțin 5 picioare în circumferință, din câte 7—8 piei de miei». Cea ce este foarte bizar e că pe lângă aceste calpace boierii împrumutaseră dela Turci obiceiul de a-și rade cea mare parte a capului²⁾.

Este de luat în seamă că cea ce deosebește îmbrăcămintea aceasta orientală a boierilor români, mai ales este lărgimea lor. Șalvarii, niște pantaloni, precum se știe, foarte largi, antereul cu mă-

1) Șeineanu, *Influența Orientului*, I p. CXXVIII.

2) Fr. Recordon. *Lettres sur la Valachie*, Paris 1821, p. 85.

neci lungi și plutitoare, peste care se puneà o altă haină cu mâneci despicate, sau giubeaua cu mânecile largi și scurte, toate acestea poartă pecetia unei vieți de lene și de trândăvie. Această îmbrăcăminte este făcută într'adins ca să împiedece orice fel de activitate și să deprindă pe om la o viață goală, de odihnă fără întrerupere și de toropeală, la o viață adormită și de petrecere ușoară. În ea omul abià de se simte că trăiește. Nimic nu-l strânge și nu-l supără, nimic nu-l îmboldește către o viață de fapte frumoase și folositoare. Chiar dacă ar fi vrut strămoșii noștri s'o rupă cu traiul lor de nesimțire, de toropeală adormită și de trândăvie, chiar de-ar fi vrut ei să se trezească și să lucreze, să înceapă ceva, îmbrăcăminteaa aceasta i-ar fi împiedicat și i-ar fi descurajat. Cu niște mâneci largi, lungi și despicate, cari împiedică și paralizează mâinile, este peste puțință de a fi activ și energic. Incinsoarea aceea cu un șal de lână foarte fină, peste niște haine largi, cu pulpane flo-tante, erà făcută spre a adormi energia, sau spre a o împedica să se trezească, atunci când este ațipită sau chiar adormită, după cum și erà în fapt.

De asemenea, chipul de a-și acoperi capul este tot ce poate fi mai caracteristic în această privință. Acele ișlice și calpace enorme țineau creșterul prizonier sub masa lor, care trebuia să cântărească mai multe kilograme. Nici o inițiativă, nici o sclipire de minte ingenioasă nu puteà să scapere sub asemenea căciuli. Imbrăcăminteaa înăbușà orice agerime a minții și a sufletului, și mărgineà orizontul puterii și al spiritului. Corpul și spiritul orientalului se închideau astfel în

niște împrejuriri care-l adormeau sau îl înăbușeau.

Departa de a-l îmboldi spre o viață energică, acest chip de a se îmbrăcă determină viața Românilor de pe vremii în așa fel că trândăvia și nepăsarea orientală să pătrundă până în cele mai adânci cute ale caracterului. Lăsăm și aici cuvântul tot lui D' Hauterive, care, în termeni aleși, și energici, știe să zugrăvească așa de bine traiul boierilor români din timpul său. «La neajunsul, poate bun în el însuși, al unei vieți fără intrigă, fără patimă, fără petreceri în afară din casă, se mai adaogă nenorocitul obicei de a nu face nimic, de a petrece zilele și nopțile pe acelaș divan aproape fără a se mișcă, necunoscând altă viață mai vie și însuflețită decât pe cea de a stă culcat pe jumătate, cu trupul rezimat pe cot, și cu cotul înfundat într'o perină. Este oadevărată nenorocire că s'a pierdut portul celor dela Nord, care, prin cea că strânge corpul, face nesuferit corpului o prea lungă odihnă și-l înboldește la mișcare, care este isvor de sănătate, de putere și de frumusețe pentru amândouă sexurile. Apoi când își pun pe cap o sarică, peste măsură de lungă, care cade înapoi, și silește capul să stea aplecat înainte ca să nu o lase să cadă jos, ei dau înfățișerii un aer silit care îi face urâți, și atitudinii lor celei mai obicinuite o formă care înrăurește asupra întregii lor alcătuirii trupesti, căci atunci umerii lor se ridică și se rotunjesc, sânul se îngustează și se slăbește, tot cea ce în alte țări se ascunde și se păstrează nu mai este o plăcere, ci o povară neplăcută. Când vreau să umble văd că picioarele le sunt slăbite de nemiș-

care și umflate de prea multă odihnă, cari, dealminteri, dela sine se așează în așa chip, încât să nu se mai poată mișcă decât cu greutate. Scârba deplină de mișcare naște din greutatea de a o face și îngreunează din ce în ce mai mult neajunsurile acestei trândăvii trupești... Inoirile în obiceiurile unui neam simplu nu sunt de loc fără însemnătate, și dacă bărbații și femeile nu țin la acelea cari se potrivesc cu împrejurările locului, vor fi cu siguranță pedepsiți prin alterările ce iau naștere în alcătuirea lor individuală, și de care se va simți virtutea unuia, plăcerea altuia și fericirea amândorora».

Iată dar cum învederat chipul de a se purta și de a trăi, impus Românilor de înrâurirea și stăpânirea copleșitoare a Orientului, alteră, degradează și nimicește energia trupească și mai apoi sufletească a acestora. La București și la Iași, lumea bogată nu-și dă osteneala nici chiar să iasă pe picioare la plimbare, când ieșea de obicei ieșea în trăsură. «La București, zice un cronicar francez, nu se merge pe jos, ci se merge numai în trăsură; acolo picioarele sunt un obiect de lux, trăsura este indispensabilul» ¹⁾. Toți streinii cari au vizitat, prin secolul al XVIII-lea, capitalele țărilor românești au fost isbiți neplăcut de această cumplită lipsă de vlagă și de această pierdere a obiceiului de a merge a boierimii românești. Toți s'au întrecut a descrie felul trândav de vieță mai mult decât orientală al Românilor bogați.

«Românii, zice Raoul Perrin, nu cunosc o plă-

1) Anonyme, p. 103.

cere mai mare de cât dulceața îmbătătoare a unui *far'niente*. Intinși pe divanurile lor moi, picioarele îndoite turcește, bărbații fumează leneș timp de mai multe ore. Convorbirea, de altfel neavând nici un subiect, nici miez, n'are într'adevăr nici un farmec pentru ei. Seara se suie în trăsurile lor impunătoare și sunt duși la plimbare sau la petreceri» ¹⁾. Femeile duc și ele o vieață cu totul la fel cu aceea a bărbaților. «Ele trăiesc în cea mai mare lenevire: pe jumătate culcate pe divan toată ziua, înconjurate de femeile din convoiul lor, și absorbite în contemplarea propriilor lor farmece. Ele nu ies de cât pentru ca să le admire lumea trăsurile... pentru ele vieața este plăcere și lenevie, universul un buduar, patria un divan; fac și primesc vizite, și în aceste întâlniri, micile istorii din oraș și micile scandaluri sunt obiectul orcării convorbiri» ²⁾.

Indeletnicirea cea mai de seamă a Românilor bogați, această vreme de precumpănire deplină a înrâuririi orientale, eră de a mânca, de a bea cafea și a fumă tutun. «Mâncările, foarte numeroase și picante, 15 până la 20 și (la ziafeturi sau zevchiuri) chiar 30 de feluri, se succedau repede, aduse fiind de servitori pe tablale, pe când mesenii ședeau turcește pe divan lângă o mescioară rotundă, cu picioare scurte». «Dintre băuturi, afară de vin și rachiu (mai ales cel dres cu anason sau pe cursă), boierii obișnuiau în timpul verii șerbet, un fel de limonadă cu diferite esențe și

1) Coup d'œil sur la Valachie et la Moldavie, p. 32.

2) Anonyme, 107, 108.

mirodenii. Dar băutura cea mai obicinuită pentru toate clasele, sexele și vârstele, eră cafeaua, deliciul Orientului întreg, care se bea dimineața, după masă și de zece ori în timpul zilei» ¹⁾.

Inseparabil de cafea eră ciubucul sau luleaua turcească, compusă dintr'o țeavă lungă de 7—8 picioare, din lemn de cea mai bună calitate și terminată la gură cu o imamea acoperită cu o giuvanca și păstrată în calăfuri; imameaua eră o bucățică de chihlibar sau de mărgean, substanțe de care nu se prinde murdăria. Mai complicat eră ciubucul persienesc sau narghileaua: un borcan de sticlă ca o pară, cu fundul lat, umplut două treimi cu apă și comunicând cu un borcănaș de tutun, iar în partea-i goală cu o lulea elastică de piele în serpentină... La fiecare aspirațiune fumul se scoboară în partea goală a borcanului și prin apă se întoarce apoi până la gură...» ²⁾.

Așezați pe divan, stăpânul casei și oaspeții săi își făceau tabietul, adică fiecare dintr'ânșii, în atitudinea comodă a orientalului, se îmbătă cu fumul parfumat al narghilelei și-'și sorbea picătură cu picătură filigeanul de cafea; un fel de *far'niente* particular orientalului, starea de beatitudine a osmanlăului, când corpul pareă că-și pierduse mobilitatea-i și când vieța însăș se trădă numai prin sorbire, la intervale egale, a fumului din ciubuc. După masă, adormeau cu toții pe divan «ca pruncii cu sfârcul țâței». Această îmbătare a minții, într'un grad și mai înalt, se obțineă prin unele substanțe familiare Orientului, în primul rând cu afionul sau opiul,

1) Șeineanu, p. 212—214.

2) Ibid., p. 215.

pentru care musulmanii au o mare pasiune și care se beà spre a provoca pretinse senzațiuni voluptoase și viziuni nălucitoare» 1).

Cu așa obiceiuri împrumutate, este învederat că oamenii, cărora le erau încredințate destinele țărilor românești, nu puteau conduce aceste țări decât la ruină și pierzare. Lenea și trândăvia pătrunseseră adânc în sufletul lor, pe urmele acestor obiceiuri orientale împrumutate și păstrate timp de mai bine de un veac. Intr'adevăr, o vieață plină de fapte nu se poate închipui la niște oameni cu așa apucături. Acel ciubuc enorm și toate complicațiile sale împiedecau cu desăvârșire activitatea omenească. Obiceiul strămoșesc de a lucra trebuiă să cadă în părăsire. Contrastul dintre acel ciubuc enorm și complicat și dintre țigara occidentalilor trădează singur enorma deosebire ce există între morala occidentală și cea orientală. Acest fel de vieață a lăsat într'adevăr întipăriri adânci în sufletul așa zisei noastre aristocrații, urme cari și până azi se mai păstrează sub forme felurite. Așa, spre pildă, și azi se poate vedeà, la mulți români, obiceiul de a nu stà pe scaun sau pe o laviță, sau pe pat, în capul oaselor, ci răsturnați pe jumătate, sau întinși într'o atitudine de lenevie și nepăsare. Acestea sunt mici și îndepărtate răsunete pe care le trimit și generațiilor de azi obiceiurile orientale ale strămoșilor.

Sub imboldul cafelii, tutunului sau opiului, închipuirea se deșteaptă bolnăvicioasă și pervertită.

1) Șeineanu, pag. 217.

Sațiul de băuturi dulci, și de mâncări substanțiale enervează corpul care nu-și cheltuiește energia în nici un fel de activitate folositoare. Atunci orientatul dela București și Iași se dedă la jocuri de noroc, jocuri de cărți și tot felul de alte jocuri. «Bărbații sunt supuși unei decăderi repezi. Desfrânați din adolescență, ei împrăstie restul puterilor lor în ațâțarea abuzivă și enervantă a jocului. Patima jocului este un al doilea obicei mai de seamă care atrage luarea aminte a streinilor» ¹⁾. Desfrânarea, deslănțuirea simțurilor brutale, excesurile de tot felul erau de sigur cel mai obicinuit mijloc de a cheltui energia acestor vieți hrănite și ațâțate peste măsură. La îndemână aveau pe țiganii robi, cari erau unelte cu totul supuse în mâinile stăpânului lor; și cari se deosibeau «printr'o servilitate abjectă și o josnică complezență la toate chefurile boierilor» ²⁾.

Cea ce deosibește fastul oriental, în comparație cu occidentul, este numărul fără sfârșit al servitorilor cari sunt legați de persoana stăpânului. Se numără până la 12.000 de oameni slugile dela curtea Sultanului. Curtea Domnilor români fiind o copie credincioasă a curții Sultanului se deosibe ca și aceasta prin numărul nesfârșit de servitori, cari erau, după gradele și serviciile ocupate, boieri sau robi țigani. La rândul lor boierii și oamenii bogați țineau curți după chipul Domnilor și numărul slugilor eră cu mult mai mare decât ar fi trebuit. Cele mai neînsemnate trebuințe

1) Le Cler. La Moldo-Valachie, p. 248.

2) Thornton (Thomas), p. 369.

ale stăpânului trebuiau îndeplinite de o anume slugă, care n'avea decât acel serviciu. Spre pildă, pentru simplul fapt de a-și spăla fața nu trebuiau stăpânului mai puțin de 3 slugi destinate înadins pentru acel serviciu. Aceștia erau: ibritcarul, mataragiul și peșchirgiul cari aduceau: unul ibricul, altul lighianul, altul peschirul. În țările din Apus, lavoarul, o simplă mobilă, pe lângă că împodobește casa, aduce dela sine acest serviciu.

Din acest chip ciudat de vieață orientală, care cuceră cu totul poporul românesc în straturile lui mai ridicate, reeși acea schimbare adâncă a caracterului și a mentalității sale. Răsunetul ce acest fel de vieață lăsă în sufletul românesc este nepăsarea leneșă, molesirea și trândăvia spiritului, pasivitatea și resemnarea, fatalismul și neîncrederea în propriile-i puteri. Fără îndoială că pentru un om care are lipsă de atâtea slugi la îndeplinirea celor mai neînsemnate servicii personale, încrederea în propriile-i puteri este lucru cu neputință. A-l lăsa la propriile-i puteri este a-l condamna la moarte. Și cum oamenii neputincioși prin ei înșiși, cari au să țină totdeauna seama de sprijinul și serviciile altora, știu pe de altă parte din experiență că sprijinul și serviciile semenilor sunt lucrul cel mai precar și nesigur, ei trebuie dela început și din principiu să se resemneze, să sufere cu o inimă egală, fără revoltă, toate neajunsurile ce li se vor întâmpla. Iar dela această resemnare pasivă până la nepăsarea și trândăvia orientalului nu este decât prea puțin, adesea nici nu este o limită.

Fatalismul, neîncrederea în actele și puterile

sale și credința în noroc, în soartă este filozofia practică cea mai răspândită în atmosfera morală a Orientului. Această filozofie practică orientală este produsul reflex al chipului de viață ce se duce aci. Trândăvia corpului aducând cu sine pe aceea a spiritului, mintea orientalului nu ia osteneala să descurce mai departe raporturile dintre lucruri și acte. Isvorul întâmplărilor bune sau rele este pus de obicei într'o ființă nălucită a minții lor, *providența, soarta, norocul*. Acest isvor este totuș în propria lor ființă. Binele sau răul sunt urmările îndepărtate ale acțiunii sau neacțiunii lor. Aceste urmări nu vin însă de-a dreptul, ele se complică și se încurcă, și mintea prea leneșe a orientalului nu se ostenește să le descurce. De aceea ea se mulțumește să le puie în sarcina destinului, a soartei, a norocului sau a lui Dumnezeu. Coranul, într'unul din principiile sale precumpănitoare, rezumă admirabil această filozofie practică în acești termeni lapidari: «Alesul ca și osânditul e dinainte ursit la fericire sau nenorocire eternă, fiind unul și altul încă în sânul mamei lor». «Dumnezeu a scris pe fruntea fiecărui om numărul zilelor sale».

Am zis că există în diferitele regiuni ale globului nostru, nu numai deosebite atmosfere fizice, dar și deosebite atmosfere morale, și că este o deosebire foarte mare între atmosfera morală a Orientului și cea a Occidentului. Până acum este drept că se cunoaște aproape exact chipul cum este compusă atmosfera fizică în general, elementele și factorii cari o compun. Nu tot așa este și cu factorii și elementele atmosferei morale.

Compoziția și structura acesteia nu s'a analizat încă. Ele sunt cu atât mai greu de analizat cu cât sunt mai complicate. Intru cât privește Orientul, credem că această analiză este mai ușor de făcut, de oarece și compoziția atmosferei sale morale este mai simplă. Nu credem să ne înșelăm prea mult dacă vom rezumă astfel factorii mai însemnați ai acestei atmosfere morale: lenevia spiritului, nepăsarea, trândăvia corpului, pasiunile lascive, corupția și trăgănarea în afaceri, neîncrederea în sine, pasivitatea, resemnarea, credința în destin, în noroc, în providență, fatalismul. Deosebirea cea mare ce există între moralul Orientului și acela al Occidentului nu se poate mai bine vedea decât asemănând pasivitatea și resemnarea orientală cu *self help*, prin tine însuși, ajută-te pe tine însuși al Englezilor.

Or poporul român fiind înecat din toate părțile, după cum văzurăm, în atmosfera morală a Orientului, nu-și mai putu păstra energia lui, voința și vitejia ce-l deosibeau și pe care le moștenise dela părinții lui etnici: Daco-Romanii. Intr'adevăr, acea vitejie crudă și disprețuitoare de moarte, acea minte ageră, deschisă și vioae, acea voință tenace și disciplinată, acel spirit întreprinzător, care știu să deosibească generalul din particular, însușiri pe care Românii le păstrară până în timpurile de neatârnare ale lui Ștefan cel Mare, și de cari făcură o ultimă probă chiar pe timpul lui Mihai-Viteazu, toate aceste însușiri fură scufundate, chiar de pe la începutul secolului al XVII-lea, în atmosfera morală a Orientului, pe cari o creară, în țările române, dominația și spiritul greco-turcesc al

epocii Fanarioșilor. Urmările fură foarte firești și grabnice. Energia și curajul se disolvară, voința încordată, tenace și disciplinată se descordă și se înmuie, mintea ageră, deschisă se întunecă iar spiritul de organizare și de generalizare se slăbi și se moleși. În locul acestor vechi însușiri se strecurară cunoscuta resemnare și neîncredere pasivă în puterile sale, credința în noroc, fatalitatea destinului, cari pătrunseră adânc în sufletul poporului nostru.

Această atmosferă morală a Orientului avu virtutea unei *ape tari* în care scufunzi materii organice. Ea roase și înmuie vechile noastre însușiri sufletești, cari se topiră sub înrâurirea ei ca niște bucățele de zahăr într'un pahar de apă caldă. Vieța activă a Românilor se prăbuși și ajunse la zero.

Rămășițele acestei dizolvări sunt tocmai acea nepăsare și lenevie de spirit a Românilor, acea lipsă de inițiativă și voință, acea lipsă de încredere în el precum și credința nestrămutată în destin și în noroc.

Lucru foarte caracteristic, în această privință, este că din împrumuturile foarte numeroase de cuvinte turcești verbul este exclus. Cum vom vedea mai la vale, nu există în graiul românesc nici un verb împrumutat dela Orientul otoman.

Din cele văzute mai sus s'ar fi putut crede că înrâurirea orientală n'a atins de cât clasa cea mai bogată a Românilor, de oarece, fiind cu dare de mână, numai acesteia îi eră îngăduit luxul și desfrâul oriental. Din nefericire însă înrâurirea orientală

a mers mai departe. Atmosfera morală a Orientului nu se putea opri numai la cei bogați, de oarece aceștia nu erau despărțiți prin nimic de marele număr al celor săraci. Din potrivă, boierii fiind zilnic în atingere cu servitorii lor, clasa celor mulți, prin chiar aceea că erau serviți de aceștia, chipul lor de viață nu-i degradă numai pe ei, ci și pe cei de cari se serveau.

Sunt nenumărate faptele și lucrurile cari dovedesc că atmosfera Orientului a înăbușit și a înjosit și morala țaranului român. Desăvârșita lui nepăsare și neingrijire de ziua de mâine, lipsa lui de voință și de încredere în puterile lui sunt așa de învederate și așa le vedem de adesea că nici nu este lipsă să aducem aici dovezi despre ele.

Fapte și împrejurări de tot felul dovedesc cu prisos că înrâurirea Orientului a pătruns, și încă destul de puternic, până în cele mai de jos pături ale claselor noastre sociale. Dacă cumva ar mai fi vreo îndoială că slăbiciunile caracterului și spiritului poporului românesc vin în mare parte dela înrâurirea ce a avut Orientul asupra sufletului nostru. probe de natură limbistică sunt la îndemână pentru a spulberă orce îndoială.

Se găsesc în literatura noastră populară o mulțime de locuțiuni și idiotisme, precum și o mulțime de obiceiuri și de basme, cari sunt împrumutate dela Turci sau dela alte neamuri înrudite cu ei, precum: Tătarii, Kumanii, Pecinegii, etc. Astfel de locuțiuni și idiotisme mai caracteristice avem: «ape» în sens de dispozițiune, «a fi în apele lui», «a bea tutun», «a mânca bătaie», «a înghite hapul», etc. Turcești sunt de origină anec-

dotele lui Nastratin Hogeia. Ca basme avem luate dela Turci, după părerea d-lui Şeineanu, basmul lui *Cheleş Impărat*, pe acela al lui *Chelbea nasdrăvanul*, *Cerbul vrăjit*, cele trei *Năramze pere*, *Copii cu părul de aur*. Nu mai puţin este învederată înrâurirea muzicii otomane orientale asupra celei româneşti «Melodia trăgănată şi melancolică, cu care lăutarii recitează unele din baladele noastre, o melodie caracteristică pentru toată poezia populară din peninsula balcanică, a fost direct influenţată de ariile cântecilor turceşti, de aşă numitele «manèle». Asemenea şi refrenul obişnuit în doinele şi cântecile noastre din bătrâni: «bre aman, aman» ¹⁾. Tot dela Turci s'au împrumutat şi instrumentele muzicale întrebuiţate azi încă de popor: cobza, naiul, daraoa şi geamparalele, fluerul ciobănesc şi cavatul. De asemeni, între diferitele jocuri de copii, păstrate până azi, avem luat dela Turci jocul în «arşice» şi cu zmeul, şi mai multe dansuri: chindia, geamparalele.

Mai mult însă decât orce, împrumuturile lexice, foarte numeroase, dovedesc că înrâurirea orientală a străbătut adânc în sufletul Românilor. Morfologia turcească încă a înrâurit asupra limbii româneşti, căci o sumă de sufixe şi prefixe, de origină turcă, se găsesc în graiul poporului. Imprumuturile de cuvinte sau făcut treptat, cele dintâiu au pătruns şi au rămas adâncite în graiul nostru, cele mai târzii însă nu s'au prins, şi în timpul din urmă ameninţă să dispară cu totul. Intre veacul al XV şi XVII s'au făcut pri-

1) Şeineanu, pag. 117.

mele împrumuturi trainice, între XVII și XVIII sau făcut cele din urmă care dispar.

Interesant este că aceste cuvinte sunt mai mult sau mai puțin numeroase după localități. În Macedonia numărul lor, cum este și firesc, este cel mai mare. În graiul vorbit în Muntenia sunt mai multe decât în cel vorbit în Moldova, la Transilvăneni acest număr scade mult, iar Bănățenii mai nu au cuvinte turcești în graiul lor.

Dacă ținem seamă de natura împrumuturilor făcute, cuvintele se pot împărți în categorii, cari oglindesc feluritele înrâuriri în domeniul politic, social, etc. În râurirea turcă nu s'a mărginit numai «în cea ce privește administrațiunea și ceremonialul oficial, dar în vieța de toate zilele, în îmbrăcăminte și în mâncări, în felul de a fi și a simți al claselor boierești». Într'adevăr, analizate împrumuturile lexice după natura lor, vedem că înrâurirea otomană orientală asupra Românilor este mai întâiu socială și politică, apoi economică și foarte puțin militară.

Avem vreo 65 de cuvinte, foarte des întrebuințate în vorbirea de toate zilele, cari privesc lucruri, însușiri, și împrejurări din vieța politică și socială a neamului nostru. Astfel de cuvinte, între multe altele, avem: *alai, alișveriș, bacșiș, belea, bocluc, caraghios, chef, chilipir, cusur, dandana, derbedeu, dașman, fudul, gârbaci, giaba, habar, hain, hal, hatâr, cătun, mahala, haraci, lichea, mezat, most, pehlivan, pezevenghi, pișicher, moșluz, rachiu, samsar, tertip, tabiet, ursuz*. După cum se vede, toate aceste cuvinte privesc lucruri

și împrejurări sociale, unele mai rele decât altele: *bacșiș, belea, bocluc, chilipir, cusur, dandana, dușman, gârbaci, graba, hatâr, haraci, lichea, mezat, pișicher, samsar*, etc. etc. Ele oglindesc de sigur acea parte din sufletul românesc, care a fost împrumutată dela Orientul otoman, acele fețe ale spiritului nostru național, cari au crescut sub atingerea morală cu Orientul.

Un mare număr de cuvinte turcești, cari au pătruns adânc în graiul nostru, privesc însă economia casnică a îmbrăcăminții, podoabele omului sau ale casei, spre pildă: *aba, antereu, atlas, basma, boccea, boia, borangic, bumbac, calabalâc, cănesc, cârpaci, catifea, cavaș, cergă, chenar, chilim, chimir, ceapraz, cearceaf, condur, darac, divan, față, găitan, gherghef, giantă, giubea, giuvaer, halat, ilic, ipingea, ibrișim, macat, maramă, meșină, mintean, mosor, pafta, papuc, pingea, saltea, suman, suliman, șal, șiret, testemel, tichie, tighel, tulpan, zăbun*. În deosebi se vede luată dela turci mobila casei și podoabele femeiești, părțile cele mai sărace ale vieții Românilor simpli și simplificați din pricina traiului sălbatic în munți timp de mai multe veacuri.

Tot atât de bogat în cuvinte turcești este vocabularul nostru în privința gospodăriei și mai ales în privința bucătăriei. Cuvintele turcești cari privesc gospodăria și foarte caracteristice sunt următoarele: *ecaret, becin, cazan, cazma, ceardac, conac, che-restea, cișmea, covată, dulgher, dulap, dușumea, dughiană, giam, hambar, han, iatac, magazie, odae, paiante, parmac, perdea, ulucă, saca, schelă, taraba, tejghea, ulnea*, Intre cuvintele care privesc

bucătăria sunt: *băcan, beltea, bogasiu, boca, cafea, caimac, caiș, chef, ciaun, ciob, ciorbă, coltuc, curmal, farfurie, halva, iahnie, iaurt, mangal, mizilic, pacia, pastramă, pătlăgea, saca, sarma, satâr, susan, tacâm, tahân, tain, tavă, tingire, tîpsie, trufanda, tuciu, zarzavat.*

Din punct de vedere curat politic și militar, prea puține cuvinte am luat dela Turci; înțelegem puține din acelea cari să se poată păstră până azi sau pentru totdeauna. Intre acestea numărăm abia următoarele: *vătaf, cange, caraulă, ciauș, ghiulea, olac, etc.*

Cea ce se desprinde, ca observare generală, din această analiză a cuvintelor este că vieța românească, în privința politică și militară, s'a păstrat mai neatinsă, deși căderea politică și militară a țarilor sub Turci ne-ar fi împins să credem din potrivă. Pricina este că această cădere desființă la noi și vieța politică și pe cea militară propriu zisă. Inrăurirea turcească orientală se resimți foarte adânc asupra vieții noastre economice, politico-sociale, și mai ales asupra economiei noastre casnice și estetice. În aceste părți, vieța românească se sălbăticise și se sărăcise prea mult, încât nici împrumuturile făcute la Slavi nu ajunseră.

Locurile vacante din sufletul românesc se umplură astfel cu împrumuturi făcute la Orientul otoman, care după cele făcute la Slavi, fură de sigur cele mai bogate și numeroase.

Cu chipul acesta, pe portretul vioi, ager și însuflețit pe care istoria îl făurise neamului românesc, până în secolul al XV-lea, epoca dominației

greco-otomane veni să schițeze o caricatură șubredă și infirmă. Înfrâurirea orientală turcească pătrunse în mare parte sub masca grecească și fanariotă, dela care desigur capătă o culoare deosebită, hibridă. Această înfrâurire turcească, cu pecetie fanariotă, fu ceva așa de șubred că n'avu nici o trăinicie. Pe fizionomia neamului nostru ea se înfățișă ca ceva grozav de grotesc și ridicul. Poporul nostru se scutură repede de această înfrâurire pe cât de grotescă pe atât de șubredă. Un ușor vânt occidental, adus de înfrâurirea rusească începândă cu veacul al XIX-lea, trezi sufletul românesc din somnul în care de două veacuri îl înlănțuise precumpănirea grecească. Într'adevăr, steaua împărăției otomane dispărând întunecată de puterea moscovită dela Nord, atmosfera orientală ce ne învăluî din toate părțile, de atâtea veacuri, începù a se răspândi. Mai întâiu partea de apus și miazănoapte se lumineă și se aleasă de această atmosferă, apoi răsăritul și chiar partea de miază-zi începură a se rări, a se lumineă și a se desprinde limpede din întunericul Orientului. Azi vântul Orientului nu ne mai aduce nici o atmosferă bolnavă și năbușitoare.

Peste țările române suflă acum un puternic și sănătos vânt din Occident. Vântul Mare curăță și mătură mereu atmosfera de putreziciunea morală și de toate miasmele pe care Crivățul ni le aduce din Orient.

CAP. IX.

RELIGIA ȘI CULTURA LA ROMĂNI

Credința unui popor ținând în chipul cel mai intim de sufletul său, schimbările istorice și sociale cari au înrăurit acest suflet vor fi modificat și credința sa religioasă. Soarta bisericii române a fost întocmai cea a neamului românesc. Cele mai mari și însemnate înrăuriri pe care le-a suferit neamul nostru, nu numai că ele au atins biserica română, dar au venit, în cea mai mare parte, tocmai pe poarta și pe căile bisericii. Înrăurirea slavă a pătruns sufletul nostru, mai ales prin biserică și tot bisericii datorim noi îngenuchiarea țărilor românești și țarinii strămoșilor de către călugării greci mai întâiu și de vânturătorii de țară din ulița Fanarului, mai apoi.

S'a zis și se repetă foarte des că biserica, și legea creștină ne-au scăpat neamul și țara de peire. Iată un lucru afirmat de toți și prea puțin controlat. Cu tot atâta drept cuvânt se poate afirmă că legea creștină, biserica noastră duse neamul românesc, în mai multe rânduri, la mar-

ginea pierzării. Dacă privești lucrurile mai de aproape, de mirare este cum de am scăpat de prăpastia ce-a deschis de atâtea ori națiunii noastre biserica creștină. Dacă legea creștină a făcut ceva ca să ne scape și să ne păstreze, n'a fost desigur în vederea lumii acesteia, ci, poate, pentru lumea cealaltă, pentru împărăția cerurilor. În lumea pământeană, legea creștină putea să ne dea pradă Slavismului dela chiar începutul înființării noastre naționale, după cum eră s'o facă mai târziu, pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea. Slavismul bulgar sau moscovit stătù gata, în două rânduri, să ne înghită, mulțumită bisericii ortodoxe ce aveam în comun cu el. Iar drept credincioșii din Levant și din Fanar, îmbrăcați în odăjdii perfide, desbrăcară mănăstirile și pe țaranii de țarinele lor bogate. Dacă neamul nostru se păstră și scăpă nu fu *prin, ci peste* biserică. A trebuit să fie o vitalitate fără seamă, care, cu toată urgia istoriei noastre, ne-a mai putut păstră în ființă. Intrucât legea creștină pare a fi contribuit să ne păstreze în Ungaria catolică și sub islamismul turc, puterea de conservare o absorbea din energia proprie a neamului nostru. Datorăm deci virtuților și însușirilor noastre sufletești admirabile, pe care ni le lăsară moștenire părinții noștri etnici Daco-Romani, că până acum nu ne-au înghițit nici puhoiul barbar, nici oceanul slav, nici torentul turcesc, nici putreziciunea morală greco-fanariotă.

În ce privește seriozitatea și adâncimea sentimentului religios, ce însuflețește poporul român, sunt de făcut, dela început, o sumă de observații,

cari, de altfel, s'au făcut și la Slavii vecini și mai ales la popoarele neo-latine. În primul rând este lipsa de o pătrundere mistică a fondului religiunii creștine. Partea intelectuală superioară, metafizica creștinismului n'a fost nici când înțeleasă, pătrunsă, și simțită de Români. Pentru cine știe să observe, cu luare aminte, desfășurarea vieții religioase, mai ales a țaranului român, lipsa fondului mistic și metafizic este dela început isbitoare. Cea ce este de temelie în practica sa religioasă este *cultul*, ritualul, adică împlinirea tuturor formelor și formulelor. Luați oricare act temeinic din viața religioasă a săteanului, fie el actul botezului, cununiei, al împărtășirei, etc. Niciodată mintea lui nu va fi chinuită de întrebări asupra rostului acestor acte. În schimb, însă, el va observa și va îndeplini cu o adevărată sfințenie toate miclele gesturi, obiceiuri și practice, cari trebuie să se îndeplinească în asemenea împrejurări. La înmormântare, spre pildă, ceea ce preocupă pe rudele mortului sunt miile de formule și obiceiuri cari fac cortegiul acestei ceremonii. Cugetarea lor este, cu aceste ocazii, năvălită de o sumă de mici griji de ceremonial sau tradiții. Durerea în fața morții n'are timp ca să consume sufletul lor, căci micile amănunte ale îngropării: preotul cu toate citirile obișnuite, grijile pentru ospățul sau pomana ce trebuie să urmeze imediat îngroparea, absorb tot gândul celor rămași îndurerați și îi mângâie în mare parte de mâhnirea pierderii. Uitarea, neîndeplinirea celei mai neînsemnate obișnuinți, scăparea din vedere a unui mic amănunt pare că întunecă și nimicește tot restul.

Această trăsătură caracteristică din religiozitatea Românilor, au putut-o moșteni odată cu sângele ce l-au moștenit dela strămoșii lor Romani. Pentru aceștia se știa că «cultul eră esențialul religiei; doctrina eră fără importanță: un cuvânt eră de ajuns numai dacă eră întovărășit de ritul obișnuit». Tot astfel este cu Italienii și Spaniolii.

Aceste popoare neo-latine se deosebesc prin aceleași însușiri caracteristice, în privința religiei. «Religia spaniolă a rămas străină de orice metafizică... Ea este ritualistă ca și religia Romanilor, dar, în locul indiferenței desăvârșite ce trebuiau să caracterizeze pe Italieni, Spaniolul dă probe de toată patima fanatică».

Despre Italieni s'a putut zice că «nu se poate așteptă dela ei credința germană cu sfântul mister al lucrurilor și al vieții». «Ei se țin mai bucuroși la faptele bune, și prea adesea la împlinirea formelor rituale, care sunt ca un fel de parte legală a codului religios».

Când Români avură așa obârșii și astfel de înrudire nu este de mirare ca simțul lor religios să fi rămas superficial și formalist cum îl vedem azi cu ochii. Afară de aceasta, nici vecinătatea lor imediată nu se găseă mai bine sub acest raport. La Slavi, și în deosebi la Ruși, s'a zis, că «sectele se nasc din ținerea amănunțită a formelor, din neplăcerea ce le face orice schimbare, și din pricina tiraniei crescânde a literii asupra spiritului. Acesta este unul din motivele, zice-se, care au făcut să se piardă simțul moralității adânci al dogmelor în folosul unui formalism literal și orb».

Dar dacă Rușii și Spaniolii se deosibesc prin-

tr'un formalism învederat în practica lor religioasă, cei cari au studiat aceste popoare au putut observa la Spanioli o ardoare fanatică, iar la Ruși o credință aprinsă, care la unii ajunge până la exaltare. Acestea lipsesc cu totul Românilor, după cum lipseă vechilor Romani, și după cum nu lipsesc în aceiaș măsură Italianilor de azi. Românii sunt dintre toate națiunile creștine de orce rit, poporul cel mai ateu, cel mai sceptic, cel mai puțin credincios. Starea clerului nostru o dovedește pe deplin; bisericile noastre, mai ales a celor dela sate, o învederează. Dacă sunt și se mai construiesc biserici este că se mai păstrează, din vechi, obiceiul la săteni ca în ziua de Paște, înainte de a merge la cârciumă, să treacă și pe la biserică. Unii chiar, la sărbătorile Crăciunului, iau curajul să meargă până în tinda templului sfânt. Și în sfârșit, biserica este o trebuință pentru copii și bătrâni. Săteanul nostru, în afară de Paște, nu simte obligația conștiinței de a merge la biserică, decât de 3 ori în vieța lui: odată la botez dus de alții, odată la cununie, când îl duc alții, și apoi la moarte când după el se duc alții. Biserica este pentru sătenii din unele județe de munte, Gorjul, Mehedinți, Vâlcea, ș. a. o trebuință pur și simplu socială, alteori economică. Hramul ei a fost din vechime ocazia străngerii la o laltă a mai multe sate vecine. Insemnătatea ei se reduce adesea la aceea a hramurilor lor. Acestea, ca orce bâlciuri obișnuite, tradiționale, au devenit o trebuință simțită adânc, încât desființarea lor și indirect a bisericilor ar fi simțită dureros.

Dovezi hotărîtoare și de tot felul vin să întă-

rească constatarea ce facem că Românii sunt foarte puțin credincioși. Spre pildă, puținul preț ce pun pe sfințenia lucrurilor ce le aduc prinos, puțina considerație serioasă ce o au pentru preoți sunt semne cari trădează adânc scepticismul lor. Sunt sate în Vâlcea, în care vinul ce se duce la biserică pentru sfânta slujbă, prescurile din care se face anafura, colacii și alte prinoase sunt dobândite prin furt. Un spărgător de pimniță, nu se va sfi să ducă Preotului din vinul furat pentru sfânta liturghie. Colacii, adesea se fac din grâu furat chiar dela preot. Am cunoscut săteni cari au plătit slujbi sfinte preotului cu bani câștigați prin jurăminte pe nedrept sau strâmbe cum ziceau ei. Glumele și snoavele țăranilor sunt o altă dovadă de puțina considerație ce se dă legii creștine și oamenilor ei. Nu este în societatea românească un obraz care să fi fost ridiculizat mai ades și mai cu umor decât preoții. În această privință, țigani și boierii, în Moldova alături de boieri evrei, sunt singurile persoane cari pot face concurență preoților. Ei sunt într'adevăr un izvor nesecat de ironie și de batjocură în graiul literaturii zilnice a țăranului. În schimb însă și preoții, cu rari dar onorabile abateri dela regulă, au făcut din sacerdotul lor un izvor de specule, o ocazie de câștig, o situație economică și comercială, propiu zisă. Să se țină încă seamă de rolul trist ce îl jucară oamenii legii creștine de neam strein în destinele țării, rol urât, de care pare că țăranii noștri au ca un fel de conștiință instinctivă, și ușor se poate atunci înțelege de ce oamenii bisericii sunt așa de compromiși.

Dar dacă este adevărată această lipsă de respect către oamenii legii sfinte și în parte pentru lege însăși; dacă religiositatea Românilor este lipsită de un temei mistic și metafizic; dacă ea se reduce la un ritual și la un cult cu desăvârșire superficial, la un formalism orb, nu este mai puțin adevărat că acest rău are partea sa netăgăduită de bine: lipsa aceluși fanatism, și a certurilor și persecuțiilor religioase, care clătinară și duseră la marginile pieirii societățile din Europa occidentală.

«Niciodată, zice d. Obedenaru, nu s'a văzut la Români nici controverse, nici certuri, nici persecuții religioase... Îngăduirea cea mai deplină domnește în țările române» ¹⁾. Intr'adevăr, în Rusia sectele și certurile religioase sunt foarte numeroase; în Bulgaria chiar a existat secta Bogomilismului, lucruri necunoscute la noi. «In provinciile românești, scrie d. Laurençon, lumea este de o toleranță religioasă, care poate servi de pildă la multe alte țări cari se zic civilizate» ²⁾.

Se știe că Români au primit și au îngăduit pe toți prigoniții religioși, veniți de peste hotare, cum, spre pildă, erau Ungurii catolici. «S'au văzut prinți moldoveni, cari treceau de foarte pioși, clădind și dăruind biserici și mănăstiri pentru catolici». In îngăduința lor religioasă, Români merseră până într'atâta, încât «s'a văzut un călugăr ortodox făcând elogiul funebru la moartea unui rabin evreu». Chiar atunci când Români, mulțumită împrejurărilor istorice, au îmbrățișat catolicismul, un fel de catolicism greco-oriental,

1) La Religiosité des Roumains, p. I.

2) Nouvelles observations sur la Valachie, 1822, p. 33.

deosebirea de cult nu i-a desunit niciodată. Intre ei nici o discordie. «In unele familii tatăl este schismatic, mama este catolică, și când familia este numeroasă, băieții urmează religia tatălui lor și fetele pe a mamei. ...In chestiunile sociale și naționale, preoții schismatici și catolici lucrează în comun acord pentru interesele naționale» ¹⁾. Se știe că în Rusia, și în Polonia, țări vecine, clerul schismatic și catolic sunt la cuțite.

D-l Obedenaru explică această lipsă de fanatism și de persecuție și certuri religioase, cum este și firesc, prin puțina religiositate a Românilor: «nu se cunosc, zice dânsul, multe națiuni care să aibă religiositatea așa de puțin dezvoltată ca Români». Ca dovezi de aceasta lipsă a simțului religios la noi, dânsul amintește răpirea moșiiilor mănăstirești din mâinile călugărilor, fără ca țara să protesteze. De asemenea, lipsa de moaște sfinte, și de respect față de cele aflătoare. Dacă ieși din oraș și mergi în satul cel mai apropiat, nimeni nu știe de existența lui Sf. Dumitru la București. Din potrivă, Bulgarii, Albanezii, Grecii fac totdeauna sacrificii la acest sfânt. Nici un Român sau aproape nici unul nu merge în pelerinagiu la Ierusalim, pe când numeroși Bulgari din orașele românești se duc. Țăranii nu poartă nici unul nici cruci, nici *amulete*, cum este obiceiul Rușilor, al Bulgarilor, al Albanezilor. Nu există în România nici un oraș sau orașel care să poarte, ca aiurea, numele vreunui sfânt. Iar bisericile, ele însă-le, în loc să poarte nume de sfinți și să dea ele numele ma-

1) Obedenaru, op. cit., p. 4—5.

halalelor în care se află, după cum se obicinuește la alte popoare creștine, din potrivă, ele primesc numele mahalalelor. Așa există biserica Oțătărilor, Olarilor, Precupeților, a Tăbăcarilor, etc.

Altele poartă numele persoanelor cari le-au clădit: Kalinderu, Crețulescu, Manea-Brutaru, Enei, sau tot felul de nume bizare, altele decât acelea ale vreunui sfânt, cum spre pildă: Cuțitul de argint, Arnota, Cozia, Mânăstirea dintr'un lemn, etc.

Oamenii ceva instruiți sunt de o nepăsare deplină față de biserică, și ignorează cu totul misterele, viețile sfinților. Chiar spiritul clerului este tot atât de emancipat și strein de doctrina profund creștină. Se citează cazul Episcopului de Buzău, care la 1825 trebuia să pronunțe un discurs la inaugurarea catedralei diocesului său, în care discurs n'a vorbit decât de patrie, de Platon, de Aristot, de progresul științelor naturii. Tot așa de instructiv, în această privință, este fragmentul citat de d-l Motru din discursul preotului Radu Șapcă, la 1848, care sună astfel: «Dumnezeule al luminii... biruința și libertatea sunt în mâinile Tale... ridică și însuflețește pe acest popor, care moare ca să facă să trăiască pe asupritorii săi... scapă de abuzurile cari se fac cu așezămintele sale... izbăvește-l de abuzul clăcii, de ticăloasa iobăgie, de podvada drumurilor și a șoselelor».

Aceste discursuri și în general întorsătura practică a simțului nostru religios nu sunt ele reminescențe ereditare din simțul religios cu totul practic și social al strămoșilor Romani?

S'a zis adesea, și cu multă dreptate, că creș-

tinismul de suprafață al Românilor ascunde și maschează un temeiu de păgânism profund și adevărat. Deși religia creștină pătrunsese de timpuriu la Daco-Romani, anterior năvălirilor, biserica românească adevărată nu luă ființă decât la venirea noastră în atingere cu Slavii, și sub înrăurirea directă a Bulgarilor. Șapte opt sute de ani, Dumnezeu se adresă Românilor în limba slavonă veche și aceștia îi răspunseră rugăciuni prin tălmaci slaviiști. Dumnezeu nu învăță limba strămoșilor noștri decât foarte târziu. Prin carapacia neînțeleasă a limbii slavone cu greu putea pătrunde creștinismul în sufletul maselor românești. Acestea se creștinară în aparență, schimbară numai ceva din forma și din înfățișarea vechiului lor păgânism, căruia, neavând nici un nume, îi se zise creștinism. Atâta trebuiau să știe strănepoții Daco-Romanilor, că noul Zamolxis fusese răstignit pe cruce, că în loc să se îngroape singur îl îngropaseră Fariseii din Ierusalim și că a revenit între cei vii, nu după trei ani, ci în cea de a treia zi. Noul Zamolxis, dacă se suise la cer, nu uitase nici dânsul să făgăduiască credincioșilor săi învierea într'o viață viitoare, în împărăția cerurilor, la care este drept că adăogase și perspectiva împărăției infernului. Esențialul religiei lui Christos se găseă deja în religia Dacilor. Christos luă numai locul lui Zamolxis și câteva ceremonii și sărbători împrumutate din religia cosmopolită a Romei, ceremonii și sărbători cari se păstrează până azi, alcătuiră toată legea noastră creștină. Să se mai aibă în vedere că credința în viața viitoare este foarte temeinică la vecinii noștri Slavi cari ne-au înrăurit atâta. Ca și

Dacii, Slavii se deosebesc prin cunoscuta: *indifferentia mortis*. Ca și la Daci, această nepăsare de moarte vine dela credința în viața viitoare, «pentru care ei se pregătesc ca pentru orice călătorie obicinuită, cu mintea liniștită, numai dacă au căpătat dela stăpânirea în drept cuvenitul pașaport la Paradis».

Dupe cum arătam dela început, sufletul, caracterul și întreagă istorie a Dacilor ca și a Tracilor sunt precumpănite de religia lor, de credința puternică într'o existență viitoare. Această parte atât de temeinică a sufletului traco-iliric s'a păstrat neapărat și la urmașii lor romanizați. Departe de a fi știrbită, ea fu întărită și complectată de creștinism și de credința la fel a Slavilor. Această notă de temelie a spiritului tracic crescù astfel și se împuternici mereu la Români. De aceea, întreg creștinismul lor, sub forma romanică și slavă, fu absorbit și precumpănit de acest temei sufletec vechi și adâncit. Legea creștină a Românilor va fi credința în viața viitoare cu răsplata și pedepsele, cu amenințările și îmbierile ei. Ca și la vechii Traco-Iliri, în desvoltarea lor sufletească, culturală și religioasă, temelia cea mai puternică, nota cea mai precumpănitoare va fi această credință în viața viitoare. Ea este cheia care explică activitatea marilor noștri voivozi, ea este punctul de plecare și de ajungere ale faptelor de căpetenie ale neamului. Ca un *leit-motif* admirabil într'o simfonie de Beetowen, această credință aleargă de-alungul istoriei noastre și înseamnă și subliniază momentele ei cele mai strălucite. Ei i

se datorește meritele și virtuțile cari cu drept cuvânt s'au putut pune în seama bisericii.

Pe solul vechii Scyții, pe câmpiile păstorești ale Dacilor, în țarina strămoșească, pe care o încinge Dunărea și o adăpostesc Carpații, oamenii au trăit totdeauna însuflețiți de o puternică credință în existența unei vieți viitoare. Dupe cum deșertul Egiptean și Sirian trezi în mintea omenească *monoteismul* și ideia nemuririi sufletului, în valea Dunării a înflorit și *poate* va înflori și se va dezvoltă religiunea temeinică a vieții viitoare.

Acesta este rostul și însemnarea numeroaselor mănăstiri, cu care voivozii munteni și moldoveni umplură colțurile cele mai frumoase și cele mai însemnate ale țării. Aceste mănăstiri fură zidite de Domnii cari se perindară în mai puțin de 250 de ani. Și acesta fu mai ales timpul Domnilor rășboinici din epoca de neatârnare. Ca și regii egipteni, care ridicău piramidele drept locuință a corpului lor, în vederea unei vieți viitoare, puternicii voivozi români clădiră mănăstiri pentru a-și odihni și păstră oasele până la ziua din urmă a judecății. Credința lor nestrămutată în nemurirea sufletului îi împinse la aceste acte pioase, cari trebuia să mărturisească pentru ei în ziua judecății din urmă și să le asigure un sălaș în împărăția celor fericiți. Într'adevăr, aceste mănăstiri erau dăruite cu moșii întinse, cu venituri mari, pentru ca, între zidurile lor să se adăpostească preoți și călugări, a căror singură menire eră să pomenească *în veci*, numele întemeietorului și să se roage pentru dânsul. Cu cât ele erau mai nu-

meroase, cu atât acela care le întemeiase aveà să fie mai pomenit, și cu atâta deci intrarea lui în împărăția cerurilor aveà să fie mai probabilă.

De aceea, Ștefan cel Mare va zidi tot atâtea mănăstiri câte răsboaie va fi purtat, 49 dupe cum se vorbește. Erà aceasta în vederea tovarășilor care-și dedeseră sufletele pe câmpul de răsboiu, pentru ca să asigure acestor suflete o soartă mai bună în vieța cealaltă?

Credința în nemurirea sufletului atâta de mult a muncit mintea Românilor din toți timpii, în cât se pare că întreaga lor vieța pământească n'a fost și nu este decât o pregătire, o introducere la vieța viitoare. Că, în primul rând, mănăstirile, fie ele ridicate de domni, de boieri sau de mireni de rând, erau un fel de pregătire pentru vieța viitoare, o dovedesc tablourile *obsedante* care sunt nelipsite de pe pereții din față a sălii bisericilor. Cele două tețe ale acestei *vieți care va să fie*, precum și icoana înfioătoare a morții sunt absolut lucru esențial pentru orce biserică. De oparte, se vede împărăția cerurilor, cu soboare de îngeri și de sfinți, cu cete de drept-credincioși, aduși pe aripi de nori luminoși, în jurul judecătorului celui drept, la picioarele căruia *terezia* simbolică cântărește faptele și intențiile rele sau bune ale celor cari au trăit, în jurul ei învârtindu-se cei doi îngeri ai omului: îngerul cel bun și îngerul cel rău — dracul. De altă parte, este nelipsită icoana îngrozitoare a iadului. Satan, din gura lui enormă, varsă un fluviu de foc în apele căruia înoată vinovații judecați și pedepsiți. Draci mai mari sau mai mărunți, un

arsenal întreg de diavoli de toate taliile, cu tot felul de unelte de casnă și tortură, îndeplinesc făgăduiala Mântuitorului lumii. Acì poporul român a asvârlit cu belșug pe toți asupritorii lui și pe toți cari l'au înșelat și nedreptățit. Regii și împărații, dregătorii, boierii, cârciumarii, vameșii sunt de obicei oaspeții împărăției lui Satan. Diavolul, privit de aproape, are par'că un obraz turcesc, iar pusderia vinovaților de cele mai multe ori are aerul de a fi venit din Grecia sau din Fanar.

Aceste tablouri atrag deosebit luarea aminte a țaranului român. În înțelesul lor se cuprinde întreaga metafizică a credinței lui, și tot misticismul ce se păstrează ascuns în colțurile cele mai adânci ale sufletului său. Rostul și sensul întregii clădiri stă în aceste icoane, cari de aceea și sunt puse la intrare, pentru mai mare înlesnire ca să fie văzute chiar de pe drum. Nu arareori vei vedea aceste icoane semnificative înfățișate și aiurea de cât pe biserică. Pe pereții vreunei cișmele mai încăpătoare, pe unele cruci mari, cari în Oltenia se mai numesc *troițe*, vei găsi, dacă nu tabloul întreg al vieții viitoare, sub cele două fețe ale ei, cel puțin scene caracteristice, alese. În deosebi icoana înfiorătoare a morții nu va lipsi de pe fântâni, cișmele și de pe biserici. Ea este privită ca ceva sfânt, căci este poarta pe care se iese din lumea aceasta de păcate și pe care se intră în lumea viitoare.

Ideia nemuririi sufletului, nădejdea în viața viitoare se amestecă atâta în lucrurile din toată clipa ale acestei vieți a Românului, că, mai la fiecare act din viața lui, te întrebi ce menire

are, dacă a fost făcut în vederea trebuințelor de aici, sau în vederea vieții de dincolo de urmânt. Un pod care se alcătuește de o inițiativă particulară peste un râu mare sau peste o vâlcea neînsemnată, o punte care se aruncă peste două maluri, o fântână modestă sau o cișmea superbă sunt clădite, la sate, cele mai de multe ori întru pomenirea sufletului unui mort iubit, a unei rude dispărute. În Oltenia, în deosebi, nu arareori vei vedea un pod peste o apă și la capătul acestui pod o adevărată pădure de cruci. Tot asemeni, o fântână nouă, o cișmea mândră este înconjurată de un sobor de cruci înalte, zugrăvite rudimentar, și scrise de sus până jos cu numele mirenilor din 4—5 sate vecine, cari au venit și au dat obolul lor pentru ridicarea acestor lucrări. Până mai anii trecuți se vedea încă la capul podului șoselei ce trece Cerna și duce dela Pietroasa la Oteteliș, în Vâlcea, un lung șir de cruci mari și înalte, în număr de vre-o 56, pentru ca să încapă numele tuturor celor ce contribuise la construire. Cu dânsle se putea ridica un nou pod, atâtea de multe lemne erau în ele.

În acest chip mai toate trebuințele generale ce se resimt la sate sunt întreprinse din vechimea cea mai îndepărtată, de un om pios întru pomenirea vreunui repositat iubit și bogat. Dacă obiceiul acesta nu s'a întins la toate trebuințele ce se simt azi, la sate, pricina este că în vechime vieța satelor era foarte simplă. În afară de un pod peste apă, de o fântână la drumul mare sau de un acoperământ care să slujească ca adăpost drumetilor, satele n'au simțit în vechime, alte tre-

buințe. Or acestea sunt împlinite pe cale pioasă, și au îndoita menire să slujească celor vii pe lumea aceasta și celor morți în viața cealaltă, în vederea cărora și sunt ele făcute.

Chiar trebuințele de îmbrăcăminte, de încălțăminte, de mâncare sunt foarte adesea îndeplinite pe aceeaș cale pioasă. La orice înmormântare, și la epoci anumite, cari urmează înmormântarea, sătenii, rude ai celui răposat, împart haine și de ale mâncării la vecini, la rude, sau la oameni din altă parte.

Astfel, zi cu zi, actele din viața aceasta se îmbină și se confundă cu considerațiuni suprapământesti. Credința și speranța în nemurirea sufletului însuflețesc și sfințesc faptele și trebuințele cele mai obicinuite.

Dar dacă viața viitoare, și concepția creștină brodată pe aceasta, se amestecă și se îmbină astfel cu viața actuală, dacă speranțele vieții care va să fie slujesc de îmboldiri și de motive de acțiune pe pământ; la rându-i, viața actuală aruncă icoana ei peste fundul nedefinit al vieții viitoare, îi împrumută, culoarea, contururile și trăsăturile ei. Lumea cealaltă, pe care concepția nemuririi sufletului o îngăduie săteanului român, se modelează întocmai după lumea aceasta. În mintea Românilor, închipuirea vieții viitoare iese după isvoadele vieții actuale.

Închipuirea Românului a văzut totdeauna în Dumnezeu sau în Isus Cristos un voivod oarecare, un boier divanit sau un fel de ispravnic, dela bunul plac al căruia atârnă soarta proce-

sului vieții lui de aici și din ceruri. În mintea lui, acest voivod ceresc stă în capul unei adevărate ierarhii de sfinți și îngeri, mijlocitori interesați între el și D-zeu. În graiul lui plin de poezie el și-a spus de mult că *până la Dumnezeu te omoară sfinții*. Toată truda lui a fost, totdeauna, cum să-și îmblânzească și să tragă în partea sa pe acești sfinți. Dacă analizăm cu mintea liberă de orice prejudețiu sensul cultului și ritualului român, așa cum îl practică marele număr de Români, din sate și orașe, vom vedea că rostul acestui cult și ritual nu este altul. Felurile practice din viața bisericească sunt prinoase aduse cutărui sau cutărui sfânt. Un colac, o lumânare mai ales, se aduce de unii pravoslavnici în toate Duminicile și în toate zilele de sărbătoare pentru *Maica Precista*, sau pentru cutare sau cutare obraz din ceata numeroasă de sfinți. Când săteanul are o trebuință pe care o simte adânc, când i se îmbolnăvește copilul, soția, boul dela plug, vaca de lapte, oile sau că-i mor pasările din curte, el își amintește de biserică și adesea inconștient se îndreaptă către vreun sfânt, cu o lumânare, sau își face cruce și i se roagă pentru ca să stăruie pe lângă Dumnezeu pentru însănătoșirea copilului, a boului, a oilor etc.

Această particularitate a cultului și ritualului Românilor amintește desăvârșit caracterul practic, curat social al religiosității Romanilor. Căci am văzut că la Romani credința și cultul erau întocmite absolut pentru necesitățile practice ale vieții sociale și politice de toată ziua. Asupra acestui punct Români sunt adevărați urmași ai Roma-

nilor. Caracterul simțului nostru religios se moștenește învederat dela Latini.

Aceasta mai face însă că practica bisericească, acest ritual românesc oglindește desăvârșit icoana vieții sociale. În afacerile lor dintre ei, și în cari au legătură și cu stăpânirea, Românii niciodată n'au trecut pragul celor mai mari cu mâna goală. La judecător, la zapciu, la ispravnic, până chiar la primarul și notarul satului, ei au știut că *rugăciunea fără dar moartă este*. Pe cei mai mari în ierarhia statului, țărani nu i-au putut înblânzi decât prin plocoane și daruri.

Aceste plocoane și bacșișurile, atât de obicinuite în Orient, în viața reală, deveniră *prinoasele* aduse în biserica ortodoxă la numeroșii sfinți, în vederea mai ales a vieții viitoare. Atât pentru trebuințele pământești, cât și pentru acelea ale vieții viitoare, Românii nu s'au adresat la Dumnezeu decât prin plocoane aduse sfinților, pe care îi găsește în tot timpul pe căile cari duc la ceruri.

Dacă ei au observat că adesea în viața de aici, rugăciunile, îndreptate către mama, fratele sau sora cutărui boier, zapciu sau judecător, au fost mai ușor ascultate, a fost motiv că la păsurile ce au avut prinosul și rugăciunile să se îndrepte înai ales către Maica Domnului. De aci belșugul de lumânări ce ard la icoana Precistii și a altor sfinți. De cele mai de multeori nu s'au mărginit să se adreseze deadreptul la sfinți, ci au încercat pe la rudele sfinților, și, când calendarul bisericesc n'a avut astfel de rude, le-au născocit dânșii. Astfel, în multe comune, se serbează și se cinstesc niște

sfinți, uneori fără nume, alteori anumiți, pentru singurul motiv că sunt fratele, sora lui Sfântul Ilie, al lui Sf. Ion, etc.

Pentru orice pas sau trebuință grabnică, Românul, după cum este calic sau chiabur, făgăduiește lumânare, colac, chiar biserică, cutărui sau cutărui sfânt. În viața reală el a avut mereu convingerea scoasă din practica vieții de toate zilele că nimic nu se face fără plocon și bacșiș. Iar ploconul fiecare îl face după cum are punga.

Biserica creștină ortodoxă a Românilor, plămădită și practică în atmosfera vieții sociale din Orient, unde bacșișul și ploconul domnesc în toate, nu putea avea un ritual și un cult altfel întocmite. Acest ritual trebuia neapărat să oglindească trăsăturile vieții sociale orientale, care a domnit exclusiv în țările române.

De credința nestrămutată în putința unei vieți viitoare se leagă o sumă întreagă de mici ceremonii, care completează misterul morții și actul înmormântării. Cea mai mare parte din aceste mici ceremonii sunt rămășițe învederate din vechiul păgânism traco-roman. Spre pildă, scaldarea mortului și toate regulile observate în această împrejurare este un obicei luat dela Romani. La aceștia obiceiul scaldatului avea ca motiv să se asigure dacă moartea este reală sau aparentă. La Români «cauza pentru ce se dă spălării celui repostat o atențiune atât de mare e pentru că mortul trebuie nu numai să se spele și să se lepede de toate păcatele câte le-a făcut, trăind pe pământ și să meargă cu sufletul curat în împărăția cerului, ci totodată să meargă

și cu corpul curat pe lumea cealaltă»¹⁾. Tăierea unghiilor mortului, care i se pun în sân, este justificată de credința ce au țărani «că la vremea judecății celei de pe urmă au să facă sf. Arhan. Mihail și Gavril bucine, din care au să bucine, în cele patru cornuri ale lumii, ca să intrupezze oamenii și să se strângă la judecată»²⁾. Tot astfel, obiceiul de a purta o ramură de brad înaintea mortului și a-l înfige la capul său, la mormânt, este luat dela Romani și însemnarea lui creștină este de a fi «apărător și scutitor în contra Diavolului»³⁾. În acelaș sens vorbește obiceiul de a aprinde la capul mortului o lumânare, de o mărime deosebită, în formă de toiag, și care se aprinde numai în unele răstimpuri anume, atât înainte de înmormântare, cât și pe urmă, după înmormântare. «Această lumânare se numește toiag, pentrucă, după credința poporului, pe dânsa se razimă mortul ca și pe un adevărat toiag, când călătorește pe cealaltă lume și mai ales când trece peste punatea raiului»⁴⁾. Este foarte lungă lista acestui tel de obiceiuri, cari privesc vieța viitoare și sunt legate de credința nemuririi sufletului. Să amintim aci încă câteva din acestea: banul, coliva, pomul, prinzișorul, privegiul, stâlpii, podurile, înfrățirea, ș. a.

Credința în nemurirea sufletului este așa de adânc înfiptă în sufletul Românilor că nu gândim

1) Marian, *Inmorm.*, p. 53.

2) *Ibidem*, p. 52.

3) *Ibidem*, p. 112.

4) *Ibid.*, p. 149.

că se mai poate află un alt element sufletesc care să precumpănească mai covârșitor întreaga vieață a lor. De aceea, tot felul de obiceiuri și superstiții tradiționale s'au îngrămădit în jurul acestei credințe. Multe isvorăsc din ea, precum văzurăm, altele au fost împrumutate dela păgâni și alterate, așa în cât să poată fi puse în sprijinul acestei credințe. Câștigarea vieții viitoare pare a fi fost totdeauna grija cea mai mare și cea mai covârșitoare în vieața de toate zilele a Românului. În vederea acestei vieți a fost neobosit, fără preget ca să născocească și să împrumute tot felul de practici și obiceiuri. Inchipuirea lui n'a avut repaus până ce n'a complicat, cu sutimi de ceremonii și superstiții, actele fundamentale ale vieții, în nădejdea că prin aceste ceremonii superstițioase își va asigura o soartă mai fericită pe călălalt tărâm.

Este aceasta năzuința fără preget către cealaltă lume trebuința de un ideal, de o lume a închipuirii, în care să se proiecteze icoana unei lumi dorite și pe care împrejurările istorice, timp de 18 veacuri de nefericire, n'au putut-o îngădui Românilor? Se pare într'adevăr că vieața viitoare a fost scăparea unică a sufletului chinuit al Românilor. În această lume de apăsare, de restriște și de încălcări nelegiuite din partea tuturor venetichilor lumii, sufletul românesc s'ar fi smintit, și tăria noastră s'ar fi spulberat, dacă nu ne-ar fi însuflețit, la fiecare pas, credința și nădejdea unei vieți viitoare într'o lume mai bună. De acca, Românului, mai mult ca orcărui alt popor din istorie,

care a putut să se păstreze, i se aplică cuvintele admirabile ale poetului :

Credința în zilele de-apoi
E singura tărie în noi.

Nimic însă mai mult decât practica posturilor nu s'a potrivit mai bine cu filozofia simplă a credinței în vieța viitoare. De aceea nici nu se mai găsește un alt popor care să țină mai cu sfințenie posturile decât sătenii români. Socotite în totalitatea lor, zilele de post ținute se ridică până la două treimi din an. Cea mai mare parte a anului ei o postesc, ducând o vieță cu totul vegetariană. Nu este deci mirare dacă mai toți streinii, cari au cunoscut pe sătenii noștri, i-au aflat leneși, slabi și puțin înclinați la munca grea. O hrană ușoară, puțin substanțială nu poate produce brațe vânjoase și energii de seamă.

Biserica ortodoxă la Români a mai avut și darul de a aduce și întări chipul oriental de a fi. După cum a observat, pe lângă alții și d-l Rădulescu-Motru, ortodoxismul în genere nu este o școală pentru vieța practică. Potrivit altor timpuri, el n'a avut în sine fermentul acela, care aiurea a pregătit în sufletul credincioșilor aspirațiunile (a o soartă mai bună pe pământ ¹).

Din potrivă, cum temeiul creștinismului român eră credința în vieța viitoare, biserica la noi n'avea alt rost decât să desprețuească sfortărea și grijile în vederea lumii aceștia și să desvolte vieța mo-

1) Cultura română, p. 106.

nahală, tendință, care umplu țările noastre cu mănăstiri și călugări trândavi. În general, esența ortodoxismului la noi stă în afirmarea credinței nețărmurite ¹⁾ nu în realizarea în faptă a legilor morale. Creștinii ortodocși sunt pasivi și speculativi, pe când catolicii și protestanții sunt oameni harnici și energici. Pentru ortodocși «esențialul, scopul credinții nu stă în viața practică ci în izbăvirea sufletelor». Cea ce învață Evangelia ortodoxă este că împărăția lui Dumnezeu este în ceruri și «să te pregătești cu credință și iubire pentru împărăția lui Dumnezeu».

În acest chip practicat, creștinismul Românilor nu putea decât să împuternicească și să îngroașe atmosfera orientală de lene, de contemplații și nepăsare în țările române. Vom vedea în curând urmările morale și sufletești pe care le avu biserica aceasta la Români.

Ne oprim în treacăt asupra culturii intelectuale la Români, de oarece vom trata această chestiune în al doilea volum, în care ne va ocupa viața noastră curat intelectuală. Aici nu zăbovim asupra acestui subiect decât pentru a însemna câteva caracterizări mai de seamă asupra chestiunii.

Carte n'au învățat Românii decât atâta cât le îngăduia Biserica, și au învățat-o la umbra bisericilor, în tindă, și sub acțiunea țârcovnicilor, a dascălilor cântăreți și paracliseri. De aceea și azi, în multe localități, cuvintele dascăl și cântăreț în biserică au aceeași însemnare. Obiectul instrucției

1) Ibid, p. 97.

așă practică, cărțile ce se învățau au fost ceaslovul, cazania, diferitele cărți bisericești și adesea ori cărți cu povestiri populare ca Alexandria, Minunile Maicii Domnului, și cu alte subiecte mitologice, legendare ș. a. Materialul sufletesc câștigat prin instrucție îl dobândeau Românii altfel decât prin cărți, și anume prin tradițiune orală. Cântecetele, anecdotele, basmele și povestirile de tot felul, cele mai adesea cu fond bisericesc și superstițios, erau materialul de cultură sufletească care, înlocuind cărțile, hrănea spiritul românesc. Românii au fost, sub acest raport, un fel de *auto-didacti*. Fără academie, chiar fără autori și cărți, ei și-au țesut ca prin instinct un conținut sufletesc și o haină mintală a lor. Cei cari învățau în academiile din tinda bisericilor și sub dascăli erau prea puțini. Ceilalți, marea majoritate, învățară furând cuprinsul mintalității noastre din sufletul popoarelor vecine. Mintalitățile vecinilor noștrii fură adevărate academii pentru noi.

Mai târziu, în veacul al XIX-lea, se introduseră și școlile, dela Regulamentul Organic încoace. Localurile și metodele erau însă sau bizare sau absurde, când nu erau prea primitive. Se ședeà în cercuri, ca la circ, și se scrià pe nisip. Orcât s'ar fi înmulțit însă numărul școlilor mai târziu, numărul celor ce știu carte nu trece nici azi peste 20⁰/₀, și dacă am socoti numai satele în totalitatea lor acest număr nu este nici de 10⁰/₀.

Absoluta neîndestulare de localuri și de posturi de învățători, reaua stare economică a locuitorilor ține și azi în întuneric pe Românii din sate, și îi vor mai ține încă multă vreme. Sărăcia cumplită

a sătenilor nu le îngăduie să cumpere cărți și haine copiilor pentru a-i trimite la școală; când le-ar îngădui aceasta, ei au încă nevoie de copiii lor ca să-i ajute la munca câmpului; iar când în sfârșit mijloacele le îngăduie și se pot înlesni să-și lase copiii la școală, școala le lipsește sau învățătorul. Căci școala este prea mică și învățătorul, unul singur, nu poate pridiți pe toți copiii. Va trebui întreit numărul școalelor și al învățătorilor pentru ca, în curs de câțiva zeci de ani, să putem scobori sub 50⁰/₀ numărul celor neștiutori de carte.

Să vede cu ușurință care sunt urmările acestei prea mari lipse de instrucție și cultură. Mintalitatea românească, spiritul Românilor este ceva așa de primitiv, simplu, necoerent și sărac, din pricină că școala și instrucția n'au venit încă să îmbogățească, să lege și să modeleze într'un chip anume materialul lor sufletesc. Pe lângă aceasta, nici starea de complectă și desăvârșită sărăcie, în care vegetează cea mai mare parte din satele noastre, nu îngăduie Românilor o vieață cultivată și instruită. Dacă amenda pe care n'au putut-o plăti i-a adus la școală, apoi îndată ce au trecut 2—3 clase, în 4—5 ani de repetenție, părăsesc școala, căci împlinesc vârsta regulamentară.

De acea, mai în toate școalele noastre rurale se dovedește că dacă numărul celor ce intră în clasa întâiu este de 50—60, abia absolvesc 4 sau 5. Când au părăsit școala, nevoile și sărăcia îi înfundă în mizerie și perd și puținul câștigat. Afară de cei cari ajung secretari și scriitori în primării și percepții, restul uită chiar să mai citească. Iar

școalele de adulți și bibliotecile populare sunt încă aspirații prea înalte și prea chimerice pentru starea lor economică socială generală.

Mentalitatea și spiritul românesc rămân astfel înțelenite sau propășesc cu mare anevoință și cu eforturi prea mari, pentru rezultate prea mici.

CAP. X.

ÎNRĂURIREA FACTORILOR FIZICI: CLIMA ȘI POZIȚIA GEOGRAFICĂ

După ce am văzut acțiunea covârșitoare ce evenimentele istoriei neamului nostru au avut asupra sufletului românesc, să cercetăm aici, pe scurt, care poate fi înrâurirea ce mediul cosmic: clima și poziția geografică vor fi avut-o asupra minții și caracterului nostru. Va trebui astfel să ne dăm seama dacă acțiunea mediului fizic a lucrat asupra noastră în acelaș sens și în acelaș chip ca istoria, și care a fost însemnătatea ei.

Examinând înrâurirea ce climatul și configurația geografică a solului o are asupra sufletului popoarelor în general, ajungeam la concluzia că influența mediului fizic se mărginește la a dà productelor sufletești o culoare deosebită, potrivită locului. Acest rezultat teoretic se adeverește în totul în cazul nostru.

România, ca climă, este un punct de trecere între clima meridională mediterană și cea conti-

mentală. «Din pricina poziției sale în Orientul Europei, România, zice d-l de Martonne, pare înclinată către un climat continental, dar vecinătatea ei cu lumea mediteraneană poate s'o facă să se resimtă de influențele ce predominesc în peninsula balcanică». Clima noastră este deci cam aceeași cu clima țărilor meridionale, mediterane. Ceea ce o caracterizează este limpezimea cerului, intensitatea și splendoarea luminii calde și străvezii, cari dezvoltă bogăția colorilor și a nuanțelor, netezimea formelor. Atmosfera cristalină care scaldă munții Carpați și colinele Olteniei și ale Moldovei seamănă întocmai cu cea în care se scaldă munții și colinile Florenței. Câmpia Munteniei te face să te gândești la Lombardia și la Piemont. Lumina soarelui, care mângâie solul României, este scânteietoare și frumoasă ca în toate țările meridionale de pe malul Mediteranei. Zilele secetoase, pline de soare, cu cer strălucitor de limpede, sunt foarte numeroase la noi, mai ales în timpul verii. De pe la jumătatea lui Mai și până la mijlocul lui Septembrie, atmosfera uscată, arsă, se umple cu o văpae de lumină, cu o splendoare de culori și tonuri; zilele ploioase și cețoase sunt foarte rari; ploile cad repezi, furtunoase, nourii nu îmbrobodesc cerul limpede și nu ascund soarele de cât în fuga mare. Intr'o zi de ploaie cerul nu stă învălit de cât câteva ore, și limpezimea și tonalitatea luminii, splendoarea coloritului atmosferic, cari vin dupe ploaie, nu sunt de cât cu atât mai intense și vii.

Un așa climat, o astfel de atmosferă, nu putea să nu influențeze adânc și decisiv temperamentul,

sensibilitatea, închipuirea și cugetarea poporului nostru. Chipul cum le-au influențat este învederat. Urmele acestor influențe sunt foarte pronunțate. Această atmosferă uscată și electrică a făcut ca fibrele nervoase să se contracteze, să se strângă, pentruca impresiunile să pătrundă mai ușor și să străbată mai repede liniile nervoase, și răspunsurile sufletești la aceste impresii externe să fie vii și spontanee. De aceea temperamentul Românilor, sub încetinealami șcărilor și mersului, ascunde cele mai de multeori un foc lăuntric, care isbucnește la împrejurări potrivite în mișcări repezi și acțiuni pasionate și energice. Sensibilitatea Românilor este vioaie și ascuțită, firea lui este isteață. Vioiciunea senzațiilor face firea Românilor totdeauna trează.

Pe de altă parte, splendoarea și frumusețea luminii care scaldă toate lucrurile din natură, care le pătrunde și le face străvezii, care le descopere cu netezime contururile, care le lămurește reliefurile și adânciturile și care dă o tonalitate vie culorilor și nuanțelor, oferă ochilor și minții o priveliște prea încântătoare, o sărbătoare feerică. Această bogăție și splendoare a lumii de afară atrage mintea Românilor neconținut către lucrurile din afară, o smulge din ascunzișul și închisoarea ei lăuntrică, o face să stea în totdeauna deschisă către această lume care o încântă. Spiritul capătă astfel obicinuința de a se desfăta în lumea feerică a acestor lucruri frumoase din afară; «plimbat prin atâtea impresiuni felurite și delicate nu le părăsește decât cu părere de rău și în totdeauna este grăbit să se întoarcă la priveliștea

însuflețită pe care firea i le înfățișează în orice clipă». Deaceea, închipuirea Românilor, după cum se și vede din producțiile literaturii populare, nu trăește, în cea mai mare parte, decât în lumea obiectelor concrete din afară; ea este plină cu icoane și plăsmuiri luate și imitate din această lume externă. Verdeța vegetației, scăldată de lumini vii, îl obsedează și-l covârșește, și *frunza verde* se repetă în poeziile sale mai la fiecare vers.

Aceasta face ca Românul să fie incapabil de o viață lăuntrică, energetică, intensă. Spiritul, mintea lui își găsesc exclusiv hrana în lumea impresiilor venite de afară. Din propria-i substanță lăuntrică nu dă aproape nimic. Stările sale interne sunt o horă de icoane vii, culese dela obiectele văzute în lumea scăpărătoare a atmosferei, mișcărilor lor sunt automate și viața lui sufletească se cheltuește în contemplarea îmbinării și desbinării întâmplătoare a acestor icoane.

Românul, absorbit și confiscat astfel de frumusețea lumii obiectelor externe, pierzându-și vremea în contemplarea și în desfătarea plăcerilor ce-i procură, cu greu se mai desparte de ele pentru a trece la ocupațiile prozaice ale vieții active; iar când trebuința îl silește să treacă la aceste ocupații, le părăsește curând pentru a reveni iar la contemplarea frumusețelor naturii. Cu chipul acesta, activitatea banală, prozaică a vieții practice este un lucru care atrage și reține mult mai puțin pe Român, decât priveliștea frumoasă a naturii.

Mai ales în lunile lungi de vară, când atmosfera uscată, secetoasă, usucă și pârjolește pământul, săteanul nu se poate lipi de ogorul lui

întărit și fără voia lui, în așteptarea ploilor cari nu vin, iă un fel de vacanță de câteva săptămâni dela munca preă încordată a primăverii. În acest timp îi rămân destule ceasuri pe care să le petreacă în contemplarea priveliștelor ce-i desfășoară cerul de cleștar, nopțile de aur ale lui Iulie și August și văzduhul violet din fundul munților cenușii și albastrui în miezul zilei sau auriu în scâpătatul soarelui. De aci a rezultat un dilettantism estetic, superficial și leneș, care ne caracterizează și care umple aproape întreaga noastră literatură populară. Natura prea frumoasă, cu desfătările ei, ajutată de alte multe cauze, a contribuit și ea ca să împiedice pe Români dela o viață de activitate energică și neîntreruptă și dela o viață mintală, lăuntrică profundă, intimă. Deacea, Românul este mai mult un contemplativ superficial, un estete leneș și de acea literatura noastră populară strălucește prin bogăția de icoane și impresiuni de care este plină. Imaginația Românilor, în așa împrejurări de climă, trebuiă să fie nota cea mai de temelie a mintalității lor.

Imprejurările istorice nefericite a făcut pe Români să stea prea mult timp în atingere nemijlocită cu natura. Năvălirile și războaiele cu toți năvălitorii îi făceau lui cu neputință viața socială în orașe și sate. În retragerile lor la munți, foarte dese înaintea oștirilor năprasnice trimise în țară de vrășmași, Românii ascunși prin văi și păduri n'au avut de tovarăși, mai tot timpul, decât natura cu farmecul luminilor și culorilor ei, deacea mintalitatea Românilor, sub toate formele ei, este plină cu icoane dela natură.

Ca și imaginația, viața de idei a Românilor a fost puternic influențată de modul de a fi al climei. Limpezimea aerului, care desgolește lucrurile de toată umbra lor și le înfățișează în contururi netezi, într'o gradație de reliefuri admirabile, bogăția foarte felurită a impresiilor precise ce capeți dela lucruri a îngăduit Românilor să desprinză noțiuni limpezi, netede despre lucruri, și-a împrumutat spiritului lui o oarecare claritate de cugetare și o putere deosebită de analiză și de generalizare. De aceea, ideile limpezi despre lucruri, și mai ales ideile generale nu lipsesc Românilor. Natura i-a ajutat din belșug să le poată căpăta. Acest simțitor avantaj este însă răsplătit de o lipsă care se trage tot dela natura noastră geografică.

Imbiat mereu de lumea externă și de lucrurile ei, reținut de desfătărilor ei, spiritul Românilor a dus mereu o viață de vagabondaj și n'a cunoscut intimitatea vieței lăuntrice. Aceasta a făcut din el un fel de oglindă convexă care reflectează totul în afară. El nu trăiește decât la suprafață și din suprafața lucrurilor. Adâncimi și ascunzișuri lăuntrice, misterioase n'are. Activitatea lui atunci este mai mult superficială și pierde facultatea de a aprofundă. Concepția despre lume ce-și face Românul este natural realistă, lipsită sau aproape lipsită de orce fel de misticism, și dacă are vreun crâmpei de metafizică, aceasta nu poate fi decât sumară și foarte materialistă. Or, după cum am văzut mai sus, în religie, simțul religios al Românului este foarte superficial, formalist și lipsit de orce fel de misticism sau metafizică superioară. Să se știe deci că atmosfera ambiantă, cu bogăția luminei și culo-

rilor ce aruncă din belșug peste lucruri, este în cea mai mare parte vinovată de această lipsă a sufletului și mintalității românești.

* * *

Caracterul unui popor am zis aiurea că se modelează după chipul de a lucra al poporului. Modul de a lucra al cuiva atârnă foarte mult și dela condițiile fizice de climă, de atmosferă, de sol. Să vedem acum pe scurt, cum este temperatura României și cum a influențat ea modul de a lucra și caracterul Românilor.

Temperatura României are în general o medie termometrică care se apropie de cea a Parisului. Inșă extremele climaterice dela noi nici nu sunt de comparat cu acelea ale Franței. «Cea ce isbește mai mult pe streinul venit din Occident este asprimea iernei și verile dogoritoare ale câmpiei românești. Nu arare ori vezi termometru depășind 35 de grade, în luna lui Iulie și August, pe când în Ianuarie scoboară sub -25° . Maximul cel mai ridicat, observat până acum, a fost de $42^{\circ},8$; minimum cel mai scoborît a fost $-35^{\circ},6$ »¹⁾. Deci termometrul în România se învârtește la limită, între 42° și 35 , într'un interval de 77 grade.

Am văzut cari sunt urmările firești ale unei clime prea calde sau prea reci. În rezumat, am văzut că «căldura extremă face ca cursul sângelui și al fluidelor să fie prea repede; ea mărește secretaarea și eliminarea substanțelor apoase și solide, ceea ce face organismul mai puțin ca-

1) De Martonne, p. 13.

pabil de încordare și de muncă. În sfârșit, prea multa căldură ajunge să obosească și să sece simțirea însăș». Și cum căldurile excesive încep la noi chiar din Maiu și se prelungesc până prin Septemvrie, adică timp de 4—5 luni, se înțelege ușor ce urmări are această căldură asupra temperamentului și caracterului Românilor. Rezorturile sufletești ale acțiunii și ale voinței nu pot stă încordate sub raza soarelui care încălzește, de 37 sau 38 de grade; ele se moaie, se destind și sforțarea continuată devine la Români mai penibilă, mai grea decât la alte popoare cu climate mai moderate. Într'o așa căldură, omul nu poate lucra decât cu întreruperi. Energia este curând obosită, copleșită, distrusă; arcurile musculare se îndoie și fibrele ce pleacă dela centrele motore se rup. Prea marea căldură moleșește temperamentul și caracterul. Mișcările devin molatice, domoale, le-neșe, și orce încordare de atenție, de voință, orce sforțare devine intermitentă. Românul capătă astfel obicinuița sforțări intermitente, a lipsei de continuitate în acțiune, a lipsei de consecință în actele lui de voință. Într'un cuvânt, nu se poate lucra cu aceeaș intensitate și cu aceeaș continuitate la Giurgiu sau la Galați ca la Manchester și Liverpool.

Dacă însă observăm acțiunea frigului moderat și mai ales acțiunea temperaturii moderate și de tranziție, din lunile de toamnă și de primăvară, urmările lor asupra temperamentului și caracterului sunt mai favorabile. Căci am văzut că frigul adaogă forțele corpului și cere ca hrănirea

lui să fie mai bogată și mai bine distribuită în totalitatea organelor; de unde urmează o mai mare atragere către lucrurile anevoioase. Această energie fizică, firește, aduce cu sine o mai mare energie morală, o trebuință de a lucra, de a se mișca, de a se cheltui. În timpul iernilor neapărat că frigul a contractat fibrele pielei, lucru care a făcut ca să se micșoreze respirația, să se îngreueze vibratilitatea în părțile contractate și să fie mai anevoie de deșteptat simțirea. În schimb însă, odată deșteptată, ea face ca patimile să fie mai adânci.

Cu alte cuvinte, temperatura rece a ierneii, și mai ales cea a lunilor temperate de toamnă și primăvară a fost de natură să influențeze în bine puterea de a voi și de a lucra. Ea a putut desvoltă energia Românilor și mări intensitatea eforturilor lor. În aceste epoci, eforturile sunt continue și continuitatea lor a putut contribui să desvolte și să mărească puterea de voință și de activitate a Românilor.

Se înțelege că frigul prea mare, care prea adesea trece de -10 grade, a avut o influență excesivă asupra psihicului nostru. El a putut împiedeca activitatea și continuitatea eforturilor în acelaș chip ca și căldurile prea mari.

Distribuția neregulată, contrastantă a ploilor duce întocmai la acelaș rezultat. Primăverile ploioase, prea ploioase trec și lasă loc lunilor lungi de vară, pe cerul cărora ochii întunecați de soare ai țaranului caută zadarnic norii de ploaie ce nu mai vin. Seceta complectă, seceta arsoasă dogo-

rește pământul, îl întărește după ce a fost bătut și bătătorit de ploii, 3—4 luni de zile primăvara. Lunile de muncă excesivă depusă primăvara se duc și aduc după ele lunile Iulie și August, în care iarba dispare, verdeța se vestejește, pomii se îngălbinesc arși de secetă și pământul întărit ca ferul nu primește nici sapa, nici ferul plugului.

Incordarea energiei de un moment, în timpul primăverii, se termină printr'o descordare completă, printr'o îmuiare a tuturor rezorturilor fizice și sufletești, sub acțiunea îndoită a căldurii și a secetei.

Incât, atât lunile prea calde de vară cât și lunile prea reci de iarnă au fost și sunt o condiție prea puțin priincioasă desvoltării energiei și voinței Românilor. Aceste însușiri morale și de caracter n'au putut să fie exersate și desvoltate decât în timpul celor 4—5 luni de toamnă și primăvara, când temperatura, fiind mai moderată, îngăduie și chiar încurajează desfășurarea vieții active. Această epocă a anului singură a fost o școală mai bună pentru voința și caracterul Românilor; căci lunile de iarnă și de vară cu temperaturile lor extreme vecinic au venit să distrugă puterea de voință și continuitatea de sfortare dobândite în intervalul de timp priincios.

* * *

Această contrazicere între înrîurirea climei în lunile prea calde ale verii sau prea reci ale iernii și cea a climei temperată de toamnă și primăvară nu este singura. O altă contrazicere, tot atât de mare, este între limpezimea și seninătatea lu-

minoasă a atmosferei de vară și între cețele și negurile de toamnă și de iarnă. Urmările acestei atmosfere turbure ce, cu puține zile de excepție, învalue pământul țărilor române, în lunile de iarnă și de toamnă, sunt cu totul deosebite de înrâurirea ce-a putut avea asupra sufletului nostru senitatea caldă și luminoasă a verii.

Această atmosferă de iarnă a știrbit ceva din însușirile ce atmosfera de vară deșteaptă în sufletul nostru. Din acest punct de vedere, deci, priveliștea sufletului nostru nu poate fi omogenă, unitară. Caracterul și temperamentul Românilor, din cauza acestor contraziceri și contraste din mediul său fizic ambiant, n'a rămas unilateral. Firea Românului se prezintă sub mai multe fețe, potrivit cu schimbarea climei și atmosferei înconjurătoare și cu tendința de a fi precumpănită totuși de înrâurirea climei și atmosferei de vară. De aceea, superficialitatea spiritului român, imaginația și plasticitatea bogată a închipuirii lui sunt întregite adesea prin reflecțiune și meditație. Materialul bogat, pe care spiritul lui îl culege din bogăția impresiilor ce isvorăsc din limpezimea colorată a verii, este reluat și retrăit în intimitatea lăuntrică a sufletului, în timpul celor câteva luni de ceață și anemie a soarelui de iarnă. Acest material este prelucrat și asimilat în acest răstimp și din el se toarce firul unei poezii mai adânci și mai intime, care se întrevește, când și când, în literatura noastră atât populară cât și cultă.

Fapt este că aceste contraste ale naturii, nu mai puțin decât sbuciumările vieții noastre istorice, contribuie la fel ca să dea sufletului nostru

o întorsătură chinuită, sfoasă, împetecită și mai ales felurită și schimbătoare. Vom vedea mai amănunțit, în lucrarea noastră viitoare asupra vieții mintale a Românilor, în ce chip acest fel de a fi al naturii fizice, făcută din contraste, s'a oglindit în sufletul nostru etnic.

În deosebi contrastele acestea s'ar sublinia și mai mult între localitățile muntoase și cele de câmpie, dacă, între munți și câmpie, nu s'ar întinde regiunea destul de însemnată a colinelor. Adevărata înrâurire asupra sufletului nostru n'a avut-o nici muntele nici câmpia. N'a avut-o muntele, de oarece munții propriu zis n'au fost locuiți decât în timp de băjenie; și nici câmpia de oarece locurile fiind prea deschise nu erau bune adăposturi împotriva năvălirilor de care istoria noastră este plină dela un capăt la altul. Toate țările dominate de coline se deosebesc prin firea poetică a locuitorilor lor. Florența, Franța meridională, țara lacurilor din Scoția, sunt țările barzilor populari. În aceste părți omul este născut poet. România, țară de coline, cu excepția numai a Munteniei și a Moldovei de sud, trebuia să fie țara poeziei, și Românii trebuia să fie născuți poeți. De altfel, poezia românească pare a-și fi luat sborul în deosebi în Oltenia, Banat, Transilvania, Bucovina și Moldova de sus. Colecțiunile de poezii populare, culese din aceste părți, sunt cele mai bogate. Este cunoscută doina oltenească, atât textul ca și melodia. Din țara colinelor, doinele și poezia populară, de tot felul, s'au scoborât și s'au revărsat pe câmpia românească, ca și Jiul, Oltul, Argeșul, Dâmbovița, Bistrița și Siretul.

Atmosfera care scaldă de obicei această regiune a colinelor, în Bucovina ca și în Oltenia și în Ardeal, are limpezimea străvezie, caldă și sticloasă a aerului ce învăluie împrejurimile Florenții. Bucovina și Moldova de sus, Oltenia și Ardealul, cu bogăția nuanțelor, cu limpezimea aerului care desvăluie contururile și reliefurile sunt izvoare de impresii și de imagini vii, de poezie și simțiri artistice. Natura mijlocie din aceste părți, cu proporțiile ei cumpănite, cu priveliștile ei cumpătate, dispune sufletul către poezia ușoară, scurtă, descriptivă și sentimentală. Sufletul nu este sdorbit de priveliști grozave, impunătoare, de proporțiile gigantice ale unei lumi fizice deosebite, pentru ca, în creațiunile lui, epopeea să se desfășoare în chip grandios. Creațiunile lui sunt modeste, sfoase, umile chiar; mici crâmpEE făcute par'că dupe tipariul micilor vâlcelușe și micilor coline cari le-au servit drept leagăn firesc.

Bogăția țarinii dela câmp ca și monotonia plicticoasă a orizonurilor nesfârșite nu puteau avea aceleași urmări pentru firea Românului. Omul rămâne în aceste regiuni mai mult în stare de plantă umană, care trăiește, vegetează puternic în bogăția solului și dă mai multe fructe decât flori. Tot așa, sărăcia munților de piatră, cari ascund soarele și astupă orizontul cu proporțiile lor lacome, nu fu tot atât de prielnice pentru poezia și bogăția sufletească a Românilor.

* * *

În privința așezării noastre geografice, factorul cel mai covârșitor al țărilor române este această

Dunăre, care ne smulge din brațele Orientului trândav și adormit și ne leagă, ne alipește de Occidentul vioi și sârguitor. Cu corpul ei de valuri mișcătoare, de atâtea ori ne-a adăpostit ca o mamă de urgia dela miază-zi. Ea a înghițit puhoai de vrăjmași veniți cu gândul să ne înghită, și în gelozia ei de mamă adesea ne-a smuls mai bine din mâinile lor înghițindu-ne ea în valurile ei roșite de sângele nostru. Impunătoare prin imensitatea maselor ei de ape, ea a fost și este geniul protegiuitor al neamului nostru. În întunericul moral al Orientului, ea deschise ferești ca să ne vie lumina din Apus, la Severin, la Galați și Brăila. Activitatea economică, comercială se deschise la noi prin porturile Dunării, și pe dunga însemnată de ea veni la noi civilizația europeană. Unind prin undele ei plutitoare miezul Europei active cu Marea Neagră, și, prin Marea Neagră, cu centrul Asiei, Dunărea este menită să ajungă în curând drumul cel mai bătut al comerțului Europei și Asiei. Cu chipul acesta, ea va face ca comerțul lumii să se scurgă, în mare parte, pe teritoriul nostru și nu va întârzi să deschidă porturilor românești un viitor strălucit, după cum foarte judicios observă d-l Vintilă Brătianu într'un studiu recent de economie națională ¹⁾.

Acest drum comercial al lumii va avea urmări incalculabile pentru desvoltarea viitorului nostru economic și social. Cu chipul acesta, Dunărea va fi pentru noi ca o mamă fecundă, care va revărsa peste țara noastră ceva din bogățiile Europei și

1) *Vieța Românească*, No. 3. Din *Economia noastră națională*, p. 399—400.

Asiei. Nu puțin va contribui ea în viitor să deștepte și să desvolte în firea Românilor însușiri sufletești, cari acum zac ascunse și adâncite în colțuri răzlețe ale sufletului nostru etnic.

Alături și aproape paralel cu Dunărea, arcumuntos al Carpaților brâzdează pe mijloc țara Românilor. În trecutul nostru de restriște, Carpații ne-au adăpostit în cutele lor, precum o cloșcă primește sub aripele ei ocrotitoare pe puii speriați de apropierea păsărilor de pradă. Carpații și Dunărea sunt cele două divinități ale Românilor. Împrejurul Carpaților, sub mantaua lor de stânci, se adăpostește neamul Românesc. Carpații ca un părinte prevăzător ne-a păstrat bogățiile sale materiale, după cum ascunzișurile lui ne-au păstrat singura noastră bogăție sufletească: graiul și mintalitatea latină. Carpatul este tatăl ocrotitor al neamului, după cum Dunărea este mama noastră mântuitoare.

În sânul Carpaților se păstrează ascunse bogățiile subsolului românesc, cari vor da hrana metalică unei viitoare vieții industriale ce ne va stă la îndemână, și Dunărea va avea să împartă, în cele patru părți ale lumii, din bogăția Carpaților trecută prin mâinile devenite harnice ale Românilor. Carpații cu bogăția lor minieră și metalică vor ajunge de sigur odată să trezească și să desvolte însușirile harnice ale rasei noastre, însușiri pe care tot el le adăpostî, le ocrotî și le păstră.

În scurte cuvinte, poziția geografică a țărilor române face din ele o regiune de trecere dela

clima continentală la cea mediterană, și dela Occidentul european la Orientul asiatic. Contraste și caractere de tranziție, lipsă de continuitate și modestie de proporții iată trăsăturile mai de seamă ale mediului nostru cosmic. Ele contribuie în trecutul nostru să modeleze la fel înfățișarea sufletului nostru. Cu aceste caractere și trăsături, poziția noastră geografică fu de natură să desvolte mai mult însușirile noastre pasive și să păstreze ascunse pe cele active. În viitor, mediul nostru fizic pare, din potrivă, că va pune în joc aproape numai însușirile active, pozitive ale sufletului nostru.

CAP. XI.

REFORMELE INSTITUȚIILOR ROMÂNEȘTI ȘI URMARILE LOR PSICOLOGICE

Recunoscut fiind că cea ce determină, mai hotărâtor, felul de a fi al caracterului unui popor este chipul cum se desfășoară activitatea lui, iar aceasta fiind determinată cu deosebire de instituții, vom cercetă, sub acest titlu, cum se transformă și cum se desfășurază instituțiile cari guvernă societatea românească. In urma acestor cercetări, orcât de sumare, mai ușor ne vom putea lămuri asupra caracterului nostru etnic, și mai ușor vom desprinde și ne vom explica trăsăturile sub cari ni se înfățișează el astăzi.

Ne vom opri și aici la înfățișarea problemelor în liniile lor cele mai generale, fiindcă cu chestiunile amănunțite ne vom ocupa în partea a treia a cercetărilor noastre.

Înțelegem prin instituții românești mai ales diferitele forme ale vieții juridice, economice și culturale ale Românilor. Ne vom ocupa prin urmare numai de transformările juridice, economice și cul-

turale, pe care le-a suferit societatea românească, în cele 3—4 veacuri din urmă. De altfel, legătura este strânsă între aceste trei forme de viață socială, organizate fiecare în instituții corespunzătoare deosebite.

Intrebarea care trebuie să predomine în aceste probleme este desigur acea despre originile dreptului român.

Intr'adevăr, în anii din urmă, mai multe cercetări s'au făcut asupra originii ideilor juridice, cunoscute și practicate de Români. S'au emis pentru aceasta mai multe păreri și ipoteze.

După unii, în fruntea acestora este d-l Hașdeu ¹⁾, ideile juridice, cunoscute de Români, sub forma de *obiceiul pământului*, sunt de origină romană, mai toate dacă nu chiar toate. Pentru alții, obiceiul pământului, sub toate formele lui, este cu totul strein de dreptul Roman. D-l I. Nădejde fiind de această părere, socotește că ideile noastre juridice ne scrise sunt de origină veche tracică ²⁾. Alții, în sfârșit, susțin că în bună parte dreptul vechiu român este de origină slavă, și este influențat de dreptul bizantin și indirect de dreptul roman. De această din urmă părere este d-l Disescu ³⁾ și pare a fi fost M. Kogălniceanu.

Ne este peste putință a rezumă aci argumentele ce aceste școale aduc în susținerea tezelor

1) «Românul», 1868, No. dela 11 Maiu și urmă.

2) Din dreptul vechiu român. Originile dreptului consuetudinar, Noua Rev. Rom., An. I, pag. 111.

3) Les origines du droit roumain.

lor. Vom face-o la locul cuvenit. Ne permitem însă a înfățișa această grea problemă în lumina neîn-
doioasă a următoarelor considerații istorice și so-
ciologice, care s de natură a lămuri partea de ade-
văr aflătoare în fiecare din aceste ipoteze.

A ne închipui, cu d-l Hașdeu, că dreptul vechiu
român, obiceiul pământului este în totul de ori-
gină romană, este o naivitate. D-l Nădejde a do-
vedit, în chip îndestulător, pentru mai toate ches-
tiunile vechiului nostru drept, că ele se deosibesc
foarte mult de dreptul roman. Dânsul a arătat
că obiceiul pământului la noi înfățișează o fază
întârziată din evoluția dreptului, pe care Romanii,
la cucerirea Peninsulei Balcanice, o trecuseră de
mult timp.

Se poate sprijini această demonstrație a d-lui
Nădejde amintindu-se că vieța, pe care Tracii ro-
manizați o duseră în Carpați și Balcani, după ce
năvălirile barbare sparseră și împrăștiară orașele
și vieța lor socială așezată și organizată, nu eră
de loc de natură a mai îngădui păstrarea insti-
tuțiilor juridice romane.

Intr'adevăr, vieța Românilor, timp de 4—5
veacuri împrăștiată în ascunzătorile munților, re-
dusă la cele mai simple și sărăcite raporturi, nu
putea să se mai desfășoare după tiparele juridice
ale vieții civilizate din orașe, cari putem presu-
pune că erau regulele de drept roman. Rapor-
turile astfel simplificate și reduse făcură că multe
din vechile reguli juridice nu mai erau potrivite
cu ele, și, ca atare, acestea nu se mai întrebui-
țară, dispărură cu timpul din practică, și peste

câtăva vreme încă, pieriră de sigur din amintirea oamenilor.

Este lucru foarte cunoscut în sociologia contemporană că regulele juridice sunt expresia cea mai fidelă a vieții sociale a unui popor, și că dreptul este oglindirea cea mai exactă a raporturilor dintre membrii societății. Când se schimbă felul de viață al unui popor, când se distruge structura lui, și se sărăcesc raporturile dintre oameni, tiparele activității lui, regulele și noțiunile lui juridice dispar, se schimbă și apar altele potrivite cu noile condiții de viață socială,—icoană credincioasă a acestora. Ar fi fost monstruos ca Românii desorganizați, fugari în munți să păstreze legislația complicată și savantă a societății romane civilizată, complicată și bine organizată. Noul lor mod de viață necesită o legislație patriarhală, foarte simplă și noțiunile de drept roman avură să degenereze, să regreseze până a se potrivi cu noua formă de viață socială, așa de mult încât alăturându-le cu ce au fost în timpul normal să nu le mai poți recunoaște.

Urmează oare de aci că în temelia dreptului nostru vechiu nu este dreptul roman? Nicidecum. A o afirmă este o erezie. D. Nădejde a afirmat-o însă și a emis ipoteza ingenioasă că vechiul nostru drept este de origină tracică. A emite această părere este a pierde din vedere cu desăvârșire legătura foarte strânsă ce există între structura vieții sociale și sistemul juridic ce trebuie să guverneze societatea. Atât Dacia, și cu atât mai mult Moesia și toată Peninsula Balcanică, care fu, mai ales aceasta din urmă, continuu sub Romani,

timp de 5—6 veacuri, deveniseră societăți prea complicate, prea civilizate, căci fuseseră cu totul romanizate, pentru ca dreptul Roman să nu fi pătruns adânc structura acestor societăți și să nu fi alungat cu totul vechile rudimente de drept tracic, cum va fi fost și cât va fi fost el. De fapt, nici nu se mai poate închipui că un drept tracic original să se fi menținut și să fi străbătut neatins epoca romană. A presupune că vechiul nostru drept este tracic este o ipoteză prea ingenioasă și prea fantezistă.

Aceasta nu distruge de loc argumentarea d-lui Nădejde, care dovedește că obiceiul pământului se deosibește de dreptul roman. Este chiar foarte exactă observarea d-lui Nădejde că vechiul nostru drept este o fază înapoiată a dezvoltării juridice, fază pe care Romanii o trecuseră încă de mult. Lucru se explică de minune. Românii respândiți în munți, în grupuri meschine, sărace și ducând o viață de păstori mai mult, se înfățișau, ei înșiși, într'o fază socială inferioară, înapoiată, și organizația lor juridică nu putea fi nici ea decât înapoiată. Fiecare fază de dezvoltare a unei societăți își crează spontan organismul ei juridic potrivit, sau îl împrumută dela vecini și-l potrivește cu condițiile ei.

Dovada că acest obicei al pământului este o degenerare a dreptului roman, și nu o formă rudimentară tracică, stă în faptul că termenii cei mai expresivi și cei mai esențiali ai dreptului nostru sunt romanici, latini. Astfel, după cum am văzut deja, cuvintele: *lege, judecată, drept, nedrept, județ, judeciu, parte, jurat, jurător*, cuvinte foarte

vechiu, foarte înrădăcinate în limba noastră, dovedesc că temeiul vieții noastre juridice a fost fără întrerupere romanic. Dacă noțiunile noastre juridice s'au simplificat, s'au redus, s'au schimbat și multe au pierit în timpul de restriște, a fost firesc ca să mai împrumutăm dela alte popoare, atunci când am avut nevoie, atunci când am început din nou o viață socială așezată, liberă și dezvoltată. Dar tot ce s'a împrumutat s'a altoit pe tulpina juridică romană, de a cărei păstrare mărturisesc convingător noțiunile foarte vaste ale cuvintelor amintite.

Ar fi de altfel absurd să ne închipuim că poporul român a pierdut toată bogăția sa juridică romană, atunci când păstrează cea mai mare parte din comorile graiului roman; și să ne închipuim că în schimb păstrează în întregime rudimentele de drept tracic, atunci când s'au pierdut din limba noastră până aproape orice urmă din graiul Tracilor.

Dupe cum s'a zis că dreptul este oglindirea vieții sociale organizate, tot așa s'a mai zis că graiul vorbit al unui popor este icoană externă a mentalității lui, a vieții lui launtrice. Pe de altă parte, se știe că viața sufletească a unui popor este și ea ecoul fidel al vieții sale sociale. Modul cum este organizat spiritul și caracterul unui popor reproduce și oglindește forma și structura societății pe care el o formează. Și atunci este învederat că limba grăită de un popor, ca și regulile juridice ce-l guvernează, sunt două oglandiri deosebite ale vieții sale sociale, sunt două icoane în care aceeași viață socială a poporului se înfățișează sub forme sau aspecte deosebite. Este o

legătură foarte firească între graiul vorbit și regulele juridice dintr'o societate. Dreptul unui neam este în funcțiune de vocabularul grăit de acesta. Dacă limba Românilor este esențialmente romană, fără îndoială că și temeiul vechiului nostru drept este, în cea mai mare parte, de origină curat romană.

Conexiunea firească dintre graiul unui popor și regulile de drept ce-l guvernează este de natură ca să ne ajute să deslegăm mai departe problema originilor dreptului român. Este destul, pentru aceasta, să ne întrebăm, limba Românilor este ea curat latină, sau elemente străine intră în mare număr în compoziția ei? Cari sunt aceste elemente și de unde ne vin?

La această întrebare răspunsul vine dela sine: în limba română aproape două treimi din cuvinte sunt slave. Pe urmele acestui indiciu filologic sigur ajungem deadreptul la ipoteza foarte verosimilă a d-lui Dissescu.

Am văzut, în alt capitol, că Slavii din pricina acelorași năvăliri barbare, cari sparseră societățile daco — și traco-romane și risipiseră pe Români prin munți, Slavii luaseră și ei calea munților și pe alte suișuri ajunseseră pe Români din urmă, pentru a duce o vieață împreună o bună parte de vreme. În așa condiții, Românii trăiră alături de Slavi, împrumutară dela aceștia multe cuvinte în locul acelora pe cari le pierduseră din patrimoniul lor lexic latin, și, fără îndoială, găsiră la dânșii mai multe idei și obiceiuri juridice, cari le conveneau din cauza simplității lor patriarhale

mult mai mult decât savanta legislație romană pe care o cunoscuseră altădată. Odată cu tezaurul de cuvinte luat dela Slavi, Românii au luat desigur mai multe norme și obiceiuri juridice, pe cari d-l Dissescu cel dintâiu le-a presimțit de origină slavă, și a căror origină a stabilit-o dânsul neîndoios printr'un studiu comparativ în interesanta și sugestivă sa monografie: *Les Origines du Droit Roumain*. Convingerea despre origina slavă a unei bune părți din vechiul nostru drept nescris se întărește și mai mult, dacă ne gândim și la aceea că, după cum am mai arătat, ideea de stat și cea mai mare parte din organizația statului a fost luată de Români dela Slavo-Bulgari. Atât instituția șefului statului, voivodatul, cât și dregătoriile boierilor și cnezatele sunt de origină slavă. Statul fiind, mai propriu zis, sistemul organizator al societății, iar regulile juridice fiind expresia structurii societății, este învederat că dreptul unui popor este în deosebi oglindirea organizării Statului. De unde ne-a venit noua idee de Stat de acolo ne-au venit desigur și regulile juridice cele mai precise și lămurite coprinse în obiceiul pământului.

De altfel, cuvintele: *obicei*, *pravilă*, *ocol*, *plasă*, *staroste*, *gloabă*, *zestre* sunt cuvinte de origine slavă, cari ne dau prin ele însăși o idee despre împrumuturile juridice ce-am făcut dela Slavi. Ar fi chiar absurd să presupunem că atunci când am împrumutat dela Slavi două treimi din vocabularul nostru, să nu fi luat proporțional și din obiceiurile lor juridice.

Dacă ne reconstruim în minte, cu ajutorul unei oarecare doză de închipuire și de logică sau de bun simț, ce putea fi viața Românilor în munții Carpați sau Balcani, ușor ajungem să ne putem face o idee aproximativă de resturile juridice romane și de împrumuturile slave.

Să încercăm.

O viață de fugari răspândiți în munți, cu turmele de vite, și retrăgându-se dinaintea năvălitorilor, putea ea îngădui păstrarea proprietății imobile și prin urmare a noțiunii dreptului de proprietate riguroasă, individuală și exclusivă: *jus utendi et abutendi*? Ar fi absurd să ne-o închipuim. Ce imobile putea avea acești români mobili, nomazi, cari au trăit 5—6 veacuri o viață rătăcitoare, precum o mai trăiesc și azi o parte din ei în munții Pindului și prin munții Carpați? Moșii? Case? Moșiile lor sunt munții, iar munții, inaccesibili cum sunt, nici azi și niciodată nu se pot împărți și stăpâni individual. Casele sunt acele stâne păstorești, a căror poezie și farmec cadrează rău cu *jus utendi et abutendi*. Prin urmare, felul de viață la care fură reduși Românii le făcu cu neputință noțiunea proprietății imobilelor pe care o cunoscuseră mai înainte. Proprietatea lor fiind munții mari, inaccesibili stăpânirii individuale, eră firesc ca să se nască în obiceiurile Românilor noțiunea proprietății devălmașe între rude, frați, veri, etc. Aduși cu sila îndărăt la practica proprietății deavalma, și în atingere cu Slavii, care aveau dela început acest obicei juridic, fără îndoială că Români pierdură noțiunea proprietății romane și împrumu-

tară pe aceea a Slavilor, sau o formă de proprietate care seamănă cu *zadrughele* și *verfele* Sârbilor.

În așa condiții, ce putea fi încă noțiunea proprietății la Români? Singura proprietate a Românilor, în aceste vremi, nu era decât cea mobilă și mobilă: oile, caprele și uneltele de cea mai primitivă formă.

Natura noțiunii de proprietate mobilă și imobiliară nu se poate trăda mai bine decât în actul vânzării și în acela al moștenirii. Vânzarea imobilelor, după obiceiul pământului, nu putea fi de sigur după formele stricte romane, ci vânzătorul trebuia să ia consimțământul mai întâiu al fiilor săi, apoi al rudelor de sânge, frați, nepoți. De aci dreptul de *protimis*, adică dreptul rudelor de a anula vânzarea făcută fără consimțământul lor sau fără să-i fi întrebat vânzătorul, drept care, iarăși, nu există la Romani.

În privința vânzării lucrurilor mișcătoare: oi, capre, boi, cai, actul fiind din cale afară de simplu, forma de pe care se face este aproape internațională, neputându-se face în mai multe feluri. Există totuși oarecari mici formalități amănunțite, care se întâlnesc la Români și cari reproduc fidel formalitățile de detaliu, pe care vechii Romani le observau în actul vânzării.

Aceste mici formalități sunt *dătuț mării* și *al-dămașul*. Este cunoscut că la Romani orice vânzare era însoțită de ceremonia tăierii unui porc, în coasta căruia se înfigea cuțitul. Românii păstrează și azi obiceiul de a sublinia actul vânzării printr'un prânz, la care se taie vre-o pasăre, și la care mai ales se bea. De asemenea, *darea mării*

odată făcută, vânzarea este terminată și consacrată. Aceste mici practici juridice într'adevăr se puteau păstra la Românii din munți, de acea le și găsim până azi.

Mai interesant este însă de văzut dreptul de moștenire după obiceiul pământului. El va trăda și mai ușor origina obiceiurilor noastre juridice. Dacă avem în vedere moștenirea directă a averii mobile, neapărat că dreptul de moștenire eră ceea ce eră noțiunea de proprietate ea însăși. Fiind deavalmă proprietatea, tot așa trebuie să fie și la descendenți. Că n'a existat testament în vechime la Români, lucrul este foarte explicabil, n'aveau în general ce lăsa prin testament. De când însă se desvoltă și la noi o viață socială, testamentele au început să apară. Iar dacă este vorba de moștenirea *ab intestat* și în deosebi a averii mișcătoare, singura cu puțință pe vremuri, lucrul este limpede și sigur, moștenirea după obiceiul pământului eră egală între frați și surori, firește ținându-se socoteală de ceea ce luase ca zestre. După cum foarte judicios observă d-l Nădejde, «nedreptățirea fetelor la moștenire, nu este luată din dreptul bizantin, nici din obiceiul pământului, ci este o influență a dreptului feudal european»¹⁾. Obiceiul pământului, cel puțin este sigur aceasta pentru averea mobilă, consacră principiul roman al egalității dintre frați și surori. Negreșit că faptul moștenirii este ceva care s'a putut păstra și în viața nomadă de păstori a Românilor retrași în munți, și acest act juridic eră firesc și logic să se păstreze

1) Din dreptul vechiu român.

sub forma lui juridică romană. Din potrivă, moștenirea prin testament, fiind un act prea complicat cu o sumă de formalități, și având mai ales în vedere averile imobile, erà lucru cu neputință în condițiile de traiu ale Românilor retrași în munți. Ideia egalității moștenitorilor, fără deosebire de sex, ideie pe care Români o aveau adânc înrădăcinată dela Romani, s'a generalizat și s'a impus și la moștenirea averii imobiliare, *ab intestat* sau testamentară, atunci când proprietatea, evoluând cu vieța noastră socială, se individualizà și luà dela bizantini forma moștenirii tēstamentare.

«In moștenirea *ab intestat* constatăm, în cele dintâiu veacuri ale principatelor, atât la Români din țara Făgărașului, cât și la cei dintre Sava și Drava, că nu se făcè deosebire între moștenitori nici după sex, nici după întâiu născut sau mezin, ci erà cea mai desăvârșită egalitate». Tot d. Nădejde observă că «faza aceasta ce o găsim vie la Români, în veacul al XIV-lea, n'o mai aflăm în cele mai vechi documente privitoare la Celți, Germani, Slavi. Avem pricini de a crede că suntem în fața unei moșteniri trace, la care familia patriarhală cu predominarea fiilor nu apucase încă a se întemeià bine».

Adevărul este că d. Nădejde merge prea departe. Dânsul scapă din vedere că dreptul nu este ceva care să se poată osifica, și să continue astfel independent de condițiile vieții sociale în care el se desfășoară. Vieța socială ià totdeauna formele juridice care-i convine și ar fi bizar ca aceste forme, atât de arhaice ca cele amintite de d. Nădejde, să nu fi dispărut dela Geto-Dacii din Balcani, în

timpul celor 6—7 secole ale perioadei romane. Mai logic este să presupunem că principiul roman al egalității moștenitorilor fără considerație de sex, principiu păstrat sub forma moștenirii averii mișcătoare, se impuse mai târziu și la moștenirea proprietății imobiliare, când aceasta deveni posibilă, în regimul vieții sociale românești organizată în stat. Rămâne însă stabilit, potrivit observărilor d-lui Nădejde, că dreptul de moștenire nu este luat dela Slavi.

Ce alte raporturi sociale mai simple mai puteau păstră Românii în munți, din viața romană sau romanizată, pe care o cunoscuseră în provinciile Moesiei și Daciei? Fără îndoială căsătoria este încă unul din acele acte juridice generale, pe cari, în orice condiții s'ar găsi o societate, nu le poate pierde. Or tocmai actul căsătoriei îl găsim la Români, în obiceiul pământului, aproape identic cu cea ce eră la Romani. Intr'adevăr, două din formele cele mai obișnuite de căsătorie la Romani, prin *răpire* și prin *frângerea turtii* pe capul perechei tinere, se găsesc și azi la noi la sate, și aceste obiceiuri sunt foarte respândite la munți. În deosebi formalitatea răpirei, simbolizată prin călăreți sau nuntași și tălmăcită în orațiile de nuntă (orație este cuvânt latin curat) reproduce fidel formalitățile nunței la Romani. Chiar numărul de 6 al călăreților reproduce numărul celor 5 martori, plus unul *libri pende* cum se obișnuiau la Roma.

Pentru restul de obiceiuri juridice, foarte reduse de altminteri, cari se coprink în obiceiul pământului, fără îndoială că cele mai multe sunt luate dela

Slavi, după cum foarte lămurit și convingător ne-a dovedit-o d-l Dissescu în lucrarea amintită. Pentru a cită, spre pildă, pe cele mai însemnate, amintim aci că răscumpărarea pedepsii prin bani este de origină germano-slavă. De asemeni tot de origină slavă trebuie să fie și răspunderea solidară pentru o crimă făptuită pe teritoriul unui sat. Inșă împrumuturile slave cele mai numeroase par a fi în domeniul procedurii. Aci instituția *jurătorilor* este fără îndoială luată dela Slavi, căci se găsește în toate țările locuite de Români, chiar când n'au avut atingere cu Germanii, cari o cunoscuseră ca și Slavii. Acelaș lucru se poate zice despre *duelul juridic*, așa zisele *ordalii*, cari se găsesc adesea în trecutul poporului nostru, și care n'au fost cunoscute la Romani.

* * *

Odată lămuriți asupra originii instituțiilor noastre juridice și economice, să cercetăm pe scurt schimbările și transformările ce ele au suferit, precum și mai ales urmările psihologice ale acestor transformări. Ne oprim un moment numai la instituțiile juridice și economice, în urmă vom cercetă urmările psihologice ale transformărilor instituțiilor noastre culturale.

Cum este învederat că dreptul este în deosebi organizarea vieții sociale, sub aspectul ei economic, și că instituțiile juridice merg paralel cu cele economice, să cercetăm mai întâiu transformările suferite de instituția proprietății la Români și de raporturile dintre proprietate și țărani. Aceasta

este de altminteri chestiunea precumpănitoare din dezvoltarea noastră socială și economică.

Proprietatea solului se leagă cu chipul de administrare al satelor, și dela natura și modalitatea proprietății atârnă legăturile dintre ea și brațele muncitoare ale țăranilor. Dela transformarea proprietății au decurs de regulă celelalte transformări.

Ca pretutindeni și la noi, dela începutul înființării statelor române și până la Regulamentul Organic, Domnul se socotea stăpânul țării întregi, el avea *dominium eminens*. «Dovadă, zice d-l I. Nădejde, sunt toate actele de danie, prin care voievozii declară că dau și dăruiesc și ei moșii de multă vreme stăpânite» ¹⁾. In afară de această stăpânire nominală a țării întregi de către Domni, se formă marea proprietate, a cărei formație evolutivă poate fi, pe scurt, înfățișată în chipul cum urmează.

Marea proprietate avu dela început două și mai exact trei obârșii: daniile către boieri și mănăstiri, chinezatele și vânzările.

In ce constau daniile? Când un Domn dăruia un sat unui boier sau unei mănăstiri, nu-i cedă prin aceasta plina proprietate a moșiei, ci dreptul de a încasa diferitele impozite, dijme și venituri domnești, adică cea ce Domnul însuși avea drept să ia dela locuitorii satului dăruit sau închinat. Proprietatea boierilor asupra satelor și moșiilor, ce li se dăruiseră de Domni, se reducea numai la acea că veniturile în formă de dări, dijme ori

1) Op. cit., p. 131.

slujbe, pe care le luà de drept Domnul, și erau cedate boierilor drept răsplată pentru servicii aduse. Această proprietate din această obârșie nu erà decât un fel de *beneficium*, un uzufruct. «Boierul reprezintă în sat pe Domn și se folosià de toate veniturile și foloasele ce nu-și oprise Domnul anume», căci în multe documente Domnul spunea «că dă tot afară de cutare și cutare dare, de cutare și de cutare venit»¹⁾.

Aceste mari foloase ale proprietății uzufructuare se deosibeau, la început, prin acea că ele nu erau păstrate de boieri, nici chiar în tot cursul vieții lor, cu atât mai puțin fuseseră ele ereditare. Cu timpul însă, boierii ajunseră, reușiră să le aibe chiar ereditare, «împlinind niște formalități și cheltuind ceva bani pentru înoirea daniilor și confirmare... însă cu cât ne apropiem de vremurile noastre cu atât proprietatea devine mai sigură». Drepturile boierilor se măriră în acelaș timp; domnul cedă boierilor sau mânăstirilor până și dreptul de a judecă, și pe acela de a încasà amenzile și gloabele. Cum tot ei încasau și birul, ne găsim, cu acest fel de proprietate, în plin feudalism introdus în țările românești.

Ce erà proprietatea cnezilor și a *panilor* sau *jupanilor*? Cnezii sau jupanii, înainte și la începutul înființării statelor române, erau stăpânitorii și în acelaș timp administratorii și judecătorii satelor. Ei alcătuiau aristocrația locului, și erau sau originari, procedaseră întemeierea statului, sau erau reprezentanții Domnilor, prin care aceștia admi-

1) Nădejde, pag. 108

nistrau satele. Adesea erau numiți sau numai confirmați de Domni.

«In vremea când Domnii administrau satele prin juzi sau cnezi, condiția vecinilor (sătenilor) erà mai ușoară, și în acea perioadă trebuie să fi fost generală numai dijmuirea, cărăturile și slujba militară, zile pentru cărături se vor fi început mai târziu»¹⁾. Proprietatea cnezilor sau juzilor, care s'a putut păstrà, a evoluat și ea de sigur ca și proprietățile dăruite de Domni boierilor și mânăstirilor. Cu timpul cnejii se transformară în boieri sau răzeși.

Care erà acum natura proprietății câștigate prin cumpărături? Moșnenii sau răzeșii, adeseaori chiar dintre cnezi și boieri, ajunseră, cu timpul, din pricina relei stări generale a țării, să fie nevoiți a se vinde cu ocinile sau velnițele lor vreunui boier și să se facă vecini.

Sate întregi au căzut în stare de *vecinie* «din pricină că Domnul le puneà un bir mare de oaste și satul nu-l puteà plăti. Asemenea cazuri sunt multe la Mihaiu Viteazul»²⁾. Satele, cnezii și boierii nevoiți să-și vândă moșiile, «dau proprietatea rezervându-și însă posesiunea de fapt a unei părți de pământ trebuincioasă pentru existență»³⁾. De cele mai multe ori această vânzare nu se face nici pe bani ci pe protecție și pentru scutire de bir⁴⁾. În schimbul acestei protecții și scutiri, moșnenii, satele ce se vindeau, aveau să plătească cumpă-

1) Nădejde, op. cit., p. 120.

2) Ibid., p., 122.

3) C. Dissescu. Condiț. proprietăței în România, 1889, p. 9.

4) Ibid.

rătorului lor anume dijmă sau să-i facă anume servicii.

Cea ce caracterizează deci proprietatea mare, venită pe oricare din cele trei căi arătate: fie prin danie, fie prin cnezat sau cumpărare, este că dreptul proprietarului nu este desăvârșit. Sătenii după moșiile dăruite sau cumpărate nu pierdeau în fond, dreptul lor de proprietate pe aceste moșii, ci vânzarea sau dania constă ca ei de aci înainte să plătească boierilor anume dări sau dijme. Aceasta-i atât de adevărat, încât boierii nici n'aveau dreptul să gonească pe țărani de pe moșiile ce li se făcuse danie. Țăranii aveau un drept efectiv asupra pământurilor ce locuiau. Boierii nici nu puteau vinde pământurile și a le despărți de țărani cari le locuiau.

Cu timpul însă, soarta țăranilor după atari moșii se îngreună foarte mult. Domnii, cari la început prin actul dăruirii unui sat cedase boierului drepturile lor de a mai strânge dări dela acel sat, uitară aceasta și cu timpul puseră din nou bir pe țărani dăruiți¹⁾. Aceasta făcù ca și boierii să uite origina drepturilor lor și să se considere proprietari absoluți. Boierii măriră și ei dijmele și dările ce trebuiau să împlinescă țărani, încât aceștia căzură în starea de degradare a unor adevărați robi. Din această pricină, țărani căutară să părăsească casele și pământurile, spre a căuta aiurea condițiuni mai bune.

Atunci intervine însă o schimbare în condiția

1) A. V. Gâdei : Istoria socială a țăranimii noastre, 1904, p. 29.

proprietății, care a fost o adevărată revoluție economică și un adevărat dezastru pentru țărani. Dreptul de proprietate al țăranilor, în moșia boierului, drept care se mai păstră prin aceea că el nu putea fi gonit după moșia ce locuia, se întoarse cu totul împotriva țăranului și — precum am văzut într'un capitol precedent — deveni obligație de a fi legat de pământul locuit, de a nu putea să-l părăsească spre a se duce după mai bune aiurea, și de a fi adus îndărăt și ținut cu sila pe pământul care nu-i procură decât sărăcie și mizerie. Aceasta este practica juridică, care se stabilise înainte de Mihaiu Viteazul, și pe care acesta o confirmă și o consfințe prin actul faimos al său care sună : «cum fiecare țăran, pe unde va fi, să fie veșnic unde se află».

Până aici țăranul avea un drept efectiv asupra moșiei boierului, de acum încolo moșia boierului are un drept asupra țăranului; până aci pământul era oarecum aservit brațelor țăranilor, de aci înainte brațele țăranilor sunt aservite pământului. Aceasta însă numai de fapt, căci de drept boierii rămaseră mereu obligați să dea din moșiile lor destul pământ de cultură țăranilor așezați pe dânsle.

Stăruințele boierilor vor fi însă ca să poată obține și de drept proprietatea deplină și exclusivă asupra moșiilor lor. «Lupta cea mare, zice d. Nădejde, în veacul al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea, e pentru zilele de muncă și pentru prefacerea boierilor în proprietari absoluți ai pământurilor ce aveau în stăpânire veșnică». Proprietarii voiau să considere pe țărani simplii chiriași

ai pământurilor lor, la cari n'ar aveà nici un drept țărani. Acest principiu fu într'adevăr obținut pe hârtie, chiar în legea lui Caragea, 1815. Regulamentul Organic și legea lui Știrbey din 1851 îl întăriră din nou, fără rezultat însă, căci legea din 1864 puse capăt acestor încălcări din partea boierilor, declarând pe țărani proprietari, cu drept deplin, peste moșiile boierești pe care le locuiau și le cultivau. O adevărată revoluție economică dete la 1864 țăranilor cea ce revoluția întâmplată sub Mihaiu Viteazu le luase.

Rezumând această evoluție a proprietății pământului o observare se impune stăruitor. Soarta țăranului român fu absolut aceea a țării lui. Când țările române căzură sub Turci, țăranii pierdură neatârnairea și căzură sub boieri în stare de rumânie sau vecinie, iar când țările române ajunseră să se libereze de Turci, cea ce se întâmplă pe la jumătatea veacului trecut, țăranii români scăpară și ei deiobagie și clacă și deveniră oarecum proprietari neatârnați. Dovadă neîndoioasă că starea lăuntrică a țării și raporturile dintre membrii societății atârna cu desăvârșire dela raporturile ce legau țara cu puterile vecine.

Rămâne să vedem acum, iarăși pe scurt, cum s'au transformat raporturile dintre proprietar și dintre țărani, în decursul acestor transformări ale proprietății ?

Un lucru este sigur, că în vremile cele vechi, înainte de Mihaiu Viteazul, nici un document nu ne amintește că țăranii s'ar fi plâns contra boierilor stăpâni ai moșiilor datorite de Domni. Con-

dițiile țăranilor erau atunci ușoare; dările către Domni sau boieri nu erau grele; cu timpul se îngreunară însă căci țăranii ajunși *rumâni* sau *vecini* trebuiau să achite dări și către boieri și către Domni.

Rumânia sau vecinia apare în țările noastre în a doua jumătate a veacului XVI-lea ¹⁾. Cu rumânia, documentele au și început a vorbi despre nemulțumirile țăranilor pentru condițiile de muncă ce li se impusese. Starea lor înrăindu-se mereu, cu timpul, mai ales când boierii și mânăstirile uitară valoarea drepturilor cedate lor pe moșiile ce li se dăruise sau pe care le cumpăraseră, dijmele și munca ce se cerea țăranilor ajunseră nesuferite. Țăranii căzură tot mai afund în degradare și ajunseră uneori în condiția țișanilor, putând fi vânduți fără pământ, după cum ne o dovedește un document de pe la 1646.

Interesant este că înainte de secolul XVII-lea nu se întâlnesc documente, care să amintească de cantitatea de dijmă și de munca ce țăranii făceau pentru boieri. Dijma trebuie să fi fost atunci cea ce ea a fost mai târziu. În veacul al XVII-lea și al XVIII-lea, vedem însă ca pe lângă dijmă țăranul, devenit rumân, ajunsese să fie obligat a munci boierului *fără soroc*, adică atât cât va putea el sau cât îi va trebui boierului. Se vede de aci resunetul imediat ce-l avu asupra raportului dintre brațe și pământ revoluția economico-socială dezastruoasă pentru țăran, pe care o consfințise Mihaiu Viteazul. Indată ce proprietatea ajunse absolutistă,

1) Nădejde, op. cit., pag 120.

în fapt, condițiile de muncă ale țăranilor se îngreunară peste puterile lor.

Iată cum muștră pe boierii răi și egoiști, chiar un domn venetic ca Const. Duca, pe la 1695: «Cu păcat este să robești pe fratele tău căci păgânul își cumpără robi pe bani și în al șaptelea an îi iartă, iar alții și mai curând le dau slobozenie; iar tu ești creștin și neluându-l pe bani, și fiind creștin ca și tine, tu vrei în veci să-l vecinești».

În aceste condiții se sbătură țăranii fără ca să poată scăpa, până la Const. Mavrocordat, când într'adevăr, starea lor devenind cu totul nesuferită și amenințând să-i înghită mizeria, se încercă o nouă transformare: liberarea țăranilor din rumânie.

La 5 August 1746, Const. Mavrocordat «obținū delă boieri desrobirea tuturor sătenilor rumâni, care aveau să se răscumpere, plătind fiecare stăpânului său câte 10 lei de cap, «și cu voie de va fi stăpânului său și fără voie». Mavrocordat fixează chiar și zilele de muncă, odată la 24 pe an, altă dată la 12. În Moldova rescumpărarea aceasta se făcū la 1749, în locul robiei rumânilor Mavrocordat dete boierilor *scutelnicii*, cari aveau să dea boierilor dările pe care până acī le dau statului, adică Domnului.

Pentru săteni, zice d-l Gâdei, reforma a fost numai un câștig moral, căci s'au liberat din starea de jumătate robie în care se aflau ¹⁾. Economi-

1) Op. cit., p. 33.

cește, soarta lor nu s'a îmbunătățit cu aproape nimic. Și erà firesc, deoarece natura proprietății rămăsese aceeaș, absolută ca mai înainte.

Deși s'a fixat «un nart» la 12 sau 24 de zile, țărani, zice un document din 1775, «au urmat robi ca mai înainte, căci pentru una din cele 12 sau 24 de zile li se cerea și erau obligați la o muncă pe care n'o puteau face nici în 3—4 zile. Gr. Calimah fixează, la 1761, în urbariul său, cantitatea de muncă ce trebuie făcută într'o zi. Acelaș lucru îl face și Al. Moruzi la 1805. Abuzurile ce se făceau cu aceste legi ajunseră acolo, că, la suirea pe tron a lui Alexandru Ipsilante, țărani lucrau boierilor tot «fără soroc». Acesta introduce din nou nartul de 12 zile, împărțite pe anotimp. Legea lui Caragea fixează aceste zile între 10—20. Regulamentul Organic consacră proprietatea absolută și exclusivă a boierilor, consideră pe țărani ca chiriași liberi, fixă și tradiționalele zile de muncă în număr de 12, și munca ce trebuia făcută în aceste zile, precum și cătimea de pământ ce boierul erà obligat să dea țăranilor spre cultivare. Nu voiu examina aci amănunțit aceste noi condiții ale Regulamentului, voiu cită pe d-l Xenopol, care a făcut analiza comparativă a condițiilor din regulament cu cele anterioare.

«După regulament, zice d. Xenopol, munca este mai grea în realitate, deși în aparență se arată mai ușoară, căci nartul ei numai este hotărât, ca după hrisovul din 1805, pe an, ci se dispune câtă muncă omul are să îndeplinească pe zi, deși ea niciodată nu poate fi lucrată în decursul unei

zile, ci are nevoie de 4—5 zile»¹⁾). Intrucât privește întinderea de pământ ce se dă țăranilor spre cultură, tot d. Xenopol ne spune următoarele : «Dacă comparăm întinderea de pământ încuviințată țăranului de Regulament cu aceea ce o avea după hrisovul din 1805, găsim că *ea a fost redusă prin noua legiuire la mai puțin de jumătate*»²⁾). Inrăirea stării țăranilor n'ajunse însă maximumul ei nici cu Regulamentul Organic. Culmea decăderii soartei țăranilor trebuia s'o consacre legiuirea lui Știrbey din 1851. «Legea din 1851, zice d. Nădejde, dă clăcașilor numele de arendași și trage încheierea că pot fi oricând alungați de stăpâni. Tot odată legea sporește munca țăranilor desființând și drepturile de mutare respectate de Regulamentul Organic». După cum se știe, legea dela 1864 pune capăt mizeriei și decăderii progresive a țăranilor, declarându-i proprietari pe pământurile locuite și cultivate de ei, având a răscumpără claca ce datorau proprietarilor. În schimb țăranii perdură, cu aceasta, toate drepturile vechi nominale ce mai puteau avea asupra moșiilor boierești, cari altă dată fuseseră proprietatea lor și le scăpaseră din mâini din pricina vremilor de restriște și prin daniile Domnilor.

Ne mai rămâne acum să înfățișem, foarte pe scurt, transformările și revoluțiile juridice urmate paralel în cursul revoluțiilor și reformelor economice ce văzurăm.

1) Istoria Românilor, vol. VI, pag. 121.

2) Ibidem, pag. 123.

Cea ce domină și caracterizează viața juridică a Românilor, dela chiar întemeierea țărilor române, este lupta, duelul dintre obiceiul pământului și noțiunile juridice scrise ce căutau să pătrundă și să ia locul vechiului nostru drept. Aceste noțiuni juridice scrise ne veniră la început sub forma slavă. Chiar din secolul al XVI-lea găsim în țară trei pravile scrise în slavonește: «una datată din 1578, a fost regăsită în mănăstirea Putna; alta, din anul 1618, în mitropolia din Suceava; o a treia, din 1636, în mănăstirea Bistrița. Dispozițiile acestor trei pravile sunt împrumutate din dreptul bizantin» ¹⁾.

În veacul al XVII-lea avem alte trei pravile ale lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu. Mateiu Basarab puse să se traducă din slavonește, mai întâiu pravila mică, la 1640, și pravila cea mare, la 1652. Ia 1646 apărură la Iași pravila lui Vasile Lupu. «Cuprinsul acestor diferite culegeri de legi privește mai mult biserica, canoanele și hotărârile bisericesti».

Cum se explică această luptă între vechiul drept nescris și între regulile juridice scrise, cari tindeau să pătrunză la noi?»

Cunoscută fiind simplitatea și sărăcia normelor coprinse în *Obiceiul pământului*, fără îndoială că viața socială a Românilor, desvoltându-se și complicându-se cu timpul, caută să debordeze cadrele restrânse ale acestor norme, după cum la Roma cadrul legilor celor 12 table aveà să fie în curând debordat de dreptul pretorian. Pentru cea ce nu puteà fi regulat de obiceiul pământului, Românii căutară să împrumute la vecini. Ei luară dela

1) Dissescu, Orig. du droit roumain, p. 26.

Slavi dreptul bizantin scris. În deosebi, prescurtarea de drept bizantin a lui Hermanopol erà în aplicare câte odată la Români. Dreptul bizantin scris coprindea mai mult decât cea ce trebuia Românilor; erà un complex prea coprinzător și nepotrivit cu starea și firea lor. De aceea, el rămase mult timp scris numai pe hârtie și nu putu pătrunde în practica Românilor nici după Mateiu Basarab, afacerile și neînțelegerile având a se regula și atunci după cum are obiceiul locului. Această stare de lucruri dăinui până pe la 1774, când Alexandru Ipsilante ocupă tronul Munteniei. Până la dânsul, duelul dintre dreptul bizantin, scris și introdus în pravilele noastre, și obiceiul pământului continua să agite și să turbure starea de lucruri fără ca să fi fost observat. Ipsilante însă observă relele ce decurgeau din această luptă ascunsă și inconștientă, și legiuirea lui «cerea să împace dreptul bizantin scris cu obiceiul pământului, lămurind când să se aplice unul și când altul, pentru ca din conflictul acestor două drepturi să nu tragă foloase asupritorii»¹⁾.

Acesta-i scopul și sensul pravilei lui Ipsilante, dar această pravilă nu-și atinse scopul. Dovadă de aceasta sunt legiuirile ulterioare ale lui Calimach și Caragea.

«Ținându-se trei întocmiri de pravilă, adică a obiceiurilor, a condicei lui Mateiu Basarab și a Romanilor, urmà a nu aveà nici o pravilă, căci obiceiurile, prefăcându-se în multe chipuri, adesea se împotriveau pravilelor romane, și acestea iarăși

1) Nădejde, Originea drept consuet. rom., p. 112.

unele fiind primitoare de două tâlcuri, altele cu totul împotrivoare între ele, surpau una pe alta». «Nici legiuirea lui Ipsilante nu putuse înlocui lipsa unei legislații scrise»¹⁾.

La această lipsă veniră să răspundă codicile lui Caragea și Calimach. Ce erau ele? «Ambii legiuitori întocmesc codicile lor de legi după chipul celor bizantine care le slujesc de model. Pe când însă legiuirea lui Caragea este o compilație mai originală, cea a lui Calimah nu este, în cele mai multe puncte, decât o traducere a condicii civile austriace, ce conține și dânsa dreptul Basilicalelor²⁾. Cea ce este însă mai grav este că aceste condice fură scrise în grecește și rămaseră aproape necunoscute. Condica lui Calimah nu se traduse în românește decât după ordinul lui Kisselef, la 1833. Cea a lui Caragea fusese tradusă la 1819.

Legiuirile acestea schimbă desigur multe norme din vechiul drept român. Amintim aci, din cauza tendinței ei, o schimbare introdusă încă dela Ipsilante și păstrată de legiuirile Caragea și Calimah: excluderea fetelor înzestrate dela moștenirea averii părintești. Această schimbare nu este nici de origină bizantină; ea este o înrâurire a feudalismului austriac.

După legiuirile lui Caragea și Calimach veni reforma politico-socială și mai ales administrativă a Regulamentului Organic, care avea în vedere «organizarea politică a Principatelor, după instruc-

1) Xenopol, VI, pag. 430.

2) Ibid, pag. 432.

țiile rusești». Acest regulament este o primă încercare de a introduce la noi ideea statului constituțional reprezentativ, și o organizare mai modernă a intereselor publice. Rezultatul final însă eră întărirea oligarhiei boierilor și apăsarea claselor sărace. Boierii erau scutiți, prin această legiuire, de plata birurilor, cari aveau să apase numai asupra clasei țăranilor. «Legiferarea, alegerea Domnului, pensiile și gradele superioare în armată erau păstrate numai nobleței, cu înlăturarea desăvârșită a elementului țăranesc. Cu alte cuvinte, boierii erau să tragă toate foloasele din noua organizare, iar țăranii să-i ducă toate poverile». În privința alegerii Domnului, Regulamentul Organic a păstrat principiul electiv, dar a denaturat modul alegerii. «Domnul nu poate fi ales decât dintre cei 15—20 de boieri puși în vârful piramidei nobiliare și la alegerea lui se poate zice că iau parte numai boierii, întrucât din 150 deputați numai 27 reprezintă clasele de jos»¹⁾, în cari țăranii nu intră deloc.

Nu stăruim asupra convulsiunilor de reforme, încercate la 1848, nici asupra reformelor lui Știrbey, cari sunt mai mult administrative și n'au mare însemnătate. Nu tot astfel este însă cu tratatul din Paris, care, în trăsături foarte largi, hotărî destinele țărilor românești. Se știe că tratatul de Paris fu temeiul pe care se organizară țările române, pe jumătate reunite într'un singur stat. Ca atare, el aduse înnoiri radicale în spiritul organizării noastre politice și sociale.

1) Xenopol, vol. VI, pag. 105.

Epoca imitației dreptului francez începù dela 1839. In acel an s'a tradus și s'a sancționat la noi codul de comerț francez; iar principele Știrbey pune de traduce și sancționează codul penal luat din Franța. Nu târziu, istoria noastră avù să înregistreze lovitura de stat a lui Cuza, care răsturnă organizația dată statului conform tratatului din Paris. Legea rurală din 1894 și promulgarea codului civil, a procedurii civile și penale, ca și votarea constituției în 1866 sunt transformări de instituții cari se succed cu iuțeala fulgerului. Se rupe aproape orice legătură cu trecutul politic și social. Umilul și săracul nostru drept nescris, obiceiul pământului, care resistase lui Mateiu Basarab, lui Ipsilante, lui Caragea căzù în sfârșit sub loviturile dese și repetate ale nouilor coduri: penal, comercial, civil, de procedură civilă, comercială ș. a. Zilele lui sunt de atunci numărate, puțin câte puțin, va fi scos din uz și înăbușit sub vegetația stufoasă, încâlcită și complicată a unor legi noi, imitate de peste nouă mări și nouă țări, cari nu aveau aproape întru nimic a face cu vechiul nostru drept scris cât și nescris.

Ce urmări psihologice trebuiau să aducă aceste reforme nesfârșite de instituții, reforme realizate cu o iuțeală ametoitoare? Este ușor de presupus starea sufletească a Românilor, aiurită de aceste schimbări, ecoul turbure ce avură în sufletul și în caracterul românesc. Dela Const. Mavrocordat până la constituția din 1866, în cevà mai mult de o sută de ani, se îngrămădiră următoarele schimbări, și reforme politice și economice: reformele lui

Mavrocordat, condica lui Ipsilante, puncturile din hrisovul lui Al. Moruzi, codicile lui Caragea și Calimach, Regulamentul Organic, reformele administrative și economice ale lui Știrbey, tratatul din Paris și realizarea unirii cu toate schimbările ce ea necesită în structura societății, lovitura de stat și legea rurală, adoptarea diferitelor coduri franceze, votarea actualei constituții. Pentru un interval de timp abia de 115 ani, aceste schimbări sunt ceva neuzit în vieța vreunui popor sau societăți. Ele au caracterul și însemnătatea unor convulsiuni repetate și prelungite, al unor crize isterice adânci. Instituțiile românești se făcură și se refăcură, din nou, de 10 ori într'un secol, aproape câte odată pe fiecare zece ani. Epoca aceasta ni se înfățișează ca o epocă de dizolvare continuă și complectă a societății românești. Structura simplă și rudimentară a statului, puțin întărită chiar înainte vreme, începù, mai ales dela 1830, să se destrameze, să se surpe și să se deșurpeze piesă cu piesă. Aceste schimbări și complicații sunt ca niște clocotiri ale unui lichid ce fierbe într'o retortă, în care o reacțiune oarecare sau o sinteză este în curs de a se operă.

Anarhia, clocotirea ce produc corpurile chimice introduse, și cari se dizolvă,—în cazul nostru legile și codurile împrumutate de pretutindeni, cari nu prind — sunt comparabile cu chaosul turbure, cu clocotirile transformărilor, ce au încercat țările noastre. În acest timp ne găsim într'o fază de trecere, în care vechile corpuri s'au topit, iar corpul nou, sinteza, --noile instituții nu s'au desprins

încă deajuns, ci abiã au început a se fixã pe fundul retortei — societatea noastră.

Este știut că caracterul indivizilor și al popoarelor este ecoul pe care-l lasă în suflete felul activității ce desfășoară. Instituțiile sunt ca niște tipare, în care se toarnă activitatea membrilor unei societăți. Ele modelează și dau formă manifestărilor omenești. Activitatea popoarelor și a indivizilor se desfășoară după calapoadele acestor instituții. Reformarea prea repetită a acestor tipare de activitate, topirea lor, dizolvarea continuă a instituțiilor aduc dizolvarea activității popoarelor și prin aceea a caracterului lor. Chiar vechile modele de a cugeta și simți dispar. Astfel societatea românească din secolul trecut, cu schimbările prea dese de instituții, cu infinita complicare a acestora, constituî ca un fel de lichid ce posedă minunate virtuți corosive, dizolvante pentru caracterul și mintalitatea, prea rudimentară și prea fragedă, a Românilor. De aceea, în veacul trecut, caracterul moral, mintalitatea Românilor, calapoadele de activitate, de acțiune și simțire, modurile vechi de a vedea, superstițiile și credințele vechi se desagregară, se pulverizară și se topiră în atmosfera socială care le înecă și le pătrundeă. Trăsăturile, chiar cele mai consistente, ale minții românești se topiră pe neștiute ca niște bulgări de zahăr într'un pahar cu ceaiu ferbinte.

Să ilustrăm aceste generalități teoretice prin câteva realități. Așa, în privința caracterului moral și religios, Gr. Păuceșcu scria următoarele: «În lipsă de idei puternice, de onoare și demnitate

personală, generațiunea dinainte aveà... frica de Dumnezeu... Nu furau, nu înșelau, nu năpăstuiu, căci ochiul lui Dumnezeu veghià necurmat și pretutindeni. Erau milostivi, erau răbdători, pentrucă Dumnezeu dà tot binele și erà drept să deà și ei... Țăranii, poeți de felul lor, divinizau instituțiile sociale. Ei plăteau dijma, spre pildă, nu proprietarului, ci lui Dumnezeu... Toate aceste credințe, cari făceau poliția în țară, dispar au dispărut.... Și deci relele se înmulțesc în societate; noțiunea dreptului se schimbă și ajunge să fie al nostru tot ce putem apucà fără să comitem un delict caracterizat; noțiunea adevărului se schimbă: am ajuns să credem că cine strigă mai tare, acela vorbește adevărul; noțiunea binelui se schimbă, tinerii numai respectă pe bătrâni, din contră...»¹⁾

Nepotrivirea acestor instituții, împrumutate fără alegere, din grabă, a adus, după părerea d-lui Păucescu, de o parte, un regim de instituții centralizate și autoritare, și de altă parte, legi foarte liberale. Din această contradicere decurg o sumă de rele. «Cetățeanul isbit în interesele sale printr'un act arbitrar n'are la cine să se plângă». În sistemul centralizat, autoritar al administrației, el nu găsește nici un sprijin, și atunci «ca să-și afle îndestulare pleacă cu timpul capul sub atot puternicia guvernului, *se leapădă de independența caracterului*, care nu e bună decât să-l sărăcească»²⁾. Regimul parlamentar, așa cum funcționează la noi, a devenit o școală de corupție». Cauza este că lipsește ar-

1) Chestiunea țărănească, p. 3 și 4.

2) Ibid., p. 11.

monia dintre organizarea noastră despotică și constituțiunea noastră liberală.

D-l Păucescu vedeà o contradicere și mai mare între legislație și societate. De o parte, avem o societate de oameni simpli, incuți; de altă parte, legi încâlcite, de o complexitate savantă, date în mâna acestor oameni ca să le aplice. Câți primari știu să caute în legile organice ale primăriei, pe care le au în mână, și dacă știu să caute, câți știu să citească, și din cei ce știu să citească câți înțeleg? Necunoscând legile, pedepsele, ce primarii aplică celor vinovați de ceva în comună, sunt de multe ori din cele mai bizare. Amenziile, la care ei supun pe locuitori bănuți, sunt de obicei să plătească băutura în cârciumă, care de multe ori este sub acelaș acoperământ cu primăria; «așa încât a ajuns ca funcțiunea de primar să fie o școală de beție. Trebuie să fii om și jumătate ca să nu ieși bețiv din primărie. Mai toți cari știu scrie și citi prin sate sunt bețivi și aceasta din cauză că au fost mult timp primari»¹⁾.

De cele mai multe ori cârciuma este a primarului, acolo se fac judecățile, acolo împăcăciunile pentru a se beà aldămașul. Toate zizaniile, toate gâlcevele se sfârșesc prin băutura dată primarului și consiliului comunal. Numai vorbim de dreptul ce s'a dat țăranilor să-și aleagă primar. Alegerile sunt ocazii de petreceri sgomotoase, menite să întreție și să desvolte alcoolismul.

Libertatea și mai ales deslănțuirea concurenții

1) Ibid, p. 19.

libere pentru niște, oameni simpli, incuți, au avut urmările morale cele mai dezastruase. Astfel, desființarea autorității breslelor a avut ca urmare că «meșterii noștri, nărăviți de mai nainte să fie ținuți în frâu, când s'au simțit fără nici o autoritate pe cap, s'au lăsat lenii, s'au lăsat beției»¹⁾. Cele mai multe nenorociri isvorăsc din schimbarea regimului nostru autoritar în regim liberal, «schimbare făcută fără pregătire, fără veste, fără chibzuială». De aci a reeșit sistemul de neîndurată exploatare și sărăcire ce se practică de către proprietari asupra țăranilor.

Regimul de libertate a dat pe țăranul incult, neprețuit, nepregătit și sărac, pe mâinile proprietarului care e de un egoism amarnic. Această situație a zugrăvit-o energic Dobrescu-Argeș într'o cuvântare la Cameră: «Cum vreți dv., ca o brută cum e țăranul nostru să poată lupta contra proprietarului, care e înarmat cu toată puterea pe care i-o dă averea, învățătura, viclenia... Țăranul e prea slab economiceste ca să lupte cu proprietarul».

Mulțămită acestui regim de libertate și de liberă concurență, apărură, în vremea noastră, faimoasele învoeli agricole, cari, mai ales în Moldova, sunt un adevărat capo-d'operă de exploatare neîndurată și cinică.

«Este învederat, zice d-l Păucescu, că ideia liberală este mai bună pentru omul cultivat și cu mijloace, căci își cunoaște interesele și știe ca să le apere, și mai ales poate să și-le apere; și ideia autoritară este mai bună pentru omul incult și

1) Ibid. p. 40.

fără mijloace, căci el nu-și cunoaște interesele, și dacă le cunoaște nu știe să le apere, și dacă știe să și le apere nu poate să și le apere ¹⁾.

«Dacă liberalismul profită societăților înaintate, omoară societățile înapoiate». Introducerea unui complex de legi, atât de rafinat și încâlcit, a contribuit, pe toate căile, să sărăcească mai mult clasele sărace în judecăți de tot felul. D-l Păucescu observă cum organizarea complicată a tutelei este o sărăcie, țărani vin de câte 5—6 ori pe la judecătorie, fără ca să poată constitui consiliul de familie. Așa a fost cu formele căsătoriei.

D-l Dissescu, rezumând practica vieții sale de jurist, se exprimă astfel asupra legislației complicate, străine și prea schimbătoare ce se introduse în timpurile din urmă. «Legislație doctrinară, care nu ține socoteală de dezvoltarea istorică, de caracterul națiunii, nu există decât pe hârtie. În Franța, codul este unificarea și statornicizarea legii. La noi, din potrivă, codificarea a adus înmulțirea soluțiilor juridice și controverselor la infinit. Clasa de jos n'are nici o încredere în lege» ²⁾.

D-l Motru, examinând efectele înoirii și complicării instituțiilor asupra vieții economice, face câteva observări și reflecții vrednice de notat.

«...Sub haina Românului de oraș, om de afaceri modern, găsești pe vechiul păstor și agricultor primitiv, pe acei strămoși, cari timp de veacuri n'au înțeles averea decât în lucruri cari se văd, cari n'au știut de bani și credit, ci de locuințe încăpătoare, de vite numeroase. Atunci înțelegi de ce

1) Ibid., p. 43

2) Origines du droit roumain, pag. 69.

vlastarele acestor strămoși se joacă cu împrumuturile la credit, se prind, se înecă în numeroasele obligațiuni ce subscriu, cum se prinde musca în pâna păianjenului?». Așa se explică, după d-l Motru, lipsa desăvârșită de spirit de economie ce ne caracterizează.

În sfârșit, d-l Păucescu constatând «starea de anarhie morală în care ne sbatem» ne înfățișează în aceste colori tabloul ei: «Suntem o minune pe lume, suntem un popor fără moravuri, fără religie și fără lege. Căci moravurile s'au depravat într'un mod înspăimântător, în religie nu credem, și legile nu se aplică decât la o minimă parte a populației. De o jumătate de secol luptăm numai ca să sfărâmăm toate legăturile morale, să omorăm toate credințele. Și am ajuns într'adevăr să nu ne temem de nimic, să nu credem în nimic și n'avem decât o țintă cum să ne îmbogățim mai mult și să trăim mai bine» ¹⁾.

Orcât este de încărcat acest tablou moral, el este în mare parte adevărat și ilustrează minunat adevărul abstract ce constatam noi mai sus, anume, că reformele prea multe ale instituțiilor, înlocuirea lor prea repede cu altele streine, prea înaintate și complicate, topind tiparele activității, dizolvă caracterele și deslănțue anarhia. Cea ce, însă, n'a putut observa d-l Păucescu este că această pornire datează, nu de o jumătate de secol, ci de mai bine de un secol, și că oamenii individual luați nu sunt vinovați, ci așa i-a silit să lucreze întreg trecutul nostru, care este o adevărată minune în istoria

1) Cultură și Politicianism, p. 93.

omenirii. Pornirea imitației dela streini nu datează dela Cuza, Brătianu și Rosseti, ci dinainte de Cuza, cu câteva veacuri. Acele condice de drept bizantin, în slăvonește, găsite la Pătna în secolul al XVI-lea, pravilele lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu, condica lui Ipsilante, Calimah și Caragea sunt apucături vechi, constitue un lanț, a cărui ultimă verigă este codul Napoleon. Noi n'am avut o istorie și o vieță proprie. Noi am împrumutat, în toată vremea noastră, lucrurile și instituțiile celor cu care am fost în atingere. Am luat dreptul bizantin dela Bulgari, dela cari am luat și cuvinte și scrierea; l'am luat apoi dela Fanarioți, când înrăurirea lor eră covârșitoare, dela Austria, când Austria ne domină, dela Francezi, când Francezii ni se impuneau cu prestigiul lor. Pornirea imitației este adânc înrădăcinată în firea noastră, și vine de departe. Pricina ei este lipsa unei vieți istorice independente, și unei personalități etnice proprii. Adevărul este însă că, din toate împrumuturile făcute la strein, tot legislația franceză, cu toată complicația ei, este cea mai bună, cea mai potrivită cu firea noastră, și ea tinde azi a pătrunde masele, și a fi asimilată. Ea dă astăzi lovituri mortale vechiului obicei al pământului, care se ținuse tare sub toate loviturile venite dela dreptul bizantin, austriac ș. a.

Vom spune numai câteva cuvinte asupra reformelor instituțiilor culturale, căci, după cum am scris într'un capitol precedent, chestiunea ne va ocupa în volumul viitor.

Instituțiile culturale, ca și starea sufletească a popoarelor, variind în funcțiune de vieța lor is-

torică, sub aspectul social, economic și politic, eră firesc ca la noi instituțiile culturale să fi variat paralel cu cele economice și politice, ale căror transformări le văzurăm. Transformările instituțiilor, distrugând vechile tipare ale activității, alterează și schimbă și mentalitatea. Aceste schimbări dizolvă și vechile tipare de a simți și cugeta. Pentru fotografierea mintală a noilor moduri de activitate trebuesc clișeuri și cugetări noi. Iată cum reformele instituțiilor sociale aduc reformele culturale.

La începutul întemeierii țărilor române, slavismul eră întrebuițat exclusiv în biserică, iar școala, fiind absorbită de biserică, cartea, atât cât se învăța a scrie și citi, eră slavă. Către finele veacului al XVI-lea, slavismul se rărește și, încet cu încetul, limba greacă gonindu-l din mănăstiri, ca și pe călugării bulgari, fu introdusă ea de numeroșii greci ce pătrunseră în țară și în slujbele bisericești. Printre picături, în interval, se trezi și limba română. Cea slavonă fiind uitată, iar cea grecească ne fiind știută de oamenii țării, Românii, de mare nevoe, întrebuițară și limba lor în biserică. Odată deschisă calea, limba română începù a fi cultivată pentru biserică și pentru afacerile domniei. Ea fu însă, dela început, strâmtorată de limba greacă modernă, căci prima școală regulată, propriu zisă, deschisă de Vasile Lupu la Iași, este grecească. Această limbă fu răspândită, mai ales, prin predarea citirii și lecturii de călugării greci ce se adăposteau tot mai numeroși prin mănăstiri. Este știut că mai toate mănăstirile din țară, fiind închinete mănăstirilor din Orient, erau în stăpânirea Grecilor.

În București, școala grecească se înființează de Șerban Cantacuzino, ceva mai târziu, dar este mai bine organizată. Ea dovedește la ce grad Domnii greci se românizaseră. Diferiții Domni greci și chiar români, cari se rânduiau la scaunul domnesc, îngrijiră mai mult de școala grecească decât de cea română. Se cunoaște marea grije și cheltuiala ce purtă Brâncoveanu școalei grecești, lucru care ne arată în ce măsură Domnii români se grecizaseră. Mavrocordat înființă la Iași și o tipografie grecească și aduse tipografi greci. Constantin Mavrocordat, reformator cum era, reorganiză și îmbunătăți și școala grecească, dând hrisov că nimeni nu mai poate ocupa funcții publice, fără să cunoască limba grecească.

La 1776, Grigore Ghica va avea grije să întemeieze școli grecești și în provincie: la Botoșani și Galați, și, pe la aceeași dată, în București, Ipsilante va înființa școli grecești la Craiova și Buzău. În sfârșit, «la 1803 se mai înființează școli de limba elinească și românească, afară de Galați, Botoșani și episcopii, încă la Focșani, Bârlad și Chișineu».

Școala românească doar că nu se pierdă să dispară cu totul. Ea vegetă în umbra școalei grecești, până când vor veni s'o adune din gunoiu și s'o trezească la lumină, la Iași Gheorghe Asaki, la București Gh. Lazăr și mai târziu Eliade. Rezultatul fu că mai toți oamenii țării mai de frunte cunoșteau limba greacă și adesea uitaseră pe cea română. Toată clasa bogată se instruiseră în grecește, pe când clasele sărace erau cu totul neinstruite, în nici un fel de limbă. În deosebi, cel mai mare zel pentru limba greacă îl puseră mă-

năstirile și oamenii bisericeii. De observat este că în Muntenia grecismul progresează și se întinse și mai mult ca în Moldova.

Boala grecismului la noi purtă însă în sine mijlocul îndreptării noastre. Grecii, veniți în țară ca Domni, fură totdeauna oameni instruiți, cunoscători ai limbei franceze, pe care le plăcea s'o vorbească și s'o respândească. În jurul lor se împrăstie gustul acestei limbi cultivate și printre Români. Aceștia să vede că purtau în firea lor adânc înrădăcinată o înclinare, o predilecție către această limbă. Ea sună, în adâncul sufletului lor, ca un ecou îndepărtat și plăcut, în ea se simțiau mai aproape de firea lor, decât se simțiseiă la auzul graiului slavon și grecesc. Limba franceză pătrunsese repede în societatea românească, pe urmele limbei grecești și nu întârziă a-i lua locul. În scurt timp, în locul școalelor grecești, vom găsi școale franțuzești, la Iași și București. Inrăurirea rusească, care se întetia mereu, contribuî mult la această schimbare ¹⁾.

Ca și limba greacă, limba franceză se întinse prea mult și încă mult mai repede decât cea. Școala românească, limba română nu-și putură lua, dela început, tot avântul, ele fură umbrite și strâmtorate de școala și limba franceză. Rezultatul fu că anarhia culturală deveni și mai mare. Societatea înaltă învăță franțuzește, știa carte grecească, iar clasele de jos nu știau nici un fel de carte. Ur-marea cea mai însemnată fu însă curentul ce se

1) Pompil Eliade, «L'Influence française sur l'esprit public en Roumanie».

stârni în limba și literatura română, crescândă sub influența franceză. Pe urmele slavismului de altădată și ale grecismului recent, se născu curenții neo-latin sub trei nuanțe: latin vechiu, italian și francez, predominând când una când alta din aceste nuanțe, după persoane.

Generațiile de pe la mijlocul veacului trecut, pare că se rușinară de trențele slavone ce se aflau în graiul nostru și de rătăcirea grecească, în care căzuseră generațiile trecute, și aducându-și aminte de originea noastră, voră să șteargă din sufletul nostru aceste urme de înstrăinare. Ea se aplică asupra fizionomiei sufletului românesc, exprimat în graiu, și vră să șteargă petele slovone și dungile grecești ce mășgăleau și întunecau portretul mintalității noastre, cercând să descopere, sub aceste pete și dungi, urmele și contururile adevărate ale vechii noastre fizionomii romane. Portretul nostru sufletesc, așa cum eși el din mâinile acestei generații, eră cevă inform, bizar și mai hibrid. A doasele vremii fură șterse fără să se descopere vechile linii și trăsături. Colorile și elementele nou așternute erau nepotrivite cu fondul.

În acest timp, clasele de sus, boierii și burghezia născândă, se înstreinaseră tot mai mult învățând franțuzește și uitând chiar a mai vorbi bine românește. Chaosul cultural se încurcă și mai mult, în timpul din urmă, când limba și înrăurirea germană se adăogară la cea franceză. Avurăm, pe deoparte, o populație rurală cu totul neinstruită, sau cu o instrucție abia începândă, de altă parte, o nobile și burghezie franțuzită și nemțită, totul făcând o babilonie culturală și morală fără că-

pătăiu, și ale cărui urmări erau starea pe loc a limbii române. Cum o eșire trebuia să se găsească, într'o zi, din această stare, reacțiunea nu întârzie. La început, foarte cumpănită și rațională, ea fu condusă de d. T. Maiorescu. Epigonii însă duseră lucrurile la celalt extrem. Ei reiau încă odată, în timpul nostru, portretul 'bietului nostru suflet etnic, îl supun încă la alte ștersături și se căsnesc să-l mai desfigureze încă odată. Năzuința lor este să șteargă urmele noilor înrâuriri, să scoată din graiu termenii francezi, latini, și să ne aducă înapoi slavonismele dela 1400. Ei vor să ne pue din nou în atmosferă culturală dela 1400 și ne predică înțelepciunea acelora, cari se retrag în *turnul de ivoriu* al unui trecut istoric cristalin, și nu vor să învățăm nimic nou din prezent, după cum nu vor să uităm nimic din acest trecut. Greșală. Națiunile, ca și indivizii, n'au o viață sufletească decât în atingere cu streinii, și țesătura sufletului lor se alcătuește din cele ce vor fi furat și primit dela streini. A oprî pe un popor să învețe dela streini este o faptă tot atât de înțeleaptă, ca și aceia care interzice copilului educația și instrucția școalei și cărților. Acei cari vor să excludă, cu totul, înrâurirea streină vor să ne taie atingerea cu lumea morală din afară și vor să ne ție în stare de minoritate perpetuă.

Transformările instituțiilor noastre culturale, în timpul din urmă, duseră la această anarhie morală, în care avem, de-o parte, oameni, mai ales în clasele bogate, cari au uitat până și limba strămoșilor lor (fie acei strămoși Greci, Bulgari

sau Români), de altă parte, oameni care vor să ne încue în leagănul și în fașele culturale slavone dela 1400.

După cum se vede, urmările psihologice ale reformelor și schimbărilor prea dese în instituțiile noastre culturale: școala, biserica, educația, limba, sunt aceleași ca și urmările reformelor diferitelor instituții sociale economice și politice.

Intreg secolul al 19-lea ni se înfățișează ca o atmosferă socială sguduită de curențe puternice, de schimbări și reforme, în care instituțiile se improvizază într'o clipă și sunt dărâmate și dispar în clipa următoare. În această atmosferă totul este provizoriu și efemer. Forme și reforme se schițează și dispar la toată clipa. Anarhia instituțiilor se complică, chaosul de legi împrumutate dela societățile mari occidentale covârșesc mintea simplă și spiritul necultivat al Românilor. Formele vechi, temeinice dispar, iar cele noi, potrivite firii noastre, nu există încă definitiv, ci numai ca niște schițări nestatornice, turburi, pe care mintea nu poate să le digereze, din cauza mării și savantei lor complexități. Activitatea publică și privată, scoasă din tiparele vechi, trecută în scurtă vreme prin zeci de tipare noi, unele absurde, altele imposibile se destramă, se pulverizează. «În acest interval, scrie d. Dissescu, se stabilesc raporturi false, o civilizație cu totul artificială și aparentă, instituțiile n'au nici o putere morală, nici o vitalitate»¹⁾. Totul în viața publică și privată este o

1) *Origines des Droit*, p. 69.

babilonie fără sens, într'o dezordine și într'o anarhie fără capăt.

Tabloul moral al acestei stări de lucruri este prins, pe la 1860, și turnat într'o formulă lapidară, cu cunoscuta putere de a formulă a minții franceze, de către d-l Le Cler: «Un domnitor fără palat, un cler fără morală, o academie fără membrii, o bibliotecă fără cititori, străzi imense fără case, locuințe splendide lângă maghernițe infecte, bulevarde superbe și *cloacuri* infame; prețutindenii apă și nici o fântână... o municipalitate fără șef, o poliție fără agenți, tribunale fără justiție, intrigi lipsite de iubire, divorțuri fără frâu, bărbați fără neveste, neveste fără bărbați...» 1).

Iată care au fost urmările morale ale trecutului nostru de reforme continui și grăbite aduse instituțiilor sociale și economice.

1) La Moldo-Valachie, p. 307.

CAP. XII.

INSUȘIRILE SUFLETEȘTI ACTUALE ALE POPORULUI ROMÂN

Acuma când pornirea generală a popoarelor neo-latine este mai mult a se lepădă de originilor romanică¹⁾, din pricina ideii false că sângele latin a îmbătrânit și decade, nu mai este o mândrie gălăgioasă a afirmă sângele latin care trăește în noi. Invinuirea de decadență sau degenerare nu ne poate atinge pe noi, cari abiă acum începem a trăi o vieță proprie. Pe când celelalte națiuni neo-latine au ajuns la maturitate și au dotat lumea cu opere de valoare universală, energiile noastre sunt proaspete, gata să fie modelate în opere desăvârșite, cari de sigur că n'au văzut încă lumina zilei. Noi suntem în lume la începutul carierei noastre și va trebui să dăm forme de artă și de cugetare romanică sub o înfățișare nouă, deosibită. Vom aveà să reedităm și noi mentali-

1) D-l Fouillée, în *Psychol. du peuple français*, ține să dovedească, cu un adevărat lux de argumente, că Francezii sunt o națiune mai mult germanică decât latină.

tatea latină, pe care Italienii, Francezii și Spaniolii au dat-o la iveală, sub înfățișeri deosebite, caracteristice lor.

Latinitatea noastră este așa de adevărată că ea a surprins pe toți streinii cari ne-au descoperit. «Moravurile romane se bănuiesc abia la Pompei, zice baronul d'Haussez, însă în Transilvania le poți studiă..., dacă lângă Neapoli nu găsești decât unele din lucrurile de a doua mână ale scenii, și trebuie să crezi actori; aici actorii vorbesc și lucrează dela sine, cum ar fi făcut-o cu două mii de ani înainte,... nimic nu s'a schimbat» ¹⁾. «Țărancele române, scria de Gerando, au adesea acest tip particular pe care-l întâlnești la femeile din Italia». În măsuri egale, sângele dac a intrat în compoziția națiunii noastre. Bună parte din populațiunile de munte, din Oltenia și Transilvania, ni se înfățișează cu costumul pe care l'a fixat artiștii antici pe coloana lui Traian. Sunt sate întregi de oameni cari se păstrează astfel, și cari se înfățișează cu totul deosebit de ceilalți *români* ai satelor vecine, din care cauză se și numesc și sunt numiți ungureni. Deosebirea exterioară este totdeauna însoțită de o deosebire lăuntrică, de caracter și de suflet. Românii propriu ziși, — de sigur urme mai adevărate din vechii Romani, sunt mai arțăgoși, mai țăntoși; fură, înșeală, mint; ungurenii — rămășițe probabile din vechii Daci, sunt mai blânzi, mai supuși. Contrastul psihologiei lor îți dă un fel de icoană a cea ce trebuie să fi fost Dacia dupe cucerirea ei. Ungu-

1) *Alpes et Danube*, p. 309.

renii se tem și simt oarecare repulsiune de Români, iar Românii se uită cu oarecare mândrie și batjocură la ungureni. Această stare sufletească oglindește par'că și acum raporturile dintre Romanii și Dacii vechi, învinșii și învingătorii din Dacia traiană.

Cum este stabilit că Oltenia, Banatul și Transilvania apuseană au absorbit pe mai toți coloniștii romani, este de așteptat ca aci caracterul roman, latin să se fi păstrat mai viu. Energia, voința, dibăcia și spiritul de întreprindere aci trebuie să se fi prins mai statornic de solul țării. Și într'adevăr, Oltenia fu leagănul neamului nostru. De aci veni totdeauna redeşptarea. Toate mișcările porniră de aci sau aci veniră ca să iă ființă. Spiritul practic și dibăcia Oltenilor sunt cunoscute și încercate de toți ceilalți Români. Iar între Oltenia, Banat și Transilvania apuseană nu este, în această privință, nici o deosebire. Cu totul altfel va fi însă în Moldova. Aci elementul românesc venit din Maramureș fu subțire și puțin. Populația este de sigur slavă romanizată. Ea nu poate străluci prin energia voinții și spiritul practic și de întreprinderi. În schimb, imaginația, simțul frumosului și însușirile contemplative ale artistului se vor sublinia și degaja mai ușor aci, nefind de loc sau prea puțin îngustate de spiritul practic de origină romană.

* * *

După ce am văzut, în rezumat, în capitolele precedente, ce fu istoria Românilor, să vedem acum în ce chip modifică ea vechile însușiri sufletești cunoscute, moștenite dela Romani, Daci și

Slavi, pentru ca să ne dea înfățișarea morală și mintală sub care astăzi ne cunoaște lumea.

Cele mai generale caractere ale istoriei și ale societății Românilor trebuie, cu necesitate, să se regăsească și să se recunoască în trăsăturile cele mai de seamă ale portretului nostru moral, sufletul nostru nefiind decât resfrângerea în noi a evenimentelor istorice și sociale cele mai însemnate.

Or care sunt caracterele cele mai generale ale istoriei noastre? Cum ni s'au înfățișat, primate în liniile lor cele mai abstracte, istoria și societatea Românilor?

Din punctul de vedere al întregului neam românesc, cea dintâiu observare de făcut este că națiunea română, propriu zisă, nu este încă pe deplin făurită. Rolul formativ al istoriei noastre nu este dus până la capăt. Acest rol abia este jumătate isprăvit și nu va fi pe deplin terminat decât atunci, când neamul românesc, în întregimea lui, va fi una, va alcătui o societate, fără bariere și fără granițe despărțitoare pe întreg teritoriul, pe care se împărăștie azi graiul românesc. Ca și istoria, harta noastră, este neisprăvită, înjumătățită abia și este încă în așteptarea statornicirii a celor de pe urmă contururi adevărate și naturale ale ei. Harta noastră, care este desigur adevăratul substrat organic al sufletului nostru etnic, este oprită în cursul creșterii ei. Ni se înfățișează ca ceva neechilibrat, fără bază temeinică, ca un edificiu inform sau cu forme șovăelnice.

Ca atare, îi lipsesc organe temeinice, părți esențiale de structură. Trecutul nostru istoric, în loc să ne întregască, adesea ne-a mutilat. Corpul na-

țiunii noastre,—organismul, din care trebuie să decurgă însușirile sufletului nostru, fiind neterminat tot așa ne aflăm și sufletește. Suntem neisprăviți geograficește și istoricește, suntem nevârștrici din punct de vedere social. Și aceasta primă trăsătură a istoriei și societății se resfrânge foarte simțitor în sufletul nostru și în produsele lui.

Toate felurile de activitate românească, știința, literatura, arta noastră, agricultura, industria și comerțul nostru poartă pecetea neisprăvitului. Activitatea noastră, sub toate înfățișările ei practice sau teoretice, în toate ramurile, se găsește în fașe, și se sbate în greutatea nașterii ei. Dacă, spre pildă, în Franța, toate fructele minții și activității franceze poartă pecetea caracterului de isprăvit, al intractabilului *fini, achevé*; la noi, toate roadele muncii noastre se înfățișează sub pecetea neștearsă, fatală a neisprăvitului. Astfel, neisprăvită este istoriografia noastră, încât nici azi nu suntem încă bine lămuriți despre începuturile și obârșia noastră; neisprăvită este limba, gramatica și ortografia românească, căci nu aflăm încă reguli stabilite, statornice, primite nici de toți autorii și scriitorii, nici de acelaș autor în diferitele lui scrieri, nici chiar de acelaș autor într'una și aceeași scriere a sa ¹⁾; neisprăvită este literatura și arta noastră, căci până azi n'avem încă un poet ca Milton sau Dante (păstrând proporțiile bine înțelese), n'avem un dramaturg ca Molière și Schiller sau Ibsen, n'avem un pictor ca Tițiano sau Murilo, nici un sculptor ca Michel Angelo etc.; neisprăvită este cugetarea ro-

¹⁾ In lipsă de alt document, cititorul să examineze cartea ce are sub ochi.

mânească, căci până acum n'avem un cugetător ca Descartes, Locke sau Leibnitz; în sfârșit neisprăvite sunt comerțul și agricultura și industria, la noi, căci comerțul îl fac străinii, căci țaranii noștrii nu sunt azi nici mai buni nici mai răi agricultori decât vechii Geți, iar industria ne vine gata din patru părți ale lumii; și peste toate acestea, neisprăvită este cultura noastră, azi abiă 18—20 dintr'o sută de români știu citi și scrie, iar numărul școalelor abiă este a treia parte din ceea ce ar trebui să fie. Această trăsătură de căpetenie a sufletului românesc se leagă cu altele de aceeași natură, cari decurg oarecum dintr'insa, și pe care avem să le examinăm mai la vale.

O a doua trăsătură mai pronunțată și mai caracteristică a istoriei noastre, și care se răsfrânge foarte simțitor în natura sufletului nostru etnic, este pasivitatea, rezistența defensivă, resemnată, pasivă, supusă, înfrântă, lipsa de energie ofensivă. În deosebi, istoria țărilor române, din cele din urmă trei veacuri, cu prea rari abateri dela regulă, este o cheltuire de energie foarte mică în acte de rezistență resemnată și de apărare pasivă, este o îndârjire în a nu cedă, a nu capitulă cu totul. Luptele contra Turcilor se fac cu pungiile de bani; belșugul câmpiilor bogate înlocue, față de Turci, vigoarea brațelor oștenilor lui Mircea și Ștefan. Reprezentanții cei mai desăvârșiți ai acestei epoce sunt Mateiu Basarab și Constantin Brâncoveanu, care și apărară țara și lungile lor domnii cu regimente de pungi, încărcate cu galbeni și trimise Sultanului și vizirilor.

Această notă precumpănitoare a istoriei pătrunse adânc în sufletul nostru etnic și dădu o culoare particulară înfățișării, lui în diferitele sale manifestări. Mulțămită acestui caracter esențial al istoriei noastre, în firea Românului nu s'au dezvoltat până acum, după cum avem să vedem, decât însușirile negative, oarecum pasive și defensive. Istoria n'a dat ocazie priincioasă dezvoltării bunelor noastre însușiri, calităților noastre sufletești pozitive. Spiritul și activitatea românească sunt lipsite de acele avânturi, înălțătoare, obraznice prin cutezanța lor, pe care le vedem la alte popoare în Occident și chiar la vecinii noștri Ungurii și Bulgarii.

Românul, din potrivă, se deosibește printr'o modestie cumițită, printr'o înțelepciune resemnată, care caută, în formă mai ales, să înlătore pericolele, prevenindu-le.

Dacă strămoșii noștri capitulară dinaintea puterii turcești, actele Capitulației cuprind obligația, obținută dela Turci, ca să nu se așeze în țările noastre, să nu ridice moschee. Românii se păstrară de cotropirea Turcilor, nu apucând spada de mâner sau pușca, ci invocând acest capitol din Capitulațiile care-i legă de aceștia. Tot astfel, în timpul nostru, văzând comerțul și averea țării în pericol de a fi confiscate de Evrei, noi am făcut legi restrictive, cu sute și sute de articole, prin cari îngrădim acțiunea lor, în loc să ne dedăm noi înși-ne comerțului și să'i combatem pe calea naturală a concurenței în propria-ne țară. Resemnarea, îngăduința noastră de asemeni a fost mare văzând, în timp de 2—3 veacuri, elementul grecesc inun-

dând țările noastre, fără ca să-l combatem și să-l exterminăm, de atunci de când eră încă la începutul împuternicirii lui.

Intr'un cuvânt, prudența dincolo de margine, calculul urmărilor, răbdarea, îngăduința și modestia timidă, cumiștenia pacinică sunt însușiri pe care împrejurările istorice le impuseră și le desvoltară la Români, până la o margine extremă, care, după părerea unora, se învecinește cu lașitatea ¹⁾.

Sunt nenumărate faptele din istoria noastră, cari ilustrează foarte luminos acest aspect negativ, pasiv al sufletului nostru. Mai întâiu, un lucru este învederat: revoluțiile și revoltele împotriva apăsării și despoierii, fie venite dela streini, fie mai ales dela boieri, sunt lucruri necunoscute țăranilor noștri, și aceasta mai cu deosebire între limitele Regatului. In tot veacul al XVIII-lea, țăranii, în loc să se răscoale și să doboare pe cei care-i asupreau, luau calea defensivei pasive, resemnate, și păraseau țara trecând Dunărea la Sârbi și Bulgari, sau munții în Transilvania. Revoluția lui Tudor Vladimirescu este departe de a fi o adevărată revoluție activă, dârje; ea se reduce mai mult la un fel de simplă demonstrație fără urmări. Revoluția din 1848 este iarăși o paradă, o sărbătoare, nu se caracterizează deloc prin violența și cruzimile cari au avut loc, în alte țări, în împrejurări de acestea. Azi chiar, țăranul român îngăduie să fie despoiat, exploatat mișelește de arendașii greci și evrei și chiar din proprietari nemi-

1) Manegușiu, «Noua Revistă Română», I, pag. 107.

loși și ezită încă să ridice capul, să înlătore, prin mijloace violente, pe cei cari sunt izvorul nefericirilor lor.

«Țăranul român, zice Hippolyte Desprez, nu este răutăcios, nici pizmaș; el n'are simțământul răsbunării și în epocele în care ar fi fost în stare să-și răsbune pe boieri lui, ca în 1821, el s'a mulțumit să-i ia în bătaie de joc, imitând purtarea și portul lor, limba lor, expunând moleșirea lor pentru batjocura obștească» ¹⁾.

«Să-i vezi, scria Salaberry pe la 1820, cu înfățișarea sălbatică și în haine care reamintesc costumul roman, cu toporul atârnând de chimir, te-ai indigna găsindu-i, sub o așa înfățișare, atât de fricoși, și slabi» ²⁾. Acelaș autor francez, descriind o călătorie a sa dela Severin la București, destăinuiește următoarele lucruri: «Un caporal, îmbrăcat în tunică austriacă, îi pune pe fugă sau îi adună la un loc, ca pe niște turme fricoase, pe niște oameni mari și cari îi se par puternici, cari ar avea înfățișarea unor copii ai libertății, dacă ochii lor n'ar trăda aservirea și dacă robia nu i-ar fi făcut să creadă și ei că sunt slabi» ³⁾. Tot așa se exprimă asupra noastră Thomas Thornton: «Dacii erau oamenii cei mai rășboinici. Locuitorii actuali, în locul virtuților cari caracterizau pe strămoșii lor, în locul bărbăției demne ce constituiă caracterul roman, nu mai păstrează decât o îndărătnicie de a refuza cea ce știu bine că va fi obținut și încăpățănarea de a sustrage cea ce nu îndrăsnesc să apere.

1) Op. cit., p. 225.

2) Voyage à Constantinople, p. 98.

3) Ibid., p. 29.

Infățișarea lor robustă, curagioasă contrastează în mod bătător cu imbecilitatea lor reală căci sunt umiliți din pricina sclaviei și au dobândit chiar și credința că sunt slabi ¹⁾».

Toți străinii cari au vizitat țările românești au fost dureros isbiți de aceste însușiri negative ale caracterului nostru. «Ce le pășă, zice X. Marmier, care este numele stăpânului lor. Cea ce știu ei este că trăesc ca să muncească, să plătească, să sufere și să tacă. Românii moștenesc, din tată în fiu, o resemnare mută care se schimbă în apatie, și această apatie este susținută încă de neștiința lor» ²⁾. Mareșalul Moltke, în această privință, scrie următoarele, în memoriile sale: «Niciodată Românul nu-și arată recunoștința, chiar atunci când darul pe care i-l faci întrece mult așteptarea sa; el privește, cu aceeași tăcere, toate apăsările pe care le sufere. În ochii lui, nu este înțelept de a se arăta vesel, și este zadarnic să-ți trădezi durerea» ³⁾. Acelaș lucru îl observă Le Cler, când scrie că «Românii par liniștiți și nepăsători. Foarte rar vezi fizionomia lor turburată de mânie sau înveselită de surâs, or luminată de entuziasm» ⁴⁾. «Mânia și cruzimea sunt rari mai ales la țărani» ⁵⁾. «Țăranul este sobru, răbdător, se mulțumește cu puțin, nimic nu poate fi mai modest decât hainele lui, și mai frugal decât hrana sa, dar este lipsit de energie, de inițiativă» ⁶⁾.

1) P. 327, 329.

2) Du Rhin au Nil, Paris, 1847, p. 291.

3) Op. cit. p. 7.

4) Op. cit. p. 248.

5) Ibid. p. 256.

6) Ibid p. 306.

În ce măsură sunt juste observațiile acestor străini, cari au călătorit prin țară, nu este greu de văzut. Toate aceste însușiri sufletești negative, pe care ei le atribue Românilor și în special țăranului român, trebuie să fie adevărate, când ne gândim că revoluțiile active, revoltele îndârjite, continuate sunt lucruri necunoscute țăranului român, că libertățile și drepturile, de cari se bucură de formă până acum, li s'au dăruit de sus, din inițiativa altora, din bunăvoința puterilor europene. Aceste libertăți și drepturi, pe cari ei nu le-au cucerit, le-au fost aduse din Apus de un Brătianu, Rosetti, Kogălniceanu, nu în mijlocul fulgerilor și trăsnetelor revoluției, precum altă dată Moisi aduse Evreilor tablele legii, obținute dela Dumnezeu pe muntele Sinai. Fără îndoială că aceste însușiri negative sunt adevărate, când ne gândim că aceste drepturi și libertăți, câștigate de drept, nu sunt încă de fapt; de oarece se cunoaște deplina nepăsare civică a țăranului în alegeri, lipsa lui desăvârșită de voință, complecta lui cedare față de presiunile tuturor guvernelor.

«Din propria-i inițiativă, pentru propria-i scăpare, și contra opresorului cutezător, Românul — scrie d-l Maneguțiu — arar combate; unul se codește «nu-și face bucluc» cum zice el; prea mult «dă pace»; prea bucuros «lasă pe Turc» vorba ăluia, «dacă Turcul l-ar lăsa pe el», și acest lasă-mă să te las este adevărata lașitate a Românilor» ¹⁾.

Orce om bine îmbrăcat impune Românului, care-l crede îndreptățit să-i ceară serviciu și să-i dea ordine, observă Mareșalul Moltke.

1) Art. cit., pag. 107.

Aceeaș trăsătură caracteristică, recunoscută până aici în deosebi țăranului român, se dovedește a se găsi și la burghezia orașelor noastre. Intr'un studiu apărut de curând, d-l C. A. Popescu intitulează, foarte semnificativ, unul din capitolele sale: *Paralizia civică*. Autorul acestui studiu descrie abținerea politică a oamenilor de profesie liberă, cari ocolesc alegerile sau votează cu guvernul ca și funcționarii, iar drept scuză pentru pasivitatea și resemnarea lor dau cunoscutul motiv că «n'au să schimbe ei țara». D-l Popescu socotește, și cu drept cuvânt după noi, că aci este cazul unei adevărate *abulii*, boală de voință¹⁾. Fără îndoială că această boală de voință este adevărată, și încă este cronică, durează de mult. Ea este ecoul învechit al unei perioade de patru veacuri de viață istorică pasivă, umilită, supusă la voința altora, cari apasă nemilos pe sufletul nostru.

Lipsa de energie și de voință activă, pasivitatea defensivă și resemnată în faptă a Românilui, a lăsat însă loc la protestarea verbală, fie prin batjocură și sarcasme, fie prin plângeri și critici adresate, în proză și în versuri, către și în contra asupritorilor. Intreaga noastră literatură populară în versuri este predominantă de nota plângătoare²⁾. Multe din poeziile și cântecile poporului nostru sunt tot atâtea jelbi, tot atâtea *lăcrămații* îndreptate spre cer contra asupririi ciocoiului; alteori ele iau tonul unor amenințări de răsbunare, ame-

1) Pentru adevăr și cinste, 1906, p. 65.

2) Vom vedea în volumul al doilea, din analiza literaturii populare, în ce măsură cântecele noastre populare confirmă acest adevăr.

nințări cu atât mai crude cu cât mai niciodată n'au trecut dela vorbe la fapte. Câte din doinele noastre sunt pline de văicăreli și de suspine înecate în lacrimi! Iar muzica noastră, ca întreaga muzică orientală dealtminteri, este tot atâtea plângeri sfâșietoare și blesteme câte accente.

Plângerea, protestările, blestemele în potriva streinilor și boierilor lasă loc adesea sarcasmelor usturătoare. Neputându-le răspunde cu puterea, Românul a răspuns asupraitorilor săi cu disprețul concentrat în ironii ucigătoare; de cei ce l'au bătut, el și-a bătut joc, i-a bătut și i-a împuns cu ascuțiturile spiritului său tăietor. Revolta și amarul nedreptăților ce i-au făcut cei mai puternici, poporul român le-a aruncat acestora în față, în formă de protestări și batjocuri. El nu s'a dedat la violențe, n'a asasinat, n'a ars, n'a măcelărit pe asupraitorii lui.

În această privință este însă de făcut o deosebire între Românii din Regat și între cei din Transilvania, și chiar între Românii din diferitele provincii din Regat. În România, nota aceasta pasivă, resemnată este mai pronunțată în Moldova, apoi în Muntenia, mai ștearsă însă în Oltenia. Dovada de aceasta este că ambele revoluții, din 1821 și 1848, avură loc și plecară după pământul Olteniei. Tudor și Magheru sunt fiii Olteniei. Românii din Transilvania, sub acest raport, se deosebesc foarte mult de cei din România. La ei puterea de resemnare este mult mai mică, energia răspunsului la asuprairi s'a cheltuit mult mai mult în fapte violente, în brutalități decât în plân-

geri și în sarcasme poetice. Nobilimea maghiară din Criscior, simți, la 2 Noembrie 1748, puterea brațelor țăranului român atâta amar de timp robit de ea. Această nobilime plăti atunci, cu capetele a 37 membri de ai ei, asupririle din trecut. Asemenea o pățiră și nobilii din Brad, care plătiră la fel crimele lor în ziua de 5 Noembrie, la podul de peste Crișu. Zarandul, Ribița și alte multe orașe fură martore la aceleași scene sângeroase; în aceasta din urmă 41 nobili unguri fură măcelăriți. «Țăranii, zice d. A. Densușeanu, erau surzi și muți la rugărilor Domnilor lor. Legați cu lanțuri de care îi duceau la capul satului și aici îi dă pe mâna țiganilor să-i execute și înmormânteze. În furia lor, ei nu cruțau nici femeile, nici copiii Domnilor lor, și executau într'o formă pe domnii lor feudali, cum și pe aceia cari nu aveau nici un iobagiu. Revoluțiunea nu erà numai în contra nobilimii, ci erà în contra întregului element unguresc»¹).

«...Pe femei le îmbrăcau în haine românești, le interziceau să mai vorbească ungurește, le sileau să umble desculțe pe strade, apoi toți captivii, bărbați și femei într'o formă, erau obligați la toate lucrurile economice, domestice și agricole a țăranilor, până chiar să le curețe poețile»... «Trupele țăranilor, ori pe unde treceau, în urma lor, din casele nobililor numai rămâneau decât cenușa sau triste ruine. Așa că urmele acestui înfricoșat resboiu de exterminare, deși acoperite de nouele ruine ale anului 1848—49, se mai cunosc și până azi în comitatul Zarandului»²).

1) Densușeanu, *Revoluția lui Horia*. București, 1884, p. 163—170.

2) *Ibidem*, p. 171.

Intr'adevăr, la 1848—49, revoluția cu Avram Iancu dete loc la aceleași desfășurări de cruzimi, ca și revoluția lui Horia și Cloșca. De sigur că revoluțiile din 1437 și 1514 nu fură nici ele mai puțin violente și brutale. Fapt este că în ultimile patru veacuri, energia Românilor din Ardeal se păstră viguroasă și dârje și se trădă în patru mari revoluții, pe când acea a Românilor din Regat se prăbuși și se frânse, până aproape a dispărea sub parada unor revoluții anemice, abia în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Românii din Regat, putem zice, n'au cunoscut de loc mișcările istorice revoluționare.

D-l de Gerando descrie astfel pe Românii din Transilvania, în privința revoltei lor lăuntrice. «Pe când Maghiarul cheltuește într'un moment clocotirea inimii sale, Românul o ascunde și zice între dinți: *ține minte*. Când vine împrejurarea el nu va uită să se răsbune. Păzește-te de *ține minte* zice un proverb al Ungurilor»¹⁾.

Trăiți într'un complex de împrejurări deosebite, mai aproape de atmosfera morală copleșitoare a Orientului, supuși de timpuriu îndoitului jug înjosit al Otomanilor și al Grecilor, Românii din Regat pierdură de timpuriu vechia virtute daco-romană.

Alta fu soarta Românilor de peste munți. Exploatați de un stăpân mai harnic el însuși, nici ei nu pierdură vechea lor hărnicie. Apoi, jugul Ungurilor nu fu încărcat cu al altor venetici, și în robia lor relativă se bucurară, cel puțin, de

1) Op. cit. p. 348.

niște condiții de pace și de liniște, pe care țările române le pierduseră chiar dela al douilea al lor descălecat.

Adevărul este însă că și caracterul energetic al Transilvănenilor nu fu și nu este curat în toată masa lui. Energia lui este departe de a fi egală cu a părinților noștri daco-romani. Ceea ce se mai păstrează nu este decât o isbucnire adâncă, care se întâmplă rar, și pe care o îneacă o vieață umilită, supusă, fricoasă, de toate zilele. Astfel, d-l Maneguțiu citează mai multe fapte, cari dovedesc lipsa de energie, pasivitatea răbdătoare a Transilvănenilor.

Intre altele, citează dânsul cazul a 300 Români, înarmați, plecați dintr'un sat românesc, pentru adunarea dela Blaj, în 1848, în «chilomanul ne mai pomenit de plângeri și vaete din partea mamelor, a nevestelor, a copiilor, ca și cum ar fi mers la spânzurătoare». Acești bravi Români, la Blaj, încremenesc auzind vuet mare de popor, precum și svonul că vin Ungurii. Româniii noștrii, zice d-l Maneguțiu, cumpărară dela curtea episcopului, cu 100 galbeni, dreptul de a se întoarce acasă.

Cu rari excepții, se poate zice că rolul istoriei noastre a fost să aștearnă o dungă groasă peste portretul moral ce am moștenit dela părinții noștri etnici, cu deosebire peste acele trăsături cari înfățișeau vigoarea, energia activă, tenacitatea, cutezanța caracterului roman. Abiã ici coela au mai rămas colțuri uitate de acțiunea istoriei și aceste colțuri se păstrează mai mult la Româniii din Ungaria decât la cei din Regat.

Istoria noastră națională, privită or cât de superficial, înfățișează un al treilea caracter distinctiv, foarte pronunțat cu toate că nici acesta pozitiv. Acest caracter este lipsa de dezvoltare proprie, unitară, omogenă a desfășurării trecutului nostru. După cum am văzut prea bine, în capitolele precedente, țările române n'au dus o viață proprie pe seama lor, neatârnată de nimeni decât un foarte scurt timp, dela Vladislav Basarab până în timpul lui Mircea, abia vreo 50—60 de ani, cât trecu dela scuturarea jugului unguresc până la recunoașterea supremației Turcilor. Încă dela 1391, Țara Românească este socotită de Turci printre țările tributare lor. Prin urmare, Țara Românească, la început formată din două voievodate supuse de Bulgari, unite în urmă într'un singur Stat, care pe la 1242 cade sub stăpânirea Ungurilor, nu scapă de aceasta decât pentru timp de vreo 50 de ani, și își găsește un nou pericol, un nou dușman și un nou stăpân în Turcii, cari veneau atot puternici din Asia.

În veacul al XIX-lea, la început, stăpânirea turcească nu se slăbi decât pentru a face loc celei rusești, care eră mult mai amenințătoare și de care abia ca prin minune puturăm scăpa. În interval, sub masca stăpânirii otomane, avurăm să purtăm jugul demoralizat al Grecilor și al Fanarului, care, în viața noastră culturală, veni să se așeze îndată după ce ne scăpasem de cele din urmă rămășiți ale jugului bulgaro-slav.

Într'un cuvânt, în toată desfășurarea trecutului nostru, nu furăm neatârnați, de capul nostru, decât un prea scurt interval de timp, pe care-l mășori

cu câțiva zeci de ani. Pentru rest, istoria noastră atârnă sau de Bulgari, sau de Unguri, de Turci și în sfârșit de Ruși și de puterile europene. La noi au poruncit și s'au făcut stăpâni toți câți au trecut pe la noi și pe lângă noi. Bulgarii ne-au poruncit și ne-au impus voința lor, religia, limba și organizația lor de stat; Ungurii ne-au poruncit, precum ne poruncesc încă în Transilvania și Banat, și ne-au impus voința lor și limba lor; Turcii ne-au poruncit și impus voinței noastre capriciile și obiceiurile lor; Grecii ne-au poruncit și-au pătat caracterul nostru cu umbre nesănătoase; în sfârșit, Rușii ne-au impus și au înfrânt voința noastră îngenunchindu-ne țara.

Pe când la alte popoare, înrâurirea vecinilor s'a mărginit cel mult la o împrumutare de cuvinte, de noțiuni sau de moduri practice de a lucra, la noi, din potrivă, ca nicăiri, vecinii nu ne înrâuriră pur și simplu ci ne impuseră, odată cu voința lor, și chipul lor de a fi. Slavii, spre pildă, nu se mărginiră a ne da cu împrumut o categorie de cuvinte, de noțiuni sau obiceiuri, ci ne împrumutară organizația lor de stat, limba lor grăită în stat și în biserică, până și alfabetul și scrierea lor. Turcii nu ne impuseră numai voința și jugul capriciilor lor, dar și obiceiurile lor orientale. Se știe cum pe la începutul secolului al XIX-lea, Poarta vedeă cu ochi răi orce schimbare în costum și orce imitare a apucăturilor occidentale. Turcii vedeau în aceasta un semn de nesupunere, și persecutau și exilau pe cei cari păraseă portul și obiceiurile turcești¹⁾. Grecii chiar, la rândul lor, căutară

1) A se vedeă Pompiliu Eliad, Histoire de l'esprit pub., p. 120.

să ne impue cu forța limba și mentalitatea lor. Am văzut, în această privință, cum Const. Mavrocordat a dat hrisov ca nimeni să nu mai poată ocupa vre-o funcțiune dacă nu cunoaște limba greacă. Acest lucru nu s'a mai întâmplat, cred, la nici unul din popoarele Europei, care ocupă azi scena lumii.

Avem, ca națiune, o obârșie foarte eterogenă, compusă din tot felul de popoare cunoscute în antichitate și în evul mediu; atât de eterogenă încât abia Statele-Unite din America se mai pot compara cu noi. «Dacă caracterul român este anevoios de definit, pricina o bănuiesc în prețioasa lui complexitate», zice d-l Bellessort.

Pe lângă aceasta, viața noastră istorică și socială, aproape sub toate raporturile, fu înstreținată, atârnată și mărginită de viața altora. Istoria noastră ne-o făcură vecinii, nu așa cum am fi dorit noi, ci cum le-a plăcut lor. Noi n'am trăit viața noastră proprie, ci pe a altora, pe a mai multora, potrivit vremilor prin cari am trecut. Aproape tot ce-am avut ne-a fost dat de alții, de voe de nevoe; și n'am apucat să ne asimilăm bine împrumuturile unora că de grabă au venit alții să ne impuie voința și capriciile lor. Viața noastră istorică fu astfel un șir de schimbări la față; în cursul vremei ea fu ca o apă care ia culorile și înfățișarea peisagiilor prin cari trece în cursul ei. Trecutul nostru fu impersonal, anonim, fu o serie de moduri de a fi aproape streine, cu totul deosebite între ele.

Desfășurarea vieții noastre istorice fu ca o carte cu istorioare dramatice și comice, care sunt

tot altele pe fie care filă. Lipsa unei vieți istorice și sociale proprii, lipsa unității și omogenității trecutului nostru, iată un caracter poate cel mai de căpătenie al istoriei Românilor.

Acest caracter istoric avu urmări grave și adânci pentru sufletul și mintalitatea românească, și mai bine zis pentru caracterul și voința Românilor. Am văzut că ceea ce caracteriză istoria Romei, ca și a Angliei, fiind statornicia și continuitatea perfectă a desvoltărei lor, caracterul și voința Romanilor și a Englezilor nu putea fi, după cum nici nu fură, decât puternice, tenace, coerente.

Istoria Românilor, având o desfășurare în contrast cu cea a Romanilor și Englezilor, trebuiă să aibe urmări cu totul altele, pentru psihologia noastră. Pe cât este de tenace, puternic și consecinte cu ea voința Englezilor și caracterul lor, pe atât trebuie să fie de slabă, incoerentă și anarhică, voința noastră. Acest efect al istoriei veni deci să confirme și să adauge urmările psihologice, care decurg din caracterul istoriei noastre, analizat în primele pagini ale acestui capitol. El va fi încă de câteva ori confirmat și subliniat de alte aspecte ale istoriei Românilor, ce vom examina mai la vale.

În privința mintalității, urmările acestei vieți istorice anonimă, lipsită de caractere proprii și de unitate sunt și mai învederate și mai pronunțate încă. Mai întâiu, de aci decurge lipsa de unitate a mintalității românești, întrucât se poate vorbi de o astfel de mintalitate în înțelesul clasic al cuvântului. Tot de aci provine lipsa de caracter propriu, neted și lămurit a mintalității românești. La tot pasul

ți se poate pune întrebarea, ce este românesc din coprinsul sufletului nostru, în ce constă mintalitatea Românească, care-i sunt trăsăturile caracteristice, proprii? Și la această întrebare de cele mai multe ori ești în încurcătură ca să răspunzi, sau nu găsești de loc răspunsul.

Dacă se poate vorbi ușor de o mintalitate franceză, engleză sau germană, nu tot așa de ușor este să vorbești de mintalitatea Românului. Pe aceasta o vei putea defini poate mai curând prin note negative; mai ușor poți spune că nu este decât cea ce este ea. Ea n'are linii generale statornice, puncte fixe care să se regăsească aceleași în mai toate producțiile și manifestările ei. Lipsită fiind de unitate, manifestările minții românești nu poartă toate o pecetie proprie, temeinică, în totdeauna aceeaș, care să dea culoare particulară diferitelor piese din care se compune mintalitatea noastră. Conținutul sufletului nostru etnic se alcătuește, în cea mai mare parte, din crâmpoe și petece împrumutate dela neamurile vecine, neasimilate, nedigerate și neomogenizate, pentru ca o pecetie distinctivă a individualității noastre etnice să fie pusă pe fiecare din ele. Aceste crâmpoe sunt străine unele de altele, fără legătură logică, fără urmare. Conținutul minții noastre alcătuește nu un aliagiu, ci un amalgam, nu este încă un tot, ci o sumă. Diferitele noastre povești, basme, anecdote, balade, cântice bătrânești, legende nu alcătuesc cicluri unitare, ca literatura altor popoare, ci sunt piese detașate, izolate, fără legătură între ele. Nimic nu leagă *Mănăstirea Arge-*

șului cu *Miorița* sau balada lui *Corbea* cu a *Oprîșanului*.

Cea ce este și mai semnificativ este că Mănăstirea Argeșului, Miorița, legenda Soarelui și Luna, ca și cea mai mare parte din baladele și legendele noastre, nu sunt ale noastre proprii. Ele se găsesc la Slavi, chiar la Germani, unele, și este foarte probabil că dela aceștia le-am luat noi. Cu deosebire însă, basmele românești sunt toate împrumutate dela vecini, cu modificări cu totul neînsemnate. D-l Șeineanu, într'un studiu voluminos și amănunțit, ne-a dovedit îndeajuns acest adevăr. Așa fiind cu literatura noastră populară, nu va fi deloc mai altfel cu cea cultă. Din potrivă. Cine cunoaște literatura noastră cultă, până pe la 1875—1880, și-a putut da seama că ea eră, cu prea rari abateri dela regulă, cu totul lipsită de originalitate și de caracter românesc. Romanele lui Bolintineanu și Grădăraș, poeziile acestora, multe din acelea ale lui Eliade, Alexandrescu, sunt sau copii servile sau imitații nereușite sau localizare nenimerite după modelele literaturii străine. Dicționarul lui Maxim și Laurian, ca și aproape întreaga proză a timpului, erau străine și înstrăinate.

Dar se poate vorbi de un stil românesc în sculptura și în arhitectura noastră veche sau nouă? Și mai puțin. Toate mănăstirile noastre sunt par'că fabricate după modelul celor din Orient.

«In general, arhitectura noastră, ne spune d-l Bogdan, este împrumutată dela Athos. Este incontestabil că multe biserici și mănăstiri de ale noastre, și încă din cele mai frumoase, au fost ri-

dicat de meșterii aduși din Athos»¹⁾. Casele, locuințele sunt la noi aceleași ca în toată peninsula balcanică. Pictură noi n'am avut decât pe cea din biserici și aceasta reproduce, după ritualul ortodox, compoziția, fondul și forma, în chip servil, a picturii bizantine, devenite oficială, canonică în biserica ortodoxă. Muzica noastră populară seamănă când cu cea a Slavilor, când cu cea a Ungurilor. În deobște este tristă, tăgănită și monotonă. Singura manifestare artistică, în care se pare a fi pus puțină originalitate, este broderia cusăturilor țărancelor noastre. Motivele ce se găsesc în alesăturile și cusăturile în râuri, de pe cămășile lor, sunt de o frumusețe deosebită, de un gust delicat, ales, și oarecum original, deși multe din ele se găsesc adesea la Slavii din sud, în deosebi la Sârbi.

Fie în liniile ei cele mai generale, fie în amănuntele ei, mentalitatea românească, atât cât e, și cum este, reproduce ecoul desfășurării vieții noastre istorice. O istorie a Românilor n'a fost scrisă succesiv în timp, de oamenii din țară. Istoria noastră este împrăștiată în crâmpee și petice, prin arhivele țărilor vecine. Filele ei sunt detașate și aflătoare în toate patru colțurile lumii: unele s'au găsit în Persia, altele în China, cele mai multe sunt la Budapesta și Varșovia, nu puține se află la Roma și Veneția, mare parte din ele sunt la Viena, Constantinopole și Petersburg. Istoriografii noștri moderni sau mai vechi trebuiră să colinde lumea întreagă, ca să adune fărâma-

1) Luptele cu Turcii, cultura veche română, p. 65.

tură cu fărâmatură diu urmele trecutului nostru. Așa cum fu istoria noastră trăită, așa fu și cea scrisă. Ciopărțită, risipită, perdată în colțuri uitate de biblioteci părăsite, conținutul ei se găsește la străinii cari mărunțiră și sguđuiră vieța noastră istorică. De unde poporul român și'a adunat cuprinsul mintalității sale heterogene, de acolo vor strânge istoricii noștri vești despre trecutul neamului nostru. Istoriograful nostru nu va face decât să se ție pe urmele bardului român. Pentru a scri istoria adevărată a noastră, va trebui istoricului care va face-o, să anticipeze opera biblică a arhanghelului, din ziua judecării din urmă; va trebui să sune din surle și trâmbițe, să adune oasele împrăștiate din morminte, să pue os la os, și să învie morții din patru colțuri ale pământului, să-i supue la un interogatoriu amănunțit, și, din mărturiile culese, să aleagă și să alcătuiască cartea trecutului nostru. Altfel n'o va putea scri, căci neamul nostru, neavând o vieță istorică proprie și unitară, isioriografie proprie n'avem și cronicile noastre sunt foarte târzielnice și fragmentare, ca și cuprinsul sufletului nostru etnic.

Am arătat că evenimentul cel mai precumpănitor din istoria noastră, în ultimele patru veacuri, este căderea tuturor țărilor române sub Turci și agravarea, adâncirea tot mai mare a acestei căderi și decăderi. Acestei căderi datorim noi, pe de altă parte, pătrunderea și mai mult a atmosferei morale a Orientului în țările noastre. Aduși mereu de Turci spre Orient, având a suferi prestigiul și precumpănirea lor politică covârșitoare,

nu puteam să nu cădem cu desăvârșire în apele mintalității Orientului.

Văzuserăm pe scurt în capitolele precedente, cari au fost urmările înrâuririi turcești și orientale asupra sufletului nostru. Să le analizăm și să le complectăm aici. Ele vor veni să confirme încă odată, să complecteze și să lămurească urmările ce au avut primele trăsături negative ale istoriei noastre.

Dela Mircea cel Mare până la Mihaiu Viteazul, s'au împlinit două veacuri de lupte crâncene cu Turcii. Ceea ce Mircea cedase Turcilor, suzeranitatea, Mihaiu voi să ia înapoi. Aceasta pentru că tributul dat de Mircea ajunsese să fie de o mie de ori mai mare, pe timpul lui Mihaiu, pentru că pretențiile și cererile Turcilor ajunseseră a nu mai putea fi suferite. Vreme de două veacuri, Românii căzuți sub Turci se sbătură ca să sgdue jugul turcesc, își sacrificară toată energia, toate resursele și toate speranțele ca să iasă de sub stăpânirea Otomanilor, dar fără rezultat. Cu cât ei făceau eforturi mai mari ca să scape, cu atât se adânceau mai afund. Pe măsură ce se ridică voința și energia lor dârje, pe aceeași măsură eră lovită mai cumplit, și țările erau mai îngenunchiate. Dovadă Vlad Țepeș, Petru Rareș, Ioan Vodă cel Cumplit. După acești trei domni, țările române căzură în fundul prăpastiei și definitiv. Căderea fu cu atât mai afund, cu cât eforturile lor să se ridice fură mai violenteși mai viguroase.

Voința cerbicoasă, îndârjită și constantă a Daco-Romanilor se topi în noi, se prăbuși, dispărù aproape în focul acestor lupte. Cruzimea și violența brutală se înmuiă, tenacitatea caracterului

se răspândi ca ceața și deveni slăbiciune. Lovită și doborâtă fiind la pământ, voința și energia strămoșilor noștri, or câte ori încercară să ridice capul, nu este de mirare că noi nu putem da azi o dovadă de voința energică, de tenacitatea Englezului, a Germanului, și că în această privință nu putem stă alături nici chiar cu Bulgarii și Ungurii. Stăpânirea turcească a omorât în noi orice energie, orice voință, orice veleitate. În a doua jumătate a veacului al XVII-lea și în tot veacul al XVIII-lea, energia și voința românească fură ca și desființate. Micile fărimituri, cari vor mai fi fost rămase, fură enervate și evaporate. și acelea, în atmosfera morală și socială a Orientului, în care ne confundasem pe deplin, sub îndoita acțiune a Turcilor și a Fanarului grecesc.

Atât de mult fu înfrântă și zdrobită voința și energia Românilor de către spadele Ienicerilor, în cât trica de Turci a pătruns adânc, nu numai în sufletul și caracterul nostru, dar par'că în carnea și oasele noastre. Amintim din nou cuvintele lui Moltke: «rezistența arătându-se de atâtea ori zadarnică, Românul nu s'a mai gândit la alt mijloc de scăpare decât fuga». Până mai alaltăieri, Românul simțea o adevărată groază, numai dacă auzea pronunțându-se numele Turcilor. Vederea Turcilor îi incremenea, le înghețea sângele în vine. Este mult sens în observația, devenită banală, că mamele române își speriau copiii cu venirea Turcilor. Astăzi încă, în graiul poporului incult, Turcii se identifică cu noțiunea vrăjmașilor în general, ei simbolizează pericolul, ruina, dezastrul. Tot ei simbolizează la noi stăpânirea, nobilimea. De acea,

multe din baladele și legendele noastre populare sunt pline cu versuri ca acesta:

Turcilor, boierilor...

Frica, groaza de Turci este, și mai cu seamă eră instinctivă la Români. Erau presimțiți din depărtare. Indată ce erau zăriți, acțiunea spontană, reflexă a Românilor, eră fuga. Și fuga nu eră numai a unui sat, a unui cătun sau a unei mâini de oameni, ci chiar a unor orașe întregi. Foarte interesantă este, în această privință, descrierea pe care o face Francezul C. Lefebvre, pe la finele veacului al XVIII-lea, despre o călătorie a lui prin țările române «Moldovenii, zice dânsul, aleargă să se ascundă în păduri și în munți de frica trupelor turcești, luând cu ei toată averea lor mai prețioasă. Eu însumi am fost martor și am văzut groaza, teroarea Moldovenilor, într'o astfel de împrejurare. Eram prizonier la Galați, prin anul 1778, când fusei deșteptat, într'o noapte, de strigătele femeilor și de sgomotele pregătirii de fugă, pe care o făcea întreg orașul. Cauza acestei răvășeli eră zvonul despre apropierea unei armate turcești, zvon, care, din fericire pentru ei, se găsi a fi fost lipsit de temei» ¹⁾. Fără îndoială că scenele acestea erau foarte dese și obicinuite pe atunci.

Voința și energia Românilor se redusese în aceste timpuri la înțelepciunea fugii. Filosofia noastră, din tot veacul al XVII-lea și al XVIII-lea,

1) Tableau historique et politique de l'empire ottoman, Paris VII, p. 20.

se coprinde în proverbul prea popular la noi care zice:

Capul plecat de sabie nu este tăiat.

Cu toate acestea, multe capete de Români fură tăiate, până ce Românii învățară să plece capetele. Este de observat cum se modifică acest proverb, în veacul al XIX-lea, în mintea poetului:

Capul ce se pleacă, paloșul nu-l taie
Dar cu umilință lanțul îl încovoie.

Conștiința umilinții lanțului este opera, contribuția secolului al XIX-lea de redeşeptare și de neatârnare.

Timiditatea, paralizia voinței, frica, lipsa de curaj, în general, au stăpânit și mai stăpânesc încă sufletul Românilor. «Tirania, scria contele de Salaberry pe la 1820, a făcut pe Români timizi, și josnici»¹⁾. Iar francezul Charles Pertusier, cam în același timp, zicea de noi: «nu găsești la Români, orcare ar fi treapta lor socială, nici o energie, nici cea mai slabă scântee de însușiri războinice, prin urmare nimic care să te autorizeze a promite destine înalte unei națiuni»²⁾. Aprecierea este de sigur prea severă, însă ea eră destul de îndreptățită în vremea în care ea a fost făcută. Este știută clauza din capitulațiile țărilor române, în care Turcii opreau pe Domnii români de a ține armată mai multă decât ar fi vrut Sultanul. În chip sistematic, Turcii voiră să desarmeze pe Ro-

1) Op. cit., p. 49.

2) La Valachie la Moldavie... Paris, 1822, p. 32.

mâni și să distrugă până în adâncimi instinctul lor răsboinic. «Jugul turcesc, notă Moltke în memoriile sale, a frânt energia acestui popor. Armele i-au devenit streine, și se supune la toate cerințele stăpânului».

Dela Mateiu Basarab, Țara Românească nu mai are armate regulate de nici un fel. Sub Domniile veniți din Fanar, armata degeneră cu totul. Lovitura de grație o dăte forței noastre armate Constantin Mavrocordat, pe la 1740, desființând «clasa călărașilor cari erau scutiți de bir, nimicind astfel și restul de putere militară ce se mai afla în țările române». Firește că după un veac și jumătate de lipsă complectă de exercițiu, energia răsboinică a Românilor scăpătase aproape cu totul. Nu tot astfel va fi în Transilvania, unde energia răsboinică și vitejia Românilor s'a păstrat aproape întregă. «Fiind sobru, zice Laurençon, s'ar putea face (din Români), niște foarte buni soldați; probă cele 6 regimente de infanterie din această națiune, pe care le are Austria, și cari, desigur, nu sunt întrecute de altele, nici în vitejie nici în disciplină»¹⁾. Va fi de ajuns câțiva zeci de ani, chiar câțiva ani de reluare în mână a armelor, pentru ca vechile instincte răsboinice să se trezească.

Dovadă de aceasta este că, în timpul Regulamentului Organic, sub Kisselef, întocmindu-se o miliție a țării, și chiar o trupă regulată, vechiul spirit militar renăscu din cenușa lui, instinctele răsboinice se treziră din nou și eșiră la iveală.

1) Nouvelles observations sur la Valachie, p. 26—27.

Așà încât, pe la 1839, abia peste 10 ani dela înființarea acestor trupe, Raoul Perrin putea scrie «Românii au fost totdeauna priviți, și cu drept cuvânt, ca niște bravi și curagioși soldați... Trimiteți un batalion de infanterie română înaintea vrăjmașilor, și veți găsi la el îndârjirea eroică a Sciților și a Dacilor. Dacă va trebui să meargă, el va înainta în dreptul gurii fumegânde a tunului; dacă îi comanzi oprirea unei trupe vrăjmașe, el nu va șovăi nici cât un zid de aramă, strâns compact, inatacabil» ¹⁾. Se poate ca aici să fie ceva exagerare în bine, precum autorul de mai sus citat exagera în rău.

Observația unui alt francez, făcută pe la 1850, ne pare cea mai aproape de adevăr asupra acestui punct. «Românul, zice de Gerando, nu este răsboinic din firea lui; totuși odată înrolat, el servește ca un bun soldat. Dacă nu va avea furia și elanul Ungurilor, el are mai multă încăpățânare de rezistență decât aceștia. «Dă pe moarte» este un proverb al lor. Ceva din valoarea romană a rămas în ei, și comparându-se cu Saxonii, a căror înfocare pacinică se întrebuițează numai în comerț, ei zic: la un Român zece Sași» ²⁾. Trebuia însă să avem în vedere că, de Gerando observase pe Românii din Transilvania.

Tot atât de adâncă și dăunătoare pentru energia românească fu și influența Orientului, care enervă și moleșe voința și caracterul nostru, cât va mai fi putut scăpa de sub influența nefericită a Turcilor. Din această înrăurire ne-am ales cu tradiționala

1) Coup. d'oeil sur la Valachie et la Moldavie, p. 25.

2) Op. cit., p. 350.

noastră *nepăsare*, cu credința în *fatalitate*, în soartă, în noroc, și cu desăvârșită lipsă de încredere în noi înși-ne. *Nepăsarea* și *fatalismul*, rod al celor câteva tresături mai de seamă ale istoriei noastre și ecou adesea al înrâurii Orientului, sunt notele cele mai limpezi și lămurite ce se pot desprinde în sufletul și în caracterul nostru. Dacă condiții sociale și istorice mai priincioase tind să mărginească și să mai întunece puțin această *nepăsare* și *fatalism*, ele totuș ne mai caracterizează și azi. Ele sunt pentru caracterul nostru cea ce este *sociabilitatea* la Francezi, și cea ce este energia voinței la Englezi, trăsăturile noastre negative cele mai comune dacă nu cele mai caracteristice.

Asupra acestei note se întâlnesc la noi toate clasele toate straturile societății. «Adevărata boală a Principatelor, zicea Girardin, este neîncrederea și nesiguranța, teama de ele însele; totdeauna supuse puterilor streine, totdeauna atârânătoare de alții, ele nu așteaptă nimic dela sforțările proprii». Autorul acestei reflecții aveà în vedere mai ales clasele superioare. «Cultivatorii, scrie Pertusier, sunt leneși, prin urmare apatici». «Țăranul, scrie Moltke, preferă să rămâie în starea în care și-a trecut copilăria și care i-a devenit scumpă. Din tată în fiu el moștenește obiceiul de a nu cultivà nici odată mai multe pământ decât îi este strict trebuincios pentru traiu»... «Obicinuit să se mulțumească cu puțin, Românul nu cunoaște miile de trebuințe ale altor națiuni; *el teme mai puțin lipsa, sărăcia decât munca; mizeria barbariei decât greutățile civilizației*». «Forța, timpul și libertatea sunt trebuințe cari n'au nici o valoare pentru el

și pe care nu le utilizează». Sub îndoita înrâurire a atmosferei orientale și a tiraniei Turcești, civilizația și libertatea erau zadarnice și cu neputință. Tot așa eră cu sfortșarea. «Românii, zice Thornton, nu pun nici o sfortșare la nimic, și nu se dedau la noul ramuri de industrie, abià rar de mai păstrează practica acelor cari sunt mai de trebuință : mese-riile sunt lăstate streinilor».

Toți streinii cari, trecând prin țările noastre, au putut observà de aproape populația noastră rurală, au fost isbiți de starea lor morală și materială. «Lenea țăranului român scrie de Gerando este ca acea a Lazoronilor». «Ca urmare a situației lor servile, țăranul român este indolent și leneș», zice Desprez.

Tirania turcească și înrâurirea atmosferei morale din Orient împușinară trebuințele și facultățile Românilor. Puterea de muncă și inițiativa, devenind la ei lucruri zadarnice, nu întârziară a degenerà și a cădea în *desuetudine*. Pe urmele lor se instalară *nepăsarea*, lenea fizică și mintală, adică *lipsa de inițiativă*, *resemnarea*, lipsa de încredere în sine, și mai presus de toate *fatalismul*, încrederea oarbă în noroc, în soartă.

Nepăsarea și resemnarea pasivă sunt însușiri cari apar în toată clipita și în toate actele țăranului român. Amintim aci în treacăt cum țărani, de prin podgoriile de vii, vedeau mana distrugându-le rodul, și aveau sub ochi pilda celor ce le stropeau cu sulfat de cupru, și aceasta pentru mult timp nu-i îndemnà de loc să-și scape viile. Li se părea a fi un sacrilegiu să lupti cu voința lui Dumnezeu. In mintea lor, era adânc înrădă-

cinată ideia că ceea ce-ți vine pe cap sau în holde este trimis de Dumnezeu, și că este zadarnic sau este păcat să te împotrivești. Tot ca și cu viile se întâmplă cu sulfatarea grâului. Abia cu mare greutate obiceiul de a sulfata grâul a putut pătrunde la o parte din populația satelor. Restul urmează să semene grâul tot nesulfatat și produce un grâu plin de tăciune, care are o valoare foarte scăzută.

Nici cu boalele, ce de regulă bântue satele noastre, nu se petrece altfel. Cum dupe mintea lor boala vine dela Dumnezeu, este zadarnic să alergi la doctor și la spițerie. Ea trebuie să treacă dupe cum a venit, adică dupe voința lui Dumnezeu; orce ai face ca s'o gonești este fără folos. Cel mult dacă poate să ia osteneala să cheme pe popa, spre a citi bolnavului vre-o moliftă sau să-i facă vreun maslu, atunci când este probabil că boala vine dela Dumnezeu. Dacă însă sunt semne că boala vine dela Dracu, săteanul își caută în altă parte, la vrăjitori și la descântece. Numai în cazul când învederat boala nu vine nici dela Dracu nici dela Dumnezeu, ci dela oameni, țăranul se îndreaptă spre doctori și spitale. În deosebi, spitalele sunt pline de săteni cari au fost loviți, tăiați între ei pe mejdine sau la băutură. De obicei atunci ei au grije să-și scoată certificate, pentru a le putea înfățișa la instanțele judecătorești, în procesele ce urmează totdeauna dupe acest fel de întâmplări.

În colo foarte rar țăranii se îndreaptă spre spitale, infirmerii și doctori.

Acest fel de a fi al Românilor este așa de

învederat și atât de caracteristic, în câtel a isbit. foarte ciudat pe toți streinii care i-au cunoscut. El este general și caracterizează, pare-se, pe Românii de pretutindeni.

A de Gerando l'a observat și în Transilvania, unde, cu toate astea, resemnarea pasivă și fatalismul ar trebui să fie mai puțin răspândite. «Nu trece o săptămână, scrie de Gerando, fără ca un Român (miner) să nu fie rănit sau omorât, mulțumită numai nechibzuirii de care dau probă, sub cuvânt că ceea ce trebuie să se întâmple se va întâmpla... Un medic îngrijea pe un Român rănit greu. Boala fu lungă și bolnavul nu încetă o clipă să spue doctorului că el n'are încredere în meșteșugul său, pentru că n'o să poată să-l vindece. Când însă se însdreveni, lucru de care medicul nu știa cum să se mai felicite, Românul îl preveni, zicându-i, «dar asta nu este dela dumneata, Dumnezeu a vrut așa, și asta-i tot».

Intreaga gospodărie a sătenilor noștri se resimte de chipul lor sufletesc de a fi. Nepăsarea, lenevirea și nechibzuința lor se strevăd în chipul cum își îngrijesc vitele și cum își clădesc locuințele. Ei clădesc case efemere, îndată ce au putut înșiră câteva lemne unele peste altele, și le-au putut învâlu cu șită de brad subțire ca pleava sau șindrila de fag putred. A fabrica cărămidă și a zidi o casă, cu o anevoință care să le răpească chiar mai mult de 2—3 ani de zile, nu poate de loc încape în apucăturile populației noastre dela țară. Până mai eri, pe unele locuri astăzi încă, un flăcău întemeia o familie, îndată ce a făcut o groapă de oarecare dimensiuni, și a podit-o cu brasde, lăsând

un coș, și o ferestruță la fața pământului, pentru ca să intre lumina și să ese fumul, după cum le va veni mai bine la socoteală. Foarte adesea fumul ese pe fereastră și lumina intră pe coș, un fel de lumină amestecată vara cu ploaie și iarna cu zăpadă.

Bordeiul așa alcătuit, sau coliba de lemne înșirate și acoperite cu stuf sau coceni, n'are nici un viitor și nici o trăinicie. Dar mai ales generațiile cari se nasc în așa locuințe, precum și părinții, n'au nici o trăinicie și nici un viitor. Când așa trăiesc gospodarii noștri dela sate, apoi nici vitele lor nu pot avea o soartă mai fericită. Nepăsarea și nechibzuirea orientală a sătenilor noștri nu poate fi mai mică pentru vitele lor decât pentru ei. Iarna, aceste vite visează noaptea pe drumuri, în zăpadă și în viscole, sau sub pătuege și în coșeri desfundate, sub cari ele nu se pot găsi nici mai rău nici mai bine ca afară.

Grădina de legume sau pomi roditori sunt griji prea mari, de care de cele mai de multe ori sătenii noștri se dispensează. Iar toamna, de unde au de unde n'au, trebuie să numere bani albi, greu câștigați, ca să cumpere dela grădinarii sârbi sau bulgari. Totul atârnă la ei de norocul întâmplării. Dacă ploaia va veni în belșug, cele câteva fire de varză sădite de el, în pripă, se vor face, dacă nu va veni ploaie, atunci «norocul grădinarilor».

De aceea, ca și a orientalului în general, filozofia practică a țăranilor români este filozofia *Destinului* și a *Norocului*. Nu se poate afla o idee sau o nălucă a minții, care să persecute și să urmărească mintea poporului român mai mult decât năluca sau ideea norocului și a destinului.

Nașterea, căsătoria și moartea, cu tot cortegiul de întâmplări fericite sau nefericite ce le poate întovărăși, sunt făptura destinului, a soartei, a ursitei sau a norocului. Năluca norocului și a ursitei stăpânește toate actele și faptele țaranului nostru, de altfel chiar și pe ale Românilor din orașe. Anecdotele, snoavele, poveștile, basmele, cântecele, toate ramurile producției literare a poporului sunt precumpănite de ideia norocului și a ursitei. Pe tema norocului și a ursitei sunt brodate cea mai mare parte din cele mai bune anecdote și povești ale poporului nostru. Norocul și ursita dau foarte adesea toată *sarea* și tot *șicul* acestui tel de literaturi. Năluca norocului stăpânește gândul și mintea poporului, în orice clipă, fie acea clipă orcât de măreață, solemnă; fie ea orcât de obicnuită și trivială. Dupe cum se știe foarte bine, țaranul român nu va bea un pahar de țuică sau vin, fără să nu-și ureze noroc. Fie la ospete mari, la petreceri de botez și de cununie, fie la amiaz sau la cină, pe câmp la muncă, el nu va apropiă buzele de paharul cu vin, până ce nu va fi sfârșit mai întâiu pe deplin toate formele și formulele de închinare și de urare de noroc. Când vinde sau cumpără, când începe sau isprăvește un lucru, când sughite sau când strănută, țaranul român nu poate până nu va repetă formula tradițională a urării de noroc. Aiurea, ideia norocului stăpânește și înlănțuește atât de mult mintea, încât urările de noroc iau locul chiar al obiceiului de a-și da «bună dimineața» sau «bună ziua».

Cea ce deosibește iarăși, în chip isbitor, dezvoltarea vieții noastre istorice de a orcărui alt neam, este desăvârșita incoerență și anarhie a istoriei noastre politice, sociale și economice. Dela un cap la altul al istoriei noastre, organismul națiunii fu sguduit de convulsiuni repezi, repetate. Vieța neamului nostru, sub toate formele ei, nu fu de cât un șir de cutremurături, de convulsiuni, de spasme. Liniștea și pacea nu domniră la noi de cât în intervaluri prea scurte. Abiã liniștit o clipă orizonul nostru istoric, și imediat nouri și vijelii proaspete se iveau la orizon.

Putem rezumã, cele dejã arătate în capitolele precedente, în chipul următor:

Această stare de lucruri începù prea de timpuriu, de atunci când națiunea română erã, ca să zicem așa, numai în fașe. Nãvãlirile tuturor hordelor barbare își făcurã drum spre Occident, trecând peste corpul țării și neamului nostru nãscând. Goți, Huni, Avari, Gepizi, Bulgari, Kumani, Unguri, Tãtari, întunecãrã la scurte intervaluri orizonul nostru și turburãrã adãnc atmosfera noastrã. Se înființãrã mai apoi principatele române. N'apucarã însã sã se consolideze, și cãzurã pradã invaziei Turcești, devenind curãnd supuse Sultanului. O viețã politicã, jumãtate liberã, jumãtate atãrnatã de Turci, urmã mai departe, însã nu fu decãt o viețã întretãiatã de tot felul de convulsiuni lãuntrice. Schimbãrile vertiginoase de domnie, cari desorganizau și clãtinau din temelie structura și tot rostul societãții; certurile și intrigile boierilor, cari sfãșiau corpul națiunii; intrigile și zizaniile vecine, care întãreau și întrețineau rãsboiul civil, erau ajutate și

întețite de năvălirile prădalnice, periodice ale Tătarilor, de expedițiile jefuitoare ale Turcilor.

Ce putea fi, în așa condiții, activitatea noastră economică și viața noastră sufletească? Ce urmări a avut această desfășurare istorică, atât de agitată, asupra caracterului și activității noastre practice? Pentru a răspunde, să ne oprim puțin asupra amănuntelor ce decurgeau dela acest mod de a fi al istoriei noastre.

Consecințele, spre pildă, ale năvălirilor sunt ușor de văzut. Istoria noastră este plină de ele, dela început până la isprăvit. Când au trecut și de câte ori au trecut Goții, Hunii, Avarii, s'au retras Românii în munți, lăsând în prada drumeților, dacă nu toată averea lor, cel puțin partea cea mai grea, cea mai anevoie de refăcut: casele, rodul muncii. Când au venit Tătarii și au întețit-o cu jafurile lor, în care duceau cu ei vite, oameni prinși, luați în robie, rodul muncii și tot ce puteau să rupă, Românii iarăși, câți au putut scăpa liberi, cu viață, s'au retras, au fugit d'inaintea jafului. Au venit apoi invaziile și expedițiile turcești, robirile și luptele pe viață și pe moarte. In aceste războaie, tactica voivozilor noștri este cunoscută. Ei puneau populația dela câmp să se retragă spre înfundăturile munților. Ardeau și distrugeau sate, orașe și averi, pentru ca să facă pustiu drumul armatelor turcești, care, de altfel, tot așa ar fi ajuns după trecerea lor. Mai târziu locuitorii, dela dâșii, fără să le mai poruncească cineva, ajunseseră să practice această fugă, or decâte ori zăreau apropierea oștilor turcești, sau numai pe sim-

ple svonuri, cari, după cum am văzut-o în paginile precedente, puteau fi lipsite de temeiu.

În definitiv, socotind bine, putem zice că nici un popor din Europa, chiar din cele cari căzură în stăpânirea Turcilor, n'avu să sufere cât noi. Sârbii și Bulgarii, deși cucerți cu totul, au avut, sub stăpânirea Turcilor, o soartă mai puțin nefecurită ca noi. Odată cucerți, ei n'au mai cunoscut nenorocirile răsboaielor, prăzilor și invaziilor. Stăpânirea otomană se întinse peste ei ca un strat de zăpadă peste un ogor de grău verde. Ei fură păstrați și ferți de multe nenorociri, pe când pe noi, ca pe un ogor de grău desvelit și supus la toate vânturile și înghețurile, ne ofeliră și ne vestejiră toate nenorocirile și toate restriștile pe cari le aruncară valurile istoriei universale.

Își poate orcine reface cu închipuirea, ce privește înfățișă vieața casnică, economică a Românilor în halul unor așa vremuri. «Excesele ce fac hordele turcești nedisciplinate, nu se pot închipu, zice francezul Lefebvre; jefuesc și robesc toată țara; distrug adesea sate întregi și măcelăresc pe locuitorii nearmați, de aceea Moldovenii au luat obicei de se ascund în munți și păduri, luând cu ei tot ce au mai prețios... Am aflat de asemeni, că fiecare familie își păstrează pentru aceasta un fel de camion cu unul sau mai mulți cai, pentru a-și asigură mijloacele de scăpare la trebuință» 1). Autorul acestor rânduri scriă ceea ce a văzut, la Galați, pe la 1778, și ceea ce a văzut dânsul oglindește de sigur felul de vieață al Ro-

1) Op. cit. p. 20.

mânilor din cele mai vechi timpuri. «Tătarii, scria dânsul, în număr de 80.000, jefuiră și devastară în șapte zile Moldova întreagă. Ei luară în robie 40,000 de oameni, și răspândiră groaza și jalea în toate colțurile țării»¹⁾. Conte de Salaberry este neîntrecut în a înfățișa tabloul jalnic al acestor vremi: «Natura dă tot dela ea, de sine, Românul nu se poate bucura de ea, el este rob și se ascunde. Pe când natura se împodobește cu toate farmecele ei, pentru a atrage privirea omului și a-l mângâia de lipsurile vieții, Românul fuge să se pitule; el locuște sub pământ, își îngroapă existența și puținul ce posedă, de teamă ca Turcii să nu-l zărească și să nu-l despoaie. Nu vezi o căscioară, nu vezi o locuință așezată înadins ca să vadă și să fie văzută de departe; afară de câteva orașe, câteva cătune împrăștiute, încolo pretutindenii beciuri, bordeie subpământene, dar izolate, ascunse cu câteva lemne și totdeauna îndepărtate dela drumul mare»²⁾.

Salaberry scrie pe la începutul veacului trecut aceste rânduri cari întăresc și completează minunat pe acelea ale lui Lefebvre.

«Invaziunile Turcilor, scrie Nicolae Kretulescu, mai în toată țara erau dese. Moșiile ce posedau boierii pe marginea Dunării într'o zonă de mai multe kilometrii, le cunoștea numai după nume fără a putea avea vreun venit dela dânsule. Orașele mai învecinate de dunăre se păștiau, orașenii năpusteau casele lor, luând cu dânsii ce puteau și fugeau pe unde apucau, și fiecare păduri, prin

1) Ibid., p. 24.

2) Op. cit., p. 14.

munți și când se întorceau la casele lor numai găsea nimic într'insele tot fusese jefuit, ars și prăpădit. Boierii fugea la Sibiu și Brașov»¹⁾.

Starea aceasta de lucruri s'a petrecut la fel până chiar pe timpul lui Marc Girardin, care, pe la 1852, scrie: «Dela Galați la București, pe un drum de 7—8 ceasuri, n'am văzut decât cinci sate și trei arbori. Este drept că eu am mers pe drumul cel mare. Or aici lucrurile sunt d'andoasele cu cele din alte țări. Aiurea, drumurile mari atrag pe locuitori, aici ele îi isgonesc; căci pe aceste drumuri, aveau loc mai des jafurile și despoierile Turcilor. Pentru aceea și satele trebuiau să se ascundă în lăuntru pământului»²⁾. Elias Regnault, cam pe la aceeași dată, scrie următoarele: «în România drumurile mari au alungat pe locuitori, nu vezi nici o locuință omenească pe marginile lor. Pe ele veneau Turcii: lumea se îndepărtă cu groază; și casele și satele s'au dus să se așeze departe, departe, în scobitura vre unei vâlcele, pe șoldurile vre unui munte. Când jefuitorii urmăreau prada lor, atingând vre-un sat ascuns astfel, locuitorii cari supraviețuiau invaziei se grăbeau să ridice sărmanul lor avut și se duceau să-și reclădească bordeile lor într'un loc și mai retras. Din pricina acestor strămutări neîncetate, satele își schimbau mereu locul; năvălirile barbare determinau pe suprafața țării o *geografie mobilă*»³⁾.

O geografie mișcătoare, iată cuvântul adevărat care oglindește trecutul acestor țări.

1) Amintiri istorice, p. 16—17.

2) Souvenir des voyages, p. 270.

3) Histoire politique et sociale des Princip. Danubiennes, p. 41.

Zadarnic să mai stăruim asupra acestor lucruri și să scoborîm mai mult în amănunte. Cele spuse până aci ajung pentru ca să ne poată da o idee de urmările psihologice ce avu pentru Români chipul lor de a-și duce vieța, în condițiile în care istoria lor nefericită i-a pus. Să analizăm acum, spre a ne da bine seama de ele, urmările acestea.

Fără îndoială, când un astfel de trecut apăsă îndelungat energia și voința Românilor, va fi greu să pretinzi dela ei acea încordare a sforțărilor, acea muncă disciplinată, neîntreruptă, metodică, care caracterizează pe Englezi, pe Germani și orce națiune cu civilizație veche.

A munci din toate puterile, pentru a-și clădi o casă locuibilă și o gospodărie de omenie, ar fi fost o acțiune nebunească pentru părinții și strămoșii noștri. Continuitatea muncii, a sforțărilor le-au fost lucruri interzise, cu neputință. Arare ori vor fi putut ei începe lucru plănuit, duce mai departe lucru început și isprăvi lucru dus orcât de departe. Acțiunea lor a fost mai totdeauna paralizată, sau în concepție, sau în germen, sau în punere în lucrare, sau în continuarea ei. Vizitele neprietenoase și foarte dese ale Tătarilor, invaziile prădalnice ale Turcilor au desvățat pe Români de a mai concepe ceva, de a mai face planuri practice; iar rare ori când vor mai fi făcut i-a desvățat să le mai pună în lucrare; când prin excepție le vor fi pus în lucrare i-au desvățat să le urmeze; și când în sfârșit le vor fi îngăduit să le urmeze i-au desobicinuit să le isprăvească.

Istoria lor îngădui Românilor, cel mult să facă planuri vagi, ceva mai puțin să le facă lămurite

precise, și mai puțin să le înceapă a pune în practică, prea puțin dacă nu de loc ca să le săvârșească, și în sfârșit de loc, niciodată ca să le desăvârșească. De aceea, în ziua de azi încă, noi plănuim foarte multe lucruri, din grabă, planurile noastre sunt totdeauna ceptoase, nelămurite. Cu cât însă plănuim mai multe lucruri cu atât începem mai puține. Cu toate acestea, Românii încep foarte multe lucruri. Dar, ce nu s'a început la noi? Și totuș, cu cât începem mai multe lucruri cu atât mai puține putem urmări în realizarea lor. De aci proverbul batjocoritor: «Românului este greu să înceapă ceva că de lăsat se lasă el ușor». Chiar atunci când le putem urmări, cu cât vom urmà mai multe, cu atât mai puține vom puteà săvârși. Și în sfârșit, chiar când săvârșim ceva, niciodată nu desăvârșim nimic.

De obicei, toate se plănuesc la noi. Am plănuit, spre pildă: cadastrul și irigații, votul universal și casa rurală pentru populația dela sate; am plănuit un canal dela București la Dunăre, o sumă de linii ferate noi; pe harta căilor ferate din vagoanele noastre se târăsc de zeci de ani linii însemnate cu puncte cari nu se mai întregesc. Nu vei puteà deschide un jurnal, o revistă, o broșură, în care să nu se vorbească, să nu se propue și să nu se plănuiască reforme și îmbunătățiri economice, culturale, comerciale, militare ș. a. Nimic din toate acestea nu s'a început.

Și totuși la noi s'au început multe, foarte multe lucruri. S'a început la noi, în domeniul politic, odată o mișcare radicală, altădată una socialistă. Ba mișcarea socialistă s'a început chiar de două ori, căci noi avem mania de a începe de mai

multe ori lucrurile pe care n'avem de gând să le isprăvim. În domeniul municipal s'au început jocurile de apă din Cișmigiu, bulevarde. În domeniul lucrărilor de economie mare s'au început navigația pe Dâmbovița, puțuri artesiane pe Bărăgan, sate model. S'a început în sfârșit o expoziție generală a României, iar oamenii cunoscători vorbesc că se va închide, va fi terminată expoziția, fără ca să fi fost isprăvită. Ar mai trebui să continue lucrările câteva luni încă, după ce va fi închisă, pentru ca să poată fi dărâmată în toată plinătatea ei. Deasemenea, vizitați orașele din provincie sau chiar cartierele Capitalei, și nu arare ori vă vor izbi scheletele unor ziduri începute, cari s'au învechit și se vor distruge, ca și Expoziția noastră, înainte de a fi fost isprăvite. În domeniul mișcării sociale am început, Liga pentru unitatea culturală, tot felul de societăți cooperative, reviste, jurnale patriotice, literare. Societăți pentru încurajarea gimnasticii, muncii se fac și se desfac pe fiecare zi.

Iar din câte am săvârșit, câte oare am desăvârșit? Drumurile defer sunt neîndestulătoare; serviciul maritim dă deficit; podul de peste Dunăre, care va trebui să suporte întreaga producție a țării care va merge la portul Constanța, nu este făcut decât pentru o pereche de șine. Cea ce săvârșește Românul nu este niciodată desăvârșit. Absoluta lipsă de spirit de continuitate și urmare în acțiunea sa practică, lipsa de răbdare și de voință energetică, sforțări întrerupte, sporadice, iată notele sufletului românesc, așa cum acest suflet a fost făurit de peripețiile istoriei.

Aceluiași chip de a fi al istoriei se mai datorește încă spiritul de expedient, neprevederea, lipsa de disciplină.

Neobicinuiți cu încordările lungi, cu sforțările continui, aproape nimic nu se face la noi fundamental. Totul se face ca și cum ar fi pentru ochii unor drumeți, cari n'au de gând să vie de două ori pe acelaș drum. Totul nu este să fie ceva, ci să pară că este. Lumea se mulțumește cu aparența. Sub aparență prea puțini îndrăsnesc să scoboare. De aci goana dupe expediente. Omul cel mai tare în expediente, va fi omul cel mai tare la noi, va ajunge cel mai departe, se va sui cel mai sus, atunci când soarta nu l'a făcut să se nască sus. Cei născuți sus n'au însă nevoie de expediente. Auzeam un prieten isteț, care definea într'o zi, într'un mod foarte semnificativ, noțiunea salariului: salarul pentru Român, zicea dânsul, este mijlocul de a-ți perpetua creditul. Cu toată trivialitatea ei, această definiție glumeață pare că a prins un colțuleț autentic din spiritul de expedient ce ne predomină.

Cum totul se face din expediente, totul se face la noi, mai ales, din grabă, repede. «Românul, observă d-l Rădulescu-Motru, la muncă dă iureși întocmai ca la resboiu. Cu zorul el face minuni. Țăranul sfârșește cu zorul, în câteva ceasuri de clacă, o muncă pe care altminteri el n'ar putea-o isprăvi într'o săptămână» ¹⁾. D-l Motru a prins și a formulat foarte bine această notă de căpetenie a caracterului românesc, care-l diferențiază

1) Op. cit., p. 87

atât de mult. «Între zilele de muncă ale Românului, zice d-l Motru, se întind lungi perioade de odihnă sărbătorească, momente risipite din belșug. Noi suntem caprițioși cu timpul, cum suntem și cu suprafața pământului. Un moment de așteptare ne exasperează și ne scoate din răbdări, dar ne împăcăm prea bine cu nepăsarea de câteva luni. Muncitorul nostru agricol se obosește îndată ce-l constrângi la o prea riguroasă disciplină. Lui îi place ritmul neregulat, pe care-l găsim la omul primitiv; zile de muncă din greu, urmate apoi cu lungi pauze de sărbătoare; încordare cât de tare numai nu continuă»... 1) «Un an de-alungul Românul stă de geaba și în ultimele zile dă pe brânci...». «Nicăieri mai multă agitație, mai multă svârcolire, și mai puțină muncă disciplinată ca la noi... În noi trăește sufletul strămoșilor păstori și agricultori primitivi, suflet care se agită câteva luni pe an, și hibernează în tot restul timpului. Suntem capabili de orice virtute, întrucât pentru ea nu ni se cere o persistență prea îndelungată» 2).

Este foarte firesc ca țăranul român să fie așa de puțin capabil pentru o muncă și o sforțare prelungită, continuată, și atât de inferior, în această privință, oamenilor din societățile culte. Franța, Anglia, Germania n'au cunoscut minunea hărții mișcătoare în trecutul lor.

Nota cea mai dominantă din sufletul nostru etnic, desvoltată sub înrâurirea acestui fel de a fi al vieții noastre istorice, este *neprevederea*, *nepă-*

1) Ibid., p. 86—87.

2) Ibid., p. 88.

sarea care fac că aproape toate lucrurile la noi sunt provizorii și efemere. Ca să-ți dai seamă la ce grad este dusă neprevăderea și nepăsarea Românului, cu deosebire a țăranului, n'ai decât să observi chipul cum își alcătuește el gospodăria și cum își îngrijește munca, și mai ales cum se îngrijește pe el. Cu rari excepții, în unele sate de moșneni, gospodăria săteanului atinge cea mai deplină expresie a sărăciei, a simplității. Cu deosebire în Moldova, cea mai mare parte din aceste gospodării se alcătuesc dintr'o casă făcută din păreți de humă bătută, și coperită cu stuf, aflătoare în mijlocul unui câmp mic, neîngrădit cu nimic în jur, fără nici un fel de acioală sau acoperământ împrejur, fără nici un fel de magazie, hambar sau șopru de vite, chiar fără vite de cele mai multe ori. Casa este redusă la ultima expresie a unei case: o singură încăpere precedată de o tindă. În acea singură încăpere vegetează oameni adulți și nevârstnici, pasări, vreun vițel când se întâmplă, porcul de Crăciun dacă este. În alte regiuni, această casă este înlocuită printr'un bordei practicat în pământ și al cărui conținut și formă am văzut-o în paginile precedente. Din toată populația țării, făcând socoteală, mai bine de 31⁰/₀ trăiește în bordeie în pământ sau deasupra pământului. Din acestea 31⁰/₀, sunt 4⁰/₀ cari n'au nici un fel de locuință.

Iată cum descrie Marmier gospodăria țăranului român, văzută de el pe la 1847: «familiele românești se adăpostesc sub colibe, în care noi, în Franța, n'am aduce nici vitele. Un mare număr din ele își scobesc în pământ locuințele. Pe acest

fel de groapă se ridică un coperiș cu nuele și ramuri, și are două deschizături: una pe unde se intră, și alta pe unde iese fumul; ploaia și fumul pătrund dealminteri din toate părțile...». «Câteva unelte de menaj erau atârinate de coperiș, o velință putredă așternută pe pământ ține loc de pat»¹). Astăzi încă această descriere scurtă se potrivește pentru cei 30⁰/₀ din populația țării românești. «Nu găsești, scria Moltke, în aceste colibe, nici pâine, nici carne, nici vase, nici un fel de unealtă. Românul poartă cuțitul, luleaua și tecșila cu tutun la brâu; când iese el din casă prea puține lucruri de valoare îi mai rămân, care să merite osteneala să le ia cu el». In loc de orce mobilă, scrie Colson, țăranul nu mai are decât o bancă și o lacră de lemn. In locul geamurilor în fereastră el pune o hârtie unsă. Sunt și de cei cari trăesc sub pământ, parc'ar fi animale spurcate»²).

Această observație se mai potrivește și azi pentru o bună parte din locuitorii satelor noastre.

Așa fiindu-le locuințele și interiorul lor, măncarea săteanului nu va fi nici ea mai complicată. Moltke i-a găsit hrănindu-se cu porumbi copti. Câți nu fac și azi acest fel de cuhnie la țară? Tradiționala mămăligă și ceapă, rar pâine, iar laptele, carnea încep să se rărească cu progresele agriculturii noastre care au distrus economia vitelor.

Ca să ne facem o idee precisă de ce este gospodăria țăranului român, să rezumăm rezultatele

1) Op. cit., p. 284—285.

2) Nationalité et Régénération..., p. 114—115.

cercetării făcute de d-l I. Răducanu, asupra a două gospodării țărănești din județul Suceava:

«1. Avera nu e în stare să satisfacă nici nevoile de primul grad, în chip îndestulător, pentru întreținerea necum dezvoltarea vieții acelor cari trăiesc în gospodării; 2. Lipsa în mijloacele de îndestularea nevoilor naște schimbul, care se înfățișează în cea mai mare parte «în natură», cu alte unități economice: gospodăriile țăranilor dau «munca» și primesc «hrana și îmbrăcămintea»; Țăranii sunt mai mult proletari decât proprietari; 3. Legăturile cu celelalte gospodării sunt reduse aproape numai la schimbul acestor mărfuri: «brațe», «obiecte de hrană și îmbrăcămintea», și se manifestează în cea mare parte în cadrul satului; 4. Gospodăriile sunt produse, fie direct fie indirect, numai pentru satisfacerea primitivă a nevoilor; ele se află și azi aproape într'o stare egală cu cea de acum 4 decenii, în stadiul de dezvoltare al economiei naturale; 5. Astfel se explică de ce țăranii nu sunt înzestrați cu spiritul de întreprindere, copil al unei Economii de schimb înaintat. Numai plata «avalelor» prea grele îi isbesc de adevăratul rol al banului, îi bagă într'o stare nouă de lucruri; 6. Și nefindu-le cu putință să găsească un preț conform cu partea produsă de munca lor schimbată în gospodăria altuia (a proprietarului), țăranii își vând marfa lor, «brațele», pe un preț de nimic, nu-și îmbunătățesc soarta, duc o viață animalică, turburată numai și în totul de grija codrului miserabil de mâine».

«Fără scutul legilor drepte, atât de des încălcate, fără sprijinul material, ce asigură adevărata

libertate și mai cu seamă fără cunoștințele necesare, prin care să-și apere interesele, ei rătăcesc în întuneric și sunt sacrificați nevoilor ei, puterea de viață a neamului nostru».

Chiar atunci când gospodăria săteanului nu se reduce la cea din urmă expresie a sărăciei, casa și lucrurile din prejur poartă pecetia efemerului a provizorului. Ea este tăcută din lemn, așezată deadreptul pe pământ și acoperită cu șifă sau șindrilă. Slaba temelie și acoperișul unor astfel de case trebuie să putrezească regulat la 15—20 de ani cel mult. A zidi din cărămidă și pe piatră, este lucru necunoscut afară doar de satele dela munte. A acoperi cu țiglă este cu totul strein de obiceiul țăranilor. Modul cum își construiesc șopru de vite : câțiva pari în pământ acoperiți cu coceni sau pae, este tot așa de sumar. În lăuntrul casei, chiar dacă casa este relativ bună, și are 2—3 odăi, sau și un cat de asupra, mobilierul este de o sărăcie ideală, *confortul* este cu totul neglijat de țărani. Ei dorm pe pat de blăni, fără saltea, fără plapă. De cele mai multe ori n'au nici mese propriu zise, ci o blană pusă pe niște țăruși, și drept scaune au niște șindrile lunguețe, în care se înfig iarăși niște țăruși. Vasele de bucatărie sunt cât se poate mai simple. Sărac sau bogat, săteanul român mănâncă tot puțin, sumar de tot, lucruri cari se pot face în pripă, în câteva minute.

Singurul articol căruia sătenii i-au dat o deosebită atenție a fost îmbrăcămintea, nu atât a casei cât a lor. Țărăncile mai ales au ajuns până la oarecare rafinărie, ele pun chiar lux în îmbrăcămintea lor. Podoabele ce-și pun la zile de săr-

bătoare le dau o înfățișare nobilă, distinsă. Cevă ca un ecou din nobleța romană par'că se trezește atunci în trăsăturile fețelor lor și în ochii lor.

Cea ce se desprinde ca idee generală din toate acestea este că activitatea săteanului român, și de altfel a Românilor în deobște, prea este făcută și dominată de considerațiunea momentului. Noi trăim prea numai pentru clipa de acum și prea neglijem sistematic, nu ținem socoteală de viitor, de un viitor ceva mai îndepărtat. Viitorul, timpul neintrând în calculele noastre, face că tot ce atinge el, distruge. Este în firea noastră să clădim totdeauna pe un teren ce se clatină, lucruri din grabă și cari nu rezistă. Astfel săteanul își clădește casa cu cele mai sărace mijloace, în cel mai scurt timp, ridicând-o în câteva săptămâni, pentru ca peste câțiva ani să fie deja ruinată.

Peste tot și în toate acțiunile noastre nu ne bizuim decât pe momentul de față, neglijăm viitorul, timpul nu ne sinchisește. «Țăranul român, zice un scriitor francez anonim, se mulțumește să ceară dela pământ numai cât trebuie să plătească stăpânului și să nutrească familia; apoi, neavând nici o încredere în viitor, nu mai are nici un interes să lucreze pe socoteala lui» 1).

De unde această nepăsare de ziua de mâine? De unde această neprevedere?

Cercetând lucrul mai de aproape, orcât s'ar părea de straniu la prima vedere, totuș nimeni nu va întârziă să-și dea seama că *această neprevedere*

1) Op. cit., p. 84.

este un fel de prevedere întoarsă dea'ndoasele. Neprevederea Românului este o formă ciudată a acelei trăsături sufletești temeinic, prevederea, care caracteriză adânc poporul roman. Nepăsarea de ziua de mâine, de viitor este fructul prevederii celei mai clare a acestei zile de mâine, este rezultatul calculului celui mai exact făcut asupra timpului.

Intr'o țară cu geografie mobilă, în care munca de azi, și dintr'un an întreg, este arsă și prădată într'o clipă; în care casele sunt devastate și dărâmate din temelie, la fiecare năvălire turcă, tătară, la fiecare războiu civil ațâțat de certurile boierilor, în toate luptele dintre peșitorii la domnie, — omul pierde îndemnul să mai facă ceva durabil, statornic și temeinic. Pentru ce să clădești o casă încăpătoare, o magazie pe care s'o umpli cu grâu, când știi că mâine vor trece soldații turci și ți le vor jefui or le vor dà foc? «Soldații turci, orcât de puțin timp s'ar oprì într'un loc, atâta rău fac încât nefericiții locuitori ai Moldovei și ai Munteniei, când revin la casele lor se găsesc pentru multă vreme în neputință de a și le reclădi și a-și procura sămânța trebuincioasă pentru semănat. Totul le lipsește pentru cultura ogorului sau a viei, pe care Turcii au desrădăcinat'o» ¹⁾. A cultivă sistematic ogoare întinse, a crește vite numeroase, a construi o gospodărie falnică și trainică, a economisi, ar fi fost pentru strămoșii noștri acte de o neprevedere adevărat copilărească pe aceste vremuri. Și acuma îi vezi, mai ales în Moldova, ducând la gărlă gu-

1) Lefebvre., loc. cit.

noiul din curte când se grămădește prea mult. Căci în obiceiul lor n'a putut stă niciodată să-și ducă pe ogoare această bogăție indispensabilă agriculturii. A-și îngrășa ogorul cu gunoiu a fost totdeauna a îngrășa pe năvălitorul sau pe ipistatul, care în toată clipa amenința să vie să despoaie sau să jefuiască. Experiența nefericită, repetată în toți anii, și de sute și sute de ani, îi convinseseră, nenorociții, că dela o clipă la alta, rodul muncii lor orcât de frumos și bogat, ogoarele lor orcât de mănoase, pomii lor orcât de falnici, via lor orcât de verde și rodoasă, vitele lor orcât de grase, uneltele lor de muncă sau lucrurile din casă orcât de îndemânatică și bogate, întreaga lor gospodărie orcât de mândră, de azi pe mâine, dintr'o clipă într'alta, poate cade prada flăcărilor, poate fi distrusă, dărâmată, încărcată pentru a fi trecută Dunărea sau Nistru.

De aceea, ei nu vor zidi decât case de acelea pe care în câteva zile le dai gata; nu vor dură decât vreo gospodărie de care să nu le pară rău să o părăsească în tot momentul; nu vor ține în casă decât lucruri de cea mai elementară trebuință. Cultura sistematică a ogorului și care să se întindă peste mai mulți ani, pomii, magaziile de cereale erau lucruri cu neputință. De aceea să nu fie de mirare că Girardin, ca și Leveley, se revoltau că dela Galați la București n'au zărit decât 5 case și 3 pomi.

Țăranii cu deosebire nu puteau să ducă o vieță decât de azi pe mâine, viitorul eră pentru ei plin de amenințări văzute. Prevederea îi făcu să ne-

glijeze și să desprețuească acel viitor. Prevederea viitorului îi obișnuî pe ei să nu lucreze decât pentru ziua de azi, să nu economisească nimic, să nu puie nimic de o parte, să nu strângă magazii de grâu, sau șure de fân, să nu-și umple casa cu unelte și lucruri de trebuință, să nu zidească casă sau leauri trainice. Prevederea viitorului îi învătă și îi obișnuî să nu lucreze decât pentru strictul trebuincios, mărginit la lucrurile cele mai simple, cele făcute mai din grabă, pe care să le poți încărcă în toată clipa într'o căruță sau pe spatele a doui trei cai, spre a le ascunde în munți, sau pe care, dacă ești nevoit să le părăsești, s'o poți face fără mare părere de rău. Cuțitul, pipa și tutunul, de care ne vorbește Moltke, iată averea cea mai ușoară de dus cu sine, și care desigur erà unica avere pentru cea mai mare parte din strămoșii noștri.

A munci totuși, a prefăce cât mai repede munca în bani și a pune acești bani în cumpărare de moșii, iar nu erà înțelept în aceste vremi. Căci cumpărăturile, titlurile de proprietate trebuiau reînnoite cu fiecare schimbare de domn, aceste confirmări cereau taxe, iar schimbările se făceau prea repezi. Prevederea acestor lucruri, în vremile acelea, te sileà să reduci nevoile vieții la *minimum* posibil să nu economisești nimic, să nu muncești decât în vederea zilei de azi.

Din nefericire, această prevedere, în societățile așezate în vremile normale, se socotește a fi o complectă lipsă de prevedere, o neprevedere desăvârșită. Incât, la noi, prevederea, această calitate

prin excelență romană, dacă se păstră, căci ea într'adevăr s'a păstrat, s'a întors pe dos, s'a pervertit și a devenit egală cu cea mai desăvârșită lipsă de prevedere, cu o absolută neprevedere și nepăsare de ziua de mâine.

Această lipsă de disciplină, de ordine, de metodă, de regularitate în acțiune, chipul intermitent, neregulat, sporadic de a lucra, s'a păstrat și se păstrează aproape întreg în caracterul Românilor. Și este foarte firesc. Generațiile își transmit prin tradiție, prin educație, prin forța exemplelor văzute, dela unele la altele, chipul de a gândi, de a simți, de a concepe și mai ales chipul de a lucra. Generația tânără este stăpânită de apucăturile generației anterioare, apucături cari li se impune încă din leagăn. Când părinții n'au lucrat continuu, cu urmare, n'au cunoscut munca metodică, sfortările disciplinate, ei n'au putut impune aceste însușiri copiilor. De asemeni, chiar dacă copiii ar fi voit să muncească mai metodic, mai cu urmare, mai puțin sporadic, dela cine puteau ei luă pildă? Astfel se prelungește și se păstrează o atmosferă morală, de-alungul veacurilor, chiar când cauzele cari au determinat apucăturile ce o formează au încetat de mult de a mai funcționa.

Cât s'au păstrat de neștirbite aceste apucături de muncă nemetodică, sporadică, de lipsă de plan și de sistem, de lipsă de sfortări continui se poate vedea azi dintr'o simplă inspecție a gospodăriei naționale, sau a construcției orașelor noastre. La noi se observă, spre pildă, o confuzie stranie între un oraș și un sat; căci vezi cultura de porumb și grădinile de legume rătăcite chiar prin mijlocul

orașelor. Ce să zici de acele uliți și mahalale întortochiate, frânte, murdare, strâmte? Și în aceste străzi, ce amestec bizar de vile, de palate mărețe și castele, alături de bordeie, de cocini și de maghernițe. Cuvintele lui Moltke: «La București vezi colibecele cele mai sărace alături cu palatele în stilul cel mai modern, și de biserici în stil bizantin; mizeria cea mai adâncă domnește alături de luxul cel mai rafinat; Asia și Europa par a se fi întâlnit în acest oraș», — aceste cuvinte se aplică azi întocmai, cu deosebire că ele pot fi întrebuițate spre a descrie toate orașele noastre. În orașele noastre, cu rari excepții, lipsește cu totul un plan, o metodă în distribuția și în clădirea caselor și a străzilor. Totul este făcut și combinat după cea mai curată întâmplare. Nicăiri întâmplarea nu este mai la ea acasă decât în casele noastre.

Când treci însă dela oraș la sate, lucrurile stau cu mult mai rău. «În București, zice Moltke, vezi palaturi, cluburi, circuri, teatre, modiste, jurnale, trăsurile luxoase, dar când treci de barieră, te găsești parcă într'o țară barbară; în oraș vezi curtea domnească, dar la țară nu zărești îngrijirea domnitorului».

Acî este locul, spre a complectă coprinsul ultimelor rânduri, să amintim tabloul lui Le Cler despre societatea română, în care ne vorbește de: clerul fără morală, de bibliotecile fără cititori, de străzile imense fără case, de municipalitatea fără șef, de poliția fără agenți, de tribunalele fără justiție, etc., etc.

Această lipsă de disciplină și de metode, această

neprevvedere și neglijență a lucrurilor făcute fără plan, n'a rămas numai în domeniul activității practice, ea a trecut în spiritul nostru, în mintalitatea noastră. Chipul desfășurării vieții noastre istorice a avut răsunet adânc în mintalitatea noastră și a făurit la fel inteligența noastră. Incoerența activității noastre practice a produs, în spiritul nostru, inegalitatea inteligenții, incoerența produselor acestui spirit. Lipsa de ordine, de metodă, a trecut din acțiunea noastră în cugetarea noastră. Aproape toate fructele mintalității românești poartă pecetea inegalității, incoerenții, lipsei de unitate și de metodă.

Fie o conferință la Ateneu, o pledoarie la Tribunal, o lecție la Universitate, un discurs la Cameră sau la Dacia; fie o carte, un roman sau un manual de școală, un articol de jurnal sau o disertație savantă, o poezie cultă sau mic cântec popular, or o lungă baladă sau basm, — toate aceste fructe ale mintalității române, când le analizezi și le cercetezi mai de aproape, trădează o lipsă de proporție, de unitate, de ordine, care este trăsătura lor cea mai comună și poate cea mai caracteristică. Alături de cuvintele cele mai frumoase și alese, cu frazele cele mai expresive și netezi, alături de cugetările cele mai ingenioase și excitante, găsești banalitățile cele mai triste, și locurile comune cele mai triviale. Dela un cap la altul al unei bucăți literare, alterează scâpărări minunate de geniu cu umbre de-o brutalitate grosolană; finețea și florile de stil cele mai cu gust alese, cu grosolăniilor insipide, alte ori josnice. Compoziția unei producții literare, la noi, par'că oglindește fidel structura și compoziția orașelor noastre. Tot așa

este cu logica lor. Această logică strălucește prin lipsa de precizie, prin descusătura și incoerența ei. Planul, ordinea logică a unui raționament este lucru rar la noi. Concluziile cele mai grave se sprijină pe argumente neserioase, și pleacă dela premise copilărești. Iar dacă găsești cândva vre-un argument solid, temeinic, apoi îl găsești înecat într'o groasă ceață de argumente false. Un discurs, o conferință la noi este de obicei lucru fără început și fără sfârșit. Când îl examinezi mai de aproape, nu știi niciodată unde te afli. Oratorul îți face mereu impresia nedefinitului și neisprăvitului. Ideile se înlănțuiesc printr'o continuitate întâmplătoare. În toată clipa, în discursul său, nu poți vedea nici motivele pentru care să mai urmeze, nici pe acel pentru care să termine. Intocmai ca în cântecile și baladele noastre populare. Motivele acestor balade devin, pentru inspirația rustică a bardului popular, ceva care se poate lungi și întinde la infinit.

Este de observat că atât necoerența activității cât și inegalitatea inteligenței românești, atât lipsa de eforturi prelungite și continui cât și lipsa de unitate și de logică nu sunt numai produsul vieții noastre istorice, ea însăși lipsită de continuitate, întretăiată de svârcoliri și întreruptă de convulsii foarte repezi.

Alături de istorie a lucrat paralel, în acelaș sens, mediul fizic, clima. Căldurile prea mari ale verii alternând cu cele mai mari friguri, în timpul iernii; ploile torențiale de primăvară și de toamnă schimbându-se în seceta dogoritoare a lunilor de vară; noroiul care se schimbă repede

în pulbere orbitoare sunt moduri de a fi ale naturii obicinuite în țările române. Aceste schimbări ale climei, atât de contrastante între ele, au înrâurit asupra activității și energiei Românilor, întocmai ca și felul în care s'a desfășurat istoria. Căldura prea mare am văzut că împedică viața activă continuă, descordează rezorturile voinței și moleșește caracterul; gerul prea mare de asemeni paralizează energia. În țările române, când gerul prea mare, când căldura prea mare au venit, pe rând, să întrerupă activitatea și să moleșească rezorturile voinței. Acelaș efect l'au avut schimbările prea dese de instituții. Cu deosebire, în timpul din urmă, complicarea peste măsură a legislației și a instituțiilor n'a făcut decât să sublinieze și să înrăiască și mai mult relele urmări ale nestatorniciei și convulsiunilor istoriei noastre, ale schimbărilor extreme de climă.

Am văzut, în primul capitol, că o logică netedă, un spirit metodic și mai ales clar sunt fructele unei vieți sociale și unei socialități foarte întinsă și vechie. La asemenea însușiri mintale n'au ajuns decât Francezii. Ele lipsesc Germanilor. Cum am fi putut să regăsim la noi aceste însușiri, când viața strămoșilor noștri fu împrăștiată, răsleață? Claritatea și metoda sunt rodul vieții colective, statornice și trăită în adunări mari, în care fiecare lucrează sub controlul tuturor și este corijat la fiecare pas de toți. Cugetând pentru mai mulți și sub ochii tuturor nu poți fi decât metodic. Dar aceste condiții nu ne-au fost date nouă de istoria noastră.

Intr'un cuvânt, toate condițiile noastre: sociale, istorice și fizice se întâlniră, confirmându-se și a-

jutându-se, ca să sublinieze din portretul nostru moral și sufletească trăsăturile moștenite sau adoptate dela Slavi: incoerența și slăbiciunea voinței, lipsa de disciplină și de metodă în acțiuni, lipsa continuității în sfortări.

Chipul de a fi al istoriei noastre, rezumate în paginile precedente, a mai avut însă o urmare sufletească de o însemnătate învederată. Nevoia de a scăpa rodul muncii sale dela tot felul de pericole și jafuri a silit pe Românii, din toate timpurile, să dosească, să ascundă lucrurile, averea, planurile și sentimentele lor. Practica aceasta prelungindu-se, vreme de veacuri, a trecut în apucăturile și în obicinuința Românilor. Pornirea de a ascunde, de a minți, de a fi neîncrezător în sfortările lor este foarte înrădăcinată cu deosebire la sătenii noștri. Această pornire a avut însă și alte cauze de ordin economic și social, cauze pe care ne mai rămâne să le examinăm.

* * *

Din nefericire, lista trăsăturilor negative ale vieții noastre istorice nu este încheiată. Mai este încă un mod de a fi, un aspect al istoriei noastre naționale care-i umbros, negativ, defectos și care a avut urmări psihologice de seamă, provocând, în caracterul nostru, însușiri rele, negative. Acest aspect privește mai ales viața economică din punctul de vedere al exploatării țăranilor de către boieri, Domnitori și Turci.

Am văzut aiurea că singurul motiv, care împedecă pe Turci să schimbe țările române în pa-l șalac, era că n'ar fi mai putut menține sistemul

de despoiere amară a populației. «Dacă aceste țări ar fi fost guvernate de un pașe, zicea Briot, Sultanul ar fi fost ținut, prin o datorie de onoare, să le protejeze din toate puterile lui, cea ce ar fi scutit aceste provincii de violența pe care o sufereau, lucru care n'ar fi fost tot atât de profitabil Turcilor, cât starea de plâns în care se găseau țările». Prin urmare, robi dacă am fi fost Turcilor, așa cum au fost Bulgarii, soarta noastră, cu deosebire a țăranilor români, ar fi fost cu mult mai puțin vitregă decât cum a fost subț fățărnicia acelei jumătăți de atârnare, care a făcut atât de mult nefericirea noastră.

Care fură legăturile țăranului cu Domnul și cu boierii ?

Pentru a nu exagera sau micșora nimic, vom lăsa cuvântul la oamenii streini, nepărtinitori, cari cunoscără țările noastre. Pe la începutul veacului trecut, iată ce scria Conte de Salaberry: «In general, puține sunt țările în care soarta țăranilor să fie mai disprețuită. Domnitorul, dela care cumpără ei cu taxe protecția, nu este destul de puternic să-i apere de supușii Porții, nici destul de generos să-i susție în potriva boierilor; apăsați și despoiați și de către unii și de către alții, temându-se să nu li se iă de fisc boii și plugul, ei preferă să nu le aibă și aleargă la mijloăcele perfide ale cămătarilor, cărora le vind dinainte, pentru câțiva piaștri, recolta lor de grâu, lână, vin și ceară... Munca lor nu le mai aparține; puțina hrană ce le mai rămâne, udată cu sudoare, nu este de ajuns pentru ca să le dea zile, ci pentru ca să 'i împiedice de a muri». Cuvintele următoare, foarte

elocvente, ale unui țăran ales deputat la 1848, zugrăvesc, mai bine decât sute de pagini, raporturile dintre boieri și țărani: «Dacă ar fi putut ciocoiul ajunge la soare, ar fi pus stăpânire pe el și ar fi vândut țăranilor cu bani scumpi lumina lui D-zeu. Dacă ar fi putut pune stăpânire pe apele mării, ar fi făcut speculă din ele și ar fi robit pe țărani cu întunericul, cu frigul și cu setea, după cum i-a robit deja cu foamea făcându-se stăpân pe pământ». Reduși la așa condiții de viață, se înțelege dela sine cari trebuiau să fie urmările psihologice pentru țărani, ce caracter trebuia să se nască la ei.

Observațiile streinilor cari ne-au cunoscut sunt foarte interesante în această privință. «Cei cari trăesc din sudorile lor, zice Regnault, îi învinovătesc de lene și apatie. Și de ce ar face ei storișări mai mari, adaogă acelaș scriitor, când *fiecare brasdă pe care o trag pe pământ este în profitul altora, când fiecare bob de grâu ce seamănă este un spic pentru apăsătorii lor. Și de ce ar eși ei din nepăsarea lor obicinuită, pentru ca să adaoge cevă la avutul lor nevoiaș, când fiecare îmbunătățire în coliba lor ar fi ocazia unor despuieri noi» ¹⁾).*

Această lene, de care azi foarte adesea sunt învinovați țărani, noi o vedem acum ce este și de unde vine. Nu este lenea propriu zisă, ci lipsa de îndemn la muncă. Această lipsă de îndemn este lipsa de interes ce munca lui are pentru el, dat fiind că rodul ei este pentru alții. Țăranul

1) Op. cit., p. 288.

nu este leneș, ci este mai bine zis nevoiaș, adică nevoitor, nebinevoitor, lipsit de voință, căci imboldul firesc al voinței, interesul propriu al muncii, este totdeauna în socoteala altora. Dovadă de aceasta se poate vedea oricând de cel care-și va da osteneală să alături și să compare un sat de clăcași cu un alt sat de moșneni. Deosebirea este isbitoare (cu rari excepții). Energia și vigoarea, urmările activității sar în ochii când privești un sat de moșneni; și din potrivă, în satul de clăcași ești numai decât isbit de urmările neglijenței și ale nevolniciei. Sunt par'că două lumi deosebite. Compară, spre pildă, satul Rădăușani din Suceava cu Solești din Vaslui, și vei vedea că Rădăușanii, cărora s'a distribuit de 3 ori pământuri dela 1864 până azi, înfloresc economicește în toată puterea cuvântului, pe când Soleștii vegetează, istovindu-și puterea brațelor pe o moșie boierească pe care locuiesc. Se știe că Transilvănenii, înainte de a li se da pământuri, erau într'o stare morală aproape egală cu a țișanilor rătăcitori, iar acum, de când sunt împroprietăriți, de și subjugăți, gospodăriile lor fac obiectul admirației noastre a tuturor.

În acest sens iată ce se scria de Gerando despre ei, pela 1850, «obiceiul ordinii și al muncii nu pot să le fie familiare, căci nu e decât o jumătate de secol de când au fost împroprietăriți, și în șărbie, când alții trag profit din osteneala lui, omul n'are de ce să-și rupă oasele» 1).

Să rămâie deci bine știut că lenea țăranului

1) Op. cit., p. 349.

român nu este decât în mintea celor ce-l acuză; în firea țăranului este însă nevolnicia, — lipsa de voință și de îndemn, care va dura atâta timp cât îndemnul firesc al voinței lui va fi confiscat, tocmai de cei care-l acuză și cari poate vor mai continua încă să-l învinovățească.

Sau, chiar întru cât se poate vorbi de lenea țăranului, ea este mai mult rodul mizeriei fizice, al degradării, al slăbiciunii morale și fizice. «In aceste bordee, scria Thuvenel, pe la 1840, vege-tează niște ființe, în așa hal degradate din pricină mizeriei, că nici nu par a mai aparține umani-tății» ¹⁾. «Trebue spus, cu părere de rău, zice Le Cler, țăranul poartă stigmatul unei lungi suferinți, unei sărăcii lucii, și unei robii aspre». Țăranul, adaogă acelaș autor, este palid, uscat, slab, numai oasele, îmbrăcat în zdrențe, atins de bă-trânețe prematură; privirea lui este stinsă și veș-tejită, cătând spre sol» ²⁾.

Iar Thomas Thornton scria, la începutul vea-cului trecut: «Trăsăturile lor sunt contractate de grije și de disperare, corpul le este slăbit de boale și lipsă de nutriment, și alcoolismul, care este ur-marea mizerii, completează în ei derăpănarea fa-cultăților cari, disting omul». Ca să fim și mai lă-muriți, să amintim că alcoolismul era încuragiat chiar de către boieri, cari, având singuri mono-polul cârciumelor ce atrăgeau în numeroasele zile de sărbătoare «pe nefericiții fără nici o speranță și fără nici un viitor», «găseau astfel mai mult

1) La Hongrie et la Valachie, p. 171.

2) Op. cit., pag. 78.

profit în șederea țaranului (în cârciumi) decât în munca lui» ¹⁾).

«În această țară, observă Le Cler, grâul nu se consumă sub formă de pâine, ci sub formă de alcool de lampă concentrat, care se vinde țaranului ca băutură» ²⁾).

Cu aceste condiții de traiu, fără îndoială că niște ființe omenești, cărora li se cere, după cum am văzut, «muncă fără soroc», pe tot anul, nu se putea să avem o clasă țărănească bărbată, harnică, energică cum sunt țararii din Elveția și Anglia, ale căror condiții de traiu au fost neînchipuit mai bune. Lenea, indolența, neîndemânarea sunt roadele stării economice din trecutul nostru.

De mirare este cum de s'a mai putut pă acești țarari în așa condiții. Și aici găsim obârșia unei alte trăsături de căpetenie ce caracterizează invederat pe Români, și mai ales pe țaranul român.

Ca să se strecoare printre atâtea greutate și pericole de tot felul, ca să-și poată scoate cel puțin minimum din roadele muncii lor din mâna exploataților de tot felul: Turci, fisc, boieri,—țararii români trebuiau să fie dăruți dela natură cu multă dibăcie și istețime. Din fericire această dibăcie, viclenia și fățărnicia indispensabilă le-au moștenit în sângele lor dela strămoșii lor etnici: Dacii și Romanii. Viclenia, dibăcia, înșelăciunea și fățărnicia, cari am văzut că erau note de seamă din psicho-

1) El. Regnault, op. cit., p. 282.

2) Op. cit., p. 78.

logia Dacilor și Romanilor, s'au păstrat la Români din toți timpii, căci în toți timpii Români au avut nevoie de ele. Aspectul vieții istorice, de care ne ocupăm acum, condițiile economice și fiscale pe care a avut să le poarte țărani au dezvoltat mai departe aceste însușiri.

Să mai amintim și aci că boierii cereau țărănilor muncă «fără soroc» pe câmp și la curte, după cum am văzut mai sus. Cât despre fisc, să ne aducem aminte de înmulțirea celor patru sferturi ale birului, cari din patru ajunseră până la cifra de 20 pe an. Să nu uităm nici procedeul Domnilor veniți din Fanar, cari scădeau valoarea banilor în ajunul străngerii dărilor și o ridicau în urmă. Cum de-au putut țărani îndurà și plăti aceste dări? Cum le-au plătit? Foarte amarnic. Sunt și acum oameni bătrâni, cari ne mai pot povesti ce-au văzut ei în copilăria lor cea mai fragedă. Le-au plătit, căci pârcălabii, agenții și argații timpului născociseră, pe vremuri, torturi și casne, cari ar fi putut servi de pildă chiar inchiziționarilor din Spania. Așa se spune că agenții domnești luau pe nevoiașii cari nu puteau plăti birurile, și le puneau trunchi groși de arbori pe stomac ca să-i înăbușe, sau îi spânzurau în fum pelemnul coșului deasupra vetrii cu foc, sau în sfârșit îi pârlău și-i mutilă cu lanțuri de fier arse în foc, etc. Const. Golescu scriă pe la 1820: «Susțiu că au fost creștini cari, pentru că n'au putut plăti anume sume, au fost spânzurați cu capul în jos în cocini, cărora li se dà foc» ¹⁾. Se istorisește că țărani, cari n'aveau să

1) Pompiliu Eliad, op. cit., p. 204—205.

plătească, erau aduși legați la curțile boierilor, și în mijlocul iernii, agenții îi spânzurau aproape goi de gardul curții, așa încât picioarele goale, atârânde în jos, să fie puse și legate în sghiaburi cu apă. În timpul nopții, când începea a îngheța apa, vaetele sfâșietoare ale suferinzilor trezeau din somn pe boierii din castelele lor, și, la auzul îngrozitor al chinurilor, li se despietreau inimile și deslegând băierele pungii plăteau ei birurile nefericiților, cărora le înghețaseră picioarele cu apă cu tot în jghiaburi. În așa condiții, țărani, moșneni și mazili deveniră servi și-și vândură ocinele lor celor care se îndurau să-i scape de biruri, de casnele și de torturele dărilor. Au fost atâtea suferințe în trecutul neamului celor dela sate, încât lumea, care se închină și se prosternează la suferințele lui Cristos, te miri cum de nu bănuiește, când trece pe lângă o șubă sau un suman sfios și umilit, că sub acel suman trăiește un om care numără desigur mai mulți Cristoși printre strămoșii lui.

Ca să evite aceste torturi și casne, ca să scape dela argații boierului și dela agenții fiscului bucata dela gura copiilor lor, țărani români au fost nevoiți să ascundă, să înșele, să fure, să mintă.

Toți străinii au constatat de acord aceasta, și mai toți ne-au lăsat note și observații prețioase asupra acestor însușiri ale țărănilor. «Indigenii (Români) scrie Thornton devin leneși, din pricină că nu pot îmbunătăți soarta lor prin muncă, tot așa cum devin înșelători, vicleni, mincinoși, pentru că înșelăciunea este mereu întrebuințată pentru

a descoperi și a stoarce puținele lor economii»¹⁾. «Reaua credință, scrie contele Salaberry, nedreptatea și opresiunea, a căror jucărie sunt de obicei, îi silesc să nu caute a fi înșelați și sfârșesc prin a deveni înșelători»²⁾. Aceeași constatare o face Laurençon, când scrie că: «Șarbia în care se găesc și despoierile ce se comit asupra lor, i-au făcut vicleni și înșelători. Greșala este a guvernelor nu a lor»³⁾. Și mai ales greșala este a formei de guvernământ. După părerea lui Laurençon «forma așa de straniu vițioasă a guvernului îi silește să alerge la șiretlicuri, cari în orice țară ar trece drept minciună și fățarnicie. Dar trebuie să fi dibaci ca să înșeli pe niște subdelegați, cari caută ei înșiși să înșele pe un guvern suprem, tiranic»⁴⁾. «Românii, zicea Le Cler, sunt vicleni, sub un aer de desăvârșită nepăsare ascund o adâncă prefăcătorie»⁵⁾. Așa sunt Românii de pretutindeni căci de Gerando scrie despre Transilvăneni că «ei au viclenia, arma sclavului»⁶⁾.

Istoria și condițiile economice, pe care împrejurările istorice ale neamului nostru le creiară țăranilor, au făcut ca aceste însușiri strămoșești s'au păstrat vii, ba poate s'au accentuat și s'au exagerat. În tot cazul ele sunt și mai aparente la țărani. De altfel, întreaga istorie a noastră este plină de fapte de acestea. Amintim, în trecut, purtarea echivocă a lui Mihaiu Viteazul către Im-

1) Op. cit., p. 317.

2) Op. cit., p. 49.

3) Op. cit., p. 26—27.

4) Ibid.

5) Op. cit., p. 253.

6) Op. cit., p. 348.

păratul Germaniei și către Turci. Față de Impărat protestă, cu toată energia, de credință către el, de ură contra Turcilor, în același timp în care scria Sultanului jurându-se ca «să-și bea sângele copiilor lui dacă nu i-o fi lui credincios». De asemeni, este cunoscută duplicitatea lui față de nobilimea maghiară din Transilvania, cărei îi promitea liberarea Transilvaniei și în acelaș timp angajamentele lui cu Rudolf de a o cucerii pentru acesta. Caracteristice sunt și mijloacele lui Ștefan cel Mare, din acest punct de vedere. La Podul înalt el câștigă victoria printr'o înșelăciune bine nemerită,—istoria cu trompetele cele ascunse. În codrii Cosminului măcelări oastea leșească, iarăși printr'o cursă întinsă Polonilor. De amintit mai este purtarea lui Basarab către Carol Robert, cu care, împăcându-se, se angajase să-l treacă în Transilvania pe cel mai bun drum; când în loc de aceasta băgă pe regele ungur, cu toată armata lui, în strămtorile cele mai rele ale Carpaților și-i distruse oastea, regele abiă scăpând cu fuga. Tot de aceeași natură fu purtarea Românilor față de aliații lor creștini în contra Turcilor. Sub Vlad Dracul, se știe cum Românii trădară pe tovarășii lor de luptă trecând în momentul decisiv în partea păgânului. Cine nu regăsește în aceste apucături ecoul psihologiei lui Decebal și a Dacilor ? Basarab, Mihaiu, Ștefan, sunt figuri care seamănă cu acea a lui Decebal.

Aceste apucături sunt adânc înrădăcinate la Români, grație lor am putut răsbate prin zidurile de nenorociri și de pericole, pe care istoria le-a ridicat din belșug în calea neamului nostru. Chiar

în legăturile zilnice și în afacerile dintre ei, țărani au o pornire instinctivă a se păcăli și a se înșelă unii pe alții. Actele lor juridice sunt complicate cu tot felul de rezerve și combinații. Un eminent jurist îmi mărturisează că el evită, din principiu, procesele țărănești, căci sunt cele mai grele de descurcat, și cu greu poți să desprinzi, din labirintul de clauze și rezerve, partea adevărului, pe care țărani au devenit maeștrii în arta de a-l ascunde. O adopțiune, spre pildă, țărani o complică și o completează cu o vânzare, o vânzare o complică cu o adopțiune. În actele lor de transacție niciodată nu vor arăta prețurile și sumele cele adevărate; ei vor pune totdeauna or mai mult or mai puțin, după împrejurări. Cu deosebire ei au căpătat o adevărată măiestrie în arta de a-și ascunde sentimentele, ideile și intențiile lor. Ei n'au nicidecum obicinuința de a fi exacti în spusurile lor, în afirmările sau în tăgădele lor. Se sfiesc de orice chestiune pusă, și răspund cele mai echivoce și înșelătoare răspunsuri.

Spre pildă, la o alegere de deputați, un candidat foarte influent întreabă pe un țăran, dacă este hotărât să-i dea lui votul său. Ce putea să-i răspundă acesta? — Să fim sănătoși, d-le A.

Foarte cu greu vei afla dela ei, spre pildă, starea recoltelor lor. Când îi întrebi, ca prin instinct, îți vor răspunde neadevăruri. Dar mai ales când îi întrebi ce întindere de pământ au, poți să fi încredințat că-ți va fi cu neputință să afli vreodată adevărul. De obicei, or de ce vei întreba pe țăranul român, să fie bine știut că răspunsul ce-ți dă merită foarte puțină încredere. Și este foarte

firească să fie așa. De-a lungul întregii istorii, Românii și-au ascuns ființa lor; zilele lor ei și le-au smuls prin înșelăciune și viclenie de sub spada năvălitorilor și asupritorilor. Au trebuit să înșele, să ascundă, să mintă și să trădeze pentru ca să scape cu zile.

Aceasta n'a fost numai în timpul invaziilor hunice, avare și tătare. După aceste invazii veniră altele mai moderne, mai perfide și mai metodice. Evreii, care în fiecare an trec Prutul; Grecii, cari ne trimit în toți anii colonii sărace și hrăpitoare, duc mai departe opera invaziilor tradiționale în aceste țări. Cum are să lupte țăranul român cu arendașii greci și evrei, cu negustorii evrei și greci? Grecii sunt tot atât de vicleni ca și Evreii, și Evreii tot atât de lacomi ca și Grecii. Când Grecul sau Evreul arendaș va pune erbărit 40 de bani pentru fiecare cap de găscă, cum să nu ascundă țăranul, toamna, numărul bobocilor? Iar față de Evreul sau Grecul cu prăvălie, cum să fie țăranul sincer? Iată convorbirea unui țăran reproducă de d-l Rădulescu Motru:

— Crezi d-ta că-mi arăt eu păsul către negustor? Ferească D-zeu. Mi-ar cere prețul înzecit. Numai cel nepriceput dă năvală și întreabă de lucrul ce îi trebuie. Eu, când intru la negustor, mă prefac că umblu după altele, și numai pe urmă, ca la întâmplare, întreb și de ce-mi trebuie. Altfel nu m'aș ajunge cu prețul».

* * *

Este însă o trăsătură din caracterul Romanilor și Dacilor, care, cu toate nefericirile istoriei noa-

stre, pare a se fi păstrat aproape neștirbită, deși modificată, la Români: aceasta-i un fel de pornire adâncă către neatârnare, o neînfrănată trebuință de libertate. Această nevoie adânc simțită de neatârnare și de libertate s'a transformat însă într'un fel de repulsiune vie pentru orice fel de supunere. Românului i-a devenit nesuferită ascultarea de ordinele cuiva, atârnarea voinței lui de voința sau bunul plac al altora. La noi toți ar fi voit să fie stăpâni pe ei, și să nu aibă nici un stăpân pe capul lor.

Tocmai de aceea, precum am arătat-o și în capitolele anterioare, trecutul nostru fu sfâșiat de nesfârșite desbinări și certe între boierii țării, și de lupte fără preget și fără repaus dintre petitorii la domnie. Boierii români, mai ales după ce rostul eredității Basarabilor s'a stricat, ajunseseră să nu poată îngădui nici un Domn pe tronul țării; fiecare ar fi voit să fie el Domn sau cel puțin să ocupe el dregătoriile cele mai înalte. Pornirea tuturor către deplina libertate se traduce, firește, în pornirea tuturor de a fi stăpâni, de a domni și de a guvernă. Geloși pentru libertatea lor, fiecare nu și-o putea asigura decât confiscând pe a celorlalți. Așa s'a văzut în istorie, vechea Romă, care nu-și putu asigura libertatea ei decât sugrumând pe a întregii lumi vechi. Tot astfel libertatea poporului francez, câștigată prin marea revoluție, nu se putu garanta decât prin subjugarea întregii Europe. Potrivit acestei porniri firești, toți boierii din dregătoriile mai mari năzuiau cu înfocare după domnie, toți boierii fără slujbe năzuiau să ocupe cele mai înalte slujbe. Nu există în ana-

lele istoriei noastre decât două cazuri de boieri, cari să nu fi avut această năzuință: postelnicul Const. Cantacuzin și boierul Ioniță Sturza. Aceste două cazuri unice par într'adevăr monstruoase.

La rândul lor, țărani nu putură avea o dorință mai mare decât aceea de a fi făcuți boieri. De acolo chiar vine zicătoarea: *eu boier tu boier cine să ne mai tragă cismele*, cuvinte de dojană, pe care de sigur boierii le vor fi adresat adesea țăranilor boieriiți. La care, fără îndoială, țăranii vor fi răspuns cu cealaltă zicătoare, foarte respândită și ea: *fi-care este boier pe treaba lui*. La ocuparea Olteniei de către Austria, statistica găsi un număr extraordinar de mare de boieri și boierănași mai mici. Deși totdeauna subjugați, țăranii au păstrat veșnic neadormită în ei năzuința către deplina libertate, — această năzuință temeinică, adâncă, pe care au moștenit-o cu sângele lor de o potrivă dela Daci, Romani și Slavi.

«Moldovenii, scrie contele D'Hauterive, n'au pierdut nimic din firea aceasta de origine, care se resvrătește contra oricărei apăsări nouă... Ei sunt totdeauna gata să stea în potriva boierilor lor, la judecată înaintea ispravnicului și să părăscă pe acesta înaintea Domuului. Ei nu se tem să străbată toată țara, ca să vie la divan să dea ei singuri jebile cele mai îndrăznețe... Mărturisesc că această tradițiune vie a vechii libertății romane este un lucru pe care nu mă așteptam de loc să-l găsesc aici, și mi-a plăcut foarte mult să-l aflu la 400 de leghe de Roma și după 18 veacuri dela Ciceron»¹⁾.

1) Op. cit., p. 81, 83.

În alt loc, acelaș observator scrie: «Moldovenii au teamă de domnii prea lungi. Nici schimbările prea dese nu le plac, dar ei socotese nestatornicia puterii celui care îi cârmuesc ca un mijloc de apărare în potriva tiraniei lui» ¹⁾.

Este știut că boierii ajungeau foarte adesea la împlinirea năzuinții lor. Ei reușeau să schimbe foarte des pe Domni și pe boieri din slujbe. Ce făceau însă țărani pentru reușita pornirii lor după libertate? Țărani, neputând să ajungă toți boieri, spre a scăpa astfel de birurile grele și tot felul de podvezi, aveau și ei două mijloace: sau emigrau peste Dunăre și Carpați sau intrau în codrii și se făceau haiduci și bandiți. Tot secolul al 18-lea este plin de emigrări sau băjenii, cum le ziceau ei. Cuvântul băjenie eră în mintea lor un cuvânt de ordine. Se știe în ce hal ajunseseră țările românești în acest secol, populația lor fugise mai toată, rămăseseră pustii. Se știe de asemeni la ce grad propășiseră la noi bandele, haiducia; de ce prestigiu se bucură această instituție la țaran, și cum fascină masele populare. Iancu Jianu, Bujor, Tunsu, sunt eroii cei mai populari, și cu biografiile lor începe orce român cultura sa literară chiar astăzi.

Acest spirit de libertate se accentuă în țările române încă de pe la început. Chalcondyle observă, de pe la jumătatea secolului al 16-lea, că «Românilor nu le place să păstreze aceiași formă de guvernământ și se învoiesc foarte bine să nu asculte totdeauna de aceiași Domnitori, căci îi schimbă după voință, chemând aci pe unul aci pe altul la administrația și conducerea afacerilor lor».

1) Idem, p. 283.

Din acest spirit de libertate exagerat și îmbolnăvit, cu timpul, decurg mai multe particularități ale caracterului Românilor. Să cităm, între altele, practica excesivă a divorțurilor, de care s'au înspăimântat toți streinii cari ne-au vizitat și au observat moravurile noastre. «Cu această ușurință de a se despărți, scrie unul dintre aceștia, căsătoria este o încercare perpetuă, pe care omul și femeia o fac unul asupra celuilalt. În aceste condiții, adulterul, așa cum l'avem noi, cu reprimarea legilor, ar fi aproape un progres pentru Români, căci ce sentiment de promiscuitate nu se aruncă în această societate prin ușurința așa de mare de a se despărți? Căsătoria, seamănă, în România, cu un fel de Mazurka, unde damele fac un rând cu un cavaler, un alt rând cu un altul» ¹⁾. «În România, scria Pertusier, legătura cea mai sacră a libertății devine în acelaș timp un obiect de trafic și un joc. Oamenii se căsătoresc, determinați de seducțiile averii; un capriciu ușuratic ajunge în urmă ca să se părăsească» ²⁾. Obiceiul excesiv al desfacerii căsătoriei este fără îndoială o urmă a vechiului spirit de libertate și neatârnare. Această trăsătură de caracter n'a fost distrusă. Ea a persistat aceeași dealungul istoriei noastre, dela Radu cel mare care gonî pe patriarhul Nifon, fiindcă se opusese la un divorț de acestea, căutând astfel «a ne strică obiceiurile», până la Bibescu, care, dupe treptele tronului, consacră această libertate individuală, tradițională a noastră.

1) Anonyme, op. cit. p. 108—109.

2) op. cit. p. 31.

În sensul aceluiași spirit de neatârnare, păstrat și exagerat la Români, mai trebuie să cităm repulsiunea ce simt Românii, în special țărani noștri, de a se băga servitori. «Suferințele adânci ale țăranului Român, observă Regnault, au înăbușit în el trebuința unei bune vieți materiale, dar n'au micșorat cu nimic aspirațiile sale către libertate» ¹⁾.

Intr'adevăr, țăranul român preferă sărăcia lucidă în loc să se bage slugă. Se observă că servitorii în România sunt în unanimitate Unguri, Bulgari. În special, cei dintâiu au dat totdeauna cei mai buni rânđași, — dupe cum observă odată, ironic, un excelent spirit observator al cărui cuvânt rămase cunoscut; pe când Românii mai bine mor de foame, decât să vie slugi la orașe. Chiar când mizeria îi aduce în această stare, ei nu sunt buni de nimic, și par loviți de o incapacitate naturală de a ascultă de porunci și de a împlini ordinele.

Lucru pare surprinzător, însă trebuie să observăm că această trăsătură de caracter o avem în comun cu Englezii. Singuri Englezii, după cum știm, mai au această adâncă repulsiune de domesticitate. Ca și la noi Ungurii, la Londra, Nemții, sunt singurii și cei mai buni rânđași. Servitorii englezi sunt rari și foarte proști. Această trăsătură de caracter, pe care o avem în comun cu Englezii, și care să sperăm că ne este de bun augur, nu este singură. Vom vedea îndată că mai avem și altele.

1) p. 288.

Cu această iubire adâncă de neatârnare se leagă un fel de mândrie, un fel de orgoliu nobil, de care nu arareori dau Români dovadă. Este știut de toți ceea ce se povestește de Tudor Vladimirescu, care, odată în casa unui mare boier din Craiova, nevoind să stea pe scaun, dupe cum era poftit, răspunse prietenului său, că nu stă jos de teamă să nu fie nevoit să se scoale dinaintea vreunui ciocoi, care ar veni pe acolo în vizită. D-l de Gerando povestește următoarea scenă observată de el în Transilvania. Intr'o zi, un țăran bogat care se întorcea dela Fejérvar, unde primise o mare sumă, întâlnește în drum un inten-dent călare pe un cal, pe care lui îi veni poftă să l cumpere.

— «Cât costă calul ăsta? îl întrebă el.

Cavalerul găsi întrebarea obraznică și răspunse mândru,

— «Acest cal e preà frumos pentru tine.

— «Fie, zise țăranul,

— «Ei bine o sută de galbini (calu nu prețuia nici zece).

— «O sută de galbini? Dă-te jos. Iată-i. «Și îi întinse mâna plină de aur» ¹⁾.

Acest spirit de neatârnare țănoș se trădează zilnic în toate actele țăranului român. Iar atunci când pare altfel, aerul lui umilit și supus, spre pildă, nu este sincer, ci cu totul de suprafață spre a înșelă. Umiliința țăranului este un mijloc de a înșelă, o aparență care-i folosește fiind din felul lui foarte oportunist.

1) p. 310.

Aşa fiind se înţelege atunci că criticile amare ale celor cari blesteamă libertăţile prea largi, acordate poporului român prin legi şi constituţie, ca nefiind potrivite firii noastre, sunt sau rodul ignoranţei sau al unei lipse de bună credinţă. Poporul român se caracterizează printr'un adânc simţ de neatârnare şi legile liberale, pe cari le are astăzi, sunt lucrul cel mai potrivit cu firea profund liberatară a Românului.

Libertăţile de cari se bucură azi Românii sunt obiectul realizat al aspiraţiilor lor de veacuri. De altfel, ar fi monstruos lucru ca nişte libertăţi largi să treacă în legile unui popor care nu le înţelege. Acestor sentimente şi aspiraţii adânci după libertate se datoreşte succesul partidelor liberale şi democratice la noi. Cuvântul *libertate* şi *liberal* fascinează pe Români, şi cuvântul singur este încă un puternic element de succes politic. Este deci o legătură puternică, adâncă între libertăţile acordate în România şi între caracterul intim al poporului. Oamenii cari au acordat acestelibertăţi, un Brătianu, un Rosseti, un Kogălniceanu au văzut limpede şi au văzut bine, nu s'au înşelat şi nu merită critici. Din potrivă. Urmările rele, cari au întovărăşit libertăţile acordate, au alte cauze,—acelea de cari am căutat să ne dăm seamă în paginile precedente. Este prea naiv, dacă nu de rea credinţă, acela care le va pune în socoteala libertăţii. Ar rămâne însă de văzut dacă lipsurile caracterului românesc nu ar justifica oarecare restricţii democratice la aceste libertăţi, restricţii cari ar avea de scop tocmai să organizeze libertăţile şi să le confirme.

Dacă, cu privire la caracterul și în deosebi la voința sa, neamul nostru ne înfățișează atâtea umbre și atâtea lipsuri, alături de prea puține calități, nu tot așa este cu celalt aspect al sufletului nostru, mintalitatea, inteligența. Sub raportul inteligenței, Românii au fost dăruiți de creatorul lor, Istoria, cu o sumă de bune însușiri luminoase, drept recompensă pentru lipsurile și umbrele ce a așternut pe suprafața caracterul nostru. De unde vine inferioritatea caracterului Românilor, de acolo vine superioritatea inteligenței lor.

Mintalitatea Românilor, ca și limba pe care o vorbim, a avut de temelie și ca punct de plecare un material de esență superioară: mintalitatea romană. În istorie ea ni se înfățișează ca un mare rezervoriu, în care mai toate popoarele Europei au venit și au depus o parte din cuprinsul sufletului lor. Aproape nu este popor mai de seamă în Europa, care să nu fi contribuit cu ceva la alcătuirea edificiului moral al sufletului românesc. Dacă inteligența ca și *limba* română este un rezultat, în care sunt reprezentate toate națiunile din Europa, mintalitatea Românilor este de esență universală. Restriștele istoriei naționale, dăunătoare pentru caracterul românesc, fură foarte prielnice mintalității Românilor. Dacă Slavii, Bulgarii, Ungurii, Turcii, Tătarii, Grecii, Rușii, Francezii, Germanii stăpâniră sau influențară, rând pe rând, țările române, pentru a altera, slăbi și sărăci elementele voinței noastre, toți aceștia îmbogățiră mintalitatea românească. Cu drept cuvânt, se poate zice că această mintalitate se deosibește printr'o bogăție fără pereche de materialuri și

printr'o varietate fără seamăn, așezate pe o temelie puternică, strajnică, moștenită din mintalitatea Latinilor.

Literatura noastră populară este din cele mai bogate, deși fragmentară. Ea se distinge însă prin calitatea ei și mai mult decât prin cantitate. Când o analizezi ești mereu isbit, și la fiecare pas surprins, de frumusețile imaginilor, de delicateța sentimentelor, de vigoarea expresiilor, de logica metaforilor, de ingeniozitatea comparațiilor, de poezia înălțătoare și de imaginația creatoare, cari se trădează în fiecare colțuleț de cântec, de basm, în fiecare frântură de doină. Chipul de a concepe și înțelege lesne lumea și vieța cu necesitățile lor este poetic și bogat. În fiecare proverb sau zicală este o comoară de observații. Luciditatea judecății merge alături cu comorile fără sfârșit ale unei imaginații surprinzătoare.

Examinând fântânile din cari isvorăsc aceste daruri ale mintalității noastre, bogăția ei nu trebuie să surprindă pe nimeni. Spiritul clar, judecata generalizatoare a Romanilor, îmbinate cu închipuirea prodigioasă a Slavilor, sunt fântâni prea bogate și adânci. Mai adăogați frumusețea naturii, limpezimea albastră a cerului, splendoarea luminei sclipitoare și plină de nuanțe, care învălue colinele și proiectează tabloul fermecător al munților pe fondul azuriu al cerului, bogăția lumei vegetale, vioiciunea râurilor șerpuitoare pe pietriș, toate acestea sunt izvoare de poezii și de emoții artistice, puternice, adânci, intime.

A analiză comoara literaturii noastre populare este a locui câtva timp într'o grădină cu flori bo-

gate, este a petrece o adevărată zi de sărbătoare. Vom documenta pe larg aceste aprecieri asupra literaturii populare și asupra mentalității românești în partea a doua a lucrării noastre. Aici ne mărginim la aceste indicații generale.

Această bogăție fără seamăn a mentalității românești a avut și are urmări de mare însemnătate. Să examinăm aici pe scurt aceste urmări. Să vedem mai întâiu părțile de umbră trecătoare ce ne înfățișează încă inteligența română.

Bogăția prea mare a mateliarilor cari compun mentalitatea noastră face că ea să se înfățișeze încă sub un aspect oarecum turburat și, după cum am mai spus'o, nedefinit și neisprăvit. Neegalitatea și incoerența inteligenții românești decurg dela prea marea bogăție a materialurilor noastre sufletești, cari se căznesc să se așeze, să se stratifice, să se cristalizeze. Dacă bogăția inteligenții noastre ar fi mai mică, mai redusă, ea s'ar fi stratificat și cristalizat mai de timpuriu. Neegalitatea și incoerența n'ar mai fi trăsături caracteristice ale inteligenții și caracterului nostru. Sufletul popoarelor este ca și corpurile cerești, iar corpurile cerești se răcesc și se stratifică mai repede sau mai încet, potrivit cu mărimea lor. Când sufletul nostru își va fi stratificat și cristalizat materialurile mentalității sale, atunci în el se vor defini cristale, sub formă de opere literare clasice, de o valoare egală celor franceze și italiene. Până atunci însă, ne găsim în o epocă de elaborare pregătitoare, într'o perioadă de clocotire, care turbură tot coprintul sufletului nostru etnic.

O altă urmare a bogăției fără seamăn a minimalității noastre sunt dispozițiile fericite ce se observă foarte des la Români pentru artele frumoase, și în deosebi a pentru poezie. Izbucnesc atâtea talente în masa poporului nostru, cât nu cred că se mai pot vedea aiurea. În arta dramatică, în operă, în muzică mai ales, țara dete Occidentului mai multe talente de mâna întâiu, destul de cunoscut, pentru că să nu le mai amintim aci. Darul peoziei lirice este așa de intim și adânc legat de firea Românului, încât a făcut pe Alexandri să exclame faimosul cuvânt: Românul este născut poet. Și dacă se naște poet, Natura, cu farmecile ei felurite și bogate, îl crește tot poet. Mediul nostru fizic este ca un muzeu de poezie, pe care Natura l'a împodobit cu capo-d'opere dintre cele grațioase și în el își face educație poetul român.

Din această comoară de frumusețe pe care Natura a vărsat-o din belșug peste țările românești își va fi găsit un Delavrancea luxul de icoane și impresii sărbătorești care îmbogățește nemuritoarele modele de simțire artistică, cu care dâdsul împodobì literatura românească. «Argintul apei» și «aurul aerului», linișțita «splendoare», a «regini nopții moartă», în lumina căreia «mii pustiuri scântează», și codri cari «ascund în umbră străluciri de izvoare» sunt fotografii sufletesti, luate din natură și turnate în clișee originale, bogate, neperitoare de sufletul prea mare al marelui Eminescu. Alături de un Alexandri și Vlahuță, un Coșbuc și Octavian Goga vor găsi inspirația lor largă, unul în poezia sglobie a Prahovei, altul în majestatea sublimă și duioasă,

în acelaș timp, a Oltului. Românul este deci născut și crescut poet.

Ca și în făurirea versului, el este deopotrivă maistor în mânuirea culorilor. În pictură este un avânt de talente surprinzătoare, cari, dacă s'ar putea desvoltă în condiții economice prielnice, ar dà lucrări desăvârșite, clasice. Expozițiile noastre de pictură te minunează și te răpesc în fiecare an. Dacă nu se disting prin mărimea proporțiilor lor, pânzele pictorilor noștri te surprind preà plăcut prin intimitatea simțului culorilor și nuanțelor și prin măestria distribuirii și gradării lor. Românii au foarte adânc sădit în firea lor simțul formei și al culorii. Această aplicare către culori se vede peste tot. Ei își colorează până și paturlie de lemn, până chiar lemnul din șea și dela jugul boilor. Streinii, cari au studiat însușirile artistice ale țaranului român, au fost, fără excepție, minunați și surprinși de bogăția lor.

De Gerando, care a cunoscut mai mult pe Românii din Ungaria, a lăsat aprecieri de mare valoare pentru simțul artelor frumoase la Români. «Acest popor, zice de Gerando, este spiritual și inteligent; el iubește poezia și muzica. Nu arareori auzi pe săteni spunând și chiar improvizând versuri»¹⁾. «Bisericile Românilor sunt pitorești... Intâlnești în drum o mulțime de astfel de biserici, și te întrebi cum au putut ajunge niște oameni așa de simpli, fără nici o altă îndrumare decât inspirația lor, să ridice și împobească așa edificii. Răspunsul este că acești artiști execută opera lor cu pa-

1) Op. cit., pag. 338.

siune... Orcât de naive aceste picturi, ele dovedesc în firea Românului un anume gust pentru artă. Căci, în definitiv cei cari le-au făcut nu sunt decât niște țărani. Cutare băiat, care până aci ajutase pe tatăl său la munca câmpului, se simte într'o zi cu dorința de a zugrăvi. *Anche is son' pittore*, și iată-l zugrăvind după închipuirea lui. Și el este un artist la înălțimea societății lui. Dar ia să se ridice puțin această societate și să se apropie de a noastră, nimic nu va împiedeca pe acest țaran să fie un pictor. Această aplicare a Românilor ține de origina lor italiană». «Țaranii români, adaogă de Gerando, au costume pitorești. Trăistile și gilet-cile lor de piele albă sunt împodobite cu flori și cu desemnuri, de curea, în toate colorile»¹⁾. «Românul, scriă Ubicini, este din firea lui poet; poet ca sentiment și ca expresiune. Fie că-l agită *dorul*, fie că entuziasmul se deșteaptă în el, la amintirea gloriei strămoșilor lui, el cântă și inspirația curge de pe buzele lui ca dintr'un isvor nesecat. Chiar graiul în care se exprimă este pătruns de această poezie firească; este plin de comparații pitorești și de imagini grațioase și teribile»²⁾.

Inchipuirei Românului, zice un anonim francez, vioae și sglobie, îi place să se rătăcească în regiunile miraculosului. «Legendele sunt numeroase, în România, unde poporul e foarte superstițios, și toate sunt patriotice sau religioase» adaogă acelaș autor. «Românul este din firea lui om de gust, cu deosebire în toate lucrurile cari isbesc simțurile; iu-

1) Op. cit., p. 351.

2) Op. cit., pag. 22.

bește luxul, chiar fastul, dar cu eleganță»¹⁾. Ca atare, Românul are temperament de orator. Oratoria lui este un șir de gesturi sufletești verbale, cari cad cu ușurință, cu îndemânare, cu abilitate, cu eleganță.

Cea ce deosebește însă pe Români, nu numai de popoarele din Europa orientală, între care trăiește, dar, se poate zice, între toate popoarele, este vioiciunea și istețimea spiritului său, este scăpărarea unei inteligențe fine, distinse, înfățișată sub o aparență modestă, timidă, și față de străini sfioasă până la umilință. Calitățile mintale ale Românului nu sunt la suprafață. Din potrivă. Înfațișarea Românului, la prima vedere, nu lasă să se bănuiască ce se ascunde sub ea. Aceasta este din pricina că peste sâmburile de calități superioare și bogate s'a așternut un gros strat de izână, vreme de 10—15 veacuri de restriști. Trebuie să scobori adânc sub aparența înfățișării Românului, pentru ca să descoperi metalul prețios al sufletului și al mintalității lui.

Dacă alături și compari pe tinerii români, duși în Franța și în Germania, cu tinerii francezi și germani nici odată nu-i vei găsi inferiori acestora în ce privește inteligența. Un tânăr german, va fi adesea mai silitor, și cu deosebire mai metodic decât Românul, dar foarte adesea tânărul român va fi mai pătrunzător și cu un spirit mai viu decât germanul. Chiar între Francezi, cu toată superioritatea mintalității și cu toată hărnicia acestora, tinerii români s'au distins foarte adese ori. Dar

1) Anonyme Op. cit. p. 107.

cea ce pare și mai invederat este că alături de sătenii germani, englezi, ruși și unguri, săteanul român în nici un caz nu va fi inferior acestora, înv ioiciunea minții, în bogăția spiritului, în puterea lui de creații poetice. De cele mai multe ori le va fi superior. În această privință, țăranul român se aseamănă mult cu țărani francezi și italieni. Temeiul său sufletesc este de obârșie nobilă și de esență superioară. Cuprinsul mintalității lui este bogat, larg și variat. Dar acest temeiu nobil, această esență superioară este acoperită cu un gros strat de izână, pe care veacurile de șarbie, de năvăliri, de prăzi și de vieață fugară o așezară peste el. Puțin dacă cureți acest strat de izâneală, prin mijlocirea unei educații și instrucții mai îngrijite, descoperi aurul sufletesc și toate comorile mintale care trăiesc virtuale, îngropate sub căciula țurcănească, acoperite de plasta de păr negru și garantate de proporțiile și trăsăturile unei frunți late, inteligente și nobile.

La țărani noștri, sub tradiționala lor căciulă, se păstrează și scânteiază un spirit viu prea bine dotat și împodobit, și care, din când în când, se respândește îmbobocind în doine jalnice, anecdote înțepătoare, ghicitori ingenioase. «Chiar vieața mărginită pe care o duce, zice d-l Kalinderu, și această lipsă de instrucțiune de care suferă, nu împiedecă pe țăranul nostru să aibă emoțiunile și sentimentele cele mai înalte, și nu-i trebuie decât niște împrejurări prielnice, pentru ca să dea la iveală talente de care ne-am îndoii câte odată numai pentru că-i lipsește ocazia să și le arate».

Lucrul acesta a fost observat și confirmat aproape

de unanimitatea străinilor, cari ne-au cunoscut și ne-au studiat. «Mizeria, scrie Regnault, de obicei așa fecundă în desnădejde și îndobitocire, n'a știrbit nimic din facultățile intelectuale ale țaranului român. La el concepția a rămas vie și pătrunzătoare, prinde repede și se mișcă ușor» 1). «Spiritul Românului este cu atât mai vioiu, cu cât corpul este mai leneș» 2). În acelaș sens, Desprez observă că «țaranul român, dureros apăsător de Unguri și Sași în Transilvania, și de proprii săi boieri în Moldova și Muntenia, a păstrat pe fruntea sa largă, încadrată în părul negru, și în ochii săi blânzi împodobiți cu sprincene groase, toate semnele unei minți vioae și pătrunzătoare, care pricepe repede și se mișcă cu ușurință. Inchipuirei sale vie, sglobie, nepăsătoare de relele zilei de azi, îi place să se întoarcă către vremile de altă dată, în care ea rătăcește cu plăcere prin regiunea minunilor» 3). «La oamenii din societate, scrie Le Cler, se observă o sumă de bune însușiri, o adevărată distincțiune, o inteligență vie și o mare ușurință de a vorbi toate limbile. Când vor să-și dea osteneala, ei reușesc în cele mai grele întreprinderi». Femeia română, ea însăși se distinge prin aceleași calități ale spiritului. «Femeile române, zice Pertusier, reușesc la o mare vivacitate mult spirit natural, și, cu prea puțină osteneală, ele ar putea pretinde să rivalizeze cu tot ce este mai distins printre femeile europene» 4).

1) Op. cit. p. 227.

2) Anonime, op. cit., p. 107.

3) Op. cit., p. 105.

4) Op. cit., p. 30.

Vioiciunea mintalității, puterea de pătrundere și ușurința concepțiunii, ca și bogăția închipuirii, sunt însușiri distinctive la Români, și ele au surprins pe toți străinii cari le-au observat.

Aceste însușiri distinse și de temeiul ale mintalității Românești, îmbinându-se cu diferitele lipsuri sau însușiri ale caracterului nostru, au dat la iveală trăsături sufletești noi, unele mai însemnate decât altele. Să ne oprim puțin pentru a le indica pe scurt, rămânând ca să le dezvoltăm și să le documentăm cât mai larg în volumul următor.

* * *

Inteligența bogată în resurse, venite dela atâtea popoare, unită cu o imaginație prea vie, însă fără ca să fie, nici una nici alta, stăpânite de o unitate de spirit, de o continuitate adevărată, a făcut că un prea mare număr de superstiții și prejudecăți s'au îngrămădit în sufletul poporului român. Spiritul nostru a adunat toate materialurile pe care le-a găsit la alții, fără ca să poată să le controleze, fiind lipsit el însuși de un criterium și de o metodă din pricina lipsei sale de unitate.

În superstițiile sale, raporturile lucrurilor sunt înțelese foarte fals, fantastic și ciudat; iar spiritul său de observație și inteligența sa n'au putut descoperi aceste greșeli și abateri. Într'un cuvânt, superstițiile foarte numeroase, care umplu mintalitatea Românilor, sunt produsul lipsei sale de coeziune, a unei prea mari bogății mintale lipsite de unitate și de metodă.

Românii sunt superstițioși mai mult poate decât oricare popor din Europa și într'o măsură pe care

n'o mai ating decât poate Rușii. Superstiția domnește în toate clasele societății românești, dela țăranul cel mai incult și până la intelectualul cel mai rafinat. Românul poate fi ateu, spirit liber cugetător, dar ateismul său și libertatea de cugutare se așează pe o temelie de superstiții, cu care sfârșesc prin a se împacă. Cel mai inteligent și cel mai cult dintre Români nu poate liberă spiritul său de o mulțime de reminiscențe și credințe fantastice. Și dacă el este stăpânit de superstiție, atunci populația incultă, dela sate mai ales, învăluște toate actele vieții sale zilnice, dela cele mai banale și triviale până la cele mai nobile și înalte, într'o pânză opacă de obiceiuri superstițioase. Nu este un pas din viața sa socială, pe care țăranul să nu-l înconjure cu o sumă de obiceiuri și practice ciudate și absurde: descântece, vrăji, faceri, desfaceri și tot felul de obiceiuri fără înțeles și fără rost.

Inspăimântător este însă numărul sărbătorilor superstițioase, păgânești. În afară de sărbătorile legale, se țin în toată țara, diferind după localități, 140 de sărbători din cele 365 de zile ale anului. Și acestea sub numele și pretextele cele mai ciudate și absurde: logodna pasărilor, nunta șoarecilor, Marțea ciorilor, Lunea viermilor, sărbătoarea lupilor, Foca, Miercurea strâmbă, etc. etc.

De altfel, superstițiile sunt așa de adânc înrădăcinate în firea Românului, că în istorie aproape n'a fost mișcare de seamă a neamului nostru, fără să nu fi avut ca punct de plecare o superstiție. Astfel, cu superstiții ridică Mihaiu Viteazu pe Români și săcuii din Ardeal. Cu superstiții Horia

ațată revolta sângeroasă a Transilvănenilor. Am văzut cum procedară Petru și Asan în contra împăratului din Bizanț. Să nu uităm nici cazul trivial, mai recent, al revoltei dela Slatina, când țaranii fură ațâțați prin apelul făcut la superstițiile lor. Chiar azi, singurul mijloc de a revoltă firea blajină, blândoacă a țaranilor noștri este să te atingi de credințele și practicele lor superstițioase.

Există aproape o bibliotecă întregă asupra superstițiilor la Români și asupra obiceiurilor lor superstițioase. D-l Marian a cules în această direcție un material dejă enorm și acest material se poate adăoga la infinit. N'a fost strein care să fi trecut prin țările noastre, sau care să fi cunoscut pe Români, fără ca să nu fie isbit și mirat de superstițiile numeroase ce învăluesc întregă vieța noastră.

Din alt punct de vedere considerată, inteligența bogată și superioară a Românilor, îmbinată cu resturi de simț practic ce le va fi rămas dela Romani, a dat spiritul sarcastic, și talentul foarte firesc al Românului de a batjocori, de a satiriză. Că o bună doză de simț practic nu lipsește Românilor, am putut-o vedea dela întorsătura ce a luat la noi simțul religios. Imbinarea acestui simț practic cu bogăția, fineța și vioiciunea firească a spiritului Românilor a dat naștere minunatei, admirabilei și bogatei literaturi satirice de anecdote batjocoritoare, snoave și glume înțepătoare, epigrame tăioase.

Din toată mintalitatea românească, spiritul său satiric, epigramatic este trăsătura cea mai netedă, cea mai precisă și cea mai bine definită. Aici Ro-

mânul a fost și este mai tare ca în or ce. Este de observat că aceasta-i iarăși o trăsătură mintală, pe care o are Românul în comun cu Englezii și cu Romanii. Apropierea dintre humorul și ironia engleză și dintre ironia și satira populară română este atât de mare, în cât le-ai putea confundă. Și dacă nici un literat englez nu le-a confundat până acum, se pare că a fost unul român, care a mers până acolo în cât a dat satirele unora drept ale altora.

Fără îndoială că la Englezi, ca și la Români, satira și ironia sunt fructul unei mentalități care aplică poezia în domeniul practic, căci humorul și satira au efecte practice, sunt, cum am zis, un mijloc de a pedepsi moravurile rele și de a le îmbunătăți.

În deosebi, la Români, ironia și sarcasmul luare naștere din situația poporului nostru, mai inteligent și cu un spirit mai vioiu, în mijlocul unor popoare mai puțin fine cu o inteligență mai leneșă și mai puțin vioae, și prin urmare într'o vădită inferioritate mintală față de Români. Dovadă că este așa avem faptul că ironia și humorul Românilor privește cu deosebire popoarele vecine. Românii au râs totdeauna cu deosebire pe socoteala Sârbilor și Bulgarilor, a Ungurilor și a Turcilor. Ei s'au socotit totdeauna superiori acestor vecini. Și din conștiința acestei superiorități au decurs toate glumele și ironiile ce au făcut pe socoteala lor. Se știe că râsul, comicul este conștiința unei inferiorități a celui care provoacă râsul. Spre pildă, Românul și azi râde atât de Sârb, pe care-l crede prost, de unde și zicătoarea: *cal verde și sârb cu minte*; cât și de Bulgar, al cărui cap îl socotește

gol ca un dovleac. Țiganiii însă sunt un isvor nesecat de humor pentru țărani. Iar moravurile urâte ale boierimii românești, ca și ale preoților, au fost obiectul celor mai mușcătoare snoave și satire populare. Ele au dat naștere la o foarte bogată literatură de anecdote și epigrame fine, bine reușite.

Dacă am compară atât literatura cultă dela noi cât și cea populară, am putea vedeă că, totul socotit bine, literatura glumeață, comică, umoristică a reușit și s'a desvoltat la noi mai mult decât toate celelalte genuri. Operile de acest gen sunt tot ce s'a produs la noi relativ mai desăvârșit. Scriitorii noștri de această specie sunt cei mai tari. Caragiale, spre pildă, este scriitorul ale cărui opere literare sunt cele mai reușite din toată literatura noastră. Ceeace face farmecul ne întrecut al scrierilor lui Creangă este tot acest humor, adânc, usturător sub veselia sa deschisă și pătrunzătoare. In timpul de față, avem talente reale, puternice care întorc bine ironia și humorul fin. Un Ranetti, un Vasile Pop, un Cincinat Pavelescu reușesc mai mult decât nuveliștii și romancierii noștri și ar face cinste oricărei literaturi similare mari. Un Bacalbașa ar fi fost bine prețuit chiar la Paris. — O întreagă literatură humoristică periodică înfloreste la noi și de cele mai multe ori este foarte reușită.

Fineța, vioiciunea spiritului, ușurința înțelegerii lucrurilor, inteligența superioară a Românilor, îmbinate cu lenea, cu trândăvia, orientală care i-a complexit, a dat naștere, în toți timpii dar mai ales

acum în urmă, unui spirit critic amar, sfâșietor, distructiv. Și eră foarte firesc. Când ai toată luciditatea spiritului de a observă că lucrurile merg rău, că totul este neîndestulător, fără ca să ai energia de a începe să faci bine, nu-ți mai rămâne decât să critici și să-ți arăți nemulțumirea. Starea pasivă îți dă chiar răgazul de a observă insuficiența oamenilor și defectele lucrurilor cari se fac; iar timpul pe care alții îl trec în activitate, neputând rămâne gol, trebuie neapărat să-l umpli cu ceva și de aci trebuința de a critica ceace se face și de a protesta împotriva celor cari fac ceva.

Românii, fiind totdeauna dotați cu o inteligență superioară, dar ținută în loc, paralizată de o lenvie impusă de împrejurările nefericite ale istoriei lor și de o trândăvie pe care au respirat-o din atmosfera morală a Orientului, au criticat în toți timpii pe oameni și activitatea lor, fără ca să fi făcut sforțări de a îndreptă cea ce criticau.

Pe la jumătatea veacului trecut, vântul înviorător, revoluționar, puternic, care agită Occidentul, trimise undele sale până la noi și curăți țările, o clipă, de atmosfera leneșe și trândavă a Orientului. Acest vânt revoluționar trezi în noi conștiința și energia străveche, și starea de neacțiune și de protestări fu întreruptă un moment, dela 1858 până la 1880. În acest interval se lucră mult, prea mult chiar, și fiindcă se lucră prea mult se lucră neîndestulător. Se adoptară o mulțime de legi luate gata dela națiunile civilizate, o sumă de tipare de cugetare și de calapoade de acțiune, uneori nepotrivite cu simplitatea firii noastre.

De aceea, boieri vecinic nemulțumiți, în loc să se

puie pe lucru și să îndrepte, scriau jălbi și critici sfâșietoare și le porneau zilnic la Constantinopole, la Petersburg și la Viena, chiar pribegeau în Transilvania și aiurea. Aceasta făcù ca în vremea din urmă spiritul nostru critic și negativ să se exagereze încă cu atât mai mult, cu cât nu se mai manifestà, nici prin jălbi trimise la Țarigrad, nici prin pribegiri, ci prin presă, prin discursuri la întruniri publice, sau prin invective înveninate cari umplu atmosfera prin toate cafenelile.

Activitatea, sforțările făcute între 1858 și 1880, sub înăurirea puternicii impulsioni venite din Apus, încetă îndată ce această impulsione încetă sau se micșoră ea însăș. Și atunci vechea moleșire revenind la loc, inteligența noastră, ne mai găsind în noi destulă energie pentru a creea și a îndreptă, începe din nou a se cheltuì în critici distrugătoare, în cuvinte.

De pe la 1880 până azi, aproape 30 de ani au pus Românii ca să critice ceea ce s'a făcut într'un interval de 5—6 ani, între 1860—1866. Având acum și răgazul trebuincios, răgaz pe care ni-l dă contemplația, în orele lungi de viață de cafenea, și având și material dinaintea noastră de criticat, spiritul nostru se repede însetat de a se exersà și sfâșie fără cruțare, în critici înveninate, oamenii și faptele. Tot ce s'a făcut la noi dela 1860 este zilnic distrus în cuvinte pe toate căile, iar tot ce se face azi, orcine ar fi cel care face cevà, este străpuns de epigramele cele mai veninoase, este înăbușit de criticile cele mai amare și severe. La Tribunal, la Universitate, în drumul de fer, cu deosebire în redacții, și mai ales la

cafenele, se ascute, se înveninează și se aprinde zilnic un spirit critic sdrobitor. Se critică, acolo mai ales, toate lucrurile imaginabile și neimaginabile, tot ce se mișcă, tot ce se cugetă și se scrie în România și în streinătate. De multe ori chiar pe cei cari mai desfășurau o energie, o activitate pozitivă binefăcătoare, îi vedem luați de curentul acestui puternic spirit negativ, destrași dela activitatea lor și duși pe alunecuşul acestui spirit destructiv. Interesantă a fost în acest sens evoluția unui distins profesor universitar, admirat de toți pentru o excepțională putere de muncă pozitivă de care dă probe zilnice. Această extraordinară energie, de câțiva ani, a început a șovăi, alunecând pe povârnișul spiritului timpului, și azi îl găsim scriind aproape singur două foi periodice, al căror rost este de a critica, pe drept sau pe nedrept, întreaga activitate românească.

Intr'adevăr, cu o inteligență fină și vioae, pusă în serviciul unei voințe slabe, leneșe, trândave și al unei energii egală aproape cu zero, spiritul Românilor necreând mare lucru are tot răgazul să critice, să sfâșie și să distrugă tot ce-i trece pe dinainte. El va fi cu atât mai sever și mai amar cu cât se poate ține în punctul de vedere al principiilor, cari sunt absolute, cu cât nu îndrăsnește să scoboare în lumea faptelor, și activității care este relativă și trebuie să fie plină de concesi și compromisuri. Logica este absolutistă, activitatea este, prin firea lucrurilor, o serie de concesi și compromisuri. La noi, logica omoară activitatea cu numeroasele și severele ei critici.

Se mai adaogă, la toate aceste împrejurări pri-

elnice spiritului nostru critic, faptul că foarte mulți Români merg adesea în străinătate, și, reîntorși de acolo, compară ceea ce au văzut acolo, cu cele ce revăd la noi. Neapărat că în toate privințele noi nu putem stă alături cu streinătatea, care se bucură de o civilizație veche. Față cu ceea ce se vede la Germani și la Francezi, lucrurile noastre sunt fatal neîndestulătoare, imperfecte. În această imperfecție comparativă spiritul nostru critic găsește o hrană îmbelșugată de toate zilele. Totul este admirabil și desăvârșit la streini, totul este la noi rău, neîndestulător, criticabil. Oamenii cari vizitează Franța, și mai cu osebire acei cari n au văzut-o, dar au auzit dela cei cari au văzut în treacăt Franța, ar pune foc Țării Românești. Neputând face aceasta o ard în efigie și își cheltuesc, în critici severe, fără să prindă de veste, și puțina energie pe care ar fi putut-o întrebuiți într'o acțiune folositoare de îndreptare. De aceea, de obicei, toți cei cari admiră lucrurile din Franța și critică pe cele dela noi, mai niciodată n'au pus mâna să imiteze la noi gospodăria franceză. Cel mult au imitat lucrurile și actele de suprafață: mode, maniere, obiceiuri.

Asupra temperamentului Românilor, asupra firii și caracterului lor sociabil, pe lângă cele arătate deja la începutul acestui capitol, ne mărginim să dăm aici aprecierile făcute de observatorii streini, chipul cum ne-au judecat ei după impresiile pe care le-au făcut Românii asupra-le.

Țăranii români, după Regnault «în trăsăturile lor exterioare, toți se aseamănă: oameni cu apu-

cături voinicești, cu un profil frumos, cu părul lung și negru încadrând o frunte lată, și cu sprâncene groase umbrind niște ochi nu atât vii cât blânzi și mângâioși, având mai de grabă fineța privirii italiene, unde domnește ironia, mai mult decât fineța șireată». De Gerando crede deasemeni că «țăranul român aparține în general tipului meridional... Câte unii însă au părul bălan, ochii albaștrii și trădează o origină străină de Italia».

Rasă meridională, Românii se pare că au atras atenția streinilor printr'o înfățișare plăcută, care nu este totdeauna lipsită de un anume gen de frumusețe. După d'Haussez trăsăturile lor pronunțate, dar în proporții frumoase, o figură lungă, umbrită de niște mustăți și de un păr foarte negru, o talie sveltă disting pe Români¹⁾. «Sângele, la București, este prea frumos, scrie Contele de la Garde, bărbații sub kalpakurile imense ce poartă în cap, și cari îi pocesc, au trăsături virile și regulate. Femeile sunt frumoase și posedă adesea câte un talent care farmecă²⁾. În acelaș sens scrie Raoul Perrin: «Românii sunt în general înalți, robuști, talia lor este elegantă... Femeile sunt bine făcute, talia lor care nu întrece mijlocia este sveltă și de o cochetărie plăcută. Ele sunt brune, blânde, amabile și prevenitoare³⁾.

În privința caracterului, mai toți streinii cari au vizitat și au cunoscut țara, se învoesc în a recunoaște că «Românii sunt, în general, un popor blând și puțin pornit spre rău... De altfel ei mai

1) Op. cit., pag. 311.

2) Voyage de Moscou, pag. 323.

3) Op. cit., pag. 32.

sunt și leneși și moi»¹⁾. Recordon scrie în scrisorile sale asupra Românilor că «pe fizionomia lor descoperi blândețea caracterului». Iar Le Cler găsește că «cruzimea și mânia sunt lucruri rari cu deosebire la țărani»²⁾. «Țăranul român, scrie în memoriile sale, Pertusier, nu este răutăcios și nici pismaș; el nu este făcut pentru simțimântul de răsbunare, și în vremile în cari ar fi fost într'adevăr în stare să-și răsbune pe boieri, el să mulțumî ca să-l parodieze și să-l batjocorească»³⁾.

Caracterul sociabil și primitiv al Românilor a fost iarăși foarte mult încercat și apreciat de streini. «Țăranii români, scrie Regnault, sunt binevoitori și ospitalieri, dar cei din Moldova și Muntenia au avut să sufere așa de crud de vizitele streinilor, încât nu se mai încred bucuroși în primul venit, și nu se mai găsesc la ei anume obiceiuri de caritate veche, pe care o mai păstrează Români din Transilvania»⁴⁾. Cu deosebire despre Români din Transilvania s'a ocupat de Gerando, care a scris despre ei următoarele: «Români sunt foarte ospitalieri. Orcât ar fi de săraci, ei niciodată nu refuză unuia mai sărac jumătate din ceapa și din turta lor. Această ospitalitate o arată Români chiar către necunoscut. Ei au obiceiul de a pune pe marginea drumurilor vase cu apă, pentru călătorii cari pot trece și seara dinaintea porților; lângă vasele cu apă, cei bogați mai pun și pâine pentru cel care va veni noaptea... În bâlciuri, fe-

1) Laurençon, pag. 26.

2) Op. cit., pag. 63.

3) Op. cit., pag. 52.

4) Op. cit., pag. 284.

tele tinere se plimbă cu vasele lor de lut pline cu apă și dau să bea celor însetați»¹⁾).

În sfârșit, scriitorul francez *Le Cler* rezumă admirabil temperamentul, firea și psihologia Românilor în aceste cuvinte admirabile și coprinzătoare: Rasa este occidentală căci amintește în privința limbii și fizionomiei pe Italieni și Spanioli; obiceiurile ei sunt orientale.

BECAPIȚĂRILE ȘI COPCULUI

1) Op. cit., pag. 347.

RECAPITULARE ȘI CONCLUZIE

Caracterizarea cea mai adevărată a psihologiei și a situației Românilor este admirabil dată în aceste câteva cuvinte: *rasă occidentală cu obiceiuri orientale.*

Pentru a exprima acelaș adevăr, putem zice că condițiunile noastre istorice fură așa fel că au dezvoltat în sufletul nostru etnic mai mult defectele, lipsurile pe cari le vom fi moștenit în firea noastră, și ne-au îmbogățit cu noi defecte și însușiri slabe, negative, pe lângă că au împiedicat manifestarea și desăvârșirea celor positive. Astfel, ca să rezumăm, împrăștierea în care se găsește încă neamul românesc, ciopârțit și subjugat în state vecine puternice, a împiedicat și va mai împiedica evoluția caracterului și inteligenții românești. Cât timp harta țării noastre va fi încă înjumătățită, și pe teritoriul limbii românești vor exista bariere, cât timp contururile organismului nostru geografic vor fi nedefinite și neisprăvite, sufletul nostru nu se poate isprăvi. Produsele lui de tot felul vor mai purtă încă pecetia neisprăvitului.

Și tot astfel, chipul cum se desfășură istoria noastră, lipsa noastră de viață istorică proprie, amestecul istoriei noastre cu a altor popoare, a mai multora, cari au determinat cum au vrut ele cursul istoriei noastre, impunându-ne în toate voința și capriciile lor, a făcut că noi suntem lipsiți oarecum de o personalitate etnică propriu zisă. În consecință, mintalitatea și caracterul românesc sunt lipsite de trăsături proprii distinctive, bine pronunțate, cari să constituie pecetea unei personalități deosebite. Produsele acestei mintalități vor fi slab caracterizate și le va lipsi pecetea personalității etnice.

Pe de altă parte, în timpul năvălirilor, luptele aprige pe cari Românii avură să le dea cu niște popoare totdeauna mai numeroase, mai bine pregătite și mai puternice, lupte în cari ei avură să fie mai totdeauna învinși, micșorarea energia lor etnică, cu timpul împuținarea vigoarea și curajul lor. Strămoșii noștrii, loviți puternic și mereu învinși, pierdură cu timpul deprinderea de a mai ataca, se domoliră, și începură a evita luptele, căutând numai să reziste defensiv, sau să se plece. De aci moleșirea voinței, alterarea caracterului și a spiritului de neatârnare, frica și supunerea instinctivă la străin.

În acelaș sens lucrară repetițiile răsboaie și năvăliri tătărești și turcești, certurile pentru domnie, și răsboaiele interne, pe cari le deslănțuiau aceste certuri, întetite și complicate cu intrigile și trădările partidelor boierești. În urma acestor năvăliri și răsboaie, voința Românilor eși și mai frântă și mai sdrobotă, neatârnarea caracterului și mai mic-

șorată, iar duplicitatea, viclenia, pornirea de a ascunde se accentuează. Dar urmarea cea mai însemnată fu desordonarea și dezorganizarea activității, pierderea obiceiului unei vieți ordonate și al unei activități metodice. Aceste năvăliri și războaie, ajutate de un mediu fizic plin de contraste, făcând totul nesigur și șovăelnic de azi pe mâine, determinând pe teritoriul țărilor române, cum am văzut, acea geografie mobilă, făcură să se piardă obiceiurile unei activități metodice, a eforturilor continue, a încordărilor îndelungate.

În locul acestora, Românii numai cunoscuseră de cât activitatea sporadică, eforturile incoerente, încordările scurte și întrerupte la fiecare moment, viața și acțiunea de azi pe mâine. De aci rezultă dezordinea activității Românilor, lipsa de metodă, graba pusă în orice acțiune, și cu deosebire lipsa de prevedere, cu năzuința de a ascunde, de a înșelă și minți, cari am văzut că sunt urmarea prevederii, adică o prevedere de-a'ndoa-sele. Voință slabă, schimbătoare, eforturi nestatornice, scurte, graba în toate și neprevăderea și duplicitatea vicleană sunt resunetul psihologic al chipului în care se desfășură istoria noastră, în ultimile 5—6 veacuri.

Atmosfera morală a Orientului, în care ne afundă dominația și înrăurirea turcească și greco-fanariotă, moravurile orientale, aduse și impuse în țările române, veniră ca să desăvârșească opera trecutului nostru de restriște. Ele coplesiră și enervară și mai mult facultățile și voința Românilor.

În sfârșit, creșterea fără margini a tributului, căderea economică completă a țăranilor, storce-

rea cumplită a muncii lor, despoierile metodice operate de Grecii fanarioți asupra populațiilor sărace, de pe moșiile boierești sau mânăstirești, toate acestea, adăogate la jafurile pe care armatele rusești le făcură la noi, în ultimele două veacuri, avură un răsunset și mai trist și urmări psihologice și mai dăunătoare. Neprevederea unei activități de azi pe mâne se accentuă și mai mult. Țările fură golite; Româniii băjeniră în toate părțile. Dispărură cu totul îmboldirile firește ale acțiunii. Româniii numai aveau nici un motiv să are și să semene, aveau toate motivele să nu facă nimic. Un fel de lipsă de îndemn la muncă, un fel de lenevire pe care, de altfel, o răspirau și din atmosfera morală a Orientului, luă locul hărniciei de altădată. Sărăcia deveni cumplită. Populația rurală se degradă și își corupse și mai mult caracterul. Năzuința de a ascunde totul, de a nu se încrede în nimeni, de a nu spune adevărul, fiind mijloacele ei de apărare contra despoietorilor ei de tot felul, se desvoltară la un grad îngrijitor.

Reformele prea dese, complicate, prea grăbite și prea nestatornice, care avură loc în ultimele două veacuri, sfârșiră prin a complică și a pulveriză și mai mult activitatea Românilor, dizolvară tiparele sale de acțiune, și calapoadele cugetării. Din toate aceste schimbări și convulsiuni, rezultă, în ultima umătate a veacului al XIX-lea, un chaos incoherent de acțiune, o vieață morală, șovăelnică, nesigură și una intelectuală fără nici o coesiune, un fel de îngrămădire de materialuri fără forme precise și agitate de o necesitate superioară de a

se cristaliză, de a se turnă în anume tipare și modele cari trebuiesc create.

* * *

Prezentul, trecutul recent din ultimile două decenii ale veacului trecut, par a prevesti o schimbare completă a cursului istoriei noastre. Câștigarea neatârnării naționale ne pare începutul unei adevărate și mari cotituri a istoriei neamului nostru. Dela unirea țărilor surori, și, cu deosebire, dela câștigarea neatârnării, ni se face cu puțință o vieată istorică proprie, pe socoteala noastră, o desvoltare istorică curată, neamestecată cu a altora, și în care voința și capriciile altora să nu mai vie să turbure desfășurarea propriei noastre firi. De-acum pare că istoria noastră devine mai puțin prielnică însușirilor și deprinderilor negative. Semne prevestitoare ne lasă să întrevedem că viitorul istoriei noastre va îndreptă și îmbunătăți unele din însușirile noastre negative și deviate, va umple unele lipsuri. Și mai ales, acest viitor pare destinat să lase loc desfășurării însușirilor noastre mintale pozitive, bogățiilor ascunse în firea noastră, trăsăturilor pozitive distinse, cari de sigur se coprind, în germeni, în temperamentul și în caracterul nostru.

Istoria însă nu se face singură. Pe ea o fac oamenii, și așa va fi cum vor fi făcut-o aceștia. Istoria noastră viitoare se înfățișează cercetătorului numai ca un plan de acțiune, pe care mintea lui trebuie să-l întrezărească și să-l scruteze în liniile lui cele mai largi. Aceste linii vor fi însă determinate din examenul trecutului, al condițiilor actuale și

al celor cari se ivesc la orizon, pentru viitorul mai mult sau mai puțin îndepărtat. Din aceste condiții trebuie să se determine ce poate să fie acest viitor. Și mai ales, dacă examinăm natura și cuprinsul aspirațiilor noastre, trebuie văzut ce anume ar fi bine să fie acest viitor între limitele posibilității întrevăzute.

În acest scop, și ca conclusie la aceste cercetări, să vedem acuma în ce chip și în ce condiții se vor putea modifica însușirile caracterului și mentalității noastre, sub acțiunea istoriei care și-a schimbat în bine cursul ei, începând dela cotitura pe care o vedem că a făcut-o în vremea din urmă.

Cu privire la nedeșăvârșirea operilor mentalității noastre, — lipsă care decurge din nedeșăvârșirea spiritului românesc, rămas încă necomplet din pricina necompletării organismului nostru geografic, este învederat că această lipsă nu va dispărea decât dispărând cauza ei. Pentru ca produsele spiritului românesc să poarte caracterul isprăvitului și al desăvârșirii, va trebui ca întreg neamul românesc să colaboreze la o activitate mentală unitară, și ca roadele acestei colaborații să se împrăștie, în voe, peste toate colțurile de pământ prin care răsună graiul românesc. Un talent literar desăvârșit, un geniu muzical național, un poet cu adevărat clasic, un pictor de valoare universală nu se vor putea ivi în neamul românesc, atâta timp cât bariere și granițe istorice fără rost vor ridica piedeci de așa fel, încât să oprească libera circulare a operilor românești pe întreg pă-

mântul pe care istoria universală îl hărăzi graiului nostru. Căci o revistă, un jurnal, o carte, un roman care nu au, în toată libertatea, numărul mare al tuturor cititorilor posibil, nu se răspândește și nu reușește. Talentelor le lipsește atunci prima condiție prielnică desăvârșirii lor.

Pentru a ridică barierele arbitrării ce împedică circularea ușoară a produselor mintalității românești pe întregul teritoriu al limbei române, va trebui deci organizate eforturile viitoare ale Românilor în această direcție. Unitatea culturală a Românilor este iluzorie și imposibilă în afară de unitatea lor politică. Această unitate politică trebuie să fie ținta, în vizarea căreia să se desfășoare, în primul rând, energia noastră. Fie că ea se va putea realiza pe calea pacinică a evoluției democratice sau pe alte căi violente, ideia unității politice a tuturor Românilor va trebui să fie trează nî mintea tuturor. Nu trebuie să ne facem iluzie și să ne înșelăm singuri: sufletul românesc va rămâne neisprăvit, și nedesăvârșite vor fi roadele mintalității noastre, câtă vreme întregirea politică și socială a tuturor Românilor nu va fi întregit și desăvârșit organizmul nostru geografic, fixând harta Țării Românești pe urmele hărții graiului românesc.

Lipsa de personalitate etnică, care caracterizează în general produsele spiritului și energiei românești, este iarăși o lipsă care începe a dispărea, pentru că pricina din care luase naștere a încetat. Popoare străine ne mai putând de acum veni să amestece vieța lor istorică cu a noastră, și să ne mai impue limba ce vorbesc ele, obiceiurile lor și produsele minții lor, în locul graiului

și deprinderilor noastre, este învederat că acum avem toată libertatea unei vieți istorice și sociale proprii, neatârinate, personale. Personalitatea, neatârningea vieții noastre istorice, putința dată unei vieți sociale proprii, individuale, vor sfârși prin a crea în noi o conștiință sau mintalitate definită, caracteristică, o conștiință națională, care va fi ca o pecetie ce se va întipări pe tot ce va fi săvârșit mintea și energia Românilor, dând operilor acestora și un oarecare caracter de desăvârșire.

Să nu ne facem însă iluzii crezând că aceste condiții de viață istorică și socială independentă vor crea singure, dela ele, această conștiință națională proprie, câtă vreme numărul celor neștiutori de carte va rămâne, la noi, tot de 85—90 la sută. Am arătat dela început că nu există o conștiință națională sau socială propriu zisă. În afară de conștiința naționalilor, a membrilor unei societăți, nu există decât conștiința indivizilor, cari, grupați deosebiți în națiuni, diferă după aceste națiuni. De aceea, nu se poate crea o conștiință națională și socială la noi decât creînd o conștiință luminată și coprinzătoare în fiecare Român. Pentru aceasta se cere o întindere și o lărgire foarte mare a instrucției, o respândire stăruitoare, continuă a culturii, până în cele mai de jos straturi ale societății; se cere o ștergere a deosebirilor prea mari ce despart azi clasele sociale la noi. Se cere, cu alte cuvinte, democratizarea culturii, popularizarea ei prin mijlocirea unei instrucții îngrijite, date în școli îndestulătoare și de un număr îndestulător de institutori. Aceasta ne duce însă la ne-

cesitatea practică, îndelung simțită de toți: complectarea corpului didactic și a localurilor de școală.

Această complectare înseamnă aproape o creare din nou, care a constă în *a întrei numărul institutorilor rurali și a înzeci numărul localurilor de școală*, adică a pune, în mod sincer, în aplicare legea obligativității consacrată prin Constituție.

Continuitatea istoriei neatârinate ce va fi posibilă pe viitor va asigura roadele școlii și urmările instrucției și culturii pentru făurirea unei personalități etnice proprii și unei conștiinți naționale. Să fie deci bine știut că *numai relativa nivelare a claselor sociale, prin lărgirea instrucției în școlile rurale întreprinse și prin popularizarea culturii cari vor îngădui și ajuta formarea conștiințelor individuale*, se va ajunge la făurirea conștiinței naționale și prin urmare la acea personalitate etnică, care, ca o pecetie, să fie imprimată pe toate operele minții și energiei românești. În acelaș timp, popularizarea culturii prin instrucție va avea răsunet și asupra nedesăvârșirii operelor mintalității noastre.

Intinderea culturii, în cele mai largi straturi populare, va mări la limită numărul cunoscătorilor în arte și al cititorilor de literatură, iar acest număr tare lărgit nu va întârzi să provoace și să desăvârșească talentele, și indirect produsele acestor talente. În această direcție, statul orcât ar cheltui de mult, pentru răspândirea și dezvoltarea culturii în popor, nu va fi niciodată prea mult. Aceste cheltueli trebuesc să fie din belșug, căci vor avea ca urmare făurirea sufletului românesc. Pe de altă parte, ele n'au să fie necesare decât la început.

Gustul culturii lărgindu-se, prin încurajare oficială, va ajunge o vreme în care va trăi de sine. Greul este numai până a-l forma. De ținut în seamă este, în această privință, inspirația fericită a actualului ministru de instrucție, care a alcătuit o orchestră permanentă a ministerului, pentru cultivarea simțului muzicii și popularizarea culturii muzicale clasice. Dacă exemplul acesta se va generaliza și în alte direcții de cultură, este sigur că cercetătorul psihologiei poporului român, peste un veac, va dispune de o materie mai definită, mai caracterizată, și nu va mai fi nevoit, ca noi astăzi, să definească ființa sufletului românesc prin note negative și s'o întregească prin caractere vagi, nedefinite.

* * *

Să venim acum la chestiunea mai grea a elementului voinții. Cum se vor desvoltă pe viitor energia și voința Românilor? Ce condiții vor trebui pentru ca dezvoltarea lor să fie ceace trebuie să fie?

Fără îndoială că cea mai mare parte din cauzele istorice, cari au înfrânt energia și voința Românilor, au încetat, dispărând. Năvălirile barbare, sub forma violentă, azi numai au loc; cel mult invazii evreești din Rusia și Galiția sau colonizări de greci flămânziți mai pătează ici colo solul patriei. Turcii, retrași umiliți la Constantinopol, numai cernesc călugărind fața țărilor române. Războaiele acelea crâncene, grozave, pe cari ni le făcură ei adesea și cari distruseră energia și frânsă voința noastră, sunt de acumă făcute cu neputință. Cel mult o luptă economică, mai puțin crâncenă, numai de n'ar deveni adesea prea ne-

egală în condițiile ei, va lua locul acestor războaie și va fi de natură a ațîta energia și a împuternici voință frântă a Românilor.

În locul convulsiunilor istoriei noastre din trecut, cari la fiecare pas zguduiau și stricau întregul rost al societății românești, avem azi, odată cu nea-tárnarea, începutul unei epoci de statornicie, de continuitate, de unitate de dezvoltare. Nimic nu mai vine acum să paralizeze energia, voința Românilor, distrugând fructele muncii lor, sau răpindu-le, pentruca ei să nu se bucure de ele. Gospodăria națională începe a se asigura pe baze temeinice, și face cu putință dezvoltarea gospodăriei particularilor. Energia românească de acum începe a fi încurajată din toate părțile, voința noastră, în loc de a mai fi paralizată prin înfrângeri repetate, câștigă izbâzi zilnice în domeniul vieții practice, cari sunt de natură a o împuternici. În locul eforturilor sporadice, paralizate și al încordărilor întrerupte, în locul muncii reduse și a unei griji de azi pe mâine, într'o activitate anarhică, viața socială și economică de astăzi ne îngăduie, ne cere chiar stăruitor încordări îndelungi, eforturi continue, metodice. Acea înfățișare pasivă, acea rezistență defensivă a voinței și a energiei românești nu mai are nici un cuvânt de a se păstra, căci hordele tătare numai trec Nistru și Ienicerii au uitat drumul la Dunăre. Înfrângerile dela Valea Albă și dela Rășcani au lăsat loc izbândii dela Grivița. Este firesc ca voința și energia Românilor, îngrozite și paralizate, să răsufle din nou, să se împuternicească și să se desvolte în toată libertatea. Geografia mișcătoare, ale cărei urmări economice

le-am văzut, nu se mai întâmplă astăzi, pentru ca să turbure toată ordinea și să întoarcă pe dos spiritul de prevedere al țăranilor. Satele sunt acum definitiv, statornic fixate. Munca este acum asigurată, rodul muncii nu mai este ars sau smuls prin sabie.

Toate aceste schimbări vor îngădui ca să se transforme și înfățișarea pasivă a caracterului și a voinței românești. Cu atât mai mult cu cât moravurile greco-turcești orientale au încetat de a mai fi urmate, fiind înlocuite, de mult, cu altele aduse din Occident, al căror caracter este tocmai energia dârje și metodică. Un vânt general de energie occidentală a început încă de mult să ne coprindă din toate părțile. Civilizația Apusului pătrunde prin toate intrările Țării Românești. Câte schele avem tot atâtea înaintări ale civilizației în țară. Severinul, Constanța, Brăila și Galați și mai ales valea Prahovei, dela Predeal în jos, sunt ca niște avant-posturi ale civilizației, menite să gonească dela noi până și ultimile urme ale vieții orientale.

Fără îndoială că noile condiții sociale, pe care le determină la noi desfășurarea ultimelor evenimente istorice, vor schimba cu totul înfățișarea sufletului românesc. Energia și voința Românilor, atâta timp înfrântă și slăbite, se vor înviora cu timpul spre a redeveni ce au fost vreodată. Activitatea anarhică și incoerentă, care intrase în obicinuința Românilor, nu va mai avea nici un motiv ca să se prelungescă. Caracterul grăbit și efemer al operilor minții și energiei românești, ca și neprevederea ce stăpânește actele Românilor, vor trebui cu necesitate să dispară, pentru a lăsa loc unei activități metodice, unor sforțări și încordări

continui, sistematice, prelungite și unui spirit de prevedere propriu zisă.

Va veni desigur o vreme, când activitatea economică și comercială a Românilor va cuceri lumea, tot așa cum a venit pentru Englezi, cari altădată exportau produsele lor brute, spre a le cumpăra manufacturate, și astăzi absorb și manufacturează ei produsele unei lumi întregi.

Și aici însă nu trebuie pierdut din vedere că schimbarea nu se va face dela sine, ci trebuiesc oameni, agenți pregătiți și dotați înadins cu anume însușire, pentru a mijloci și realiză această transformare. Căci trebuie avut în vedere că lipsurile caracterului nostru, relele însușiri negative sunt adânci, fiind opera mai multor veacuri de restriște și nu se pot schimbă decât cu mare anevoință în câțiva zeci de ani. Fiind operă de veacuri, tot veacuri ar trebui ca să le dărâme, afară numai dacă energii și inițiative excepționale nu se vor aplică să reformeze și să îndrepte, prin educație și prin îmbunătățiri metodice, voința și caracterul nostru etnic.

Cu deosebire, va trebui o aplicare a clasei culte asupra activității naționale țărănești, pentru a o încurajă, a o lumina și a o organiza metodic și mai prevăzător. Starea de anarhie, în care se desfășoară ea astăzi, trebuie să înceteze, chiar dacă pentru aceasta ar fi nevoie de oarecari restricții și interveniri legale și de oarecari modificări aduse legilor, uneori prea liberale, ale țării. Libertatea, fără rost și fără măsură, nu mai este o libertate și nu devine demnă de a fi numită

astfel, decât când este organizată prin măsuri democratice în folosul celor slabi.

Spre pildă, libertatea de a ține cârciumele deschise, în zilele de sărbătoare, în care țărani fac neorândueli și excese, nu este o libertate. A restrânge această libertate, cum se face în Bucovina, este a *liberă* pe țărani dela multe năravuri rele și curse perfide.

Tot în acest sens trebuiesc luate grabnice măsuri, spre pildă, între altele pentru îmbunătățirea culturii pământurilor muncite de țărani. Nu vedem de ce nu s'ar pedepsi țărani, cari, prin Moldova, duc în gârle gunoiul atât de prețios pentru agricultură. De asemeni, obligația, sub amenințare de pedeapsă a țăranilor, ca să cultive livezi artificiale de lucernă și trifoi; obligația prin lege să are adânc, să alterneze semănăturile, să nu întrebuințeze decât calități bune de semințe, pe care să le sulfateze, ar fi măsuri de cea mai vădită trebuință, și aplicate cu energie ar schimba fața lucrurilor numai în câțiva zeci de ani.

Sunt o sumă de alte măsuri de luat și îmbunătățiri de adus, între cari mă mărginesc de a atrage și aici atenția asupra următoarelor. Impeticirea prea mare a pământurilor țărănești este un nesecat isvor de anarhie și de nenorociri pentru săteni. Singur acest fapt dezorganizează și zădărnicește, în chip nebănuit de adânc, munca săteanului. O cultură mai metodică și mai îngrijită este cu neputință de făcut pentru săteanul care stăpânește 3—4 hectare de pământ, împeticite în 25—30 de bucăți. Trebuie ținut seama că acești săteni proprietari, în așa condiții, sunt ca și cum n'ar avea decât prea

puțin sau de loc pământ. Nefind sub ochii lor, munca lor o strică animalele sălbatice sau tot dintre ei, din pricina nesfârșitelor dușmăanii ce provin între ei, tocmai pentru mejdinile prea numeroase, 70—80, ale pământului lor așa împeticit. O măsură de stat trebuiește grabnic luată, pentru ca să forțeze pe țărani să-și adune la un loc proprietățile.

În privința igienei nu vedem margini la măsurile de îmbunătățire ce trebuiesc luate. Să amintim cuvintele lui d'Israeli: *sanitas sanitatis, omnia sanitas*.

În acelaș sens trebuiește gândit la mijloace pentru asigurarea recoltei în potriva grindinei, a secetei și a focului, și mai ales pentru asigurarea vitelor, a căror mortalitate vine periodic să sărăcească satele și, mărind mizeria, să smulgă lingura de lapte dela gura copilașilor țăranilor. De cea mai mare însemnătate ai fi, pe lângă acestea, și peste toate acestea, formarea asociațiunilor țărănești pentru punerea în comun a muncii, pentru cumpărarea în comun de unelte și mașini și pentru vinderea în comun a produselor. Incercările ce se fac trebuiesc ajutate metodic, încurajate, luminate și conduse cu energie. Tot ca măsuri restrictive la libertatea anarhică sunt legile cari trebuiesc făcute în potriva cămătuirii țăranilor, care a luat întorsătura ciudată, pe care a studiat-o foarte bine d-l Tache Protopopescu, mai anii trecuți. De altfel, în potriva acestei camete lucrează acum băncile populare sub conducerea unei minți și energii admirabile.

Găsim însă că toate acestea trebuiesc complectate printr'o operă de educație, care trebuie făcută țăranilor, cu privire la gospodărie în propria

lui casă. Și mai ales, cea ce trebuie căutat acum sunt mijloacele de a face ca aproape jumătate din populația noastră rurală să aibă astfel de case, căci nu le are, să aibă adică o alcătuire de lemn sau de zid, care să se poată numi sincer o casă de locuit. În enorma majoritate a cazurilor din Moldova, foarte ades în Muntenia, poate mai puțin în Oltenia, țărani locuiesc în niște colibe, cari sunt cea mai din urmă expresie a săraciei și a mizeriei. Am măsurat o casă de acestea, în care stă o familie de 3 membrii, într'un sat din nordul Moldovei, și dimensiunile ei erau 150 cm. înălțimea, 2 m. lărgimea și 3 m. lungime. Într'o și singură încăpere adăpostește trei ființe omenești și un vițel.

Zadarnic vei fi luat toate măsurile de a îmbunătăți traiul și munca țaranului, dacă nu pleci cu aceste măsuri dela temelie. Un țaran trăind ca animalele nu ajunge să muncească, să conceapă, și să înțeleagă lucrurile ca un om. În această privință, nu este decât un leac radical pe care nu mă sfiesc să-l propun: Trebuie să se găsească neîntârziat mijloacele pentru a smulge pe țaran din ghiarele mizeriei ce-l ține în bordee și coșeri ca de vite, cari-l degradează și-l izănesc. Statul singur poate căuta, prin oamenii luminați care-l vor conduce, mijloacele de a clădi case, locuințe omenești pentru țărani cari n'au. Fie printr'o bancă sau orce altă instituție de stat, trebuie cât de curând schimbat modul mizerabil de a se clădi locuințele țărănești¹⁾. Statul

1) Cunosc deja un eminent om politic care este de această părere.

care a cheltuit, dacă nu mă înșel, 500,000,000 franci pentru ridicarea unor fortificații militare, pe care mulți le găsesc zadarnice, trebuie să știe să găsească cele 2—3 sute de milioane, pe care să le cheltuiască în ridicarea celorlalte fortificații economice naționale, care vor fortifica mai sigur viitorul neamului nostru. Socoteala în elementele ei generale este simplă, și pare a fi aceasta. Din 1,152,813 familii, câte numără aproximativ țara, 11,088 n'au locuințe de loc, aproape alți 48,000 locuiesc în bordeie, iar 350,000, sau o cifră aproape de aceasta, locuiesc în case cu o singură încăpere, și care sunt foarte pe nedrept numite case. În total avem azi aproape 400,000 de familii, cari trăesc în condiții animalice și cari n'ajung să-și clădească locuințe mai bune, chiar nici atunci când ar mai avea cu ce. Pricina este tradiționala nepăsare și neprevvedere, «așa au trăit părinții așa voiui trăi și eu». Eră firesc să trăiască așa părinții, cari luau casele și plecau cu ele, cum am văzut, pe un camion sau pe spatele cailor. Însă acest mod de a concepe și lucra nu se poate schimba decât printr'o intervenire energică și o măsură radicală. Statul singur, printr'o instituție creată într'adins în acest scop, ar putea schimba lucrurile. Dacă s'ar acorda fiecărei din aceste 400,000 familii un credit de cel mult 600 lei, acești bani, puși în valoare de munca familiei, ar face cât o mie de lei. Din această sumă țăranul ar fi obligat și supravegheat a-și clădi casa de locuit propriu zisă, în bune condiții, și ar îngrași o curte și ar putea prinde chiar și ruda vitelor. Numai așa s'ar putea îmbunătăți și ridica

cu ceva, cu mult chiar, modul lor de trai, cea ce numesc Englezii *standard of life*. Asupra acestui punct trebuie iar să previu că este zadarnic să ne facem iluzie; nici o îmbunătățire simțitoare și trainică nu se va face în felul de viață al țăranilor și în caracterul lor, dacă nu se va porni dela această reformă de temeii a vieții lui. Suma totală ce ar costă această reformă, într'un interval de câțiva zeci de ani, ar fi numai de 240,000,000 lei, adică ceva mai puțin decât jumătate din cât costară fortificațiile zadarnice din jurul Bucureștilor, și ceva mai mult decât oferise faimosul miliardar american pe terenurile petrolifere ale statului. Fără îndoială că un Ion Brătianu, care a făcut fortificațiile militare, ar găsi el mijloace și pentru aceste fortificații economice ale viitorului nostru economic. Brătienii din fericire n'au dispărut din neamul nostru.

Intr'adevăr, la o stare de lucruri așa de înapoiată, din toate punctele de vedere, trebuesc energii și inițiative de seamă și puteri de concepție de prima forță, așa cum fură, în trecutul nostru cel mai apropiat, un Brătianu, un Lascar Catargi și un Rosseti. Necesitățile acestea sunt așa de isbitoare și adânci, încât ele provoacă din când în când energii și inițiative pentru satisfacerea lor.

În domenii diferite, în direcții multiple se ridică câte un spirit îndrăsneț de inițiativă, neobosit în activitatea lui, fără preget în buna-voința lui, unul aici, altul dincolo, în deosebite colțuri ale țării. În domeniul economiei naționale, al muncii și al culturii țărănești un Iancu Kalinderu; în domeniul educației naționale un fost ministru ca d-l Haret;

în domeniul culturii generale și al educației militare a școlărilor, un alt ministru, d-l. Vlădescu; în sfârșit, un Ioan Duca în organizarea economiilor și asociațiilor sătești, un Costescu la Mehedinți, Crăsnaru la Vâlcea ș. a. în gospodăria județelor, în clădire de școli, spitale și locuințe igienice sunt energii și inițiative demne de toată lauda și de toată admirația, sunt semnele prevestitoare ale unei schimbări adânci și radicale în felul activității și caracterului Românilor. Aceste inițiative și energii, organizând munca și educația națională, vor șterge efectele nefericite ce avură asupra voienții neamului veacurile de restriște din trecutul nostru.

Sub îmboldirea unor astfel de *profesori de energie națională*, voința și munca Românilor vor lua un avânt măreț, și ar putea ajunge odată cea ce sunt azi voința și munca Englezilor. Aceștia, înainte de Elisabeta și Cromwell, nu fură și ei cea ce eram și mai suntem noi și azi?

Chestiunea cea mai greă și cea mai esențială din economia noastră națională este improprietărea îndestulătoare a țăranilor. Am văzut că din lipsa de pământ propriu de muncă, din greutatea nesuferită a tocmelilor agricole, impropriu zic tocmeli, căci ele sunt și azi încă niște despoieri sistematice a celor slabi de către cei tari — țărănimea română a pierdut obișnuința și îmboldirea muncii și a prevederii, a devenit neîndemnatică, apatică, vicleană, ascunsă, și leneșe chiar, căci este zadarnic să ocolesc cuvintele adevărului. În tot trecutul nostru, îndemnul la

muncă, motivele cari fac să lucrezi au fost răpite țăranilor noștri. Ei au muncit veșnic pentru alții. Cu timpul, văzând că motivele ce îndeamnă la muncă — roadele muncii, nu-i sunt lăsate, el a început a se codi, a se lăsa moale, încet, a înșelă a munci rău, a nu munci de loc. Au ajuns cu vremea să nu mai dea decât o muncă foarte mărginită, puțină și puțin variată, o muncă inferioară. Orcare strein, fie chiar Sârbul și Bulgarul, va da o muncă netăgăduit mai mare decât cea a țăranului nostru. Aceasta, fără îndoială, ne pune în stare de inferioritate față de vecini, și vedem azi cum aceștia trec granițele și iau lucrul din mâinile țăranilor noștri.

Acest chip inferior de a munci al țăranului nu s'a schimbat mult în timpul din urmă, din cauză că prea puțin s'au schimbat vechile condiții economice ale țării. Improprietărirea, emanciparea masei țăranilor, la 1860, 1888 și în urmă, este cu totul neîndestulătoare. Cu aceasta nu s'a înapoiat muncii săteanului motivele și îndboldirile ei necesare. În timpul din urmă, efectele îmbunătățirilor momentane dispărură, și, în ultimii ani, condițiile de muncă se înrăesc îngrozitor pentru țăranii. Arendașul grec și evreu, și după dânsul de o potrivă arendașul și proprietarul român, cu rare excepții, și azi ca și altădată, găsește mijlocul de a stoarce toate roadele muncii țăranilor, prin învoeli neomenoase și prin exploatare dibace.

De pildă, arendașul unei moșii, după ce a oprit pentru sine toată partea mai bogată și mai grasă a moșiei, nu dă țăranilor pentru munca lor decât

locurile cele mai sărace: coastele, surpăturile, pietrișurile. Aceste parcele el le închiriază pe prețuri, firește, mai mari decât îl costă. Câte odată aceste prețuri sunt chiar prea mari. Or, acest preț, arendașul cere să-i fie plătit în muncă și la anume zile hotărâte. Pe cât însă prețul închirierii este mai ridicat, pe atâta acela al muncii este mai scăzut. Săteanul muncește toată vara la proprietar, în timpul cel mai prielnic culturii, iar când vine la cultura lui este totdeauna prea târziu. Pământul lui fiind prost și munca întârziată, nu este de mirare că cultura țăranului este totdeauna inferioară. Și azi ca și altădată, țăranului îi lipsește înboldul, îndemnul firesc la muncă. Și azi muncind pentru alții, muncește puțin, muncește încet muncește rău. Apatia și lenea, lipsa de îndemn cari au intrat adânc în firea lui, nu pot să fie scoase în condițiile economice în care lângezesc azi țăranii.

Pentru aceasta trebuesc măsuri de îndreptare tot adânci și radicale. S'a propus, în acest sens, arendarea moșiilor la tovarășii sătești. Măsura este pe cale de punere în practică. Se aude că merge bine pe unele locuri, rău pe alte locuri. Ea trebuie încurajată. Nu cred însă că va deslegă problema. Trebuie tras din ea tot ce poate dà, dar nu va dà mult.

Concurența arendașilor greci și evrei va ridică prețurile arenzilor la cifre imposibile. Sătenii, lipsiți și de capital și de unitate de acțiune și de mașinile sistematice, vor fi inferiori arendașilor în exploatarea moșiilor plătite prea scump. Prețul prea ridicat, nefind decât exploatarea țăranilor, nici-

decum a pământului, și țărani, neputându-se exploata neomenos ei pe ei înșiși, nu vor putea plăti arenzile. Cel mult vor înăsprî concurența arenzilor tot pe socoteala lor. Din aceasta vor folosi numai proprietarii. Această măsură ar putea folosi și țăranilor, numai dacă s'ar găsi vreun mijloc legal ca să oblige pe proprietar să arendeze cu un preț mai efin țăranilor.

S'a propus însă altă măsură mai temeinică, cunoscută sub numele de *Casa Rurală*, — o instituție care să ajute trecerea moșiilor din mâinile proprietarilor datori și nevoiași în acelea ale țăranilor harnici cari o locuesc și o muncesc. Alte două propuneri s'au altoit pe aceasta, — simple modalități ale acesteia: una, a d-lui Haret, este ideia unei bănci de stat în locul Casei Rurale, alta de curând, a d-lui Take Ionescu, ideia unei bănci particulare. Aceste două modalități diferă prea puțin între ele. Nu este locul să le examinăm aci. Părerea generală însă este că o bancă de stat ar fi o soluție mai națională și mai sigură.

Cum însuș d-l Haret o recunoaște, această măsură nu este îndestulătoare. «Improprietărirea țăranilor, citez cuvintele d-lui Haret, pe calea aceasta se va face încet și niciodată nu se va putea face în mod complet...»¹⁾ Prin urmare, această măsură propusă trebuie ea însăși largită, desvoltată, complectată. Ținta ei din urmă, care niciodată nu va fi prea de vreme ajunsă, și la care trebuie să vizeze, este pur și simplu un fel de *naționalizare*

1) Chestia Tărănească, p. 19.

a solului patriei. Pronunțăm și subliniem cuvântul, căci este zadarnic să ne mai speriem de cuvinte. Și aici este de observat că nu trebuie să ne facem iluzii, fără pământ îndestulător de muncă, în deplină proprietate a țaranului, nici o îndreptare morală și culturală nu este cu putință în țara noastră. Locuința și ogorul de muncă sunt de o potrivă indispensabile și temeinice în gospodăria țaranului. Astăzi aceste două lucruri lipsesc la mai mult decât jumătate din țaranii noștri. Fără aceste două elemente o viață adevărată de om, sub toate înfățișările ei, nu este cu putință la sate.

Acordarea de pământ la cei lipsiți este adevărată și cea mai sigură temelie, pe care se poate clădi un edificiu de reforme economice, sociale și morale în viața poporului românesc. Improprietărirea țaranilor nu se poate atinge decât prin ideia naționalizării solului patriei, înțelegând prin aceasta nu vreo măsură revoluționară, ci o îndrumare făcută cu moderație și treptat.

Aici însă știu bine că se vor ridica o adevărată oștire de obiecțiuni și acuzări: nu este pământ destul; se distruge marea proprietate; se va cultiva prost; va săraci țara; vor săraci proprietarii. Recunoaștem sinceritatea unora din aceste obiecțiuni, pe cari trecutul le-a justificat. Spre pildă, una: se va cultiva prost. E drept că țaranii acuma muncesc și cultivă prost la ei. De ce? Oare nu pentru că arendașul le-a confiscat brațele, tocmai în timpul vipiei muncii, și dacă cultivă prost la ei este pentru ca să cultive bine la arendaș? A împroprietări pe cei cari muncesc azi la arendași este a-i face să cultive bine la ei. Celelalte obiecții sunt sau de

rea credință sau naive. Pământ este destul, căc proprietatea mai mare de 20 pogoane este aproape de două ori mai mare decât cea mai mică de 20 pogoane; iar numărul celor cari trebuiesc împroprietăriți n'ar luà nici jumătate din proprietățile acestea mai mari de 10 hectare. Mica proprietate ar sărăci țara; dar de ce nu se ruinează Franța, Bulgaria, etc. ? Ar sărăci proprietarii mari,—dar viitorul neamului întreg prețuește mai mult decât capriciile celor 4—5 mii de mari proprietari, cari au gust să chefuească vara la Vichy, Coasta de Azur și de Aur, și iarna la Paris sau la Palermo. Și încă este de văzut dacă marile proprietăți nu sunt mai curând ele un mijloc de a sărăci pe cei cari le dețin. Căci dacă ar fi altfel, cum se face că mai toți proprietarii mari sunt azi datori pe la tot felul de credite ? Cum se face iarăș că mare parte din proprietarii mari, din boieri, azi au sărăcit cu totul ? Poate pentru mulți din proprietarii noștri mari, a-i scăpa de proprietățile lor ar fi să-i faci oameni muncitori și harnici, și să-i asiguri împotriva unei decăderi și degradări premature.

Pe de altă parte, acești *întreținuți ai moșilor lor*, cum îi numeà marele Ioan Brătianu, cu ce merită ei să dețină din teritoriul neamului nostru niște parcele atât de mari ? Nu-i vedem, cu foarte rari și onorabile excepții, nici sacrificând pentru problemele mari și arzătoare ale naționalității noastre, nu-i vedem nici cultivând științele sau literile și artele române, nu-i vedem nici protegând pe artiști, pe poeți, pe oamenii de știință, sau munca națională sub orice formă. Cel mult cronica scandaloasă înregistrează sumele asvârlite de ei la jo-

curile de noroc sau scandalurile la cari se dedau în străinătate. Sunt aceste fapte și acte ale lor titluri care să-i îndreptățească să dețină porțiuni imense din solul Patriei?

Înțelegem să dețină întinderi mai mari din solul patriei, oameni cari se devotează și își sacrifică odihna, sănătatea și toată energia și inteligența bogată, cu care sunt dotați, intereselor mari ale neamului, problemelor grele ale națiunii, necesităților patriei și ale societății. Din fericire avem și cazuri de acestea, din nefericire însă așa de rari. Aceștia singuri ar merită să aibă moșii, ca un fel de recompensă națională.

A face proprietari pe țărani lipsiți de pământ, este a ridică starea lor mizerabilă, a o îmbunătăți văzând cu ochii, căci este ale da înapoi imboldul, îndemnul firesc la muncă, rodul muncii pe care îl deține astăzi arendașul sau proprietarul. În scurt timp, ticăloșia și nevolnicia morală și materială, în care înnoată satele de clăcași, n'ar mai fi cu puțință. În locul satelor nevoiașe ca Soleștii vei avea sate harnice ca Rădăușanii. Căci întâmplarea singură pare a se fi amuzat să facă experiențe și alăturări de acestea, spre a amuți obiecțiile celor sceptici în urmările acestor măsuri.

În scurte cuvinte, măsurile de îmbunătățire radicală, adâncă, măsurile de natură curat democratică, în toate domeniile și în toate direcțiile, vor fi singure în stare să reformeze însușirile rele, negative ale caracterului românesc, să umple lipsurile sufletului nostru și să ofere ocazii prielnice manifestării bogatei și variatei noastre mentalități,

în partea ei care-i pozitivă deși încă latentă. Aceste măsuri democratice vor fi o operă de educație și de formare. Ele vor avea de rezultat să curățe sufletul românesc de stratele de izâna, pe care nenorocirile mai multor veacuri de restriște le așternură peste temeiul nobil al sufletului nostru etnic. Ele vor curăți aurul mintalității noastre de toată rugina cu care îl izânră nenorocirile istoriei noastre.

Și aici iarăși să fie știut că-și fac iluzie, se înșeală singuri, aceia cari vor fi crezând că toate aceste numeroase îndreptări și măsuri democratice, în favoarea țăranilor, s'ar putea vreodată îndruma pe calea realizării, fără ca populația să fie ridicată din starea de tutelă și de nevârstnicie politică în care este părăsită. Până ce țăranii nu vor avea dreptul lor întreg de a vota, de a-și spune cuvântul intereselor lor, prea puțin, sau chiar nimic nu se va face pentru ei.

Oamenii politici, chiar cei mai sinceri, nu le vor da nimic, atâta timp cât nici ei nu vor avea de dat nimic — voturile lor celor cari fac politica țării.

Vom termina aceste pagini, deja prea lungi, cu următoarele scurte observații și reflecții generale.

Societatea și coprinsul sufletului românesc se înfățișează astăzi, după cum am arătat, pline de contraste, nedesăvârșite și provizorii sub aproape toate punctele de vedere, neegale și amorfe în multe privințe.

Mintalitatea românească conține materialuri atât de bogate, stări sufletești atât de variate, provenind din atâtea izvoare felurite; în cuprinsul ei s'au

revărsat atâtea comori etnice, încât am putut să zicem că este de proveniență și de natură universală. În ea au lăsat urme și găsim ecou toate popoarele europene, și invers, operele ei, când se vor desăvârși, vor găsi răsunset la toate popoarele civilizate.

Or, în același timp în care activitatea noastră socială, și mintalitatea noastră au un coprins bogat și prea inform, prea anarhic și chaotic, se naște și trebuința de a fi coprinse și strânse bine, în toată complexitatea lor, pentru a fi condesate și turnate în tipare noi, originale. Aceste materialuri trădează singure trebuința de a fi modelate și armonizate în forme mai statornice, de a se cheltui în opere desăvârșite. Aceasta va face că vor trebui să apară, prea curând, și la noi, acele personalități mari, covârșitoare, acei oameni creatori de forme culturale, intelectuale și politice, care să fixeze și să desăvârșească temeinic liniile spiritului și societății românești. Oamenii aceștia vor trebui să apară cu necesitate în acest secol ce se întinde încăpător dinaintea noastră, provocați de trebuința dezvoltării noastre, de anarhia și bogăția mintalității românești, care nu poate să nu fie strânsă și prinsă în forme și clișee noi. Acțiunea acestor personalități va fi cu atât mai însemnată, operele lor cu atât mai trainice și desăvârșite, cu cât materialul pe care au să-l lucreze și să-l modeleze este mai bogat, mai inform, mai anarhic. Poemele simfonice ale lui Enescu sunt o îndrumare și o prevestire, pânzele lui Grigorescu sunt un început și o promisiune. Ele ar satisface, poate, și ar asigura puțin aștep-

tările neliniștite ale lui Edgard Quinet, care caută să vadă «venind din Carpați un suflet nou, o inspirație, un avânt original, în omenirea noastră veștejită, care le-ar primi și le-ar sărbători cu bucurie». Acest suflet nou, inspirația și avântul original, ce Carpații vor oferi cândva lumii, vor fi de sigur mintalitatea românească, cu calitățile ei pozitive, turnate și desăvârșite în opere originale și caracteristice, de o valoare universală.

TABLA DE MATERII

	<u>Pag.</u>
Introducere	1
Cap. I. Condițiile generale ale Psihologiei Popoarelor	31
§ 1. Rasa, clima, configurația geografică	36
§ 2. Factorii istorici și sociali	59
Cap. II. Elementele Psihologiei poporului român	123
§ 1. Rasele istorice	125
§ 2. Isovoarele etnice ale sufletului românesc	141
Cap. III. Condițiile sociale și istorice ale primei noastre formări etnice	170
Cap. IV. Sufletul românesc și condițiile sale până la în- ființarea Principatelor	211
Cap. V. Spiritul român și întemeierea Principatelor	233
Cap. VI. Urmările căderii Țărilor Române sub Turci	267
§ 1. Alterarea caracterului Românilor	268
§ 2. Inrâurirea schimbărilor prea dese de Domni	282
§ 3. Evoluția tributului	288
§ 4. Intrigile popoarelor vecine	293
§ 5. Intrigile și trădările boierilor	299
Cap. VII. Grecii și urmele sufletesti ale influenței lor	312
Cap. VIII. Orientul și influența lui asupra Românilor	334
Cap. IX. Religia și cultura la Români	357
Cap. X. Inrâurirea factorilor fizici	382
Cap. XI. Reformele instituțiilor românești și urmările lor psihologice	399
Cap. XII. Insușirile sufletesti actuale ale poporului român	443
Recapitulare și concluzie	542

GREȘELI DE TIPAR

Pag. 30	rândul 5	de sus	acestei	In loc de	aceste
> 32	> 19	>	al	>	la
> 48	> 6	>	concepe	>	concepții
> 48	> 7	>	teorii	>	teore
> 62	> 21	>	lui	>	ei
> 68	> 26	>	constituiesc	>	constituiesc
> 76	> 24	>	a deranja	>	e de ranja
> 114	> 13	>	sau	>	s'au
> 126	> 5	>	cari	>	carii
> 128	> 27	>	retrasă	>	retrase
> 153	> 10	>	D. Onciu	>	Onciu
> 141	> 23	>	Desprez	>	Deprez
> 157	> 19	>	ca	>	cu
> 168	> 30	>	La Slavii ortodoxi	>	La Slavii, ortodoxi
> 175	> 21	>	istoria	>	istori
> 196	> 32	>	Xenopol I, p. 341—342	>	Xenopol 341 342
> 214	> 10	>	...primitivă, după...	>	.. primitivă. După.
> 240	> 32	>	1377	>	1387
> 242	> 8	>	al cărei	>	al căror
> 247	> 11	>	Români	>	Romani
> 248	> 30	>	Jus vlachicum	>	jus vlachiae
> 258	> 29	>	inspirate	>	ispirate
> 273	> 1	>	conruperei	>	cornuperei
> 273	> 28	>	nu mai	>	numai
> 274	> 3	>	confiscată și prefăcută	>	confiscate și prefăcute
> 274	> 17	>	astfel	>	astfe
> 277	> 16	>	Românii	>	ei
> 277	> 18	>	din zi în zi	>	din zi în mai
> 320	> 9	>	treceau	>	treceu
> 327	> 16	>	lăsă	>	asă
> 332	> 10	>	nepotrivire	>	neporivire
> 350	> 21	>	in sine	>	in el
> 365	> 24	>	scapă-l	>	scapă
> 368	> 25	>	trebuiau	>	trebuia
> 409	> 8	>	imobile	>	mobile
> 439	> 14	>	slavone	>	slovone
> 460	> 31	>	părăseau	>	părăseă
> 464	> 22	>	localizări	>	localizare
> 474	> 13	>	Lazaronilor	>	Lazoronilor
> 507	> 7	>	Fără indoială că din niște	>	Fără indoială că niște

Pag. 208 rândul 14 de sus: meșteri de a înșelă prin ele pe cei proști. Ei sunt așa numiții Daci și Bessi. Niciodată n'au fost ei cuiva cu credință, nici chiar vechilor împărați ai Romanilor. De întâi împăratul Traian...

NOTA.—Aceste greșeli de tipar, de sigur, nu vor fi singurele. Mai sunt și altele cari vor fi putut să ne scape în graba unui prim control.

VERIFICAT
2017

Tipografia GUTENBERG, Joseph Göbl, str. Doamnei 20, București.

